

AFSCHEID VAN DE KOLONIËN

Het Nederlandse dekolonisatiebeleid 1942-2010

John Jansen van Galen

Proefschrift

ter verkrijging van de graad van doctor aan de Universiteit van Amsterdam op gezag van de rector-magnificus prof. dr. D.C. van den Boom, in het openbaar te verdedigen ten overstaan van een door het college voor promoties aangewezen commissie in de aula van de universiteit op

promotor: dr. M. Fennema

INHOUD

Hoofdstuk I: EEN VERGELIJKENDE GESCHIEDENIS VAN DE NEDERLANDSE DEKOLONISATIES (Inleiding)

Hoofdstuk II: 'MET MAJESTEITELIJKE GRATIE' (De aankondiging van het einde van het Nederlandse kolonialisme)

Hoofdstuk III: 'HET GROTE INDONESIA IS VRIJ, VRIJ' (Naar de overdracht van Nederlands-Indië: 1942-'49)

Hoofdstuk IV: 'NIET MET GEWEREN, MAAR MET ONS INTELLECT' (Naar een nieuwe verhouding met de West: 1942-'54)

Hoofdstuk V: 'UITGENODIGD OM ZELFSTANDIG TE WORDEN' (Naar het einde van Nederlands Nieuw-Guinea: 1949-'69)

Hoofdstuk VI: 'SURINAME IS *FRI, FRI, FRI!*' (Naar de Surinaamse onafhankelijkheid: 1954-'75)

Hoofdstuk VII: EEN *DUTCH ISLE IN THE CARIBBEAN* (Naar een status aparte voor Aruba: 1954-'94)

Hoofdstuk VIII: EEN LANGE WEG VOL STRUIKELBLOKKEN (Naar de opheffing van de Nederlandse Antillen en de intrede van Curaçao en Sint-Maarten als landen in het Koninkrijk: 1954-2010)

Hoofdstuk IX: EEN 'SOORT NEDERLANDSE GEMEENTEN' IN DE TROPEN (Naar de installatie van Bonaire, Saba en Sint-Eustatius als 'openbare lichamen' van Nederland: 2006-2010)

Hoofdstuk X: 'ZO GEK NOG NIET'? (Naar een balans van 70 jaar Nederlandse dekolonisaties)

Noten

Verantwoording en literatuurlijst

Hoofdstuk I

EEN VERGELIJKENDE GESCHIEDENIS VAN DE NEDERLANDSE DEKOLONISATIES (Inleiding)

Dekolonisatie is het tegenovergestelde van kolonisatie. Kolonisatie is de vestiging van mensen en/of kapitaal op vreemd, buitenlands grondgebied. Wanneer daar uitoefening van macht over dat gebied en zijn bevolking op volgt, is er sprake van kolonialisme. Dit is volgens Rupert Emerson 'het vestigen en voor langere tijd handhaven van heerschappij over een vreemd volk dat gescheiden is van en ondergeschikt aan de overheersende macht'. (1) Of, in de omschrijving van Maarten Kuitenbrouwer, 'het doelgerichte en daadwerkelijke streven naar de vestiging van formele of informele heerschappij over een andere samenleving'. (2)

Heerschappij, het uitoefenen van macht, over een ander volk maakt in deze definities het wezen van kolonialisme uit. Paul Kennedy beschrijft het begrip aan de hand van een aantal andere kenmerken, maar de meeste daarvan zijn niet onderscheidend omdat ze ook buiten koloniale situaties voorkomen: het bestaan van een kleurbarrière, economische afhankelijkheid, geringe sociale zorg voor het volk, gebrek aan sociaal contact tussen overheersers en overheersten. (3) Een raciaal verschil tussen de betrokken volkeren, dat ook wel als kenmerk genoemd wordt, is evenmin wezenlijk voor kolonialisme: zo waren Canada, Australië en IJsland wel koloniën van respectievelijk Engeland en Denemarken, maar in hoofdzaak door blanken bevolkt. Alleen politieke ondergeschiktheid van een gebied en zijn bevolking aan een buitenlandse, overzeese mogendheid onderscheidt het kolonialisme van andere politieke systemen.

Dekolonisatie maakt een einde aan die politieke onderwerping. De term is in 1938 voor het eerst gebruikt door Moritz Julius Bonn in diens *The Crumbling of Empire* en door Dietmar Rothermund gedefinieerd als 'de verlossing van een bestaan als kolonie' of 'onafhankelijkheid verlenen'. (4) John Darwin geeft als kenmerken van dekolonisatie: 1) de ontmanteling van formele politieke en economische controlemechanismen over niet-Europese staten, 2) de ontmanteling van de 'open economie' tussen koloniale mogendheid en kolonie, 3) de veranderende aard van de Europese demografische expansie naar Afrika en Azië en de gedeeltelijke beperking van Europa's culturele en intellectuele invloed, 4) de open wedijver voor buitenlandse invloed op gebieden die eerst formeel of informeel gereserveerd waren voor een koloniale of grote mogendheid. (5)

In *The Late Colonial State* omschrijft Darwin het begrip dekolonisatie ongeveer zoals Rothermund het doet: 'toekennen van soevereiniteit aan een koloniaal gebied', met inbegrip van 'de directe gebeurtenissen die daartoe leiden'. Maar hij vindt deze omschrijving te beperkt, omdat kolonialisme ook een economisch systeem is met een 'arbeidsdeling tussen goederen producerende koloniale onderdanen en hun geïndustrialiseerde heersers' en een 'culturele hiërarchie'. De vraag of ook aan die aspecten van kolonialisme een einde is gekomen, moet volgens Darwin in het begrip dekolonisatie verdisconteerd worden. (6) Elders noemt hij dekolonisatie de 'gedeeltelijke terugtrekking, herschikking en herverdeling van Britse en Europese invloeden uit die gebieden van de buiten-Europese wereld waarvan het economische, politieke en culturele leven tot dan voorbestemd leek zich naar Westerse behoeften te voegen'. (7)

Rudolf von Albertini vat het begrip dekolonisatie eveneens ruim op: het is 'niet slechts het zich terugtrekken van de koloniale mogendheid maar ook het vestigen van

nieuwe relaties tussen deze en de vroegere kolonie op basis van gelijke status en zelfbeschikking'. (8) Jacques van Doorn en zijn co-auteur W.J. Hendrix vinden ook dat we verder moeten kijken dan naar de overdracht van soevereiniteit alleen: "Dekoloniseren is het verbreken van de band tussen moederland en kolonie." (9) Als we deze omschrijving volgen, zou Nederlands-Indië pas werkelijk gedekoloniseerd zijn toen Indonesië in 1957 alle formele banden met Nederland verbrak; of misschien zelfs eerst een kwart eeuw later, toen het in 1992 de ontwikkelingssamenwerking met het vroegere moederland beëindigde. De dekolonisatie van Suriname is op grond van de definitie van Van Doorn en Hendrix nu nog niet voltooid: er bestaat nog een nauwe band tussen dit land en Nederland, dat er alleen al via de taal een grote culturele invloed heeft. Een keuze van de Papoea's op Nieuw-Guinea voor staatkundige onafhankelijkheid of voor aansluiting bij Indonesië zou volgens hen wél gegolden hebben als dekolonisatie, maar een eventuele keuze voor behoud van hun relatie met Nederland niet. De logica hiervan valt moeilijk in te zien en hun definitie is dan ook onbevredigend.

Een bezwaar tegen de ruime opvatting van dekolonisatie die Darwin, Albertini en Van Doorn & Hendrix voorstaan, is dat daardoor een eindpunt in het proces moeilijk vast te stellen is. Economische overheersing van westerse mogendheden over gedekoloniseerde naties bestaat nog en volgens de aanhangers van de *dependencia*-theorie is het juist het doel van de koloniale mogendheden geweest deze via dekolonisatie voort te zetten. Nog moeilijker is te bepalen of en wanneer een land cultureel gedekoloniseerd is. Zijn Franssprekende onafhankelijke landen in Afrika culturele koloniën van Frankrijk? Het gaat dan niet alleen om de taal van de kolonisator, maar ook om sporen van kolonialisme in de geest van gekoloniseerde volken. Een school van denkers, vooral uit voormalige koloniën, houdt zich tegenwoordig bezig met het thema van *decolonizing the mind*. (10) Maar als aan alle vereisten voor dekolonisatie pas voldaan is wanneer deze ook in dat opzicht voltooid is, is het einde van koloniale overheersing nog lang niet in zicht.

Ik neem daarom toch de overdracht van soevereiniteit door een kolonisator aan een kolonie als het ijkpunt voor dekolonisatie, omdat die gebeurtenis er in ieder geval een toetssteen voor is, of om met Darwin te spreken, het eerste 'kenmerk'. (11) Ze markeert minstens een definitieve ommekeer in de koloniale verhouding, waarbij het staatkundig overwicht over de kolonie verlegd wordt van het moederland naar het gedekoloniseerde land.

Er bestaat geen algemene theorie van dekolonisatie of een verklaringsmodel waaraan het verloop van de Nederlandse dekolonisatieprocessen getoetst zou kunnen worden. Wel somt Albertini een reeks factoren op die zich *kunnen* doen gelden bij dekolonisaties; ook geeft hij een aantal verklaringen voor de verschillen in de Franse en Engelse dekolonisaties: de sterk uiteenlopende rol die de socialisten in beide landen in het proces speelden, de relatieve kracht van de nationalistische bewegingen waarmee ze als koloniale mogendheid te maken kregen, hun verschillende verhouding tot de Verenigde Staten, en de tegenstelling tussen de Franse traditie van assimilatie van de onderdanen overzee versus het Britse beleid van associatie. (12) Die factoren spelen ook een rol in een vergelijking van de Nederlandse dekolonisaties, maar een theoretisch model dat daarbij behulpzaam kan zijn levert Albertini's opsomming niet op.

* * *

De Nederlandse dekolonisaties zijn niet in vergelijkend perspectief beschreven. Weliswaar beschreven historici de Nederlandse koloniale geschiedenis in de Oost en

de West als één geheel, althans in één band, maar niet vergelijkenderwijs tegenover elkaar. (13) Dat laatste doet Wim van den Doel voor het eerst in zijn *Zo ver de wereld strekt* uit 2011. Het 'vergelijkend perspectief' uit de ondertitel van Inge Klinkers' *De weg naar het Statuut* betreft een vergelijking van het beleid van verschillende koloniale mogendheden in het Caraïbisch gebied. (14) Buitenlandse historici hebben de Nederlandse dekoloniaties vergeleken met die van andere koloniale mogendheden (15) en Van Doorn en Hendrix deden dit voor het militaire aspect van de gebeurtenissen. (16) Maar in hun onderlinge samenhang zijn de Nederlandse dekoloniaties niet beschreven.

Dat komt waarschijnlijk doordat het Nederlandse imperium nooit als een levende eenheid ervaren is. De koloniën in de Oost en de West leken daarvoor te verschillend van elkaar. Nederlands-Indië was in oppervlakte vijftig keer zo groot als het moederland, een archipel van 17.000 eilanden waarvan er slechts 6000 bewoond waren en waarbinnen de afstand, van Sabang op de noordpunt tot Merauke in het uiterste zuidoosten van Nieuw-Guinea, even groot is als die tussen Amsterdam en Teheran; de bevolking van de kolonie was ongeveer tien keer zo groot als die van Nederland. Belangrijker is dat het land naar het woord van minister Baud beschouwd werd als 'de kurk waarop Nederland drijft'. (17) Suriname is weliswaar viermaal zo groot als het vroegere moederland, maar de bevolking ervan is gering. Met die van Nederlandse Antillen erbij wonen er in Nederland dertigmaal zoveel mensen. De koloniën in de West zijn bovendien meer als schade- en lastpost voor het moederland beschouwd dan als bron van inkomsten. Een vergelijking van de Oost met de West lijkt gauw op het verhaal van de olifant en de muis die samen zo lekker over de brug lopen te stampen.

Maar bij dekolonisatie gaat het om beëindiging van of verandering in de verhouding tussen een koloniale mogendheid en haar kolonie. Daardoor is er toch een basis voor een zinvolle onderlinge vergelijking:

Welke doeleinden stelde Nederland zich voor de toekomstige verhouding met zijn overzeese gebieden en in hoeverre heeft het die bereikt?

En wat verklaart de verschillen in het gevoerde beleid, wat betreft tempo en termijn van de dekolonisatie, de organisatie van de toekomstige nieuwe staat en het zelfbeschikkingsrecht van de gekoloniseerde volkeren?

Bijvoorbeeld: waarom wil Nederland in het ene geval (Indonesië) van de vroegere kolonie een federale staat maken en wijst het die staatsvorm in het andere geval (de Antillen) af? En: als volgens Nederland met de aanvaarding van het Statuut voor het Koninkrijk het kolonialisme ook voor wat betreft de West geëindigd was, waarom streefde het dan later nog dekolonisatie van deze rijkdelen in de vorm van nationale onafhankelijkheid na?

In zijn essay *God dekoloniseert niet* geeft Jos de Beus 'een kritiek op de Nederlandse geschiedschrijving over de neergang van Nederlands-Indië en Nederlands Suriname'. (18) Die kritiek komt erop neer dat deze wordt beheerst door 'een al te ver doorgeschooten historisch moralisme'. Enerzijds is de dominante school van koloniale historici (L. de Jong, C. Fasseur, H.W. van den Doel) geneigd voortdurend te benadrukken dat "'wij'" daar toen slecht bezig zijn geweest', wat regelmatig verklaard wordt uit het feit dat 'we niet deugen' – veel van onze wandaden en vermeende wandaden worden door deze school van geschiedschrijvers toegeschreven aan ingebakken 'Hollandse' eigenschappen. Dit moralisme is van hogerhand overgenomen toen minister van Buitenlandse Zaken Ben Bot in 1996

verkondigde dat Nederland in Indonesië 'aan de verkeerde kant van de geschiedenis' heeft gestaan.

Die moralistische school had lang nagenoeg het alleenvertoningsrecht op het speelveld van opinies over het koloniale verleden. Henk Wesseling heeft zich in *Indië verloren, rampspoed geboren* afgevraagd waarom in Nederland geen debat gevoerd wordt 'over de schuldvraag, over goed en kwaad' in de koloniale geschiedenis. Volgens hem is sprake van 'een nieuwe orthodoxie waarover geen discussie mogelijk is': dekolonisatie is intrinsiek goed, de voormalige gekoloniseerde volkeren hebben het gelijk der historie aan hun zijde en de vroegere kolonisator staat dus altijd in een kwaad daglicht. (19) Wesseling schreef dit in 1988, toen men volgens hem allang beter kon weten: de dekolonisatie was in veel nieuwe onafhankelijke landen, waaronder ook de voormalige Nederlandse kolonie Indonesië, ontaard in dictatuur en terreur en met recht kon de vraag gesteld worden of de conduitestaat van de kolonistoren werkelijk zoveel slechter was dan die van hun opvolgers.

In datzelfde jaar gaf Joop de Jong in zijn *Diplomatie en strijd* een mildere beoordeling van het Nederlands beleid inzake de onafhankelijkheid. Hij probeerde die ingang te doen vinden. "Nederland deed het in Indië zo gek nog niet," vatte hij zijn standpunt in *de Volkskrant* samen. (20) Zijn collegae Piet Drooglever en P.M.H. Groen uitten soortgelijke opvattingen. Een aanzet daarvoor was al te vinden in *Het Nederlands belang bij Indië* van H. Baudet en M. Fennema uit 1983. Maar deze 'revisionistische school' wordt volgens De Beus op haar beurt weer zo gedreven door de wil om de gangbare veroordelingen van het beleid te bestrijden dat ze 'zelf zedenmeester wordt'. (21) Met de typering 'zo gek nog niet' voor het beleid tegenover Indonesië willen de revisionisten echter zeggen, dat – rekening houdend met alle beperkende omstandigheden – Nederland zijn politieke mogelijkheden daar betrekkelijk optimaal benut heeft. Hun benadering is uiteindelijk pragmatischer en minder moralistisch dan die van de streng antikolonialistische historici.

De Jong, Drooglever en Groen bleven echter alleen staan. H.W. van den Doel velde in zijn *Afscheid van Indië* uit 2001 een hard oordeel over hun relativiserende standpunt: alleen een onomwonden afwijzend oordeel over het kortzichtige Nederlandse dekolonisatiebeleid is de 'juiste conclusie'. (22) In die stemming wordt De Jongs 'zo gek nog niet' opgevat als 'zo slecht nog niet' en geldt dit als vergoelijking van Nederlandse schanddaden. De Jong zelf noemde het morele oordeel van Van den Doel enigszins partijdig 'traditionalistisch' (23), en daarmee waren op dit terrein van geschiedschrijving twee scholen geboren: de traditionalistische versus de revisionistische. Maar tot een debat over de merites van de Nederlandse dekolonisaties kwam het niet.

De moralistische benadering van zelfbeschuldiging en schuldbelijdenis domineert nog steeds de meningsvorming over kolonialisme en dekolonisatie: ze vindt de meeste weerklank in de media en bij het publiek. "Een dergelijke moraliserende verklaring appelleert sterk aan de in Nederland dominante christelijke schuldcultuur," schrijft De Jong in 2011 in zijn *Avondschoot* (over de slotfase van de Indonesische dekolonisatie), "maar heeft lange tijd versluierd wat er werkelijk gebeurde." (A684). Dat is het bezwaar van moralisme: je voelt je er een beter mens door, maar je wordt er niet wijzer van. Ik wil dan ook proberen de dekolonisatie van achtereenvolgens Indonesië in 1949, de West (Suriname plus de Nederlandse Antillen) in 1954, Nieuw-Guinea in 1962, Suriname in 1965, Aruba in 1985 en de Nederlandse Antillen in 2010 onderling te vergelijken zonder moralisme.

Ik leg daarbij de nadruk op de politieke menings- en besluitvorming daarover in

Nederland en kies dus voor het perspectief van de kolonisator: wat waren de overwegingen van Nederlandse politici en beleidsmakers inzake de staatkundige toekomst van de koloniën?

Als bezwaar tegen dit uitgangspunt kan ingebracht worden dat het te 'Eurocentrisch' is. Darwin heeft erop gewezen dat historici dekolonisatie aanvankelijk algemeen hebben verklaard vanuit het standpunt van de kolonisator, namelijk als onvermijdelijk gevolg van het via het onderwijs doordringen van westerse waarden in de koloniën, als een vorm van westers altruïsme of als uitvloeisel van veranderende opvattingen in het moederland. Langs alle drie wegen wordt zo een doorslaggevende invloed toegeschreven aan de koloniale mogendheid. Dit geldt ook voor Rothermund, als hij schrijft dat door dekolonisatie gekoloniseerde landen 'verlost' worden van politieke overheersing en dat hun onafhankelijkheid 'verleend' wordt.

Bonn heeft dekolonisatie al in 1938 beschreven vanuit het perspectief van de gekoloniseerde volkeren, namelijk als een 'contrakolonisatie' waarmee zij hun land als het ware terugveroveren. (25) In zijn voetspoor gingen andere geschiedschrijvers de nadruk leggen op de rol die de nationalistische bewegingen in de koloniën speelden. Wat betreft Indonesië deed dit onder meer George McTurnan Kahin (26), die de onafhankelijkheid van dit land ging zien als vooral het resultaat van nationalistische strijd. Weer andere historici gaan in die tijd de veranderende machtsverhoudingen in de wereld als de voornaamste oorzaak van de dekolonisaties beschouwen. Zo beschrijft Emerson al in 1948 (27) de centrale rol van de Verenigde Naties bij het vertrek van Nederland uit Indonesië, terwijl Franz Ansprenger een overwegende invloed op dit dekolonisatieproces toekent aan de Verenigde Staten. (28) Ook Frances Gouda en Thijs Brocades Zaalberg leggen het accent op de veranderende Amerikaanse opvattingen ten aanzien van het Indonesische nationalisme. (29) De slotsom van De Jongs *Diplomatie of strijd* is dat 'de bereikte onafhankelijkheid allereerst een resultaat van de *diplomasi*, van internationale interventie' is. (30)

Alle reden dus om dekolonisatie niet vanuit een eenzijdig Nederlands perspectief te beschouwen. Toch zal ik dat doen, aangezien het mij gaat om het beleid dat door Nederland voor zijn overzeese gebieden in dit opzicht gevoerd is. Dat leidt onvermijdelijk tot een Euro-, zelfs Neerlandocentrische zienswijze.

Bovendien ligt daardoor de nadruk op de politieke kant van de zaak. Het is opnieuw Bonn die gewezen heeft op de beperkte relevantie van een politieke invalshoek bij de bestudering van dekolonisatie. Hij ziet de economische crisis van de jaren dertig als het beginpunt daarvan, omdat toen 'het kapitalisme zijn innige relatie met het imperialisme verloor..' (31) Ook R.F. Holland heeft de funeste gevolgen van de crisis voor het kolonialisme benadrukt: "Een van de fundamentele oorzaken [van de Grote Depressie; JvG] was dat industriële en agrarische prijzen op de wereldmarkt hun onderling verband verloren, waarbij de laatste veel meer daalden dan de eerste. Doordat dus de koopkracht in de primair producerende landen daalde, verbreidde de depressie zich naar de industriële exportnaties die geen afzetgebied meer konden vinden." Tot 1925 profiteerden koloniale mogendheden en koloniën wederzijds van elkaar, daarna wordt het marktmechanisme volgens hem een bron van 'verwoeste hoop' en van een antikoloniaal nationalisme. (32).

Er is alle reden om dekolonisatie ook uit economisch oogpunt te bestuderen. Maar omdat ik hier het beleid van Nederland op dat gebied wil beschrijven, komen economische factoren en overwegingen alleen aan de orde voor zover ze daarin een rol spelen.

* * *

Terug naar het moralisme dat De Beus aan de kaak stelt en het gebrek aan discussie over de schuldvraag waarover Wesseling schrijft. Met het verstrijken van de tijd stolt het verleden in het publieke geheugen tot een reeks algemeen als vaststaand aangenomen 'waarheden'. Dat geldt voor de koloniale geschiedenis misschien nog wel sterker, omdat daarover een schuldbesef leeft waaraan zulke mythen tegemoet plegen te komen. Niet voor niets vindt de traditionalistische school op dit terrein het meest gehoor: haar moralistische zelfbeschuldigingen voorzien in een behoefte van het publiek en de media. De vraag is echter **wat het werkelijkheidsgehalte is van de gangbare mythen over de geschiedenis van de Nederlandse dekolonisaties**. Die vraag wil ik in de volgende hoofdstukken proberen te beantwoorden. De voornaamste zijn:

I: Nederland heeft zich in 1945-'49 tot het uiterste vastgeklampt aan het bezit van Indonesië en zich hardnekkig verzet tegen dekolonisatie van dit land.

II: Nederland heeft zichzelf en de Papoea's een slechte dienst bewezen door Nieuw-Guinea in 1949 uit te zonderen van de soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië; het bedierf daarmee de betrekkingen met Indonesië en bracht de Papoea's in een uitzichtloze nationalistische positie.

III: Doordat Nederland zijn regeling voor de toekomstige relatie met Indonesië later toepaste op de verhouding met de veel kleinere landen in de West, kregen deze in het Koninkrijk onevenredig veel macht.

IV: Nederland heeft Suriname in 1975 op een onverantwoordelijke manier onafhankelijk gemaakt en het feitelijk in de steek gelaten.

V: Nederland heeft ook zelfbeschikkingsrecht en kan daarvan gebruik maken door zich los te maken van de Antilliaanse eilanden.

VI: In het algemeen was het Nederlandse dekolonisatiebeleid een fiasco of debacle: de doelstellingen werden nergens gehaald.

Voor de goede orde ten slotte: dit boek gaat niet over de koloniale conduitestaat van Nederland. Die is door vele auteurs afdoende beschreven. (33) Het gaat mij niet om het opmaken van de rekening der geschiedenis van het Nederlandse kolonialisme, maar om de wijze waarop dit beëindigd is.

Hoofdstuk II

'MET MAJESTEITELIJKE GRATIE'

(De aankondiging van het einde van het Nederlandse kolonialisme)

Hoe en wanneer begon Nederland afscheid te nemen van zijn koloniën? En hoe is in de eeuwen daarvoor het Nederlandse wereldrijk ontstaan?

De Nederlandse dekolonisaties beginnen op de avond van 6 december 1942, als koningin Wilhelmina zich op de vijfde verdieping van Stratton House in Londen via Radio Oranje tot haar onderdanen overal ter wereld richt. Het Nederlandse wereldrijk strekt zich uit over de hele aardbol en voor de Papoea's op Nieuw-Guinea breekt op dat moment de volgende dag al aan. In Nederlands-Indië komt de toespraak van de vorstin dan ook bekend te staan als '7 december rede'. Vier jaar later wordt een Nederlandse legereenheid die naar de archipel gezonden wordt om 'rust, orde en veiligheid' te herstellen, '7 december divisie' genoemd.

Het is de avond voor de dag waarop een jaar eerder Japan de Amerikaanse basis op Pearl Harbor heeft aangevallen, waarmee Azië in de oorlog betrokken is geraakt die daardoor pas echt een wereldoorlog wordt. Die dag zijn in het kader van Operation Oyster in Engeland 93 RAF-toestellen opgestegen om de Philipsfabrieken aan de Emmasingel in Eindhoven te bombarderen teneinde de productie van radarapparatuur voor het Duitse leger te schaden. Het is zondag en er zijn bijna geen arbeiders in het bedrijf, maar in de buurten eromheen worden 138 mensen door verdwaalde bommen gedood.

De journalist en romancier A. den Doollaard, de voornaamste presentator en propagandist van Radio Oranje, heeft beschreven hoe de 'Oude Dame' 'met majesteitelijke gratie als een zeilschip onder volle tuigage' de studio placht te betreden om achter de microfoon plaats te nemen. (1) Op foto's uit die tijd zien we haar achter het zware, hoge apparaat zitten: de kin geheven, de blik vastberaden, het papier met haar tekst in de hand, hoed op, bontkraag om, want brandstof is schaars en het is koud in het gebouw op de hoek van Piccadilly en Stratton Street, waarin de omroep van de Nederlandse regering in ballingschap gevestigd is. Den Doollaard noemt haar koppig en eigenzinnig, autocratisch en impulsief, maar een puik radiosprekerster (2), al spreekt ze zo luid alsof ze de hele Noordzee moet overstemmen. Met vaste stem, zonder ooit te haperen, op een toonhoogte die aan haar woorden iets geagiteerds en een grote urgentie geeft, weet ze haar landgenoten in bezet gebied te bezielen.

Die avond gaat het haar echter niet zozeer om haar onderdanen in Europa die onder Duitse bezetting leven, als wel om de tientallen miljoenen in de Oost die de Japanse bezetter te verduren hebben, en de honderdduizenden in de West die nog van een vijandelijke bezetting gevrijwaard zijn gebleven maar bijdragen aan de oorlogsinspanning. Maar meer nog gaat het haar om meeluisteraars in de regeringsgebouwen te Washington. De Verenigde Staten hebben de oorlog in het kader gesteld van de strijd voor het zelfbeschikkingsrecht der volkeren en verwachten van de koloniale mogendheden onder hun bondgenoten een signaal dat zij spoedig een einde zullen maken aan het kolonialisme.

Wilhelmina herhaalt wat zij eerder gezegd heeft: dat het in haar bedoeling ligt om 'na de bevrijding' een rondetafelconferentie bijeen te roepen voor 'gezamenlijk overleg over een voor de veranderde omstandigheden passende bouw van het Koninkrijk'. Zij wil daarover niet in details treden, dat moet die conferentie te zijner tijd doen, maar: "Ik ben overtuigd dat het Rijk na den oorlog zal kunnen worden opgebouwd op

den hechten grondslag van volledig deelgenootschap, die de voltooiing zal betekenen van hetgeen zich in het verleden reeds heeft ontwikkeld.” En: “Ik weet dat geen politieke eenheid en verbondenheid op den duur kunnen blijven bestaan die niet gedragen worden door de vrijwillige aanvaarding en de trouw van de overgrote meerderheid der burgerij.” Zij licht een klein tipje van de sluier op over wat zij hierbij voor ogen heeft: “Een Rijksverband waarin Nederland, Indonesië, Suriname en Curaçao tezamen deel zullen hebben, terwijl zij ieder op zichzelf de eigen, inwendige aangelegenheden in zelfstandigheid en steunend op eigen kracht, doch met den wil elkander bij te staan, zullen behartigen.” (3)

Daarmee zal dan een eind gemaakt zijn aan het Nederlandse kolonialisme. Aan een vrijwillig aanvaard volledig deelgenootschap is immers het element van politieke overheersing ontvallen dat wezenlijk is voor kolonialisme. De Nederlandse regering zal op dit standpunt niet meer terugkomen. Het dekolonisatiebeleid van Nederland is begonnen.

Wat is hieraan voorafgegaan?

* * *

Sedert op 25 juni 1596 vier Hollandse scheepjes onder aanvoering van hoofdkoopman Cornelis de Houtman het anker hebben laten vallen op de rede van Bantam en de ‘eerste schipvaart’ op Azië met succes bekronen, is het overzeese gebied van Nederland gestaag uitgebreid tot het wereldrijk waarover Wilhelmina regeert. Omstreeks dezelfde tijd vestigen Hollanders zich ook bij de mondingen van grote rivieren aan de noordkust van Zuid-Amerika, en voortaan zal men spreken van het Nederlandse rijk in ‘de Oost’ en ‘de West’.

Gebiedsuitbreiding, verovering en onderwerping van vreemde volkeren zijn echter niet het oogmerk. Het gaat in de eerste plaats om handel – en daarnaast om het bestrijden van Spanjaarden en Portugezen, het verbreiden van het ware protestantse geloof, de zucht naar avontuur en verre landen, voor sommigen zelfs om een speurtocht naar het paradijs op aarde.

Als het aan Laurens Reael (1583-1637) gelegen had, zou van een Nederlands kolonialisme nooit sprake zijn geweest. Begaafd jurist en dichter, bevriend met Hooft en Vondel, vaart hij als 27-jarige als commandeur van een vloot van vier schepen naar Indië, waar hij in 1615 gouverneur van de Molukken en een jaar later gouverneur-generaal van geheel Oost-Indië wordt: collega en voorganger van Jan Pieterszoon Coen. Deze laatste treedt onbarmhartig op als de bevolking van het eiland Banda weigert haar specerijen aan de Compagnie te leveren tegen de overeengekomen (lees: afgedwongen) lage prijzen. Geronselde Molukkers roeien functionarissen van de Verenigde Oost-Indische Compagnie en Japanse huursoldaten naar het eiland, moorden een groot deel van de bevolking uit en vernietigen hun tuinen. Compagniedienaren vestigen zich daarna als ‘perkeniers’ op Banda om de specerijenoogst voor de VOC veilig te stellen.

Het is Reael een doorn in het oog. Bezorgd vraagt hij zich af of dit voor de inheemse bevolking van de gehele archipel het gevolg moet zijn van het VOC-beleid. “Wil men alle de verkeer en de handel en daartoe alle landbouw van Indiën hebben, waarvan zouden de Indianen dan leven? Wil men se dootsmijten ofte van honger laten sterven, daarmede en waer men oock niet geholpen, want in een ledige zee, op ledige landen ende ook met doode menschen is gantsch geen proffijt te doen.” (4) Met andere woorden: zal het gebruik van geweld op den duur de handel niet

fnuiken? Reaels argumentatie is meer pragmatisch dan ethisch. Hij meent dat 'de Compagnie langs zuiver commercieelen weg, met slechts incidenteel gebruik van machtsmiddelen en gezagsvestiging haar doel [moet] zien te bereiken'. Zonder dwang en politieke overheersing, via een netwerk van wederzijds vrijwillig gesloten contracten, kan de VOC handel drijven in tropische producten en deze zal ook zonder 'onrechtvaardige, ja barbaersche middelen' genoeg profijt opleveren. Maar Coen lijkt het onvermijdelijk de inheemse bevolking te dwingen haar oogsten af te staan aan de VOC. Macht en militair geweld moeten 'de voorwaarden voor een bloeiend bedrijf scheppen' (5). "Connen wij geen vrienden syn, so laet ons d'oorloch publiceren en laet ons oorloch voeren," schrijft Coen. 'Sonder autoriteyt ende macht' zou het in Indië niet gaan. (6)

De tweestrijd lijkt door Coen met vlag en wimpel in zijn voordeel beslecht te zijn; spoedig bulderen kanonnen en worden forten gebouwd. Maar al na de onderwerping van Banda vragen de Heren Zeventien, het bestuur van de VOC, zich af of een dergelijk optreden op den duur niet contraproductief zal blijken: "'t Sal wel ontsagh, maer geen gunst baren. Die 'r veel doet vreesen, moet veel vreesen." (7) Geweld kan opstanden uitlokken en de handelsbetrekkingen bemoeilijken. En is het bovendien niet te kostbaar in verre gewesten ons gezag te vestigen en te handhaven?

Het handelsbelang staat steeds voorop. De Compagnieën blijven terughoudend met het vestigen van politieke heerschappij en de Nederlanders komen overzee minder te boek te staan als veroveraars dan als kooplieden, 'luyden hen bemoeyende met koopmanschappen'. 'Onthouding' is het parool van de Compagnieën ten aanzien van het verwerven van politieke macht. De bewindvoerders willen alleen overgaan tot de kostbare vestiging van een bestuursapparaat als het omwille van de handelsbelangen strikt nodig is.

En vaak blijkt het nodig. Telkens nopen omstandigheden tot het proclameren van soevereiniteit over overzeese gewesten, bijvoorbeeld om vreemde kapers op de kust te weren en de verovering van VOC- of WIC-handelsposten door een andere mogendheid af te wenden. Vaak ook roepen inheemse heersers de interventie van de Compagnie in bij conflicten met andere machthebbers en bedreigingen van buitenaf. Zo vragen de hoofden van het eiland Roti de VOC in 1735 om hen schoolmeesters te leveren, die hen het Christendom kunnen bijbrengen, als middel tegen de slavenraids die vanaf andere eilanden op hen worden gehouden – de Compagnie staat immers niet toe dat Christenen worden verkocht als slaaf. (8)

Dergelijke machtsposities hebben de neiging permanent te worden. Onwillekeurig en vaak onwillig worden de Compagnieën steeds verder de overzeese machtsuitoefening ingetrokken. Het is de 'paradox van Fasseur': terwijl het uitgangspunt is dat men zich zoveel mogelijk van machtsvorming moet onthouden, neemt het aantal gebieden en ingezetenen onder rechtstreeks gezag van de Compagnieën steeds toe. Tegen wil en dank worden ze 'van koopman tot soeverein'. (9) Tegen het eind van de zeventiende eeuw oefent de VOC rechtstreeks het gezag uit over Ambon, Banda, Ceylon, Malakka en grote delen van de Coromandel-kust in Voor-Indië; een eeuw later ook over de Kaapkolonie, Makassar en gebieden aan de noordoostkust van Java. Omstreeks 1780 regeert de Compagnie over meer dan zeshonderdduizend Aziatische onderdanen, ruim een derde van het inwonertal van de Republiek en meer dan dat van menig Duits vorstendom.

In de West treffen de Hollanders aan de 'wilde kust van Guyana' een nagenoeg leeg gebied aan. De inheemse bevolking van Suriname is door de eerste veroveraars grotendeels vermoord of verjaagd. Om dit land te exploiteren besluit de West-Indische Compagnie *nolens volens* het zelf in beheer te nemen en de vruchtbare gronden uit te geven aan planters uit Europa. Maar nadat deze eerste WIC spoedig ten onder is gegaan aan wanbeleid en wansucces, laat de tweede Compagnie de meerderheid in het bestuur van het land graag aan anderen over: de stad Amsterdam en de familie Van Aerssen van Sommelsdijck. Zeeuwen veroveren het eiland Tobago in de Caraïbische Zee en dopen het trots Nieuw Walcheren, maar de WIC weigert het in bezit te nemen. Als Hollandse kolonisten zich vestigen op het 'schildpaddeneiland' Tortuga en hun commandeurs de Compagnie vragen het onder haar gezag te brengen, houdt deze zich daar doof voor. Ook op voorstellen het eiland Sint-Bartholomeüs (nu Saint Barthélemy) toe te voegen aan haar machtsgebied gaat de Compagnie niet in. Al een jaar nadat in 1634 Curaçao in bezit is genomen overweegt ze het als van geen nut maar weer van de hand te doen. Vanwege de gunstige ligging ten opzichte van Spaanse gebieden op het vasteland van Zuid-Amerika bouwt men er toch enige fortificaties. Op de eilanden Aruba en Bonaire wordt in het geheel geen bestuur gevestigd en ze blijven alleen bij gebrek aan belangstelling van anderen in Hollandse handen. (9)

Zo gaat het overal: er is geen verlangen om de macht van de Compagnieën uit te breiden, maar in de praktijk gebeurt dat toch. Die ontwikkeling zet zich voort in de negentiende eeuw, als het koloniaal beheer een zaak wordt van de staat. Het vestigen van de *pax Neerlandica* in voorheen niet bestuurd gebied vergt meer mankracht en geld dan Nederland meestal kan en vooral wil opbrengen. Voor beheer en exploitatie van Java, ruim drie keer zo groot als Nederland, kan halverwege de negentiende eeuw volstaan worden met slechts tweehonderd bestuursambtenaren, doordat het bestuur hoofdzakelijk wordt uitgevoerd door inlandse hoofden. Gouverneur-generaal Johannes van den Bosch waarschuwt: "Vooral dient te worden vermeden eenen te ver getrokken bemoeienis met de inwendige aangelegenheden der volkeren. Om overal te regeeren zijn wij te zwak, en ieder is graag meester in zijn eigen land." (10) Gouverneur-generaal Otto van Rees keert zich tegen politieke expansie van Nederland in de koloniën omdat 'de zoogenaamde leer der natuurlijke grenzen noch regtvaardig noch met beperkte middelen toe te passen' is. En minister van Koloniën James Loudon verklaart in 1861: "Elk uitbreiding van ons gezag in den archipel beschouw ik als een schrede nader tot onzen val." (11)

Maar waar Nederlandse troepen opstanden bedwongen hebben, wordt het vaak noodzakelijk geacht gewapenderhand in het gebied aanwezig te blijven. 'Tuchtigingsexpedities' tegen oproerige hoofden in de Molukken, sultans en radja's in Zuid-Sumatra en Zuid-Celebes, Chinese kongsi's op Borneo of fanatieke moslims in de Padangse bovenlanden beginnen met vaak smadelijke nederlagen, maar nadat het oproer neergeslagen is wordt de overwinning doorgaans bezegeld met de vestiging van een bestuurspost. Regelmatig ook breiden overijverige lagere bestuursambtenaren in de buitengewesten het gezag op eigen initiatief uit, volgens Van Rees 'hoofdzakelijk om een groot man te worden'(11).

Zo ontstaat geleidelijk een wereldrijk.

Tot een 'Nieuw Nederland' in de tropen komt het daarbij in Oost noch West. Nederlanders varen met veel animo naar verre gewesten, maar vestigen zich er zelden voorgoed, en niet in grote aantallen. De roemruchte ruil van Manhattan voor Suriname bij de Vrede van Breda in 1634 wordt mede ingegeven door de overweging dat er te weinig Hollandse kolonisten zijn om de kolonie permanent te verdedigen tegen de weerbarstige indianen. Suriname wordt bevolkt met blanke planters, maar dit zijn voor een groot deel Fransen, Schotten en joden, uit Brazilië gevlucht als daar na het Nederlandse bewind hun vervolging begint. Op Curaçao en Ceylon vestigen zich groepen blanke Europeanen, maar op het eerste eiland zijn dit vooral joden die afkomstig zijn uit andere landen, en op Ceylon sterft de kleine gemeenschap op den duur geheel uit. Alleen aan Kaap de Goede Hoop, waar schepen van de Verenigde Oost-Indische Compagnie op weg naar of van Indië voor anker gaan om te fourageren, ontstaat een permanente kolonie van Hollandse boeren die groenten telen en vee houden. Nergens elders is er een volksplanting van Hollanders die uit zichzelf groeit.

* * *

In de eeuw die verloopt na de Franse Revolutie veranderen langzaam de opvattingen waarmee Nederland zijn koloniale imperium beziet. Er ontstaat een idee van burgerschap en een nationaal besef dat allengs ook de koloniën insluit, en als Nederland bij de Londense traktaten van 1814 zijn bezittingen op de Goudkust van Afrika met Engeland ruilt voor aanspraken op Atjeh, roept een Tweede Kamerlid uit: "Ik sta geen grond der vaad'ren af, wier kloekheid ons dat erfdeel gaf!" (13) Dat sentiment is nieuw. Als Nederland eerder al Brazilië en Ceylon kwijtraakt, Manhattan tegen Suriname ruilt en door de vredesverdragen van 1815 drie koloniën aan de noordkust van Zuid-Amerika verspeelt, wordt dat niet als nationaal verlies betreurd. Nog maar zes jaar voor die dramatische uitroep in het parlement is het onbewoonde eiland Aves aan Venezuela afgestaan zonder dat er een haan naar kraait. Toch zijn ook in die affaire de veranderende opvattingen merkbaar. Aves wordt aan Venezuela gegeven als uitkomst van een conflict over de discriminatie en mishandeling in dit land van joodse handelaren uit Curaçao. Den Haag neemt de zaak hoog op, Nederlandse oorlogsschepen zetten koers naar de Venezolaanse kust en een hoge Indische bestuursambtenaar, de eerder genoemde latere gouverneur Van Rees, wordt naar Caracas gezonden om een schikking' te treffen. "Wij kennen geen verschil tussen christen en jood," verklaart hij. "Een Nederlands onderdaan is een Nederlands onderdaan." Hier wordt ferm het burgerschap van de natie verdedigd. Nederland staat ervoor in dat zijn onderdanen overal ter wereld gelijk behandeld worden, en dat geldt nu kennelijk ook voor de ingezetenen van de Nederlandse koloniën (14).

In 1870 is Nederland in de Indische Archipel nog slechts marginaal aanwezig: in slechts een kwart van het gebied is het Nederlandse gezag feitelijk gevestigd. Daarna wordt een andere, imperialistische richting ingeslagen. De vestiging van een wereldrijk krijgt prioriteit boven handelsbelangen. Dat blijkt vooral uit de expedities die uitgerust worden om Atjeh in het noorden van Sumatra aan het Nederlandse gezag te onderwerpen. Deze campagnes worden vaak voorgesteld als militair optreden om economische belangen veilig te stellen - het gewest is immers rijk aan olie. (15) Maar die spelen bij het begin van de Atjeh-oorlogen; pas tien jaar later zal een tabaksplanter de eerste concessie voor oliewinning in het grensgebied tussen Atjeh en Deli verwerven. Weliswaar heeft in dit laatstgenoemde gewest het 'wonder'

van de enorm profijtelijke tabaksteelt, waarover dividenden tot 1300 procent werden uitgekeerd (16), te leiden onder invallen van Atjeeërs. Maar die had men, zoals tot dan toe de praktijk is, kunnen bestrijden door kortstondige strafexpedities, waarna de militairen zich weer terugtrekken zonder een gewest definitief te bezetten. Maar in de Atjeh-oorlogen gaat het om de verovering van grondgebied en de vestiging van gezag: ze zijn een politieke onderneming.

Aanleiding daartoe zijn geruchten dat de sultan van Atjeh in Singapore contacten heeft gelegd met Italiaanse en Amerikaanse consulaten. Nu is het in die tijd niet ongewoon dat plaatselijke machthebbers bescherming zoeken bij andere naties, maar Nederland toont zich er toch bijzonder gevoelig voor, omdat het zijn gezag lang niet overal in Nederlands-Indië heeft gevestigd en vreest voor concurrentie. Dat de Engelse avonturier James Brooke zich een koninkrijkje op Borneo heeft weten te verwerven door zijn goede verstandhouding met een inheemse vorst, is voor Den Haag een traumatische ervaring. Men blijkt zich namelijk nergens op te kunnen beroepen om dit tot een onwettige inbreuk op het Nederlandse grondgebied te verklaren: Nederland oefent in dat deel van Borneo geen feitelijk gezag uit. (17) Het imperialistische belang overschaduwde nu andere belangen. De Atjeh-oorlog kostte in de eerste twintig jaar aan Nederlandse zijde alleen al aan 10.000 militairen en 10.000 Javaanse dwangarbeiders het leven, evenals aan 35.000 Atjeeërs en de kosten bedragen 500 miljoen gulden. (18). Het 'batig slot' van het Nederlandse kolonialisme in de Oost, waar het rijk in Europa zo sterk van heeft geprofiteerd, verdampt door de oorlog (19) en de kosten van de strijd in Atjeh maken uitbreiding van het bestuur elders in de archipel praktisch onmogelijk.

Als bewoners van het eiland Lombok in 1894 een beroep doen op Nederlandse bescherming tegen hun Balinese vorst, aarzelt Den Haag dan ook aanvankelijk daarop in te gaan: men heeft waarachtig al genoeg aan zijn hoofd. Als uiteindelijk toch wordt ingegrepen, loopt dit uit op een smadelijke nederlaag tegen de Balinezen, die in het moederland heftige verlangens naar wraak en naar revanche oproept. En wanneer het eiland daarna alsnog heroverd wordt, slaat een ongekende golf van nationalistische geestdrift door Nederland. Overal in het land worden straten naar plaatsen in de Indische Archipel vernoemd, in Utrecht en Arnhem heet voortaan zelfs een complete wijk naar het heroverde Lombok. Het Nederlandse imperialisme is een volkszaak geworden.

Wat verklaart deze omslag van onthouding naar overheersing? In eerste instantie de wedloop van de grote mogendheden om het veroveren van overzeese bezittingen. De wereld die onbegrensd heeft geleken, blijkt begrensd; nieuwe, nog niet door westerse naties beheerste gebieden worden schaars en het is zaak de grenzen overzee af te bakenen en te verdedigen. Nederland realiseert zich in de negentiende eeuw bovendien dat het in Europa geen grote natie meer is; het kan alleen groot zijn door het bezit van een overzees rijk.

Na het 'revolutiejaar' 1848 is het koloniaal beheer, aanvankelijk het prerogatief van de koning, onder controle gekomen van de volksvertegenwoordiging, een democratisering van beleid die (hoe weinigen ook nog maar kiesrecht hebben) de belangstelling voor de koloniën aanwakkert, zoals wel blijkt uit de brede maatschappelijke discussie tussen 1850 en 1870 over het cultuurstelsel op Java. De Franse Revolutie heeft de gedachte ingang doen vinden dat ingezetenen van een staat niet alleen onderdanen zijn, maar burgers die behalve op bescherming tegen invallen van vijandelijke legers ook op een minimale garantie van hun bestaan aanspraak kunnen maken, met name op gezondheidszorg en onderwijs. En naarmate het nationale besef betrokken wordt op de gebieden overzee, gaan deze

aanspraken min of meer ook gelden voor ingezetenen in de koloniën.

* * *

Tegen het kolonialisme als zodanig is in Nederland na Laurens Reael zelden bezwaar gemaakt: wel tegen koloniale praktijken, niet tegen kolonialisme als systeem. De eerste criticus na Reael is Dirk van Hogendorp, de broer van Gijsbert Karel, de grondlegger van het Nederlandse koninkrijk. Dirk komt als gezaghebber van Java's oostkust in 1798 in conflict met zijn superieuren ,die hij ervan beticht onvoldoende de beginselen van de Franse Revolutie in praktijk te brengen in Nederlands-Indië. Hij wil dat de koloniale onderdaan *citoyen* wordt, burger in de volle zins des woords van het rijk in Europa. Maar dekolonisatie wijst hij af. "De staatkundige vrijheid, waartoe zeker alle mensen uit de natuur een onbetwistbaar recht hebben, zoude thans in den onvolmaakten staat van beschaving, waar in de Javaanen als nog zijn, het allernadeeligste geschenk wezen, dat men hun zou kunnen geven," schrijft hij. "Zij kunnen zelfs als nog geen denkbeeld daarvan vormen."

Als de inlanders de rust van een goede regering zouden genieten en daar 'een goed begrip' van hebben, zullen zij volgens Van Hogendorp er wel voor waken 'zich door opstand wederom tot de staat van dwingelandij of regeringsloosheid te brengen'. Dat is: de staat waarin zij onder hun eigen hoofden moeten leven. Ze zullen daardoor inzien dat zij zich zonder bescherming van Europeanen noch tegen de inheemse vorsten noch tegen vijanden van buiten kunnen 'staande houden'. Van Hogendorp wil de koloniale onderdanen met woord en daad overtuigen van de heilzaamheid van een Europese overheersing. (20)

Ook Jacob Haafner, reiziger, schrijver, voormalig klerk der Verenigde Oost-Indische Compagnie en tegenwoordig wel gezien als de eerste bestrijder van het kolonialisme, wijst dekolonisatie beslist van de hand. Wel begint hij in 1804 zijn 'bede' met als aanhef: "Kom gezegende dag! dag van algemeene vreugde, kom, verlos deze beklagenswaardige volkeren uit de verachtelijke slavernij, waar onder zij zoo lang gezucht hebben, en nog zuchten!" Maar al twee alinea's verder noemt hij het een 'belachelijke veronderstelling' dat de ver afgelegene 'veroveringen' op den duur in rust en onderwerping kunnen worden gehouden door andere banden dan die van 'regtvaardigheid, menselijkheid, en vrijwillige overeenkomst'. (21) Voortgezet kolonialisme op basis van vrijwilligheid: het doet sterk denken aan de rede van koningin Wilhelmina.

En weliswaar klinkt het slot van Sicco Roorda van Eysinga's roemruchte 'vloekzang' uit 1860 – "En als de zon in 't Westen neerdaalt/ Beneveld door den damp van 't bloed/ Ontvangt zij in het doodsgerochel/ De laatste Hollandse afscheidsgroet" – als een doods aanzegging voor het Nederlands bewind over Indië, maar ook hij hoopt in wezen op een humaner kolonialisme. Multatuli neemt het gedicht in 1875 op in een noot bij de vierde druk van zijn *Max Havelaar* en schrijft erbij dat het geen revolutionair vers is. De dichter van de vloekzang wil volgens hem alleen waarschuwen dat het kolonialisme ten dode opgeschreven is 'indien de Hollanders voortgaan hun *hart te laten vereelten door 't geld en de Javaan te vertrappen*.'" (22) 'De laatste dag van de Hollanders op Java' zou volgens Roorda aanstaande zijn, *tenzij* zij hun gedrag jegens de inboorling beteren: geen hongersnoden meer, geen Javanen die sterven voor het 'batig slot'. Hij hoopt op inkeer.

Multatuli is, anders dan vaak wordt verondersteld, evenmin een tegenstander van kolonialisme. "Het wachtwoord voor ieder die 't wel meent met de toekomst van Land

& Volk [van Indië] is 'Holland er uit',” (23) schrijft hij en laat er meteen op volgen: “...o ja, maar... eerst: 'eenheid onder 'n algemeen erkend hoofd'.” “Ieder vloekt Holland maar niemand schijnt in te zien dat er, om iets degelyks te bereiken, eenheid en organisatie noodig is.” (24) Eenheid en organisatie, welteverstaan, onder en dóór Nederlanders. Als Multatuli in 1856 in een nooit verzonden memorandum aan gouverneur-generaal Duymaer van Twist zijn 'roeping' in Indië beschrijft, luidt deze: “De millioenen menschen die gebukt gaan onder uitzuiging, *afpersing, knevelarij, roof en moord*, daarvan te verlossen.” De schrijver van *Max Havelaar* wil 'een bres in het koloniale systeem' schieten om 'de macht van de Droogstoppels over het bestuursapparaat' te breken en zo 'een Indië, onder Multatuli's eigen rechtvaardig bestuur, losgemaakt van de macht van het Hollands kapitaal' tot stand te brengen. (25) Een Indië, los van Holland, onder leiding van Hollanders.

Max Havelaar heeft een enorme invloed op het denken over de koloniën, vooral op de 'ethische richting' in koloniaal beleid. Dat inboorlingen beter af zijn onder een weldadig koloniaal regime dan onder hun wrede despoten wordt een vaste klank in beschouwingen over het Nederlandse kolonialisme. De voornaamste pleitbezorger van een ethisch beleid, hoofdredacteur P. Brooshoof van het Semarangse dagblad *De Locomotief*, pleit ervoor dat Indië los komt te staan van Nederland. Zijn vriend C.Th. van Deventer, een advocaat uit Semarang, later lid van de Tweede Kamer, vindt dat Nederland het enorme uit de kolonie genoten 'batig slot' aan het land moet terugbetalen. Het heeft de 'zedelijke plicht' die schuld te voldoen door in Indië irrigatiewerken en spoorwegen te bouwen en het land 'op te voeden' tot moderne natie. (26) Nederland schiet volgens hem tekort in zijn beschavingswerk en de inlander is van deze 'verwaarlozing' 'het eerste slachtoffer'. Daarom moet de kolonie financieel en politiek zelfstandig worden – 'een Indië voor Indië' – maar wel in een 'duurzamen, innigen band' met het moederland. (27) Opnieuw geen afschaffing maar hervorming van kolonialisme.

“Wat ons moet nopen tot plichtsbetrachting tegenover Indië, is de beste der menselijke neigingen: het rechtsbewustzijn, het gevoel dat wij den, tegen zijn wil, van ons afhankelijk geworden Javaan het beste moeten geven wat wij voor hem hebben, de edelmoedige drang van den sterkere om den zwakkere rechtvaardig te behandelen,” schrijft Brooshoof in 1901. “Eerst wanneer onze koloniale politiek ademt in dezen dampkring zullen wij voor Indië goede meesters zijn.” (28) Zijn toon is onmiskenbaar paternalistisch. Deskundige Nederlandse leiding moet volgens hem 'dit kinderachtige volk door geregelden, goed betaalden arbeid, matige en ordelijk geheven belastingen, bescherming tegen willekeur, verstandige berechting en behoorlijke politiezorg een vreedzaam bestaan verzekeren, waarin zij zichzelf en vrouw en kinderen het noodige kunnen verschaffen zonder verleid te worden tot uitspattingen, die hen ontevreden maken met anderen en zichzelf, maar ook zonder ten prooi te vallen aan gewetenlooze uitzuigers of eigene slecht betaalde hoofden'. (29)

Van dekolonisatie wil Brooshoof niet weten: “Het is geen ernstige politiek te eischen, dat wij in een tijd, die vooral tegenover koloniale volken nog geen ander middel tot machtshandhaving geeft dan de kracht der wapenen, alle vijandigheden van fanatieke, nog half barbaarsche en zeer perfiede inlanders zouden moeten slikken, om maar hunne zogenaamde nationale onafhankelijkheid – die nu eenmaal door de geschiedenis en de traktaten onder ons oppergezag is gesteld – te ontzien.” (30) Zo leidt de Multatuliaanse gedachte van meer zorg en bescherming voor de inlander tot een roep om een 'beter' kolonialisme, niet voor afschaffing ervan. Ook de sociaal-democraten zijn in die tijd niet geporteerd voor afstand van de koloniën. Zij menen

dat de emancipatie van de arbeidersklasse in Europa daarmee evenmin gediend is als die van de onderdanen overzee. Onder invloed van Multatuli vrezden sociaal-democraten dat de inheemse bevolking slachtoffer en speelbal wordt van feodale machthebbers als Nederland zich uit de koloniën zou terugtrekken. “Laat het kind groeien en zich ontwikkelen, onder strenge, maar rechtvaardige controle van het Europeesch bewind,” betoogt H.H. van Kol, koloniaal specialist van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP). (31) Een te snelle ontwikkeling zal in de koloniën alleen maar schade aanrichten. Wat zouden Afrikanen doen, vraagt hij in 1907 het congres van de Socialistische Internationale in Stuttgart, als wij hun een machine stuurden? “Waarschijnlijk zullen ze er een rondedans om uitvoeren (*luid gelach*), of het toch al groote getal hunner afgoden met een vermeerderen (*gelach*).” (32)

Van Kol, vrijdenker, romantisch socialist, veteraan van de Parijse Commune, is een van de twaalf ‘apostelen’ die in 1894 de SDAP oprichten. Met zijn ervaring als waterbouwkundig ingenieur op Java is hij op koloniaal gebied in de partij koning eenoog in het land der blinden. “Z’n eerste wens is de mensen daar gelukkig te maken,” zegt fractievoorzitter Pieter Jelles Troelstra over hem. Van Kol hoopt: “Wellicht zullen wij door onze daden langzamerhand er in slagen de inwoners van den Oost-Indischen archipel ervan te overtuigen dat onze koloniale politiek gericht is, niet meer op de rechtstreeksche voordeelen, doch op de ontwikkeling van de hulpbronnen en de welvaart onzer koloniën, op de vervulling harer stoffelijke en geestelijke behoeften, op hare zedelijke verheffing.” (33)

In de brochure *Eene noodlijdende kolonie*, die gewijd is aan de West, schrijft Van Kol in 1902 dat Nederland ‘zijne opkomst en zijne rang in de rij der Staten’ dankt aan zijn koloniën. Het zou daarom van ‘zwarte ondank’ getuigen ze aan hun lot over te laten. Dekolonisatie wijst hij af: “Dat goedige trouwe Negervolk van Curaçao, verkeert nog in de periode der kindsheid van de beschaving. Aan ons de schone zaak, de heerlijke zending, het daartoe op te leiden. Dien heilige plicht zullen wij niet van de hand wijzen.” (34)

“Het welzijn der inboorlingen, hun fysieke, verstandelijke en morele ontwikkelingen moet het hoogste doel zijn van onze koloniale politiek,” verkondigt het door Van Kol ontworpen koloniaal program der SDAP in 1907. Het partijcongres veroordeelt ‘niet in principe en voor alle tijden elke koloniale politiek, die – onder een socialistisch regiem – beschavend zal kunnen werken’ (35) en opent daarmee het perspectief op een socialistisch kolonialisme. Tegen marxisten die bestrijding van het kolonialisme zélf eisen (36) zegt Van Kol: “Koloniën zijn eenvoudig onmisbaar voor de economische ontwikkeling van den aardbol; vele grondstoffen zouden worden gemist, vele industrieën kwijnen, heel wat voedings- en genotmiddelen ons ontbreken, wanneer die tropische gewesten in handen van primitieve rassen eenvoudig braak werden gelaten.” (37) Daarbij sluit partijleider Troelstra zich aan: vanwege het belang van de koloniale producten zal ‘ook de sociaaldemocratie koloniën moeten hebben’. Wel moet men ‘de inlander opvoeden tot zelfbestuur’. (38)

De partij wil ‘voorbereiding dier volkeren tot een volkomen zelfstandig bestuur’. Om ‘socialistische opvoeding der inlanders’ mogelijk te maken is echter koloniaal gezag voorlopig onontbeerlijk. Troelstra onderschrijft het beginsel van ‘autonomie der naties’ wel in het algemeen, maar: “Daarmee worden niet bedoeld volksstammen in de Tropen, die, aan eigen despoten teruggegeven, veelal in erger slavernij zouden terugvallen dan waartoe het kapitalistisch koloniaal bewind hen heeft gebracht, laat staan dan waarin de heerschappij van een socialistischen staat zou brengen.” (39)

De grote weerklank van Multatuli's aanklacht tegen knevelarij in Nederlands-Indië, die onder ons bewind oogluikend wordt geduld, leidt tot een breed gedragen voornemen het voortaan beter te doen. In de Troonrede van 1901 wordt het voeren van een 'ethisch' koloniaal beleid tot 'roeping' van Nederland verheven. Minister-president Abraham Kuyper, stichter van de gereformeerde kerken en politiek leidsman van de Anti-revolutionaire Partij, is al lang een criticus van de praktijk van het kolonialisme. Hij benadrukt het 'vreemdelingschap' van de Nederlander in de koloniën en gebruikt voor het koloniaal bewind bij voorkeur de metafoor van 'voogdij'. (40)

Deze voogdij krijgt nu gestalte in een omvangrijk programma van irrigatiewerken, onderwijs- en gezondheidsbevordering, landbouwontwikkeling en -voorlichting. Deze ethische politiek wordt vaak gezien in tegenstelling tot de militaire pacificatie onder generaal Van Heutsz cum suis, maar het zijn in wezen twee kanten van dezelfde medaille: het een is voorwaarde voor het ander. Om de koloniën tot in alle uithoeken te ontwikkelen en hun bevolking 'op te heffen' moeten ze eerst 'onder bestuur gebracht' worden.

De brochure *De onderwerping van Atjeh* van Joannes Benedictus van Heutsz uit 1892 geldt als het eerste imperialistische geschrift in de Nederlandse koloniale politiek: de auteur bekommert zich niet om handelsbelangen, alleen om machtsuitbreiding: "De Atjeh-oorlog knaagt aan ons koloniaal bezit, hij *moet* eindigen. Laten wij eindelijk aan de beschaafde wereld toonen, dat wij daartoe in staat zijn." Hij erkent dat de Atjeeërs geduchte tegenstanders zijn, omdat ze een vrijheidsstrijd voeren: "Alleen hij, die toont de macht te bezitten om zijn wil te doen eerbiedigen, overal en onder alle omstandigheden, ook waar noodig, door doeltreffende gebruikmaking van den sterken arm, zal de man zijn die Atjeh tot volkomen onderwerping brengt, die het dappere en vrijheidslievende Atjehse volk den voet op de nek zet." (41)

Van Heutsz' grootvader heeft als militair van de Verenigde Oost-Indische Compagnie aan Kaap de Goede Hoop en in Indië gediend, en is gelegerd geweest in de Nederlandse kolonie Berbice, het latere Brits Guyana, het westelijk buurland van Suriname. De kleinzoon meldt zich in 1873 als 22-jarige officier voor de veldtocht tegen Atjeh. (42) Blijkens zijn brochure wil hij macht uitoefenen door respect af te dwingen. Hij veroordeelt het 'systeem van de Rode Haan', dat door Multatuli vereeuwigd is in de bijzin over een kampong die zojuist door het Nederlandse leger veroverd is en *dus* in brand staat, en waarmee volgens Van Heutsz 'bij strafexpedities een bloedig spoor door Atjeh wordt getrokken'. "Kampongs werden met de grond gelijk gemaakt, de bevolking en het vee uitgemoord en het gewas vernietigd." Het lijkt hem niet de juiste methode om de *hearts and minds* van de Atjeeërs te winnen. "Een soldaat is geen slager, maar een chirurg die de kwade gezwellen uitsnijdt." (43)

De verwoestingen die het Nederlandse koloniale leger er aanricht dreigen te leiden tot 'grondige ontvolking' van Atjeh. (44) Regeringsadviseur Christiaan Snouck Hurgronje stelt een plan op voor de volledige verovering en bezetting van Atjeh. Snouck, een eminent geleerde, heeft lang in Arabië geleefd en zich tot de islam bekeerd. De islamieten zullen zijns inziens alleen voor het Nederlands gezag zwichten indien zij zich voor een 'onwrikbare overmacht' gesteld weten. Daarvoor acht Snouck de capaciteiten van Van Heutsz onontbeerlijk, die hij kent uit Breda,

waar deze de krijgsschool volgde. Het gouvernement benoemt Van Heutsz in 1898 tot gouverneur van Atjeh en Snouck wordt zijn rechterhand. Het lijkt een merkwaardig duo: de onbehouwen vechtjas en krijgsman met de fijnzinnige geleerde die uitmunt in kennis van en begrip voor de islam, maar hun samenwerking loopt gesmeerd. Terwijl Snouck probeert de inheemse adel te winnen voor de Nederlandse zaak, voert Van Heutsz een contraguerrilla door 'rusteloos achtervolgen van de vijand'. Hij vaardigt een 'uitdrukkelijk verbod' uit 'onder welke omstandigheden ook kampongs, moskeeën of woonhuizen te verbranden'. "Zelfs bij militaire excursies in streken die in verzet zijn, mogen alleen verblijven buiten de kampong van bendevoerden en hunne benden verbrand worden." Hij verbiedt niet alleen de 'Rode Haan' maar bestrijdt ook de 'Blauwe Leugens', de vertrouwelijke officiële rapporten waarin de voortgang van de strijd in Atjeh steevast te rooskleurig wordt voorgesteld; worden voortaan aan de pers beschikbaar gesteld. (45)

Bij het verankeren van het Nederlandse gezag over het gebied introduceert Van Heutsz op advies van Snouck de Korte Verklaring, waarbij inlandse hoofden ondertekenen 'dat hun landschap volledig tot het grondgebied van Nederlands-Indië behoorde en zij met de bevolking volkomen onderworpen waren aan ons gezag en in alles onze bevelen en voorschriften als wettig zouden erkennen'. Het is een radicale breuk met het verleden, waarin allianties werden gesloten volgens een zogenaamde Lange Verklaring: formeel een gelijkwaardig bondgenootschap met allerlei wederzijdse verplichtingen en een slechts vage erkenning van het Nederlands oppergezag. Eerst de Korte Verklaring maakt volgens Van Heutsz en Snouck de 'beschavingstaak' van Nederland mogelijk. Deze geeft koloniale bestuurders een vrijbrief om de gang van zaken in de onder hen ressorterende gebieden rechtstreeks te beïnvloeden en maakt inheems zelfbestuur tot een formaliteit. (46) Van Heutsz' assistent Hendrik Colijn trekt door de archipel om overal de nieuwe bestuursvorm ingang te doen vinden. (47)

Van Heutsz raakt in conflict met de landvoogd door zich sterk te maken voor verwerking van de olie uit Atjeh door de Koninklijke Petroleum Maatschappij in een ter plaatse te bouwen raffinaderij in plaats van ver buiten het gewest: "Het gaat toch niet aan, dat de ontwikkeling van het gewest opgeofferd zou worden ten bate van een maatschappij, die nu eens bijzonder voordeelig exploiteren wil." (48) Het is een opmerkelijk modern standpunt: exploitatie van natuurlijke rijkdommen moet ten goede komen aan het gebied waar ze gewonnen worden. In het algemeen belang moet 'de Regeering en niet particuliere slampampers de winst opstrijken' (49) Van Heutsz 'wil Atjeh tot welvaart brengen en ziet met woede hoe de Koninklijke de rijkdommen wegpompt'. (50)

Als in 1903, nogal voorbarig, de onderwerping van het opstandige gewest aan het Nederlandse gezag wordt afgekondigd, ontketent dit in het moederland een ongekende geestdrift. Van Heutsz wordt ingehaald als 'held' en door de sociaal-democraat Van Kol vereerd als 'pacificator' van Atjeh. (51) Alleen Brooshooft noemt het een 'Boulangistische rage': het nationalistische, promilitaire en antipolitieke enthousiasme dat eerder in Frankrijk heeft gewoed. (52)

Een jaar later wordt Van Heutsz gouverneur-generaal van Nederlands-Indië. Zijn beleid past in de ethische politiek, met name invoering van scholen in de desa's voor eenvoudig onderwijs aan de boerenbevolking, die dit wel zelf moet betalen; maar de overheid verschaft de leermiddelen en het wordt een groot succes. (53) Van Heutsz schaft voorts de *hormat* af, het 'overdreven kruiperig eerbeton' aan Europese bestuurders, die onder meer door 'pajongzwaaiers' tegen de zon beschermd plegen te worden. (54) Hij ijvert voor opnemings van inheemsen en Indo-Europeanen in het

tot dan toe exclusief Europese bestuursapparaat. Dit zal volgens Snouck de integratie tussen de bevolkingsgroepen bevorderen en ook bijdragen aan een sluitende begroting: inlandse ambtenaren krijgen namelijk lagere salarissen. Van Heutsz' ambtsperiode als gouverneur-generaal beslaat volgens zijn biograaf 'vijf jaren waarin een aantal los samenhangende gebieden, die in een bepaalde verhouding stonden tot het Nederlands gezag, hecht aaneengesmeed worden tot een Nederlands koloniaal rijk'. "De eenheid werd gesmeed en pas in die tijd is er werkelijk sprake van Nederlands-Indië." (55)

* * *

De bekendmaking van de onderwerping van Atjeh markeert in 1903 de voltooiing van het Nederlandse wereldrijk: de grenzen liggen vast, de gebieden daarbinnen zijn gepacificeerd en onder bestuur gebracht. Het bewind is ethisch georiënteerd, zowel in de Oost als in de West. In Suriname wordt zelfs al een kwart eeuw eerder dan in Nederland, in 1876, de leerplicht ingevoerd. Het is goedkoper lager administratief personeel in de kolonie zelf op te leiden (56) en tevens een zaak van het beschaven van voormalige slaven, over wie kort tevoren het 'staatstoezicht' geëindigd is. (57) Van Lier meent dat Den Haag zich alleen uit vrees voor 'subsidievermeerdering' intensiever met de West bemoeit (58), maar het besluit uit 1903 van het kabinet-Kuyper een spoorweg te bouwen teneinde de goudvelden in het binnenland van Suriname 'open te leggen' komt voort uit de overtuiging dat het 'zeer zeker de plicht (is) van het moederland een in ongunstige financiële omstandigheden verkerende kolonie in staat te stellen tot bloei en ontwikkeling te komen'. (59)

Op Curaçao doet zich in 1905 een heftig politiek conflict voor tussen het bestuur en de inheemse handelselite, met als inzet het 'ethische' voornemen van Den Haag, mede door de geschriften van Van Kol geïnspireerd, de agrarische productie op het eiland te bevorderen en te subsidiëren (60), wat tegen de zin is van de handelaren die het van import moeten hebben.

Een door de Nederlandse regering ingestelde commissie onder voorzitterschap van de vrijzinnig-democratische fractieleider Dirk Bos onderzoekt in 1911 de financieel-economische vooruitzichten van Suriname en legt in haar rapport de nadruk op 'tekortkomingen in de aard der bevolking': Creolen schuwen handarbeid, Javanen richten zich niet op de toekomst maar op dobbelspel, Hindoestanen zijn wraakzuchtig, opvliegend en hebzuchtig maar door hun spaarzaamheid de enige groep die het land vooruit kan brengen. (61) De commissie beveelt volksopvoeding aan, en constateert: "Een zeer belangrijk subsidie van het moederland zal nog tal van jaren volstrekt onvermijdelijk zijn en aan een eenigszins beteekenende vermindering van den steun van Nederland kan in de naaste toekomst niet worden gedacht." (62) Dat tekent de koloniale beschouwingwijze in Nederland tot in ieder geval 1942: het zal nog lang duren eer de koloniën eventueel op eigen benen kunnen staan. In 1922 wordt het in de grondwet vastgelegd: "Het Koninkrijk der Nederlanden omvat het grondgebied van Nederland, Nederlandsch-Indië, Suriname en Curaçao." Tot 1942 verandert er daarna niet veel meer aan de onderlinge staatkundige verhoudingen in het Nederlandse wereldrijk. Wel doen zich belangrijke onderlinge economische verschuivingen voor.

In Nederlands-Indië verschuift het zwaartepunt van Java naar de buitengewesten. Java is altijd de economische motor van de kolonie geweest, daarbuiten doen lange tijd alleen de Molukken er nog toe, totdat die in verval raken en het moeten hebben van de levering van lager, vooral militair personeel aan de koloniale overheid. De

buitengewesten brengen eeuwenlang zo weinig op en vergen relatief zoveel van Nederland om er zich te handhaven, dat herhaaldelijk pleidooien opklinken ze maar liever van de hand te doen. Maar na 1900 zorgen winning van olie en rubber voor de opkomst van Sumatra's oostkust, Riouw, Zuidoost- en West-Borneo. Nemen eilanden buiten Java in 1905 nog slechts 29 procent van de export voor hun rekening, in 1922 is dat al opgelopen tot 54 procent (63).

In de West is sedert de bloeiperiode van Sint-Eustatius in de achttiende eeuw, Curaçao het voornaamste economische centrum. Doordat zich daar en op het naburige Aruba een raffinaderij vestigt, wordt dit eiland opgeheven uit zijn armlastigheid, en nemen zijn zelfvertrouwen en streven naar *separashon* toe. In Suriname blijven economische activiteiten weliswaar geconcentreerd rond de hoofdstad Paramaribo, waar tachtig procent van de bevolking woont, zodat bestuurders bezorgd gaan spreken van een 'waterhoofd', maar langzamerhand ontwikkelt zich in het westen van het land een agrarische economie van Aziatische boeren die na het verlopen van hun contract als agrarisch ondernemer voor zichzelf begonnen zijn.

Naar buiten toe raken de Nederlandse koloniën bovendien economisch minder verweven met het moederland, dat allengs relatief minder inkomsten krijgt uit de rechtstreeks koloniale handel en meer uit de handel die deze drijven met andere landen. In 1874 bedraagt het Nederlandse aandeel in de Indische handel (export plus import) nog zestig procent, in 1913 is het gehalveerd. De helft van alle geëxporteerde goederen gaat dan uit Indië naar landen in Azië en het gebied van de Stille Oceaan. Het inter-Aziatisch handelsnetwerk, waarin al volgens Jan Pieterszoon Coen de toekomst van Indië lag, groeit in de twintigste eeuw. De Eerste Wereldoorlog snijdt het land af van Europa, en daarna gaat nog slechts 16 procent van Indië's uitvoer naar Nederland, terwijl de Verenigde Staten een steeds belangrijker bestemming worden. In de jaren dertig heeft Nederland het laagste aandeel van alle koloniale mogendheden in de handel met zijn koloniën: 20 tegenover bijvoorbeeld Frankrijk 67 procent. (64)

Ook de West raakt minder exclusief op Nederland gericht. Volgens Goslinga is Suriname 'politiek en economisch met handen aan voeten aan het moederland gebonden', maar de tabel die hij daarbij voegt laat juist zien dat al in 1895 de uitvoer naar de Verenigde Staten ruim twee keer zo groot is als die naar Nederland en in de vijf jaar daarna verdubbelt (65). Ook in het Caraïbische gebied worden de verbindingen met Europa door de Eerste Wereldoorlog verbroken. Tussen de wereldoorlogen zijn de economische gangmakers hier vooral Amerikaanse olie- en bauxietmaatschappijen, waarbij Nederland via Shell op Curaçao en Billiton in Suriname een tweede viool speelt. Toch leeft in Nederland de gedachte dat verlies van de koloniën rampspoed zal inluiden.

Volgens de economen J. Tinbergen en J.B.D. Derksen draagt Nederlands-Indië in '38 rechtstreeks voor 7,9 procent en met de indirecte opbrengsten (dividenden, pensioenen) meegerekend zelfs voor 13 à 14 procent bij aan het Nederlandse nationaal inkomen. (66) Hun berekening bevestigt het oude idee dat de archipel de kurk is waarop Nederland drijft. Geen wonder dat de SDAP, wanneer ze zich in 1930 op het standpunt stelt van onafhankelijkheid voor Nederlands-Indië (over de West wordt gezwegen), uitdrukkelijk stipuleert dat deze niet op korte termijn mag komen.

J.W. Albarda, fractieleider in de Tweede Kamer, hamert op de grote voordelen die de Nederlandse economie en de arbeidersklasse hebben van de opbrengsten uit Nederlands-Indië: "Verdwenen deze dingen, dan zou er een economische crisis ontstaan." (67)

* * *

Ook in de koloniën verandert op staatkundig gebied tussen de wereldoorlogen weinig. Het belangrijkste voor de Oost lijkt de instelling in mei 1918 van de eerste volksvertegenwoordiging, de Volksraad voor Nederlands-Indië. Al vanaf 1875 is er sprake van dat de ingezetenen van Nederlands-Indië, zoals in Suriname al eeuwen het geval is, mee zullen spreken over het beleid. Volgens minister van Koloniën Van Dedem van Vosbergen kan de rol van inlanders daarin voorshands 'niet anders dan een zeer ingetogene' zijn. In 1905 worden de eerste gemeenteraden, in 1907 de eerste gewestelijke raden ingesteld. Het doel is 'geleidelijk, al naarmate de omstandigheden zulks toelaten, aan de ingezetenen in steeds groter mate medezeggenschap' te verlenen. Door het beperkte kiesrecht bezetten Europeanen tot ver in de jaren dertig de meeste zetels in de gemeenteraden, die hoofdzakelijk bestaan in de grote steden op Java, waar de meeste blanken wonen. (1) Omdat deze raden dan weer de meeste leden van de Volksraad aanwijzen wordt meteen getwijfeld aan de representativiteit. Voor zover er al inheemsen in zitten, zijn dat doorgaans koloniale ambtenaren.

De Volksraad (aanvankelijk Koloniale Raad geheten) krijgt het recht van petitie maar niet het budgetrecht. Zijn taak is adviserend, maar het staat de gouverneur-generaal, die de helft van de leden aanwijst, vrij hem al dan niet te raadplegen. De ethisch ingestelde Nederlands-Indische Vrijzinnige Bond wint de eerste verkiezingen met overmacht en neemt in zijn fractie vijf inheemse nationalisten op die geen schijn van kans hadden rechtstreeks gekozen te worden. In 1925 wordt besloten dat er een 'inlandse meerderheid' in de raad moet komen, maar het verzet daartegen onder Europeanen vlamt zo hevig op dat de Staten-Generaal ervan afzien. Als er jaren later na lange debatten alsnog toe besloten wordt, heeft Nederland veel goodwill onder gematigde nationalistes verspeeld.

De voornaamste functie van de Volksraad lijkt dat hij een podium biedt aan 'vrijmoedige inheemse kritiek' (69), maar de nationalistische voorman Soekarno rekent hem tot de 'ik-vraag-raden' waarin de inlander het gouvernement nederig mag verzoeken rekening te houden met zijn wensen. (70) Inlanders noemen de *dewan rajat*, de raad van het volk, de *diwan rajat*: een vergadering van witte mieren, en blanken spreken smalend van 'parlementje spelen'. Zelfs leden van de Volksraad betitelen de zittingszaal (die men bereikt door enige trapjes af te dalen) oneerbiedig als het 'zwambassin'. De latere premier Hendrik Colijn vindt het maar een schadelijk praathuis waar de tegenstellingen tussen overheerser en overheersten aangescherpt worden, wat moet uitlopen op een scheiding tussen het moederland en de kolonie. Zonder een stevig fundament van lokale en regionale democratie ziet hij de Volksraad als een vlag op een modderschuit.

Colijn is voorstander van federalisering van de kolonie, waardoor tevens voorkomen kan worden 'dat de verschillende nationaliteiten zich vereenigen met het doel gemeenschappelijk tegen den vreemden heerscher op te treden'. In een federatie kan deze 'zijne moreele onmisbaarheid als ongeïnteresseerd arbiter nog langen tijd behouden'. (71) Daardoor wordt onder Indonesische nationalistes federalisme bekend als 'Colijnsche opdeeling' van de archipel en komt het van meet af aan in de

kwade reuk van verdeel-en-heers-politiek te staan.

Tijdens Colijns premierschap wordt in de jaren dertig een bestuurlijke decentralisatie van de kolonie doorgevoerd. Dan ontstaat het gouvernement van de Grote Oost, dat de hele oostelijke helft van de archipel beslaat, en nog een belangrijke rol zal spelen in de decentralisatie. Voor het westelijk deel van de archipel blijft het bij de instelling van een gouvernement Borneo en experimenten met lokale inspraak op kleinere eilanden. (72)

Voor Suriname is het belangrijkste dat in de jaren dertig een einde komt aan de politiek van *assimilatie*, die in de West steeds gevoerd is. De koloniale overheid, zending en missie hebben de onderdanen daar via op Nederlandse leest geschoeid en in het Nederlands gegeven onderwijs als het ware allen tot gekleurde Nederlanders gevormd. In Nederlands-Indië daarentegen is een beleid van *associatie* gevoerd: men tracht er alleen een bovenlaag van *priayi*, bestuursambtenaren van inheemse adel, te winnen voor westerse waarden, in welke geest ze dan namens Nederland leiding dienen te geven aan de massa van de bevolking die in haar eigen, traditionele levenssfeer gelaten wordt. Deze gedachte sluit nauw aan bij het beginsel van 'soevereiniteit in eigen kring' dat dan in Nederland opgeld doet, met name in anti-revolutionaire kring: elke levensgemeenschap moet aan zichzelf overgelaten worden, tenzij het algemeen belang dit onwenselijk maakt. Het doet ook denken aan het latere Nederlandse beleid van integratie met behoud van eigen taal en cultuur.

Johannes Coenraad Kielstra, in 1933 tot gouverneur van Suriname benoemd, meent echter dat het land niet gediend is met 'vernederlandsing' van de bevolking. Hij is een beschermeling van Colijn: domineeszoon uit Zwartsluis, voormalig ambtenaar bij het binnenlands bestuur in Nederlands-Indië en oud-hoogleraar koloniale staatshuishoudkunde aan de Indologische opleiding van de universiteit in Utrecht (de zogenaamde 'oliefaculteit'). Evenals Colijn acht hij voor de harmonische ontwikkeling van een kolonie het behoud van de eigen volkscultuur noodzakelijk. Westers onderwijs is vervreemdend en schadelijk, het maakt individuen los van hun natuurlijke omgeving – culturele 'denationalisatie' noemt Colijn het – en leidt tot antikoloniaal nationalisme. (73)

Kielstra ziet in Suriname een kwijnend land dat ten prooi is aan een 'traag pauperisme'. Hij paart een verachting voor de luie en gemakzuchtige stadsmens aan ontzag en verering voor de boer. Mestiezen die van hun zwarte moeder het 'indolente, energielooze' erven, hebben volgens hem een kwalijke invloed. Hij wil de landbouw ontwikkelen door immigratie van boeren uit Java, en de dorpsgemeenschap van de Aziaten bevorderen naar het model van de *desa*, onder erkenning van hun culturele identiteit, inclusief hun huwelijksrecht.

Dit brengt hem in heftig conflict met de Creolen. Het ideaal van assimilatie is bij hen aangeslagen. Hun voormannen willen – zoals een van hen, Johan Ferrier, in 1950 in zijn proefschrift schrijft – 'Suriname voegen in het Nederlandse taal- of cultuurgebied of -gemeenschap.' Het heeft hun een voorsprong op andere bevolkingsgroepen verschaft, die Kielstra nu bedreigt met zijn gedweep over de *desa*. Zij hebben de meeste zetels in de Koloniale Staten, de volksvertegenwoordiging van het land, en Kielstra's ambtsperiode wordt gekenmerkt door in hevigheid toenemende botsingen met de Creoolse politici, die een versnelling in het dekolonisatieproces veroorzaken.

Vanuit welk perspectief besturen Nederlanders tot de Tweede Wereldoorlog hun koloniën? Blauwdrukken of *roadmaps* naar onafhankelijkheid of autonomie zijn nooit opgesteld. Wel zegt gouverneur-generaal J.P. graaf van Limburg Stirum bij de opening van de eerste Volksraad in 1918: "Betreden om niet meer verlaten te worden is de weg naar het doel waarnaar gestreefd wordt, dat is: een verantwoordelijke regering in Nederlandsch-Indië zelf, die in samenwerking met den Volksraad gerechtigd zij tot het nemen van eindbeslissingen over alle aangelegenheden die niet van algemeen Rijksbelang zijn." (74) Het is een perspectief van verzelfstandiging waarin de inheemse bevolking, via de Volksraad, een bijrol speelt en waaraan hij geen termijn verbindt.

Zijn opvolger A.W.F. Idenburg, eerst gouverneur van Suriname, dan gouverneur-generaal van Nederlands-Indië en tweemaal minister van Koloniën, beseft dat 'de koloniale figuur' niet de laatste is die overzee de dienst uitmaakt: "Zij is ook bestemd te verdwijnen, maar te verdwijnen [eerst] dan, wanneer onze taak daar zal zijn vervuld." (75) Ook diens partijgenoot Colijn, die onder Kuyper opvolgt als anti-revolutionair leider, ziet het koloniaal gezag aanvankelijk als voorwaardelijk: "Het zal slechts zoolang in stand blijven, als het gevoeld wordt als onmisbaar!" Maar het einde daarvan is ook voor hem niet in zicht. (76) Het gaat om 'een door de historie aan Nederland opgelegde taak'. Een 'zich van zijn roeping bewuste vader' voedt zijn zoon op tot zelfstandigheid, maar verleent hem die 'niet eerder dan wanneer deze er rijp voor is'. (77)

Steeds meer gaat Colijn een 'blijvend algemeen Rijksverband' als wenselijk en noodzakelijk zien. (78) Het Indisch nationalisme heeft zijns inziens geen recht van spreken: de kolonie is geen natie, maar een door Nederland geschapen eenheid. Hij beschouwt het Nederlandse gezag in Indië dan als 'volstrekt onaantastbaar' en 'even hecht gevestigd als de Mont Blanc in de Alpen rust'. (79) Onafhankelijkheid voor Nederlands-Indië is 'onlogisch': "Waarom zou men als hoogste beloning voor een arbeid van eeuwen, waaraan door de beste krachten der natie van alle tijden deelgenomen is, moeten uitzien naar een uiteengaan van wat eeuwen lang tot elkaar in nauwe betrekking heeft gestaan?" Zo'n breuk is ongeoorloofd waar 'God in Zijn Raad Nederland en Indië heeft samengebracht'. "De openbaring Gods spreekt ons óók uit die historie." (80)

Ook de katholieken denken er zo over. Een toekomstig afscheid van de koloniën noemt het Tweede Kamerlid A.C.A. van Vuuren in 1919 wel denkbaar, maar: "De toekomst, waarin wij Indië zullen kunnen loslaten, is, meenen wij, zoo verre dat wij in het algemeen het best doen haar zoo krachtig mogelijk voor te bereiden, maar over haar zo weinig mogelijk te spreken." Senator A.M.A.A. Steger noemt het Nederlandse kolonialisme zes jaar later een plicht 'ons van Godswege opgelegd' die pas zal eindigen wanneer de omstandigheden die deze plicht schiepen, zijn opgeheven, dus als de inheemse bevolking politiek volwassen is. Hij vindt 'onafhankelijkheid langs ordelijke weg' 'een goed dat geleid, en niet een kwaad dat onderdrukt moet worden', maar wordt daarover in de Tweede Kamer door zijn partijgenoot L.J.M. Feber scherp gekapitteld. Op een pleidooi voor autonomie van de koloniën, een betere rechtspositie van Indië en prijsgeven van Nederlandse dominantie, antwoordt het Kamerlid A.B.G.M. van Rijckevorsel met de vraag of men wel beseft 'tot welken rang onder de mogendheden Nederland na afscheiding van Indië zou afdalen'. (81) De ethici in het koloniaal bestuur streven wel naar zelfstandigheid van Indië, maar hebben daarbij geen tijdpad voor ogen. "Carel, voor ons is de grootste opgaaf dit land zo goed te besturen, dat de onherroepelijke scheiding, die niet meer zo ver weg is als de meeste Hollanders denken, zonder bloedvergieten plaatsvindt," zegt A.J.L.

Couvreur in de jaren twintig tegen een jeugdige ondergeschikte. “En dat wij vrienden blijven.” Couvreur is gouverneur van Celebes van 1924 tot 1929 en voert er een decentralisatie van het bestuur door die vooruitloopt op een tijd waarin in Nederlands-Indië ‘toezicht en leiding van het Nederlands bestuur gemist zou kunnen worden’. (82)

De jonge bestuurambtenaar tot wie Couvreur zich richt, zegt later tegen zijn Indonesische assistent: “Volgens mij kan het geen generatie meer duren voordat Nederland en Indië uiteengaan.” Hij zegt ‘generatie’. maar denkt daarbij aan een halve eeuw tot zestig jaar. (83) De bestuursambtenaar Coolhaas wordt door een inheemse regent gewaarschuwd tegen spoedige onafhankelijkheid die afpersing en knevelarij door zijn collega’s in de hand zou werken, waartegen het koloniaal bestuur de bevolking beschermt (84), een Multatuliaans argument dat juist op ethici grote indruk maakt. En waarmee na 1945 ook de sociaal-democratische minister-president Willem Drees zal pleiten tegen ‘overhaaste’ onafhankelijkheid.

* * *

Het opkomende nationalisme wordt eveneens beschouwd in de geest van Multatuli: de eenvoudige, vreedzame bevolking moet beschermd worden tegen heethoofdige raddraaiers die haar het hoofd op hol brengen. Nederland krijgt er overigens tot de Tweede Wereldoorlog alleen mee te maken in de Oost. In de West is het beleid van assimilatie kennelijk zo succesvol dat Creolen in Suriname en mulatten op de Antillen (beide inheemsen van gemengd ras) die maatschappelijk opklimmen zich lange tijd gretig blijven identificeren met de Europees-Hollandse cultuur, en zich niet distantiëren van het moederland. (85) In Paramaribo breekt in 1933 een sociaal oproer uit, waarbij twee doden vallen, maar tot het ontstaan van een nationalistische beweging leidt dat niet.

Voor Nederlands-Indië vraagt D.A. Rinke, adviseur van de gouverneur-generaal, zich al in 1912 af wat de bevolking vatbaar maakt voor ideeën over nationale onafhankelijkheid. Dit lijkt hem voort te komen uit een afwijzende houding van enige ‘half-ingelichten’ tegenover de ‘hogere beschaving en maatschappelijke superioriteit’ van westerse volken, en anderzijds uit een ‘geëxalteerde’ waardering van oosterse beschaving. (86) Daarbij beseft hij wel dat het paternalisme van het koloniaal bestuur veel inheemsen tegen de haren in strijkt en ook een voedingsbodem is voor nationalisme. Het individueel bewustzijn van de Javanen verzet zich tegen ‘het ietwat “vaderlijk” (d.i. bazig beredderend) gezag der ambtenaren en hoofden’. (87) “Wij besturen te intensief,” noteert een resident, “en maken daardoor zonder equivalent nut, met den dag de gevoelens van achterdocht en onvrijheid groter.” (88)

Het gouvernement stelt zich ten doel samenwerking te zoeken met gematigde, coöperatieve nationalist en de radicalen, onverzoenlijken onder hen te bestrijden. Maar juist door de onverbiddelijkheid waarmee dat laatste gebeurt – de strenge censuur, de zware gevangenisstraffen, het meedogenloos neerslaan van onlusten, de verbanning van nationalistische voormannen naar het helse ballingsoord Boven-Digoel op Nieuw-Guinea – krijgen de gematigden allengs meer begrip voor het idee van non-coöperatie. Als een bestuursambtenaar in 1933 voor het gouvernement een oord moet zoeken waarheen Soekarno veilig kan worden verbannen, constateert hij tot zijn ontsteltenis dat bijna de hele archipel vatbaar is voor de ‘infectie’ waarvan deze de verwekker heet te zijn. (89)

Niettemin lijkt in het begin van de jaren dertig het radicale nationalisme goeddeels op een zijspoor gezet te zijn. Het politieke verzet lijkt doodgelopen in ‘frustratie,

spoedige vergetelheid en bijna volledige uitschakeling van de radicaalnationalistische elite'; als Soekarno aanbiedt alle politieke activiteiten af te zweren, wordt dat verklaard uit 'wanhoop' over die toestand. (90) "De Regeering heeft door de crisis den wind mede," constateert J.W. Meyer Ranneft, vice-president van de Raad voor Nederlandsch-Indië, het hoogste adviesorgaan in de kolonie, in 1935. "Dat blijkt ook in de positie van het extreem-nationalisme, dat zich deels wegens de genomen maatregelen, maar mede door de onmacht en de terugval der leiders, tegenwoordig niet buitengewoon fel uit." Helemaal gerust is hij er toch niet op: "Intusschen make men zich omtrent de algemeene politieke gevoelens geen te groote illusies. De nationalistes zijn in hun hart feller dan ooit; nog nooit is het voorgekomen dat – zooals thans – velen hunner alle contact met ambtenaren eenvoudig weigeren. Er groeit – zoo zei men mij van zeer bevoegde zijde – in enkele kringen een generatie op met groote haat." (91)

Overall worden in die jaren lidmaatschapskaartjes van Soekarno's Partai Nasional Indonesia teruggegeven. Ch. van der Plas, resident van Cheribon, ziet daarin het bewijs dat de 'systematische tegenactie' die de overheid ten opzichte van het nationalisme voert gelukt is. Door het inschakelen van de 'lang versmadede adat-oudsten', 'geestelijke voormannen der bevolking die nog groot gezag hebben', zijn veel 'desa-lieden' ertoe gebracht de PNI te 'verwerpen'. De campagne voor het winnen van de *hearts and minds* van de Indische boerenbevolking lijkt in de jaren dertig op weg naar een welslagen. (92)

Als bij het uitbreken van de oorlog in Nederlands-Indië twee kloeke bundels verschijnen over de stand van zaken in het land, getuigen die dan ook van groot vertrouwen in de voortzetting en het welslagen van de koloniale taak. In *Daar wérd wat groots verricht...*, *Nederlandsch-Indië in de XXste eeuw* verschijnt het kolonialisme als grootscheeps project om een gekoloniseerd land tot ontwikkeling te brengen. In het nationalisme is in de loop van de jaren dertig door het gecombineerde effect van repressie en economische crisis een kentering ingetreden naar 'een nieuwe en meer rustige periode van de nationale beweging' en de schrijver spreekt waardering uit voor haar opbouwende activiteiten. In *Een land bouwt aan zijn toekomst*, uitgegeven door het dagblad *De Locomotief*, vanouds spreekbuis van ethische koloniale politiek, wordt eenzelfde toon gebezigd, alleen klaagt de hoofdredacteur in zijn voorwoord dat men tegenwoordig te weinig 'hartstocht en oog' heeft voor die roeping. Volgens Huib van Mook, de latere minister van Koloniën en luitenant-gouverneur-generaal van Nederlands-Indië, is het land door de Eerste Wereldoorlog, de wereldcrisis en nu 'de wereldbrand' een economische eenheid geworden. 'Los van iedere overweging van sentiment' acht hij het Nederlandse element voor leiding en binding onmisbaar' voor de verdere ontwikkeling ervan. "Misschien is juist de combinatie van een zoo groot en uitgestrekt Aziatisch gebied met een betrekkelijk klein doch hoog ontwikkeld Rijk in Europa de gelukkigste voorwaarde voor een synthese, die alléén in de moderne wereld aan Nederlands-Indië zijn zelfstandigheid blijvend kan waarborgen." (93)

* * *

Als Nederland in mei 1940 door de Duitsers wordt bezet, nemen koningin en regering de wijk naar Londen. Even wordt nog overwogen de regeringszetel te verplaatsen naar Batavia, Paramaribo of Willemstad. Dat zou staatsrechtelijke complicaties voorkomen hebben. Artikel 21 van de Grondwet bepaalt dat de regering van Nederland zich nimmer buiten het Koninkrijk mag vestigen en in een uitzondering op

die regel is niet voorzien. Maar niet alleen liggen de tropische hoofdsteden te ver van het moederland en de geallieerde bevelscentra, ook voelt de koningin niets voor de tropen. Ze meent niet tegen de hitte bestand te zijn en is bang voor alle besmettelijke ziekten die men er kan oplopen. (94) Zij heeft, net als haar voorgangers op de troon, nooit een voet in haar koloniën gezet en ontraadt ook haar dochter en schoonzoon ten stelligste erheen te gaan. Dezen zullen dat advies, tot vreugde van de overzeese bevolkingen, in de wind slaan. Bernhard en Juliana worden in 1942 en '43 geestdriftig ontvangen in Suriname en op de Nederlandse Antillen: de eerste keer sinds ruim een eeuw dat een lid van het Koninklijk Huis een Nederlandse kolonie aandoet.

Het Nederlandse kabinet heeft al voor 1940 besloten dat over de staatkundige toekomst van de koloniën een 'rijksconferentie' moet worden gehouden, maar de oorlog komt ertussen. "Gij moet wachten tot de vrijwording," zegt minister Charles Welter van Koloniën tot de onderdanen overzee. "Een afzonderlijk volksbestaan, los van de straffere ordening der rijkseenheid, is volstrekt niet het hoogst bereikbare goed, met name waar het betreft het heil der groote massa des volks," houdt hij hun voor. Het 'geleidelijk proces van zelfstandigwording onder de milde voogdij van een hoog ontwikkeld, handeldrijvend, ongewapend volk als het Nederlandsche' is verre te verkiezen boven onafhankelijkheid. (95)

De Verenigde Staten stellen de oorlog echter in het kader van een kruistocht voor vrijheid. "Onze overwinning moet de bevrijding van alle volkeren met zich brengen," verklaart de Amerikaanse onderminister van Buitenlandse Zaken, Sumner Welles. "Het tijdperk van het imperialisme is beëindigd." (96) In augustus 1941 proclameren Amerika en Engeland als doel van de oorlog het Atlantisch Handvest. Het derde artikel luidt: "Zij eerbiedigen het recht van alle volkeren de vorm van bestuur te kiezen waaronder zij willen leven."

Nederland moet dus een gebaar maken om geloofwaardig te zijn als bondgenoot der geallieerden. (97) Al twee maanden na de bezetting toont het Nederlandse 'opperbestuur' zich ten aanzien van Nederlands-Indië telegrafisch bereid tot een 'sprekende daad uitgaande van hoogste sfeer koninkrijk'. Namelijk: het 'spoedigst mogelijk' bijeenroepen van een conferentie van 'op staatkundig gebied leidinggevendende persoonlijkheden' om te praten over de vraag hoe het land in een 'herboren koninkrijk' een 'meer op de voorgrond tredende plaats' te geven. Minister Welter stelt 'voortvarende verwezenlijking van hervormingen' in het vooruitzicht. Vijf maanden eerder heeft hij zo'n rijksconferentie (waarom de Volksraad vraagt) nog een 'afgedane zaak' genoemd, nu neemt Nederland zelf het initiatief tot een conferentie over de toekomst van de kolonie. (98)

Maar bij de Nederlandse regering in ballingschap te Londen heerst een 'krampachtige beduchtheid' voor het verlies van Indië, 'die zich bij sommige bewindslieden vertaalt in onwil tot het doen van beloften die dit dichterbij kunnen brengen'. Een deel van het kabinet stelt zich op het standpunt dat Nederland een verklaring moet afleggen over de toekomst van zijn koloniën, maar een meerderheid voelde daar niets voor. Minister E.N. van Kleffens van Buitenlandse Zaken moet 'krachtige druk' uitoefenen om de ministerraad in beweging te krijgen.

De enige minister in de geschiedenis van Indonesische afkomst, Sujono, gaat ervan uit 'dat de Indonesiërs bij afloop van de oorlog de facto vrij' zullen zijn; het nationalisme leeft breed onder de Indonesiërs en zal zijns inziens door de Japanse bezetter van het land verder aangewakkerd worden. Als Nederland samenwerking met de voormalige kolonie in de toekomst op prijs stelt, moet het deze voor de Indonesiërs dus 'zo aantrekkelijk mogelijk' maken.

Een grote meerderheid in het kabinet wil echter over de toekomst geen 'concrete voornemens' bekend maken en het liever laten bij een 'principeverklaring'. (99) Daartussen staat minister van Koloniën Huib van Mook. De opvolger van Welter is een echte 'Indische jongen', in 1894 te Semarang op Java geboren, als zoon van een vooruitstrevende onderwijzer, en bezielt geraakt door ethisch koloniaal beleid. Als student Indologie te Leiden schrijft hij in 1918 geestdriftig over de 'grootsche arbeid van Indië en Nederland tezamen: een vrij en gelukkig Indonesië!' (100) Terug in zijn geboorteland wordt hij een vooraanstaand lid van De Stuw, waarin vooruitstrevende intellectuelen ernst willen maken met ethische politiek – een vereniging die slechts vier jaar bestaat. Van Mook maakt een formidabele carrière, als directeur van het departement van Economische Zaken te Batavia en luitenant-gouverneur-generaal, en hij ziet alleen toekomst voor zichzelf in Indonesië. Hij is een uiterst energieke en dominante man, die in Londen spoedig 'Sint Hubertus' wordt genoemd.

Van Mook is een van de weinigen met een conceptie van de toekomst van Indië. Zijn nota *Staatkundige hervorming van Nederland en Nederlands-Indië* van oktober 1942 behelst een postkoloniale constructie, waarvoor hij onder meer te rade is gegaan bij Franse voorstellen voor Indo-China. Indië moet zichzelf besturen in alle 'interne aangelegenheden' onder leiding van een gouverneur-generaal en een door deze benoemd 'ministerie' (kabinet), dat verantwoording verschuldigd is aan een parlement. Om te verzekeren dat ook minderheden daarin vertegenwoordigd zijn, zal een deel van de leden benoemd worden. In 'volledige nevenschikking' zal het land dan in 'blijvend verband' met het moederland een nieuw koninkrijk vormen, een 'soort superstaat' met een 'rijksministerie' en 'een rijksparlement'. (101)

Als minister van Koloniën stelt Van Mook de vraag voorop of 'wij wel alles doen om zoo goed mogelijk Indië terug te krijgen'. Herhaaldelijk dringt hij in het kabinet aan op een 'positieve verklaring' om Amerika voor dat doel gunstig te stemmen. (102) Maar premier Gerbrandy stelt de eenheid van het Koninkrijk boven alles (103) en het kabinet besluit tot een vrijblijvende principeverklaring. Het kost daarna nog veel tijd en moeite de vorstin te bewegen tot het uitspreken daarvan. Als Van Mook probeert haar over de streep te trekken, merkt hij dat zij ten aanzien van Indië nog veel 'behoudender' (in de zin van: het voor Nederland willen behouden) is dan hij. Ondanks de 'directe pressie' die president Roosevelt op haar en het kabinet uitoefent, laat Wilhelmina zich in haar rede tot het Amerikaanse Congres in augustus 1942 slechts in 'vage bewoordingen' uit over de toekomstige koloniale verhoudingen. Ook daarna blijft ze nog tegenstribbelen: Nederland moet vooral niet te veel toezeggen. Niet dan met veel 'geknars van haar tanden' komt haar rede van december '42 tot stand. (104)

* * *

In ruim drie eeuwen is uit handelsbetrekkingen onwillekeurig en vaak onwillig langzamerhand een Nederlands imperium ontstaan, dat pas in het begin van de twintigste eeuw definitief gevestigd en voltooid is. Tijdens de Tweede Wereldoorlog kondigt de naar Londen uitgeweken regering onder aandrang van de geallieerde bondgenoten bij monde van de koningin het einde van het Nederlandse kolonialisme aan; het zal vervangen worden door een vrijwillig samengaan van Nederland met zijn overzeese gebieden.

Hoofdstuk III

'HET GROTE INDONESIAË IS VRIJ, VRIJ'

(Naar de overdracht van Nederlands-Indië: 1942-'49)

Na een turbulente voorgeschiedenis van vier jaar draagt Nederland in 1949 zijn soevereiniteit over Nederlands-Indië over aan Indonesië als een federale staat die in een Nederlands-Indonesische Unie met het vroegere moederland verbonden blijft terwijl Nederland er zijn sterke financieel-economische positie behoudt. Is dit dekolonisatieproces, zoals vaak gezegd wordt, een fiasco?

* * *

In Nederlands-Indië wordt nauwelijks gereageerd op Wilhelmina's rede. Het land is sedert negen maanden bezet door de Japanners, die er het radioverkeer beheersen, zodat zeer weinigen er kennis van kunnen nemen. De oorlog trekt er een vacuüm. Het Nederlandse bestuur en de Nederlanders (die spoedig in kampen worden opgesloten) vallen weg en er komt voorlopig niets voor in de plaats. De oude inheemse bestuurselite moet het veld ruimen voor het Japanse bewind. De vertrouwde structuur van de desa, de dorpsgemeenschap, wordt ondergraven. De bezetter neemt een militarisering van de inlandse jeugd ter hand die een grote invloed zal hebben op de naoorlogse ontwikkelingen: jongeren worden vertrouwd gemaakt met het gebruik van wapens en de toepassing van geweld. Een groot aantal leidende Indonesische nationalistische schaaft zich aan de zijde van Japan. Van degenen die voor de oorlog naar voren zijn getreden als het leidend viermanschap van de nationalistische beweging, is de Japansgezinde M.H. Thamrin inmiddels tijdens huisarrest overleden. Van Mohammed Hatta wordt aangenomen dat hij trouw blijft aan zijn democratische beginselen maar meent dat door collaboratie met de bezetter het meest voor Indonesië te bereiken is. Soekarno echter zou ook innerlijk overtuigd zijn geweest van Japans eindoverwinning en gewild hebben dat alle Indonesiërs zich achter Japan zouden verenigen. In toespraken noemt hij Mussolini en Hitler zijn vrienden en spreekt hij de hoop uit dat de geallieerden de oorlog verliezen: "Wij strijken Amerika plat, wij verbrijzelen de Britten!" (1) Prominent op affiches prijkend haalt hij zijn landgenoten over zich als *romusha* (dwangarbeider) in dienst te stellen van de Japanners, waaraan zij massaal gevolg geven (wat velen met de dood zullen bekopen). Alleen Sjahrir kiest volledig voor de geallieerde zaak. Na de oorlog zal hij het verhaal in omloop brengen dat zij gedrieën afgesproken hadden zich tegenover Japan verschillend op te stellen om zo maximaal voordeel uit de oorlog te halen, maar mogelijk verzint hij dat om in de moeilijke beginperiode van de republiek het prestige van Soekarno en Hatta te versterken. (2) Naarmate de Japanse bezetting langer duurt zijn namelijk gebrek en honger gaan heersen en roept Japan allengs meer weerstand op onder de bevolking, evenals de collaboratie van de twee nationalistische leiders.

In de laatste jaren die voorafgaan aan de oorlog heeft de nationalistische beweging zich bepaald constructief opgesteld tegenover Nederland en het een kans geboden tot vruchtbare samenwerking te komen. Op 9 juli 1936 heeft *mas* Soetardjo Kartohadikoesomo de Volksraad voorgesteld een adres te richten aan de koningin en de Staten-Generaal waarin zij worden verzocht een conferentie bijeen te roepen van vertegenwoordigers van Nederland en Nederlands-Indië met het doel de kolonie binnen tien jaar (of een door de conferentie te bepalen termijn) zelfstandig te maken. Soetardjo baseert zich hierbij op de nevenschikking tussen de vier delen van het Koninkrijk die zijns inziens sedert 1922 besloten ligt in het eerste artikel van de

grondwet.

Soetardjo is een bestuursambtenaar van lagere adel, geïnspireerd door het streven naar verheffing van het volk en gedreven door het verlangen op te komen voor de 'kleine man'. Hij is een van die plichtsgetrouwe en opofferingsgezinde inheemse bestuurders die volgens gouverneur-generaal B.C. de Jonge de 'ware inlandse beweging' vormen. (3) Met zijn voorstel wil hij het arme Indische volk vooruit helpen: het perspectief van zelfstandigheid moet de heersende apathie doorbreken en in het land een hoopgevende activiteit ontketenen.

Anders dan vaak beweerd is, wijst Nederland de petitie-Soetardjo niet hautain en achteloos af. (4) Gouverneur-generaal jhr. A.W.L. Tjarda van Starkenborch Stachouwer wint er tot driemaal toe opnieuw advies over in, wat de afhandeling van het verzoek wel aanzienlijk vertraagt. Als eerste geeft W.G. Peekema, regeringsgemachtigde voor Algemene Zaken bij de Volksraad, te kennen dat Nederland het niet kan laten bij de 'bovenkoloniale politiek der zedelijke roeping en geleidelijke ontvoogding', maar nu eens moet aangeven hoe men de toekomst van Indië voor zich ziet. Als dat niet vooraf duidelijk is, heeft de gevraagde conferentie volgens hem geen zin.

Vervolgens wordt de 'ethisch' georiënteerde adviseur voor Inlandsche Zaken dr. E. Gobée geraadpleegd, die de benarde positie van de gematigde nationalistes aan de orde stelt: de regering biedt hun in politiek opzicht niets waarop zij zich tegenover extreme nationalistes kunnen beroepen. Hij beveelt voortvarende 'indianisatie' van het overheidsapparaat aan: meer inheemse ambtenaren. Deze stagneert tot dan toe door een vicieuze cirkel: er zijn te weinig vacatures en inheemsen genieten bovendien te weinig onderwijs om erop te kunnen solliciteren. Het idee van een conferentie moet men volgens Gobée niet afwijzen, maar deze moet, anders dan de petitie-Soetardjo vraagt, slechts algemene beginselen formuleren voor de staatkundige ontwikkeling.

Ten slotte wordt nog advies gevraagd aan de conservatieve ideoloog van het Nederlandse kolonialisme, A.D.A. de Kat Angelino, directeur van het departement van Onderwijs en Eredienst in Batavia, een door Colijn zeer gewaardeerde geleerde en bestuursambtenaar die in 1929/'30 in opdracht van de regering de studie *Staatkundig beleid en bestuurszorg in Nederlandsch-Indië* geschreven heeft. Hij is daarin tot de slotsom gekomen 'dat het Nederlandsche gezag in den Archipel een zegen is voor de volken, die onder onze vlag veiligheid, rust en voorspoed vinden, een zegen, die in afzienbaren tijd niet kan worden gemist'. (5) Alleen onder Nederlandse leiding, waarbij voor inheemsen 'slechts een beperkte plaats' is weggelegd, kan 'op de lange duur' de gewenste 'panhumanistische synthese der culturen' tot stand worden gebracht. De Indische bevolking moet dan ook niet streven naar een eigen staat, maar naar 'vorming van een organisch rijksverband' waarin zij optimaal met Nederlanders samenwerkt. De Kat Angelino ziet het koloniale bestuurssysteem, 'deze grootse conceptie, te groots voor een enkel genie', als manifestatie van 'het genius van het Nederlandse volk'. (6) Nederland heeft overzee een '*mission sacrée de civilisation*': een geheiligde beschavingsmissie. De Kat Angelino's studie oogstte in Nederland grote instemming; alleen uit de zending kritiek op zijn onderschatting van het nationalisme.

De Kat Angelino keurt de petitie-Soetardjo volstrekt af omdat ze in strijd is met de 'bestaande wettelijke orde'. Zo hebben drie adviseurs zich om uiteenlopende redenen tegen de gevraagde conferentie en tegen zelfstandigheid van Nederlands-Indië op afzienbare termijn gekeerd. Bij het debat in de Tweede Kamer wijzen de meeste leden de petitie eveneens af omdat Indië 'nog niet rijp' zou zijn voor een

dominionstatus, waarom deze overigens niet vraagt. (7) Eerst in november 1938 tekent minister van Koloniën Charles J.I.M. Welter namens de regering in Den Haag het Koninklijk Besluit dat de petitie afwijst. De teleurstelling en frustratie onder gematigde Indonesische nationalisten zijn groot, maar tot een nieuwe radicalisering leiden ze niet.

* * *

Integendeel. De echtgenote van Soetan Sjahrir, een van de meest vooraanstaande Indonesische nationalisten, doet in april 1939 aan het ministerie van Koloniën te Den Haag een artikel toekomen dat niet door hem geschreven zou zijn, maar wel 'zijn eerlijke overtuiging weergeeft'. Sjahrir heeft in Amsterdam economie gestudeerd en is bevriend met de Nederlandse schrijver Eddy du Perron en de socialist Jacques de Kadt. Na in Nederland actief te zijn geweest in de nationalistische Perhimpoean Indonesia, wordt hij na zijn terugkeer spoedig prominent in de nationalistische partij van Soekarno, tegen wiens populistische stijl hij overigens veel bezwaar heeft. Hij is wegens zijn politieke activiteiten gearresteerd en geïnterneerd in Boven-Digoel op Nieuw-Guinea, een volgens hem langzaam maar zeker krankzinnig makend oord. (Overigens vraagt minister C.J.I.M. Welter van Koloniën zich af of de 'geestesgesteldheid' in dit ballingsoord wel zo anti-Nederlands is als algemeen verondersteld wordt: bij het huwelijk van prinses Juliana met Bernhard in 1937 vierde men er twee dagen feest!) Sjahrir is dan al overgeplaatst naar een milder kamp op Banda. Daar schrijft hij te vrezen dat hij zich nooit echt gelukkig zal kunnen voelen in Indonesië, doordrenkt als hij is van Nederlandse cultuur. (8) In Amsterdam is niets hem vreemd voorgekomen en heeft hij voorgoed beseft 'half-Nederlands' te zijn. "Hier is sedert eeuwen geen geestelijk leven, geen cultureel leven, geen vooruitgang meer. Wat kan de wajang ons nog bieden? Cultureel staan wij dichterbij Europa of Amerika dan bij Boroboedoer of Mahabharata of bij de primitieve islam-cultuur op Java en Sumatra."

In het artikel dat zijn vrouw opstuurt noemt de schrijver de lijn van non-coöperatie van de nationalistische beweging 'als tactiek bruikbaar' maar 'als beginsel ONAANVAARDBAAR'. Het is begrijpelijk dat het nationalisme zo begon: "Het pas ontwaakte, nationale bewustzijn van de bevolking vormde zich in antithese met de Nederlandse historie in dit land, en met het bestaande gezag. Het richtte zich dus tegen Nederland, en het onvermijdelijk gevolg daarvan was, dat elk nationalisme ook 'anti-Nederlandisme' insloot, misschien niet als erkende ideologie, maar toch zeker als geestelijke achtergrond, als algemeene mentaliteit." Maar voor de praktische politiek betekende een dergelijke opstelling 'slechts een groot nadeel'.

Heeft het gouvernement bij zijn bestrijding van het nationalisme ooit beseft, vraagt de auteur zich af, dat deze zelfde heftige non-coöperatoren, juist door hun openlijke aanvallen op dit bewind, blijken geven van 'een groot – misschien onbewust – vertrouwen'? Zij namen het niet tegen de regering op als een 'vreemd, vijandig element in hun samenleving', maar zoals de oppositie in democratische landen tegenover de regering staat: 'met een aanvaarden van zeer vele gemeenschappelijke normen' en een onbewust gedeelde basis, namelijk vertrouwen in de humaniteit en de democratie. In wezen geldt dat volgens hem zelfs meer voor non-coöperatoren dan voor vele coöperatoren, die de humaniteit en het fatsoen van de regeerders zo laag taxeren dat ze 'het maar beter vinden om geen tegenstander te zijn, althans openlijk niet!'

De schrijver gelooft dat aan het eind van de jaren dertig een 'reële basis van

samenwerking ontstaan is tusschen Nederland en Indonesia'. "Want de verhoudingen in de wereld vormen niet alleen een bedreiging van het tegenwoordig Nederlandsch-Indië, maar óók voor elk toekomstig zelfstandig Indonesia." De naam Japan valt niet, maar: "Nu is de tijd aangebroken dat de Indonesische volksbeweging zal leeren inzien, dat zij Nederland noodig kan hebben, noodig hééft als *bondgenoot*." Dat geldt ook omgekeerd, maar dan moet er veel veranderen, want: "Nederlandsch-Indië, zoals het thans bestaat, is immers juist steeds de voornaamste bron geweest van het ontstaan van de *antithese* Nederlanders-Indonesiërs!" De 'grievend-grove rassenwaan' van Nederlanders jegens de inheemse bevolking is wel verminderd, maar het is zaak de ethische politiek voort te zetten zodat het Indische volk 'medeverantwoordelijkheid voor het bestuur van het land' krijgt. Dan konden de naties bondgenoten worden!

Aan Tjipto Mangoenkoesoemo, de veteraan van het Indonesische nationalisme, schrijft Sjahrir later in dat jaar dat hij het als zijn plicht beschouwt 'de regering er op te wijzen dat wij bereid zijn tot bestemming van ons lot de verantwoordelijkheid met de regering te delen' en hij bepleit 'samenwerking tussen de regering en de volksbeweging'. "Maar daarvoor is noodig een meerdere vrijheid van het recht van vereeniging en vergadering en ook meerdere persvrijheid. Dit zou dan van wijs beleid getuigen: immers uit het miljoenenvolk kunnen dan krachten worden mobiel gemaakt ten behoeve van de landsverdediging." (9)

* * *

In mei 1940 wordt Nederland onder de voet gelopen door de Duitsers en al twee maanden na de bezetting toont het Nederlandse 'opperbestuur' zich ten aanzien van Nederlands-Indië telegrafisch bereid tot een 'sprekende daad uitgaande van hoogste sfeer koninkrijk'. Die zal bestaan uit het 'spoedigst mogelijk' bijeenroepen van een conferentie van 'op staatkundig gebied leidinggevende persoonlijkheden' om te praten over de vraag hoe het land in een 'herboren koninkrijk' een 'meer op de voorgrond tredende plaats' te geven. Minister Welter stelt 'voortvarende verwezenlijking van hervormingen' in het vooruitzicht. Kort tevoren heeft hij zo'n rijksconferentie, waarom de petitie-Soetardjo vroeg, nog eens een 'afgedane zaak' genoemd; nu biedt hij deze zelf aan. Al komt het woord zelfstandigheid niet in de tekst voor, Den Haag neemt nu het initiatief tot een conferentie over de toekomst van de kolonie. (10)

Maar het gouvernement in Batavia wijst het plan af: men vreest dat het gezien zal worden als concessie aan de Indonesische nationalistten, waarmee men overigens niets zal bereiken omdat die minimaal een dominionstatus nastreven. In februari '40 hebben de Indonesische leden van de Volksraad in een motie gevraagd om een staatkundige opbouw die leidt tot 'zelfstandigheid van Nederlands-Indië binnen het staatsverband'. Deze is nog niet in behandeling genomen als in mei '40 het rijk in Europa bezet wordt. De inheemse pers verwacht dan van het gouvernement een tegemoetkomend gebaar jegens de nationalistische beweging, maar gouverneur-generaal Tjarda van Starckenborgh Stachouwer laat het in een toespraak bij de constatering dat de 'noodwendigheid' van verandering in de verhoudingen 'na de oorlog' tot 'heroriëntatie' zal moeten leiden. In arren moede vraagt de Gapi, een brede federatie van nationalistische partijen, de koningin om, als overgang naar een volwaardig parlement, een op billijke wijze gekozen volksvertegenwoordiging in te stellen. Op advies van Welter antwoordt Wilhelmina niet. (11)

In augustus '40 deelt de gouverneur-generaal mee dat het hem onjuist voorkomt in

oorlogstijd 'princiële staatsrechtelijke hervormingen' door te voeren, omdat daartoe medewerking is vereist van de Staten-Generaal, die niet bijeen kunnen komen. Bovendien 'valt niet te voorzien hoe de wereld er binnenkort uit zal zien'. Wel acht hij de tijd aangebroken voor 'oriëntatie' en kondigt hij de instelling aan van 'een kleine commissie van bekwame mannen'. Over dit plan heeft hij – een nieuw blijk van de verzelfstandiging van Nederlands-Indië – geen overleg gepleegd met de regering in Londen en minister Welter toont zich gepikeerd als hij ervan verneemt. (12) De commissie wordt in september toch benoemd en wordt, naar zijn voorzitter, de commissie-Visman genoemd; ze telt drie Indonesische leden, één inheems Chinees lid en drie Nederlandse leden.

De opdracht van de commissie is te onderzoeken welke 'wensen, stromingen en opvattingen' in de kolonie leven met betrekking tot de 'staatkundige ontwikkeling'. In de hele archipel worden ingezetenen gehoord en ondervraagd. De commissie voltooit haar rapport in december 1941. Het verschijnt twee maanden later in druk, vlak voor de overweldiging van het land door Japan.

De inventarisatie van *Indië's wenschen*, zoals de titel van het tweede deel luidt, beslaat 378 pagina's en is een wijd uitwaaiende staalkaart van ideeën en meningen, nauwelijks gewogen op hun relatieve betekenis en weerklank. In de visie van de commissie weerspiegelt zich het denken van de bestuursambtenaar: erkend wordt wel dat honderdduizenden inlanders inmiddels tot moderne politieke organisaties behoren, maar ook wordt benadrukt dat de nationalist niet de gevoelens van de grote, onbewuste massa vertolken – daarvoor kan men beter te rade gaan bij traditionele 'volkshoofden'. (13)

Niemand pleit voor het onmiddellijk verbreken van de band met Nederland, ook niet het commissielid W.F. Wertheim, de latere hoogleraar, die daarvan na de oorlog een vurig pleitbezorger wordt, wat hem in de Nederlandse gemeenschap in Nederlands-Indië zeer kwalijk wordt genomen.

Deze eensgezindheid kan de Nederlanders, vlak voor de Japanse inval, het geruste gevoel gegeven hebben van een ongestoorde voortzetting van de koloniale relatie. Het kan als overwinning van het gouvernement gezien worden dat ook de Gapi de commissie niet boycot. In het *Memorandum nopens de staatkundige constructie van Indonesia* licht deze beweging begin '41 haar streven naar een volwaardig parlement toe en noemt als haar ideaal op lange termijn: een onafhankelijk Indonesië, met Nederland verbonden in een statenbond. Binnen vijf jaar moet voorts de Nederlandse gouverneur-generaal voor een overgangsstadium van onbepaalde duur een Indonesische luitenant-gouverneur-generaal naast zich krijgen, moeten meer Indonesiërs benoemd worden in de Raad voor Nederlands-Indië, het hoogste adviescollege, dienen onder de Nederlandse departementsdirecteuren Indonesische onderdirecteuren aangesteld te worden, en moet er naast de Volksraad een rechtstreeks bij algemeen kiesrecht gekozen Volkskamer komen. De nadruk ligt op zelfbestuur, 'self-government' moet leidend zijn bij het bepalen van het landsbelang. (15)

Het is een bescheiden program van autonomie, van omvorming der kolonie tot een dominion Indonesia in een statenbond met Nederland. Tegenover de commissie-Visman verklaart de Gapi-delegatie dat de term van vijf jaar niet onvoorwaardelijk is, dat een onafhankelijk Indonesië aanvankelijk twee staatshoofden moet hebben: een Nederlander en een Indonesiër, beide te benoemen door de Kroon, en dat wel zorg gedragen moet worden voor de verkiezing van voldoende Nederlanders in de Volkskamer!

Het gouvernement heeft in het uitbreken van de oorlog aanleiding gevonden voor

verheving van de repressie. Politieke vergaderingen worden verboden, de censuur is verscherpt en een aantal nationalistische woordvoerders is gearresteerd, onder wie Thamrin, die op 10 mei 1940 in de exprestrein naar Soerabaja verkondigd zou hebben dat hij hoopte op verovering van Nederlands-Indië door Duitsland of Japan aangezien het van die landen 'meer te verwachten' heeft dan van Holland. Maar ondanks een lange traditie van repressie van het nationalisme beschikt Nederland blijkbaar over een reservoir van goodwill bij Indonesische nationalisten, waardoor deze hun staatkundige toekomst zien in voortzetting van een relatie met de kolonisator: een 'Indisch Indië' waarbij Nederlanders betrokken blijven.

Regeringsgemachtigde H.J. Levelt reageert in de Volksraad echter buitengewoon fel op de opmerking van een Indonesisch lid dat het nog een zaak van overleg moet zijn of een lid van het Huis van Oranje staatshoofd van de door de Gapi voorgestane statenbond zal worden. Levelt noemt het erfelijk koningschap van Oranje en het 'onverbrekelijk staatsverband' van het Koninkrijk der Nederlanden namens het gouvernement 'essentialia' en 'fundamenten' die 'nimmer onderwerp van overleg kunnen uitmaken'. (15)

* * *

Als in Nederland bekend wordt dat de vorstin 'vrijwillige aanvaarding' door alle rijksdelen van de nieuwe verhoudingen in het Koninkrijk verlangt, kunnen ook progressieve gijzelaars in het kamp Sint Michielsgestel (allen prominenten uit de vooroorlogse Nederlandse samenleving) dit maar moeilijk geloven: van vrijwilligheid is immers in het koloniale bestel nooit sprake geweest. (16) De Nederlandse ondergrondse pers houdt in de oorlog vast aan de bestaande opvattingen over de koloniën. Alleen het communistische orgaan *De Waarheid* pleit voor onafhankelijkheid. *Vrij Nederland* staat gelijkgerechtigdheid van de rijksdelen binnen een voortgezet rijksverband voor, en later een bondsstaat, maar dit blijft even vaag als de 'dominionstatus' waar *Het Parool* voor is.

Het gereformeerde *Trouw* wijst gelijkberechtigdheid van de rijksdelen als prematuur van de hand: Indië is daar nog niet aan toe (over de West wordt gezwegen). Het Indië-nummer van *Trouw* stelt Indië in december '43 voor als 'een groep landen, bijeengebracht en bijeengehouden door het Nederlandse gezag'. Zelfstandigheid van het gebied is in strijd met de historisch gegroeide verwevenheid met Nederland. De redactie erkent dat het zelfbewustzijn van de inheemse bevolking, ook door de nederlaag van Nederland, gestegen is maar: "Een kind dat graag groot wil zijn heeft daarmee nog niet het vermogen van een groote. Zoo is het mogelijk dat een bevolking een politiek zelfbewustzijn heeft dat niet evenredig is aan haar politiek vermogen." Aan Nederland de taak dit vermogen te versterken en te ontwikkelen, aan de Indonesische nationalisten de taak daaraan mee te werken in het belang van harmonische opbouw van hun land op de 'tweeërlei grondslag van den Nederlandsch-Indischen staat der toekomst'. Enige maanden later licht *Trouw* toe dat daarom 'democratisch bestuur' voor de kolonie – een zelfstandige regering, verantwoordelijk aan een door de ingezetenen verkozen volksvertegenwoordiging – 'onmogelijk' is: "Dit zou in feite betekenen: Indië los van Nederland, d.w.z. de vernietiging van alles wat daar aan goeds is tot stand gebracht."

Een ander gereformeerd blad voorspelt: "Mocht Indië wegvallen, dan zal zeker 40 procent van ons volk werkloos worden. Bittere armoede zou voor ons het verlies van Indië betekenen." Het liberale orgaan *Slaet op den Trommele* ziet wel iets in 'eigen bestuur' voor de kolonie, maar hoopt dat 'de Nederlander er zal blijven 'thuis

behoren' en 'zijn deel in die ontwikkeling zal hebben'. (17)

Als tegen het eind van de oorlog in Europa de bevrijding van Nederlands-Indië urgent wordt als voortzetting van de strijd tegen het fascisme in Azië, verenigt zich op aandrang van de regering te Londen een breed front van illegale bladen onder voorzitterschap van de latere minister-president ir. W. Schermerhorn achter een oproep voor vrijwilligers: *De strijd voor de bevrijding van Indonesië*. Het gebruik van die naam is een concessie aan links, dat er overigens weinig van zijn gading in vindt. De tekst gaat uit van 'de gevoelens van verbondenheid die in den loop van eeuwen zijn gegroeid' en legt de rede van de koningin uit als een streven naar 'toenemende vrijwillige samenwerking'. Ook uitgesproken linkse bladen als *Vrij Nederland*, *De Waarheid* én zelfs *De Bevrijding*, orgaan van de nationalistische Indonesische studentenvereniging Perhimpunan Indonesia, geven hun adhesie aan de oproep. (18)

* * *

Als de oorlog in 1945 is geëindigd, gaat Nederland ervan uit dat de koloniale verhoudingen eerst hersteld moeten worden eer de door koningin Wilhelmina toegezegde nieuwe relatie met de landen overzee gerealiseerd kan worden. Bij het bekend worden van de Japanse capitulatie hijsen Nederlandse geïnterneerden in de kampen op Java de Nederlandse driekleur, heffen het Wilhelmus aan en roepen: "Leve de koningin!" Allen, getuigt een hunner, zijn op dat moment doordrongen van de overtuiging: "Wij hebben onze taak, wij hebben maar één zorg: dit volk te behoeden en te beschermen." (19)

Reeds in juni '45 maakt de nieuwe minister van Overzeese Gebiedsdelen J.H.A. Logemann werk van de belofte 'aanstonds na den oorlog' een rijksconferentie bijeen te roepen. Als voormalig lid van De Stuw wil Logemann, die een kwart eeuw – eerst als bestuursambtenaar en later als hoogleraar staatsrecht – in Nederlands-Indië heeft gewerkt, de bevolkingen betrekken bij de vorming van het 'gemenebest' dat de koningin in het vooruitzicht heeft gesteld. Volgens een nota van 30 augustus 1945 wil de regering daartoe 'de wenschen en opvattingen' onderzoeken die in de gebiedsdelen leven 'met betrekking tot de aanpassing van de structuur der overzeesche gebiedsdeelen en de bepaling van hun plaats in het Koninkrijk overeenkomstig de gewijzigde omstandigheden'. (20) Een dergelijk onderzoek wordt echter niet uitgevoerd in Nederlands-Indië. Men meent te kunnen volstaan met de bevindingen van de commissie-Visman uit 1942. Het tekent het Nederlandse gevoel van continuïteit – alsof de oorlog in Indië geen breuk met het verleden veroorzaakt heeft.

Maar twee weken eerder is inmiddels de onafhankelijkheid van Indonesië uitgeroepen. Staande in een voortuin te Djakarta proclameren Soekarno en Hatta, omstuwd door jongeren die hen in feite gegijzeld hebben, op 17 augustus 1945 met een uiterst beknopte verklaring de Republiek Indonesia: "Wij, het volk van Indonesië, proclameren hierbij de onafhankelijkheid van Indonesië. Aangelegenheden met betrekking tot het bestuur zullen op ordelijke wijze en zo snel mogelijk worden geregeld." Daarna wordt aan een bamboestok de rood-witte vlag gehesen en het volkslied gezongen, dat onder Nederlands bewind verboden is geweest: '*Indonesia raja, merdeka, merdeka*' (het grote Indonesië is vrij, vrij). In nauw overleg met de Japanse bezetter is het tweetal die maand al ver gevorderd op de weg naar onafhankelijkheid, maar een dag eerder zijn ze ontvoerd door jongeren die tot geen prijs willen dat Indonesië onder Japanse auspiciën onafhankelijk wordt. Maar op de

proclamatie van de onafhankelijkheid staat de datum nog vermeld volgens de Japanse jaartelling en de man die de vlag hijst draagt het uniform van het vrijwilligerscorps dat de bezetter hand- en spandiensten verleende. De heroïsche versie van de gebeurtenis luidt dat de aanwezigen daarna met de rood-witte vlag in een open auto door de stad rijden en de mensen toeroepen dat hun land vrij is, waarop velen zich opgetogen naar de Pegansaan-Oostlaan spoeden waar Soekarno's vrouw Fatmawati grote pannen *nasi kuning* bereidt, die echter pas na zonsondergang wordt opgeschept, want het is ramadan. Waarschijnlijker is dat ze zich ijlings verspreid hebben en naar huis zijn gegaan. Het is namelijk allerminst zeker hoe de Japanners zullen reageren op het uitroepen van de onafhankelijkheid. Japan is twee dagen eerder gecapituleerd en heeft van de geallieerden de opdracht gekregen de status-quo te handhaven. De Japanse autoriteiten hebben in ieder geval geen toestemming gegeven om de proclamatie via de radio bekend te maken en hun troepen patrouilleren rond het Koningsplein in het centrum van Batavia, later Merdeka-plein, waar de nationalisten de plechtigheid wilden doen plaatsvinden. (21) Nederland heeft later 17 augustus 1945 wel erkend als datum waarop Indonesië zijn onafhankelijkheid viert, maar niet als de dag waarop Indonesië onafhankelijk werd. Bij de aandrang (vooral in Nederland zelf) om daartoe over te gaan wordt er stilzwijgend van uitgegaan dat Nederland op die dag het land meteen had moeten overdragen. Maar de Nederlandse soevereiniteit over het land wordt in '45 internationaal nog algemeen erkend en het is bovendien de vraag hoeveel Indonesiërs zich door Soekarno en Hatta vertegenwoordigd voelen. In de eerste weken na de proclamatie is van de republiek in het dagelijks leven maar weinig te merken en Van Mook, benoemd tot luitenant-gouverneur-generaal van Nederlands-Indië, rapporteert vanuit Australië aan Den Haag dat Soekarno en Hatta 'in voldoende mate met de Japanners gecompromitteerd' zijn 'om geen notitie te hoeven nemen van hun "Regeering van de Republiek Indonesia"'. (22) Op 3 september '45 meldt hij aan lord Mountbatten, opperbevelhebber van de Britse troepen die belast zijn met de bevrijding van Zuidoost-Azië, dat Soekarno's beweging 'tot Java beperkt' is: "De constructie is een eenmansregering volgens Japans patroon," een '*puppet regime*', een marionettenbewind. "Haar erkenning, hoe indirect of de facto ook, zou de grootste moeilijkheden creëren en verwarring scheppen in de hoofden van alle ordelievende Indonesiërs." Soekarno's loopbaan vat hij als volgt samen: "1927-1929 Leider van een linkse nationalistische beweging, 1930 Veroordeeld voor verraad en gegratieerd in 1931." (23)

* * *

Soekarno is echter ook een typisch product van het Nederlandse associatiebeleid. Geboren in 1901 als één van de *priayi*, telgen uit de inheemse adel aan wie de koloniale overheid functies in een zelfstandig Nederlands-Indië toedenkt, ondergaat hij sterk de invloed van de Javaanse historie en cultuur. Zijn grootouders hebben een batikbedrijfje in Modjokerto, dicht bij de plaats waar in de dertiende eeuw het legendarische rijk Madjapahit gesticht is. Zijn grootmoeder staat bekend om haar geneeskrachtige gaven en zijn grootvader wijdt hem in het wajangspel in. De jongen identificeert zich met een vertelling uit dit mythische spel, waarin twee achterneven steeds met elkaar overhoop liggen maar zich verenigen in hun strijd tegen 'de reuzen van de overwal'. (24) Als hij herstelt van tyfus noemt zijn vader hem naar Karno, een held uit dat verhaal, 'strijder voor zijn land en toegewijd patriot', met het voorvoegsel *soe*, de beste. Anderzijds volgt hij het op Nederlandse leest geschoolde onderwijs

van de Europeesche Lagere School, waarvoor hij bijlessen Nederlands moet nemen. Hij wordt er een groot liefhebber van Dickens, maar herinnert zich ook hoe in de geschiedenisles de heldenmoed van het Koninklijk Nederlands Indisch Leger tijdens strafexpedities in Atjeh wordt geprezen, terwijl de opstand van de Javaanse prins Diponegoro als laaghartig verraad wordt voorgesteld. Als leerling van de Hogere Burger School te Soerabaja wordt Soekarno kostganger bij Raden Hadji Oemar Said Tjokroaminoto, voorzitter van Sarekat Islam (SI), eveneens van adel, handelaar, toegewijd moslim, bedevaartganger naar Mekka en opgeleid aan de OSVIA (de Opleidingsschool voor Inlandsche Ambtenaren). 'Tjokro' neemt zijn huisgenoot mee naar bijeenkomsten van de SI en deze luistert graag naar de nationalistische voormannen die hem bezoeken. Gevormd door Europese, Javaanse, christelijke, islamitische, koloniale en nationalistische invloeden, is Soekarno zich al spoedig bewust van zijn vermogen de inheemse bevolking door zijn oratorische gaven te begeistere.

De Republiek, waarvan hij de voorman is, wint in '45 dan ook sneller in aanhang en gewicht dan de Nederlanders hebben voorzien. Als Abdulkadir Widjoatmodjo, Javaan en adjunct-hoofd van de Netherlands Indies Civil Administration (NICA), het naar Brisbane uitgeweken Nederlands-Indische gouvernement, half september in Batavia terugkeert, constateert hij: "De politieke toestand is ernstiger dan wij wel durven vermoeden. Wij hebben S. (Soekarno's, JvG) invloed onderschat gedurende deze 3 jaren. S. gaf zich op als beschermer der bevolkingsbelangen. Men kon zich bij hem beklagen. Al kreeg men geen resultaat van deze aanklachten, het feit alleen dat zij gehoord werden, gaf Soekarno een zekere aureool van de rechtvaardige. Ook de eerste Nederlanders die uit krijgsgevangenschap in Javaanse steden terugkeren, merken dat 'de zogenaamde Soekarno-beweging' meer is dan een eenmanszaakje: overal zijn op muren leuzen gekalkt tegen het kolonialisme en vóór de nieuwe republiek. (25) Volgens N. Posthumus, rector van het Christelijk Lyceum te Bandoeng, maken in september bij de inheemse bevolking 'de allerwegen na de Japanse capitulatie tot uiting gekomen gevoelens van blijdschap en opluchting, en de overtuiging dat een herstel van het Nederlandse gezag "vanzelfsprekend" is, plaats voor een gevoel van "katerigheid"; gevreesd moet worden dat het anti-Nederlandse sentiment aan het groeien is'. (26) "De antipathie tegen de Hollanders is thans merkbaar in kringen, waar deze vroeger niet werd verwacht," meldt Abdulkadir. "*Paribahasa* (een gezegde) als '*Londo karêmané bondo!*' (de Hollander is gesteld op rijkdom) wordt thans veel gehoord." Inheemse dienaren van het Binnenlands Bestuur wendden zich massaal tot de Republiek Indonesia: "De goede B.B. ambt. zijn verdwenen. Alle B.B. ambt. hebben nu ook voor trouw gezworen aan de R.I." (27) Op 30 september 1945 brengt minister Logemann, terug van een reis naar Australië, in de ministerraad verslag uit van wat hij vernomen heeft over de situatie in Batavia en op Java: "De stad is vol roodwitte vlaggen en in het Engelsch gestelde plakaten tegen het Nederlandsche bewind. Getaxeerd wordt, dat achter Soekarno 15 tot 20.000 menschen staan, vnl. desperado's. De indruk bestaat dat de zgn. Regeering van Soekarno niet veel greep heeft op de algemeene situatie." Echt zeker is hij niet van zijn zaak: "Toch moet ermede rekening gehouden worden, dat niemand zich tegen Soekarno zal verzetten wanneer hij gedwongen wordt zich in het binnenland terug te trekken." (28)

Niettemin verklaart het kabinet-Schermerhorn-Drees die dag dat 'vertegenwoordigers van het wettig gezag zich niet om de tafel kunnen zetten met Soekarno, die zich ertoe geleend heeft werktuig en marionet der Japanners te zijn, waarvoor hij met een hooge Japansche keizerlijke onderscheiding is beloond'. "Deze fascistisch

georiënteerde man heeft stelselmatig haat gepredikt tegen de Geallieerden (een van zijn slogans was: '*America Inggris maoe di linggis*', hetgeen betekent: 'Amerika zal worden weggevaagd, het Engelse Rijk zal worden opengebroken met een breekijzer'). Met deze figuur die zekere demagogische gave moge hebben, doch die bewezen heeft een ontstellend opportunist te zijn in de keuze zijner middelen, kunnen zich vertegenwoordigers van het wettig gezag niet om de tafel zetten." "Dat hij de kans heeft genomen Nederland te bevechten neem ik hem niet kwalijk," zegt minister Drees, oud-verzetsman, "maar dat hij duizenden van zijn landgenoten heeft aangemoedigd naar de Japanse werkkampen te gaan, waarvan hij wist dat velen niet zouden terugkeren, dat neem ik hem hoogst kwalijk." Den Haag belooft aan de koloniën in Oost en West opnieuw een 'volledig deelgenootschap in het Koninkrijk en zelfstandigheid in inwendige aangelegenheden': "Dit was de lijn en dit blijft de lijn. De Regering heeft hieraan thans niets toe te voegen." (29)

In oktober zet de regering de eerste stappen naar zelfbestuur van Nederlands-Indië: zij aanvaardt nu een inheemse meerderheid in de Volksraad, schaft in het binnenlandse bestuur de scheidslijn tussen Nederlandse ambtenaren en inlandse regenten af, kondigt een 'indianisatie' of verinheemsing van het ambtelijk apparaat aan (die onder de Japanse bezetter feitelijk al heeft plaatsgevonden) en voert voor het land officieel de naam Indonesië in.

Het ontbreekt Nederland echter vooralsnog aan mensen en middelen om de orde te herstellen. Het oosten van de archipel is snel bevrijd door de Amerikanen in hun opmars tegen Japan, het westen met de voornaamste eilanden Java en Sumatra is ingevolge een afspraak tussen de geallieerden toevertrouwd aan de Britten, die te weinig manschappen en animo hebben om er orde op zaken te stellen. De ordehandhaving wordt deels opgedragen aan nog niet gerepatrieerde Japanse militairen. Het Nederlandse koloniale bestuursapparaat keert mondjesmaat terug, maar de overheidskantoren worden overwegend bevolkt door inheemse ambtenaren die voor de Japanse bezetter hebben gewerkt en nu goeddeels loyaal zijn aan de nieuwe republiek. Buiten kazernes en kantoren wordt de openbare ruimte beheerst door rondzwerfende, plunderende en moorddadige jeugdbendes van *pemoeda*'s. Losgeslagen jongeren, door de bezetter geschoold in wapengebruik, terroriseren het land. Ze maken wapens buit op Japanners voor zover ze die niet eenvoudig van hen krijgen en een golf van antikoloniale wrok ontaardt zich tegen Nederlanders, die hun leven niet meer veilig zijn; van hogerhand wordt het zelfs beter geacht dat zij voorlopig maar in de interneringskampen blijven. De benden keren zich ook tegen inheemse bestuurders, tegen de minderheden waaruit de kolonisator zijn personeel placht te rekruteren (Indo-Europeanen, Ambonnezen, Menadonezen), en tegen Chinezen. Deze terreur, naar de strijdkreet van de *pemoeda*'s '*bersiap*' ('weest paraat') genoemd, is een sociale omwenteling en een anarchistische revolutie tegelijk, die naar schatting 350.000 mensenlevens kost. (30)

De Britse bevelhebber Philip Christison verklaart bij zijn aankomst in Batavia op 29 september 1945 dat hij de Indonesische republiek aan de conferentietafel wil samenbrengen met Nederland. De Britten willen zich zo min mogelijk in de interne gang van zaken mengen, ook vanwege het feit dat hun troepen voor tweederde uit Brits-Indiërs bestaan, wier land zelf in een onafhankelijkheidsstrijd verwickeld is. Om te voorkomen dat Britse troepen bij een koloniale strijd betrokken raken, zullen de Britten voorlopig geen Nederlandse troepen toelaten. Tevens willen ze de ordehandhaving niet geheel aan Japanners overlaten, maar ook de republikeinse

autoriteiten erbij betrekken. Al met al houdt dit Britse optreden een belangrijke eerste erkenning van de republiek in. (31)

Pas in maart '46 zullen Nederlandse troepen op Java toegelaten worden en landen de eerste zes Nederlandse brigades. Het is het begin van wat met 150.000 manschappen het grootste overzeese expeditieleger in de wereldgeschiedenis tot dan toe zal worden. Maar de republiek heeft zich dan in grote delen van Java en Sumatra al hecht verankerd en daarbuiten woedt de *bersiap*. In november al beseft P.J. Idenburg, directeur van Van Mooks kabinet, hoe kansloos Nederlands positie op Java is. Hoe ver moet Nederland gaan, vraagt hij op 10 november, in zijn pogen op Java 'weer gezaghebbend en dus verantwoordelijk voor de gang van zaken op te treden'? Is het niet beter, als het daar de middelen niet voor krijgt, om alle inspanningen te concentreren op de buitengewesten? Daar heeft Nederland veel minder te duchten van een nationalistische uitdaging (32) en kan het de wereld iets laten zien van een 'Nederlandsch-Indonesia' waar orde en rust heersen, handel wordt gedreven en de vreemdeling zich veilig kan bewegen. (33) Maar zijn voorstel Java en Sumatra prijs te geven, vindt geen gehoor.

* * *

Minister Logemann instrueert Van Mook op 13 oktober uitdrukkelijk: "Gij zijt gemachtigd tot besprekingen mits *primo* niet herhaal niet samenspreken met Soekarno [en] andere onverzoenlijken *secundo* vasthouden aanvaarding basis Koninklijke radiorede December 42." (34) Vaak wordt de banvloek tegen Soekarno voorgesteld als blijk van 'volledig gebrek aan inzicht' in de dynamiek van Indonesië, maar zo kort na het einde van de Duitse bezetting is het de regering begrijpelijkerwijs onmogelijk in contact te treden met een man die zij op goede gronden ziet als handlanger van de fascistten. De Britten vinden echter dat Soekarno bij besprekingen betrokken moet worden, en worden daarin gesterkt door de gebeurtenissen in die maand te Soerabaja. Daar stuiten Britse troepen bij hun pogingen de orde te herstellen op een overmacht van ongeregelde fanatieke strijders. Het wordt een slachtpartij, waarbij de Britse commandant en ruim tweehonderd manschappen omkomen, en Soekarno naar de stad reist om de jeugdige Indonesiërs te matigen. Van Mook ziet wel in dat hij niet om Soekarno heen kan en bij de eerste ontmoeting met Indonesische nationalistten is deze dan ook aanwezig. "Anders viel een begin niet te maken," bericht Van Mook aan Den Haag. Hij heeft Soekarno vooraf laten weten dat hij 'voor ons onaanvaardbaar' is, maar het aan hem overgelaten of hij niettemin wil komen. "Hun houding was zeer correct en de invloed van een langdurige periode gedurende welke zij door omstandigheden gedwongen waren hun eigen weg te gaan was merkbaar in een veel grotere zelfstandigheid van denken en spreken." De volgende dag voegt Van Mook eraan toe: "Door de omstandigheid dat de Japansche overheersching iedere traditioneele achtergrond miste, werden velen [in Indonesië] van het begin af aan in een vrijere verhouding tegenover de Japansche meesters geplaatst dan die waarin zij voor de bezetting tegenover ons stonden." Het gesprek is in 'zeer goed' Nederlands gevoerd en: "In geen enkel opzicht was hun houding agressief te noemen of onbeleefd." Hij beschouwt het nu als 'tactische fout' dat Den Haag Soekarno als oorlogsmisdadiger bejegt: zo drijft men gematigde nationalistten uit solidariteit in de anti-Nederlandse hoek. (35)

De reactie in Nederland is buitengewoon heftig. In spoedzitting bijeen besluit het kabinet prompt Van Mook te ontslaan. Daar wordt een stokje voor gestoken door de

koningin, die het onjuist vindt 'in de hitte van het gevecht van opperbevelhebber te wisselen', maar intussen is de luitenant-gouverneur-generaal gedesavoueed. Logemann noemt contact met Soekarno 'de grens van ons nationale zelfrespect': "Daardoor werd Soekarno in zekere zin een symbool; zijn eliminatie a.h.w. een symbolische veroordeling van het ons als natie door deze opstand aangedane onrecht." Van Mook's stap komt 'voor belangrijke groepen in land en Kamer' neer op 'nationaal verraad'. Hij had moeten inzien dat 'de nationale trots van ons volk diep gekwetst is door de opstandige beweging – men voelt het als onverdiend'. Van Mook begrijpt dat: "Wij hebben naar ons gevoel goed mede gedaan (in de oorlog, JvG) en zwaar geleden en wanneer daarbij nu nog komt een beschadiging van ons Koninkrijk, dan kan ik mij de reactie begrijpen." (36)

De meeste Nederlanders staan achter de strikte afwijzing van Soekarno. Bij een opiniepeiling in november '48 deelt de helft van de ondervraagden het kabinetsstandpunt, een deel van hen wijst zelfs iedere 'politiek van onderhandelen' af en slechts een kwart is het oneens met de regering. Het kabinet kan zich erdoor gesterkt voelen. (37)

* * *

Van Mook wordt de architect van de geleidelijke dekolonisatie van Indonesië. De drie pijlers waarop deze moet rusten, komen alle uit zijn koker: een federale staat, een unie met Nederland en een overgangperiode.

In een nota van eind '45 bepleit Van Mook de vorming van een 'gemeenebest Indonesië, samengesteld uit landen met uiteenlopende graden van zelfregering'. Zes maanden later wordt in een regeringsverklaring vastgelegd dat zo'n federatie het hele voormalig Nederlands-Indië zal omvatten, inclusief de Republiek Indonesia. (38)

Deze voorkeur voor federalisme is opmerkelijk, omdat er voor de oorlog niet naar is gestreefd. Van Mook was er nooit pleitbezorger van, Colijn wel, maar die heeft zoals we zagen het idee een reputatie van 'verdeel-en-heers-politiek' bezorgd. Het lijkt bovendien weinig draagvlak te hebben in de archipel. "Plaatselijke rivaliteiten vlamden in veel gevallen zeker op, maar geen ervan kon worden uitgelegd als lokaal patriottisme tegen het 'centrum'," constateert Benedict Anderson. (39)

Alleen in de periferie van de archipel leeft het separatisme: in Atjeh, in de Minahassa en op de Molukse eilanden, waar organisaties onder de naam Twapro ernaar streven een 'twaalfde provincie' van Nederland te worden. Uniform onderwijs en centralistisch bestuur hebben een Indonesische eenheid gevestigd.

De gedachte van een Nederlands-Indonesische Unie ontleent Van Mook aan de overeenkomst die de Fransen in maart '46 sluiten met de Vietnamese nationalisten, waarbij hun republiek als 'vrije staat' opgaat in een Indochinese Federatie, die deel zal uitmaken van een Franse unie. (40)

De overgangperiode, die hij lanceert, moet dienen om 'een ontwikkeling naar volledig deelgenootschap' tussen de landen mogelijk te maken.

Op basis van deze voorstellen weet Van Mook, slim manoeuvrerend, beide partijen in het voorjaar van 1946 om de tafel te krijgen. De gesprekken vinden ironisch genoeg plaats in het jachthuis Sint-Hubertus, omringd door de wouden van het landgoed Hoge Veluwe in Nederland. Ze beginnen onder ongunstige auspiciën: de Indonesische deelnemers hebben geen mandaat om afspraken te maken en premier Sjahrir, beseffend dat het doel van '100% Merdeka', erkenning van de republiek als onafhankelijke staat, niet gehonoreerd zal worden, blijft weg om zijn positie in Indonesië niet te verzwakken. (41)

Van de Nederlandse ministers houden ook de

leden van de KVP, de grootste partij, zich verre van de conferentie. Hun voorman C.P.M. (Carl) Romme, tevens staatkundig hoofdredacteur van *de Volkskrant*, heeft besprekingen met aanvoerders van een onwettige republiek daarin bij voorbaat als 'de week der schande' betiteld. (42) Een maand later zullen verkiezingen plaatsvinden en zijn partijgenoten vinden het raadzaam niet op de Hoge Veluwe te verschijnen.

De conferentie wordt beheerst door de behoefte aan wederzijdse erkenning: Nederland wil erkenning door de republikeinen van zijn soevereiniteit over Nederlands-Indië, de Indonesiërs willen erkenning van hun republiek. "Waartoe heeft de strijd van de Republiek eigenlijk geleid?" is de bittere vraag van het delegatielid mr. A.K. Pringgodigdo, secretaris van de Indonesische ministerraad: acht maanden nadat de onafhankelijkheid is uitgeroepen is de Indonesische republiek van Nederland nog in geen enkel opzicht erkend! (42)

Het kabinet-Schermerhorn gaat echter uit van de onrechtmatigheid van de 'zogenaamde' republiek en de meeste bewindslieden stellen zich op het standpunt dat, voordat officiële besprekingen geopend kunnen worden, de nationalistische republiek moeten opgeven. (43) Volgens minister E.N. van Kleffens van Buitenlandse Zaken is dit soort 'constitutionalisme een chronische kwaal van de Nederlandse politiek': een star vasthouden aan grondwettelijke gegevens waarbij men vergeet 'dat levende krachten aan het werk zijn, welke sterker zijn dan onze constitutie'. "Koning Willem I had met zijn hardnekkig vasthouden aan het rijksverband van Nederland met België steeds gelijk, zuiver staatkundig gezien, maar toch verloor hij België." (44)

Minister Logemann wijst Pringgodigdo op het feit dat Nederland wel de 'organisatie' van de republiek erkent, Drees wijst op de 'zelfstandigheid' die de republiek in de Nederlandse plannen zal verwerven en premier Schermerhorn benadrukt dat Den Haag het bestuur van de republiek over bepaalde gebieden als feitelijk gegeven aanvaardt en de mogelijkheid accepteert dat andere gebieden zich er bij zullen aansluiten. (45) Voor Nederland zijn dit gedurfde stappen naar erkenning van de republiek, voor Indonesië zijn ze onvoldoende.

Deze heeft gehoopt het op de Hoge Veluwe eens te kunnen worden over de tekst voor een 'verdrag', maar omdat verdragen tussen soevereine staten gesloten worden, is die term voor Den Haag taboe. Evenals trouwens 'overeenkomst', wat gelijkwaardigheid suggereert. Ter tafel ligt een eigenmachtig door Den Haag opgesteld 'protocol' over de gewenste voortgang van zaken in Indonesië. De Indonesiërs willen daarin de aanduiding 'gemenebest' voor de toekomstige staat vervangen zien door 'vrijstaat' of 'vrije staat', maar voor Nederland is ook dat onverteerbaar. (46) Wel erkent Den Haag de feitelijke gezagsuitoefening door de republiek over delen van de archipel, terwijl de republikeinse delegatie voorlopig de soevereiniteit van Nederland over Nederlands-Indië erkent. (47)

Teleurgesteld verlaat Van Mook voortijdig de conferentie. Had Nederland de Indonesiërs toen meer tegemoet moeten komen? Met verkiezingen in het vooruitzicht voelen de ministers zich belemmerd door een publieke opinie die luidkeels handhaving van de 'rijkseenheid' eist. Op de Hoge Veluwe schetst Schermerhorn de positie waarin Sjahrir en hij verkeren: "Wanneer Gij ons tot onaanvaardbare voorstellen zoudt brengen, komt er in Nederland een andere Regeering, waarvan Gij niets te verwachten hebt. Omgekeerd, wanneer Gij met onaanvaardbare voorstellen in Indië terugkomt, zou dit het heengaan van Sjahrir kunnen betekenen. In beide gevallen zou het neerkomen op geweld en chaos." (48) Een kwart eeuw later geeft Schermerhorn toe dat hij 'de kracht [had moeten opbrengen] die noodzakelijk zou

zijn geweest om in het Nederlandse parlement de situatie tot een toestand van buigen of barsten te laten komen en daarmee het Nederlandse volk wezenlijk voor de keuze te plaatsen bij de verkiezingen'. (48)

Schermerhorns voorspelling komt uit: als op Java doordringt dat de delegatie op de Hoge Veluwe voorlopig de Nederlandse soevereiniteit aanvaard heeft, wordt premier Sjahrir door de radicale oppositie zo in het nauw gedreven dat hij geen andere uitweg ziet dan af te treden of het protocol te verwerpen. Zijn kabinet verklaart op 5 juni de soevereiniteit van Nederland niet langer te erkennen, wijst verdere toelating van Nederlandse troepen af en eist volledige erkenning van de republiek voor Java en Sumatra. Maar de oppositie wil erkenning voor het hele Indonesische grondgebied en ontvoert daarop de premier, waarna president Soekarno de macht naar zich toe trekt. Weliswaar laat deze Sjahrir daarna weer bevrijden, maar die is nu vleugellam. De stroming die strijd verkiest boven diplomatie krijgt in de republiek de overhand. (49)

* * *

Met grote voortvarendheid neemt Nederland alvast de opbouw van een federale staat ter hand. Op initiatief van Van Mook komt op 15 juli 1946 te Malino, in de heuvels boven Makassar, de hoofdstad van Celebes, een conferentie bijeen die daarvoor de basis moet leggen. Oost-Indonesië, voorheen de Grote Oost, zal op korte termijn onafhankelijk worden en mogelijk wordt ook Borneo een aparte deelstaat. Volgens republikeinen zijn alleen 'marionetten van Van Mook op de punt van de bajonet' naar Malino gekomen. Maar al zijn regionale aristocraten, ambtenaren in dienst van het gouvernement en Nederlandsgezinde politici onder de deelnemers oververtegenwoordigd, de gedachtenwisseling is er niet een van jaknikkers. En al laat de republiek dan officieel verstek gaan, er zijn genoeg onafhankelijke nationalistenvanwezig om het republikeinse standpunt te vertolken. Zij pleiten weliswaar voor minimalisering van de rol van Nederland in de overgangperiode, maar gesteld voor de keus tussen 'honderd procent onafhankelijkheid welke voorlopig onbereikbaar is en onafhankelijkheid op termijn, die direct bereikbaar is' kiezen zij toch voor het laatste. (50)

Met deze rugdekking staat Nederland dan ook niet zwak als in november 1946 onderhandelingen met de republiek beginnen in Linggadjadi, boven de Javaanse havenstad Cheribon, op door de republiek beheerst grondgebied. De Indonesische delegatie staat nu onder leiding van premier Sjahrir, maar president Soekarno is steeds nadrukkelijk op de achtergrond aanwezig. Van Nederlandse kant worden de onderhandelingen gevoerd door een speciaal daarvoor benoemde commissiegeneraal met (inmiddels oud-premier) Schermerhorn als voorzitter en onder meer Van Mook als lid.

Sjahrir stelt zich weinig tegemoetkomend op en Nederland moet concessies doen om hem te bewegen mee te werken aan het stichten van een federatie en een unie. Het zelfbeschikkingsrecht van afzonderlijke delen van de archipel, waarop Nederland prijs stelt, wordt door de republiek wel erkend maar niet hun recht van afscheiding, dat een afkalving van Indonesië tot gevolg kan hebben. Als de conferentie dreigt te stranden en de onderhandelaars door Soekarno te eten gevraagd zijn, waarbij Sjahrir wegens ziekte afwezig is, oppert Van Mook de aanduiding van de Indonesische federatie als 'vrije democratische staat' te vervangen door 'soevereine democratische staat'. (51) De term soevereiniteit bevredigt Soekarno, maar Sjahrir voelt zich gepasseerd. Als Nederland ook nog instemt met de Indonesische eis van arbitrage

door derden in geval van meningsverschillen, krijgt de overeenkomst een internationale dimensie die de positie en het prestige van de republiek niet weinig versterkt.

Op die basis wordt besloten dat binnen twee jaar de Verenigde Staten van Indonesië (VSI) zullen worden opgericht, met als deelstaten de republiek, Borneo en de Grote Oost (of Oost-Indonesië). Deze federale staat zal deel uitmaken van een Nederlands-Indonesische Unie met aan het hoofd de Koning der Nederlanden. Zo aanvaarden de Indonesische nationalist in Linggadjadi een deelgenootschap met andere deelstaten in een federatie; daarmee accepteren ze degradatie van hun republiek tot een deelstaat in een federatie die zelf weer deel zal zijn van een unie, die geleid zal worden door de Nederlandse koning.

'Linggadjadi' is het gunstigste resultaat dat Nederland in Indië kan bereiken, maar het akkoord wordt aan beide zijden door slechts een kleine minderheid werkelijk aanvaard. De meeste Indonesiërs willen veel méér bereiken, de meeste Nederlanders minder afstaan. In het Nederlandse kabinet is minister Piet J. Lief tinck (PvdA) van Financiën aanvankelijk de enige die de overeenkomst accepteert, omdat hij van voortdurende onzekerheid over de toekomst van Nederlands-Indië ernstige gevolgen voor Nederlands financiële positie vreest. Zelfs in de commissie-generaal die de besprekingen voor Nederland voert, zijn de voorstanders van het akkoord in de minderheid. Behalve Van Mook en zijn entourage in Batavia ziet aan Nederlandse zijde eigenlijk bijna niemand er iets in. In Nederland wordt na het bekend worden van 'Linggadjadi' 'bijna een godsdienstoorlog' tegen de concept-overeenkomst ontketend. De KVP keert zich ertegen, het grootste deel van de pers ageert tegen deze 'verkwanseling' van het Koninkrijk, hoogleraren in de rechten noemen de overeenkomst onwettig en de twee hoogste Nederlandse militairen protesteren bij de vorstin. (52)

De weinige Nederlandse voorstanders zien 'Linggadjadi' als de beste regeling voor de toekomst, maar voor veel Indonesische pleitbezorgers is het slechts een tussenstation op weg naar meer, een methode om tijd te winnen. Soekarno en Sjahrir verkopen het akkoord aan hun achterban als een 'springplank' naar *100% Merdeka*. In Den Haag vindt intussen een meerderheid van de Nederlandse ministerraad dat de overeengekomen Nederlands-Indonesische Unie geen recht doet aan het gewenste 'behoud van het koninkrijk'. (53) Met name de KVP wil de unie meer bevoegdheden geven dan de republiek haar wenst te verlenen. (54) Om aan alle bezwaren tegemoet te komen, doet Schermerhorn dan het voorstel aan de overeenkomst een reeks aanvullende voorwaarden te verbinden, zoals het overnemen van de Nederlands-Indische staatsschuld door Indonesië en het verlenen van een aparte status aan Nieuw-Guinea. Als een meerderheid van de Tweede Kamer dreigt 'Linggadjadi' te verwerpen, dienen de fractieleiders van KVP en PvdA een motie in waarbij deze aanvullende voorwaarden tot onderdeel van het akkoord worden verklaard. Deze wordt royaal aangenomen.

Daarmee is 'Linggadjadi' zogenaamd 'aangekleed' en feitelijk getorpedeerd. Twee internationaal georiënteerde Nederlandse politici waarschuwen tegen het eenzijdig wijzigen van een akkoord dat 'nu eenmaal geheel in de lijn van de algemene ontwikkeling in de wereld ligt'. "Het enige alternatief zou zijn een oorlog van volk tegen volk met een voor ons te verwachten verlies van elke band met Indië," schrijven minister van Buitenlandse Zaken C.G.W.H. baron van Boetzelaer van Oosterhout en zijn voorganger Van Kleffens. "Een dergelijke ontwikkeling zou bovendien de gehele wereld tegen ons innemen." (55) Maar de regering verkeert in

de (haar door Schermerhorn aangeprete) mening dat de Indonesiërs deze eenzijdige 'aankleding' van de overeenkomst in hun nadeel wel zullen accepteren. Dat is echter niet het geval. Als de twee partijen het akkoord op 25 maart 1947 ondertekenen, zetten ze hun handtekeningen onder een tekst die ze ieder verschillend uitleggen: Indonesië aanvaardt het oorspronkelijke akkoord dat Sjahrir ongeschonden door het parlement heeft weten te loodsen, Nederland accepteert het alleen inclusief de door de Tweede Kamer vastgelegde interpretatie.

* * *

Van Mooks opzet is geweest dat er drie grote deelstaten komen die zelfstandigheid krijgen binnen een Verenigde Staten van Indonesië: Oost-Indonesië, Borneo en een republiek die Java, Madoera en Sumatra omvat. Zo is het in Linggadjati ook overeengekomen, maar spoedig worden in allerlei gebieden initiatieven genomen tot het oprichten van nieuwe deelstaten. Of deze steunen op een meerderheid van de bevolking is niet altijd gemakkelijk vast te stellen. In diverse delen van Oost-Indonesië geven invloedrijke groepen te kennen zich te willen afscheiden. Zo dreigt het gevaar van versplintering en balkanisering. Maar nadat Nederland in Linggadjati het zelfbeschikkingsrecht als principe heeft bevestigd, kan het afscheidingsbewegingen bezwaarlijk de kop indrukken. Van Mook staat dus voor een dilemma: bestrijdt Nederland het separatisme, dan laadt het de verdenking op zich het zelfbeschikkingsrecht niet serieus te nemen; moedigt het dit aan (zoals Nederlandse bestuursambtenaren en officieren doen), dan wakkert het oppositie tegen federalisme aan en ondergraaft men de constructie van Oost-Indonesië, het best functionerende voorbeeld van een deelstaat. "Men bestrijdt daardoor de constructieve middenpartijen en verschaft voedsel aan de propagandamachine der republiek," schrijft hij. (56)

Doordat de leiding van deelstaten vaak ligt bij personen die verbonden zijn met kolonialisme en feodalisme, vormen ze bij uitstek geschikte doelwitten voor de republikeinse propaganda: voert Nederland hier niet weer 'verdeel-en-heers'-beleid. Dat is temeer het geval als ook in gebieden waarover Nederland het republikeins gezag erkent, separatisme de kop opsteekt, vaak met hulp van Nederlandse zijde. In Buitenzorg op West-Java, de zetel van de hoogste Nederlandse gezagsdrager, wordt een coup gepleegd om in dit republikeinse gebied de staat Pasoendan in het leven te roepen. Ook op Sumatra en in Oost-Java zijn afscheidingsbewegingen actief, waarvan sommige deelstaten stichten, terwijl op Madoera een volksbeweging het eiland 'los van Java' wil maken.

Minister J.A. Jonkman, in mei '47 op bezoek in Batavia, geeft te kennen dat zulke groeperingen 'het volste recht' hebben 'langs legale en democratische weg een eigen staat in federatief verband onder overkapping van ons Koninkrijk' te stichten. De in Linggadjati overeengekomen federatie van drie deelstaten vindt hij bij nader inzien maar 'een rammelend geheel'. "Juist hoe groter het aantal staten en staatjes, hoe sterker het federatief verband," zegt hij. (57) Daarmee desavoueert hij het beleid van Van Mook en bevestigt hij de republikeinse verdenking dat Nederland een balkanisering van Indonesië nastreeft.

* * *

Inmiddels reageert de republiek in 1947 steeds niet of ontwijkend op voorstellen om gestalte te geven aan de samenwerking die in Linggadjati is overeengekomen:

inzake voedselvoorziening, spoorweg- en luchtverkeer, voorlichting, opnemings van Indonesiërs in de Nederlandse buitenlandse dienst. Besprekingen over de teruggave van Nederlandse ondernemingen blijven zonder resultaat en de wapenstilstand, bedoeld om een einde te maken aan de voortdurende schermutselingen, wordt van beide zijden geschonden, van Indonesische kant onverbloemd, veelal door ongeregelde troepen waarop de republikeinse autoriteiten geen vat hebben. In Den Haag en Batavia wordt men kregelig. KVP-leider Romme zinspeelt op een militair offensief om de Indonesische nationalistische mores te leren. Ook Van Mook en Schermerhorn raken er door de stagnatie na 'Linggadjati' van overtuigd dat daaraan niet te ontkomen valt. Dit geldt nog meer voor de militairen. "Ik kan mij niet aan den indruk onttrekken, dat Soekarno, Sjahrir c.s. niet in goed vertrouwen onze leiding zullen aanvaarden om hun staat gezond en krachtig te maken en tot duurzame samenwerking te geraken," schrijft de chef van de generale staf, H.J. Kruls, in april in een nota (77) en S.H. Spoor, de legercommandant in Indië, vindt dat het Nederlandse leger 'de leidende Indonesiërs van heden van hun opgeschroefden, onredelijken eigenwaan [dient] terug te brengen tot redelijke wezens'. (59)

In juni stelt Nederland een ultimatum aan de republiek: a) er moet nu een federaal bestuur voor de nieuwe staat gevormd worden onder een hoge vertegenwoordiger van de Kroon, b) de republiek moet haar diplomatieke betrekkingen opgeven, en c) een gezamenlijke Nederlands-Indonesische gendarmerie moet op Java en Sumatra de orde handhaven. Premier L. J. M. Beel bedingt in geval van verwerping van het ultimatum de mogelijkheid van militaire actie en verkrijgt die, ook van de PvdA-ministers. Maar de republiek, die door aanvaarding ervan haar positie als zelfstandige staat in wording zou opgeven, terwijl zij zojuist door Egypte als eerste land *de jure* erkend is, laat het weer bij een ontwijkende reactie. Op 21 juli '47 gaat Nederland over tot wat de Eerste Politieele Actie genoemd wordt. Minister Van Kleffens heeft namelijk samen met oud-gouverneur-generaal Van Starckenborgh Stachouwer gewaarschuwd dat Nederland zich door zo'n actie 'aan de wereld zou vertonen als een *colonial power* in de ergste zin die men aan dat woord pleegt te geven'. (60) Daarom beveelt hij aan niet over militaire maatregelen te spreken maar over politieel ingrijpen. Zo komt de term Politieele Actie in zwang. Vooral in Amerika ziet men die toch als 'koloniale oorlog in ouderwetse stijl', (61) en het wordt later ook in Nederland gangbaar de actie zo te betitelen. Maar juridisch is de aanduiding 'politieel' op haar plaats: Nederland, dat de soevereiniteit over Indonesië uitoefent, tracht de orde te herstellen binnen zijn internationaal erkende grenzen.

De codenaam van de campagne luidt 'Operatie Produkt'. Ze is enerzijds een voortzetting van de Haagse politiek jegens de republiek met militaire middelen, maar ook een methode om de export en de deviezenstroom uit Indië naar het moederland weer op gang te brengen. De adviseurs H.W. Hirschfeld en J.W. Albarda hebben gerapporteerd dat de kosten van de operatie 200 miljoen gulden zullen bedragen maar de opbrengsten aan deviezen 300 miljoen gulden, en dat het de enige manier is om Nederlands-Indië van een gewis bankroet te redden. Zo wordt 'militaire actie de voorwaarde voor een verbetering van 's lands financiën in plaats van de grootste belasting ervan'. (62) Dit argument heeft grote invloed op de besluitvorming, ook bij sociaal-democratische ministers, die de stijgende kosten van het behoud van Indië afwegen tegen de enorme oorlogsschade en de grote noden in eigen land. Daarnaast is het doel de door Nederland beheerste gebieden (de 'perimeters') rond de steden op Java te vergroten om in een groter gebied de chaos en het geweld te

beteugelen en meer veiligheid te scheppen voor de landgenoten in Indië en inheemsens die met Nederland samenwerken. Juist door de aanhoudende stroom van berichten over het treurige lot en de wrede bejegening door Indonesische nationalistes van die laatste groep is de stemming in Nederland grimmig.

De operatie is in militair opzicht een groot succes. De 120.000 Nederlandse manschappen staan tegenover tweemaal zoveel Indonesische troepen, die ze echter, slecht bewapend als deze zijn, nagenoeg oprollen. In korte tijd wordt de helft van het eiland Java veroverd en Van Mook wenst de opmars nu te bekronen met het innemen van Djokjakarta, de hoofdstad van de republiek, teneinde deze te 'vernietigen', maar dat wordt door Den Haag afgewezen vanwege de gevreesde internationale repercussies en omdat het officiële doel van de actie is de republiek juist te pressen tot samenwerking met Nederland.

Politiek is de actie een debacle. Nederland verliest er zijn geloofwaardigheid bij gematigde Indonesiërs door, wier medewerking het dringend nodig heeft. Na de actie blijkt de bereidheid tot samenwerking aan inheemse zijde 'verminderd' en de instelling van ambtenaren 'veranderd' te zijn: men houdt zich voortaan liever afzijdig van Nederlandse autoriteiten. Als Jonkman zich afvraagt hoe Nederland nu de constructieve krachten in de republiek kan mobiliseren voor medewerking aan een federatie en een unie, is dat mosterd na de maaltijd: juist het militaire optreden heeft gematigden en radicalen in de republiek naar elkaar toe gedreven. Ook in de deelstaten komt er een kentering in de afwijzende houding jegens de republiek. Internationaal wordt zeer afwijzend op de actie gereageerd en het prestige van Nederland in het buitenland raakt ernstig aangetast. Op initiatief van India en Australië bevelen de Verenigde Naties al na twee weken het staken van de opmars en het aanvaarden van bemiddeling door een Commissie van Goede Diensten. Weliswaar is de samenstelling daarvan evenwichtig (beide partijen wijzen elk een lid aan, onder een neutrale voorzitter), maar de constructie draagt vooral bij aan het prestige van de republiek, die zich nu erkend ziet als gelijkwaardige partij in het conflict. De actie die Den Haag als een binnenlandse ziet, luidt een internationalisatie van het conflict in, waardoor Nederland voor het welslagen van deze dekolonisatie afhankelijk wordt van andere mogendheden.

Schermerhorn, die voorstander was van de politieke actie, beseft dat deze het echec inhoudt van het Nederlandse streven in Indië: Nederland probeert hier met militaire middelen af te dwingen wat het 'in vrijwilligheid niet verkreeg' en het legitimeert zijn gezag opnieuw door macht, waarmee het 'ongewijzigd een van de wezenlijke kenmerken van de koloniale verhouding' handhaaft. (84) En Jonkman erkent: "Wanneer men als Stuwman moet optreden tegen zijn Indische vrienden – met erkenning van schuld door te langzaam aan de democratisering te hebben gewerkt – dan is zulks een morele nederlaag." (85)

* * *

Na de eerste politieke actie wordt de deelstatenpolitiek steeds meer een strijdmiddel. De beleidslijn die wordt gevolgd, komt neer op isoleren van de republiek. Van Mook, verbitterd door het gebrek aan medewerking van de republikeinen, bereidt buiten hen om met de deelstaten de federale Verenigde Staten van Indonesië voor en keurt oprichting van nieuwe deelstaten goed. Het gouvernement wordt minder kieskeurig in het toelaten van deelstaten, veelal onder leiding staande van 'regeringen' die zich op eigen kracht niet kunnen handhaven en waarin Nederlandse

bestuursambtenaren een grote rol spelen. Het federalisme krijgt een eigen dynamiek die Den Haag te ver gaat, als in november '47 federale politici het Komitee Sarikat Indonesia (Comité Verenigd Indonesië) stichten, onmiddellijke grondwetsherziening eisen alsmede de vorming van een voorlopige regering die onder meer de bevoegdheid moet krijgen te beslissen over de inzet van Nederlandse strijdkrachten. Waar de staat van beleg uitgeroepen is, worden republikeinen uitgesloten van dit politieke proces. Toch blijkt in veel deelstaten een grote sympathie voor de republiek te bestaan. De regering van Oost-Indonesië, die de eerste politionele actie heeft gesteund, wordt door het parlement met een motie van afkeuring tot aftreden gedwongen. De republiek gaat de deelstaten daardoor welwillender tegemoet treden en erkent Oost-Indonesië bij voorbaat als deelstaat van het toekomstige Indonesië. Nederland verliest allengs aan draagvlak.

Op Amerikaans grondgebied, aan boord van het oorlogsschip USS Renville, dat buiten de territoriale wateren afgemeerd ligt in de baai van Batavia, worden onder auspiciën van de Commissie van Goede Diensten in januari 1948 de besprekingen tussen Nederland en de republiek hervat. De nota's, brieven en telegrammen getuigen van wrevel en ergernis aan Nederlandse kant over de kortzichtigheid, domheid en bothedheid van de commissie, maar de overeenkomst die zij bewerkstelligen is, gezien de internationale verontwaardiging over de politionele actie, opmerkelijk gunstig voor Nederland. 'Linggadjati' wordt feitelijk bevestigd. Binnen een jaar, op 1 januari '49, moeten de Verenigde Staten van Indonesië (VSI) tot stand komen; tot dan houdt Nederland de soevereiniteit over het gebied. De bevolking van Java en Sumatra moet zich tussen zes en twaalf maanden, eventueel via een volksstemming onder internationaal toezicht, uitspreken over de vraag of ze deel wil uitmaken van de republiek als een staat binnen de VSI. Nederland zegt toe zijn blokkade van de republiek te beëindigen en geen nieuwe deelstaten te stichten, maar behoudt zijn heroverde gebieden op Java en Sumatra. Republikeinse troepen die zich daar bevinden, worden geëvacueerd om een einde te maken aan de gevechten.

De Amerikanen hebben de Tweede Wereldoorlog met een anti-imperialistische agenda gevoerd. President F.D. Roosevelt toont zich regelmatig verontwaardigd over het kolonialisme en pogingen dit na de oorlog te doen herleven. (65) Maar na '45 wordt Washington spoedig gewaar dat de Sovjet-Unie een ernstiger bedreiging vormt voor hun belangen dan de koloniale imperia. "Als misschien de onvermijdelijke strijd kwam tussen Rusland en ons," zegt een Amerikaanse bestuurder, "zal de vraag zijn wie onze vrienden zijn: degenen die we in de strijd hadden verzwakt of degenen we hadden versterkt." Washington steunt na de oorlog de Britten bij het herstel van hun gezag in Cyprus, Aden, Maleisië, Kenia, Iran. (66) Nederland profiteert op de Renville van de prioriteit die de Amerikanen geven aan verdediging tegen het communisme door de opbouw van stabiele en aan het Westen loyale staten: de Republiek Indonesia is een wankele constructie waarbinnen communisten grote invloed hebben.

Den Haag heeft er weinig moeite mee dit akkoord te aanvaarden. Het dreigement van Washington dat de Marshallhulp aan Nederland gemoeid is met aanvaarding van 'Renville' blijkt overbodig. Groter zijn de republikeinse bezwaren. Moet men wat met militaire strijd veroverd is zonder slag of stoot weer prijsgeven? Wordt de republiek, die allengs internationale erkenning krijgt, door deze overeenkomst gedegradeerd? Republikeinse leiders paaien hun achterban met tactische overwegingen. "Ofschoon wij vasthouden aan ons eenheidsideaal, hebben wij de 'Renville'-principes aanvaard, omdat dit de snelste weg is om ons primaire doel: 'volledige onafhankelijkheid' te

bereiken,” meldt een in maart '48 buitgemaakt geheim document. “Het eenheidsideaal kan gemakkelijker bereikt worden wanneer ons vaderland eerst de volledige onafhankelijkheid verkregen heeft.” Volksstemmingen en deelstaten zijn geaccepteerd in de overtuiging dat de republiek overal de meerderheid achter zich zal krijgen en daarna de eenheidsstaat kan vestigen. Al is nu samenwerking met Nederland overeengekomen, binnenskamers spreekt Soekarno de hoop uit dat, het ‘spaak loopt met alles wat de *Blanda's* doen’. (67) Terwijl ‘Renville’ voor Nederland een gewenst eindstation is, is het voor de republiek niet meer dan een tussenstap op weg naar de totale zege – een ongelijke situatie, die tactisch in het voordeel van de laatste is.

Nederland roept dan alvast een Voorlopige Federale Raad voor Indonesië in het leven, met een overheersend Nederlands element, in maart '48 herdoopt tot Voorlopige Federale Regering (VFR), waarin vijf Indonesische secretarissen van staat zitten, lees: ministers. (68) De republiek is uitgenodigd mee te doen, maar heeft daar niet op gereageerd. De Oost-Indonesische minister van Financiën M. Hamelink, een Nederlander, waarschuwt dat ‘zonder Republiek de federatie een onhoudbaar iets’ zal blijken: “Men zal de Republiek voor medewerking moeten winnen of Djokja moeten bezetten.” (69)

Naarmate Nederland er niet in slaagt met de republiek tot overeenstemming te komen, verspeelt het ook de steun van federale politici. In hun Bijeenkomst Federaal Overleg eisen deze dat Nederland in de overgangperiode naar onafhankelijkheid als soeverein een stapje terug moet doen; Van Mook moet als hoofd van de voorlopige regering vervangen worden door een driehoofdig directorium van Indonesiërs. Als de federalen te kennen geven dat ze alleen in overleg met de republiek mee willen werken aan de vorming van een regering, wordt duidelijk dat Nederland in dit krachtenveld aan de verliezende hand is.

Bij de evacuatie van militairen legt het Indonesische leger meer discipline aan de dag dan het door de buitenwacht is toegedicht. Maar vanuit de republikeinse hoofdstad Djokjakarta wordt tegelijk groter verzet in de betrokken gebieden aangemoedigd, zodat de guerrilla in hevigheid toeneemt. Ongeregelde legertjes van meer dan tienduizend Indonesiërs weten her en der Nederlandse troepen te isoleren. Dagelijks worden bestandsschendingen gemeld. Nederland handhaaft ondertussen zijn blokkade en richt, zich beroepend op verlangens van de lokale bevolking, weer nieuwe deelstaten op. De republiek krijgt meer internationale erkenning en krijgt nu in dat opzicht ook toezeggingen van de Sovjet-Unie.

* * *

Twee ontwikkelingen in 1948 zijn van groot belang voor het vervolg van de dekolonisatie in de Oost: de Nederlandse verkiezingen en de communistische opstand op Java. Op 7 juli verliezen PvdA en CPN ieder twee zetels, terwijl de behoudende CHU een zetel wint en de liberale VVD, die de verkiezingen is ingegaan met het portret van Soekarno boven de tekst ‘*Hebt u er ook genoeg van? Het roer moet om*’, twee zetels meer krijgt dan de Partij van de Vrijheid waaruit ze voortkomt. De KVP behoudt haar zeteltal, maar ondervindt nu concurrentie van de afgesplitste Katholiek Nationale Partij van oud-minister Welter, kampioen van ‘Handhaving Rijkseenheid’. In de formatie gunt de KVP het premierschap aan de PvdA, die het beleid inzake Indonesië grotendeels aan katholieken moet laten. KVP'er E.M.J.A. Sassen wordt minister van Overzeese Gebiedsdelen en Van Mook moet als hoogste gezagsdrager in Batavia plaatsmaken voor Beel. Premier Drees stemt in met een

regeringsprogram dat van de republiek loyale uitvoering van 'Renville' eist en voegt daaraan ominous toe dat 'uiteindelijk het veiligstellen van orde en rust' ook 'binnen het door de republiek gecontroleerde gebied' de 'dure plicht van elke regering' is. (70)

In 1948 breken in een reeks Aziatische landen communistische opstanden uit. De Indonesische communisten hebben de wind in de zeilen door hun verzet tegen 'Renville'; het Democratisch Volksfront dat zij daarvoor hebben opgericht, wint snel aan kracht. Hun uitgeweken leider Moeso keert uit Moskou terug en beveelt zijn achterban openlijk Tsjecho-Slowakije als voorbeeld aan: daar pleegden communisten eerder dat jaar een staatsgreep. Op 15 september verovert het Volksfront Soerakarta, het republikeinse leger verjaagt het, maar twee dagen later bezetten opstandelingen het nabije Madioen.

Beel, net op die dag als voorlopig 'Gedelegeerde van het Opperbestuur' in Batavia gearriveerd, ziet meteen ongedachte mogelijkheden voor Nederland. "Het is nu of nooit," schrijft hij aan Sassen. "Zodra blijkt dat de Republiek onmachtig is om Madioen ongedaan te maken dan wel gaat heulen met deze Moskoviëten, moeten wij handelen. Het zou fataal zijn, indien deze unieke, ons van Hoger af gegeven kans niet werd benut." (71) In beide gevallen zou de republiek zich in de ogen van het Westen en vooral Amerika onbetrouwbaar tonen. Nederland kan zich daarentegen door de opstand neer te slaan bewijzen als een onmisbare bondgenoot van Amerika. Maar Den Haag vindt dat eventueel ingrijpen moet uitgaan van de Voorlopige Federale Regering en dat allereerst een aanbod van bijstand aan de republiek dient te worden gedaan. Dit leidt tot noodlottige verdraging en Beel overweegt dan maar eigenmachtig in te grijpen. Na twee weken komt echter het bericht dat de republikeinen Madioen hebben heroverd. Nederlands 'unieke kans' om zich tegen het Indonesische communisme te doen gelden is daarmee verkeken, terwijl het aanzien van de republiek in de wereld enorm stijgt: in plaats van een wankele constructie toont zij zich een stabiele macht die vastberaden korte metten weet te maken met communistische opstandelingen.

In Nederland realiseert men zich kennelijk niet hoezeer 'Madioen' een keerpunt is: op het Aziatische slagveld heeft de republiek zich in de machtsstrijd tussen Amerika en Rusland een betrouwbare partner van het Westen betoond en dat is de Verenigde Staten evenveel, zo niet meer, waard dan het bondgenootschap met Nederland. Den Haag blameert zich dan ook door drie maanden later opnieuw over te gaan tot een politionele actie, waarbij de Nederlandse troepen ditmaal de republikeinse hoofdstad Djokjakarta veroveren en zelfs de kopstukken van de republiek arresteren.

Dat de republiek pas afdoende zal worden uitgeschakeld door bezetting van de 'pestaard Djokja' (de term is van Schermerhorn), is al bij de eerste politionele actie de overtuiging van de meeste betrokkenen te Batavia. Van Mook heeft er zelfs zonder machtiging van Den Haag het bevel toe willen geven. Terwijl al in die zomer van '47 waarschijnlijk is dat een dergelijke actie Nederland op een veroordeling of sancties van de Verenigde Naties zal komen te staan, is dat anderhalf jaar na 'Madioen' nagenoeg zeker. Opnieuw wijst Van Kleffens, Nederlands vertegenwoordiger in Washington, erop dat van Amerika en Engeland ernstige repercussies te verwachten zijn indien Nederland de opmars naar Djokja inzet. Hij ziet daarin ernstige bezwaren voor de toekomstige samenwerking met Indonesië. De Nederlands-Indonesische Unie die gebaseerd moet zijn op vrijwillige aanvaarding dreigt bij voorbaat schipbreuk te lijden: hoe kan men de 'vereiste sfeer van vertrouwen' scheppen indien tot geweld wordt overgegaan tegen de belangrijkste deelstaat? (72)

Maar Beel beschouwt de republiek niet meer als potentiële deelstaat: ze dient geheel te verdwijnen om plaats te maken voor een deelstaat Midden-Java waarmee het wel goed samenwerken is. Hij en Romme voelen zich gesteund door de vijandschap van het Nederlandse publiek jegens Soekarno. Ruim 250 Indonesische bestandsschendingen per week worden gerapporteerd en inheemse ambtenaren zijn nauwelijks te vinden, omdat ze als landverraders met de dood bedreigd worden door nationalistische heethoofden die maar al te vaak de daad bij het woord voegen. Chaos heerst in door Nederland bezette gebieden waar steeds meer guerrillastrijders binnendringen. Dat de republiek deze ongeregelde troepen niet steeds kan beheersen, wordt in Nederland veronachtzaamd. Alle geweld en bloedvergieten, hinderlagen en plunderingen, worden op het conto van Soekarno geschreven. Als in december 1948 de tweede politionele actie begint, staat dan ook 62 procent van de Nederlanders, onder wie tweederde van de PvdA-stemmers, achter dit besluit. (73) De voorgeschiedenis ervan is een relaas vol misverstanden en kortsluitingen waarvan later blijkt dat ze deels bewust door Beel zijn geschapen. De eis van Nederland dat zijn leger in de overgang naar de soevereiniteitsoverdracht overal voor orde en rust moet zorgen, ook in gebieden die door de republiek worden beheerst, doet voor Djokja de deur dicht. (74)

Op 19 december om middernacht wordt het bevel tot de actie gegeven en 'bij het aanbreken van de dag' gaan Nederlandse luchtlandingstroepen en parachutisten over tot de aanval op Djokjakarta. In het begin van de middag bereiken zij de kraton en het presidentieel verblijf waar de republikeinse regering kort tevoren de guerrilla heeft afgekondigd en opdracht heeft gegeven tot vorming van een noodregering buiten Java. Nederlandse militairen arresteren Soekarno, Hatta, Sjahrir, Ki Hadjar Dewantoro, minister van Buitenlandse Zaken Agoes Salim en Mohammed Roem, de Indonesische delegatieleider bij de VN. De Republiek Indonesia is tijdelijk onthoofd.

* * *

Het loopt met de tweede politionele actie als met de eerste: militair is ze een groot succes, politiek een debacle. Nederland zwicht niet voor militaire, wel voor een internationale overmacht. Vergeefs hoopt Den Haag dat het Kerstreces enig diplomatiek respijt zal verschaffen, maar al vijf dagen later komt de Veiligheidsraad in Parijs bijeen en gelast het staken van de militaire campagne en vrijlating der republikeinse leiders. De Verenigde Naties tonen zich meer ontstemd over deze actie dan over de eerste: de Nederlandse agressie is nu gericht tegen een partij die door de bemoeienis van de Commissie van Goede Diensten en de VN feitelijk als staat is erkend. Beel vindt dat Nederland deze VN-resolutie moet negeren, aangezien de republiek immers niet meer bestaat. Maar een maand later, op 28 januari 1949, geeft de Veiligheidsraad op initiatief van Washington aan Nederland richtlijnen voor de afwikkeling van de dekolonisatie: terugtrekking van zijn troepen, herstel van de republikeinse regering te Djokja, spoedige vorming door de republiek en de deelstaten van een Indonesische regering en soevereiniteitsoverdracht vóór 1950. Nederland blijft weigeren de resolutie te aanvaarden, maar handelt er in de praktijk naar. En al met al is deze niet ongunstig voor Nederland: de Veiligheidsraad stelt geen nadere voorwaarden aan dekolonisatie van Indonesië. Impliciet wordt het beleid van geleidelijkheid, federalisering en vorming van een unie goedgekeurd. De hoofdrollen in de laatste fase van deze dekolonisatie worden aan Nederlandse zijde gespeeld door twee ambtenaren, J.H. van Roijen en Hirschfeld. Sommige politici lijken in de slotakte geheel de kluts kwijt. Zo stelt Beel voor de soevereiniteit

vervroegd over te dragen aan een federale regering. Sassen wil een met reële bevoegdheden uitgeruste unie stichten nog voordat de soevereiniteit zal worden overgedragen, en als Indonesië daarmee niet akkoord gaat, moet Nederland het land maar volkomen abandonneren. Waarna Beel met een nieuw plan komt: het tot stand komen van een zware unie als voorwaarde stellen voor het overdragen van de soevereiniteit. Romme wil zelfs de soevereiniteit overdragen aan de – inmiddels veertien! – deelstaten afzonderlijk. Het zijn even zo vele vluchten naar voren, waarbij blijkt dat de katholieke politici het er onderling niet over eens zijn waar Nederland zijn prioriteit moet leggen: bij de totstandkoming van een federatie of bij de unie.

Alleen het tweede plan van Beel vindt in februari gehoor bij de ministerraad in Den Haag, maar als hij zich in mei realiseert dat Nederland zich toch neer zal leggen bij de koers van de Veiligheidsraad treedt hij af als landvoogd. Aan zijn familie schrijft hij: “Geloof in elk geval te hebben laten zien dat hier op deze post een katholiek het aan kan en zich weet te handhaven.” (75) Dat is een sterke drijfveer voor het Indonesië-beleid van de katholieken: het is de kroon op hun emancipatie dat Nederland zijn koloniën aan hen kon toevertrouwen .

De Nederlandse publieke opinie is nog even, zo niet méér oorlogszuchtig gestemd jegens de ‘extremisten’ en ‘terroristen’ van de republiek als voorheen, maar de Nederlandse afhankelijkheid van Marshallhulp noopt Den Haag tot realisme. Amerika dreigt niet meer met intrekking of opschorting ervan, maar de mogelijkheid hangt steeds als een zwaard van Damocles boven Den Haag. Ook andere factoren dragen daartoe bij: het Nederlandse onvermogen nog veel langer de enorme militaire inspanningen overzee voort te zetten, de vrees van het Nederlandse bedrijfsleven dat een onverzoenlijk beleid zijn positie in Indonesië op het spel zet, en de groeiende overtuiging in de PvdA dat men zich door de KVP heeft laten meeslepen in militaire avonturen en dat Nederland zich nu moet voegen naar de resoluties van de Verenigde Naties.

Van Roijen is oud-minister van Buitenlandse Zaken, een carrièrediplomaat die Nederland onder meer vertegenwoordigd heeft bij de VN in New York. Zoals de meeste Nederlanders heeft hij uit de pers en van politici de indruk gekregen dat de Nederlands-Indische onderdanen zich op een stel ‘belhamels’ en ‘opruiers’ na ‘onder het Nederlandse gezag wel bevonden,’ maar hij realiseert zich bij zijn eerste bezoek aan het land na de oorlog ‘de uitgebreidheid van het verzet’ tegen het kolonialisme. En als legercommandant Spoor hem in ’49 vertelt dat alleen al voor de bescherming van de weg Batavia-Bandoeng permanent 20.000 manschappen nodig zijn, beseft hij de onhoudbaarheid van Nederlands positie en begint hij een zo goed mogelijk georganiseerde terugtocht voor te bereiden. Met zijn Indonesische tegenspeler Mohammed Roem bouwt hij een uitstekende relatie op en hij introduceert hem op de sociëteit De Harmonie, het bolwerk van een conservatieve koloniale elite waar Indonesiërs niet vanzelfsprekend toegang hebben. Maar als het tweetal binnentreedt ‘staat iedereen op en applaudisseert’. Roem zal na afloop van de onderhandelingen zijn portret aan Van Roijen schenken, in gedachtenis aan ‘onze strijd die in vriendschap eindigde.’ (76)

Van Roijen is uiterst gedistingeerde en tactvolle, maar ook een sterke persoonlijkheid. In zijn streven naar spoedige dekolonisatie zonder overgangperiode maar ook zonder het land te ‘abandonneren’ gaat hij soms niet minder eigenmachtig te werk dan Beel deed en hij moet met ontslag dreigen om zijn koers door te zetten. In mei ’49 sluiten hij en Roem een akkoord dat er toe leidt dat Djokjakarta in juli wordt ontruimd, en dat de republikeinse regering zich er weer kan installeren, waarna ze

belooft de guerrilla te zullen beëindigen. Het is voor de troepen aan beide zijden een bittere pil: door diplomatieke en politieke manoeuvres moet men posities prijsgeven die niet militair bedreigd worden. De verbittering over de 'lafheid' van de politici werkt bij gerepatrieerde Nederlandse militairen nog lang door. *De heren worden bedankt*, luidt de wrange titel van het boek dat een van hen aan deze geschiedenis wijdt. (77)

Van Roijen loodst Nederland naar een rondetafelconferentie over de soevereiniteitsoverdracht, waarvan de Veiligheidsraad heeft bepaald dat die op 1 november afgerond moet zijn, wat op het nippertje lukt. Wat weet hij te bereiken? De overgangperiode sneuvelt, maar Nederland vindt bevrediging op twee hoofdpunten van zijn beleid de federale staatsvorm en de unie met het vroegere moederland. Binnen de Verenigde Staten van Indonesië zal de republiek echter de enige deelstaat zijn die over een leger beschikt. En weliswaar komt de Nederlandse koning(in) aan het hoofd te staan van de Nederlands-Indonesische Unie, maar deze krijgt geen eigen bevoegdheden. ARP-fractie leider Jan Schouten noemt de unie 'zo licht als een pluusje', KVP-leider Romme smaalt over 'een Unie van Jan Kalebas'. (78)

Ondertussen leidt dr. Hirschfeld voor Nederland de besprekingen over de financieel-economische verhoudingen met Indonesië. Hij is tussen de oorlogen een prominent en intelligent medewerker van de Javasche Bank geweest en heeft toen volop genoten van het mondaine leven in Batavia. In de oorlog balanceert hij als secretaris-generaal in Den Haag op een dunne draad tussen loyaliteit aan Nederland en collaboratie met Duitsland, maar na 1945 bekleedt hij spoedig weer vooraanstaande posities in overheidsdienst. In '47 heeft hij positief geadviseerd over de opbrengst van een politionele actie, maar in '49 bestrijdt hij de gedachte dat als 'Indië verloren [is], rampspoed geboren' wordt: niet het verlies van de kolonie maar juist verzet tegen de Indonesische onafhankelijkheid zal Nederland schade berokkenen. (79)

Het Nederlandse aandeel in buitenlandse investeringen in de kolonie bedraagt dan 77 procent, ter waarde van vier miljard gulden, dertig procent van wat Nederland in het buitenland investeert. Van de Nederlandse export gaat ruim tien procent naar Nederlands-Indië, van zijn import komt bijna acht procent er vandaan. Talrijke bedrijven zijn afhankelijk van grondstoffen die worden aangevoerd uit de Oost. Volgens Hirschfeld moet Den Haag ter wille van deze economische relaties staatkundige concessies doen. Hij krijgt daarin bijval van meer pragmatische ministers als D.U. Stikker (Buitenlandse Zaken, VVD), P. Lieftinck (Financiën, PvdA) en J.R.M. van den Brink (Economische Zaken, KVP). Maar Sassen, die vreest voor een Nederlands-Indonesische Unie zonder ruime bevoegdheden, stelt bitter vast dat het 'dus de centen of de Unie' is. (80)

Invloedrijke ambtenaren van Buitenlandse Zaken en de afdeling Indische Zaken van EZ streven er eveneens naar de 'bijzondere band' tussen moederland en kolonie niet op het spel te zetten door allerhande staatkundige eisen. Terwijl de Nederlandse ondernemers in Indië de eerste politionele actie algemeen hebben toegejuicht, krijgen zij door de tweede het gevoel dat zij geïsoleerd raken en dat hun positie in het toekomstige Indonesië in gevaar komt. (81)

"Ons werkelijk belang in Indonesië vanuit economisch standpunt is het behoud en in de naaste toekomst herstel van de Nederlandse investeringen in Indonesië," schrijft Hirschfeld als regeringscommissaris voor de Marshallhulp in februari '49. Invloedrijke leidende Indonesische politici als vicepresident Mohammed Hatta, een in Rotterdam geschoold econoom, zijn ervan doordrongen dat hun land voorlopig de investeringen en expertise van Nederland niet kan ontberen. Uitschakeling van Nederland op politiek gebied is voor hun achterban van het hoogste belang, maar zij willen

Nederland inschakelen bij de ontwikkeling van het land. Ze stemmen dan ook in met Haagse verlangens die een ongestoord functioneren van Nederlandse bedrijven in Indonesië moeten waarborgen: garanties tegen nationalisatie en onbelemmerde overmaking van gelden uit Indonesië naar Nederland.

Moeilijker is het tot overeenstemming te komen over de staatsschuld. Als opvolger in rechten van Nederland dient Indonesië volgens Den Haag de staatsschuld van Nederlands-Indië ad ongeveer acht miljard gulden over te nemen. Djokja bestrijdt dat niet, maar weigert op te draaien voor de in dat bedrag begrepen kosten die Nederland vanaf 1945 maakte om zijn gezag in de archipel te herstellen. Minister Stikker van Buitenlandse Zaken wil de Indonesiërs hierin wel tegemoetkomen, maar de meerderheid van het Nederlandse kabinet stelt zich onbuigzaam op en premier Drees meent niet verder te kunnen gaan dan een schuldkwijting van een half miljard ten behoeve van de opbouw van het land.

Tot ontsteltenis van premier Drees stemt Hirschfeld in de gemengde commissie van drie die de knoop moet doorhakken in met kwijtschelding van twee miljard schuld. Volgens hem zal een zware schuldenlast de opbouw van Indonesië frustreren en de investeringen van Nederland schaden. Met de twee miljard als wisselgeld weet hij voor Nederland concessies af te dwingen. Indonesië neemt zes miljard van de schuld over, die het in de jaren vijftig metterdaad merendeels terugbetaalt. Het verplicht zich voorts tot overleg met Den Haag over benoemingen en ontslagen in de leiding van zijn circulatiebank, de Javasche Bank, en over wijzigingen in de wisselkoers van zijn munteenheid. Het zijn garanties voor het Nederlandse bedrijfsleven in Indonesië en tegelijk inbreuken op de Indonesische soevereiniteit. (82)

Een heikel punt is de positie van minderheden in de nieuwe staat. Het gaat vaak om pro-Nederlands en antirepublikeins gezinde bevolkingsgroepen. Afgesproken wordt dat alle minderheden autonomie kunnen verwerven door zich daarvoor bij volksstemming uit te spreken. Daartoe moet de Indonesische regering dan het initiatief nemen en het is, gezien haar openlijke voorkeur voor unitarisme en centralisme, bij voorbaat onwaarschijnlijk dat zij dit ooit zal doen.

De bottleneck waarop de conferentie dreigt spaak te lopen, is het bezit van Nieuw-Guinea. De partijen staan lijnrecht tegenover elkaar: Nederland wil het gebied houden, Indonesië wil het krijgen. Nederland stelt niet voor het bewind over dit gebied over te dragen aan de Nederlands-Indonesische Unie, zoals voor de hand zou hebben gelegen als men deze reële inhoud wilde geven. Beide willen alleenheerschappij over Nieuw-Guinea. Den Haag krijgt de steun van Australië, dat Nederland onder linkse regeringen bij deze dekolonisatie niet welgezend is geweest, maar het als buurstaat van zijn deel van het eiland, Papua New Guinea, blijkbaar prefereert boven het onstabiele Indonesië. In de nacht voor het verstrijken van de deadline vinden de partijen elkaar in een tijdelijke oplossing: binnen een jaar moeten ze het eens worden over de toekomst van het gebied, dat zolang nog onder beheer van Nederland blijft staan.

Op 27 december 1949 vindt de soevereiniteitsoverdracht plaats te Amsterdam en Batavia, dat Djakarta gaat heten. Bij de plechtigheid overzee is geen lid van het koninklijk huis of Nederlandse minister aanwezig. De jonge koningin Juliana, die hoofd wordt van de Nederlands-Indonesische Unie, tekent de akte in het paleis op de Dam te Amsterdam en verwijst daarbij naar God 'die alleen het falen der generaties kent'. In de winterkou zijn slechts weinig mensen op de been, maar in Indonesië viert een grote menigte feest. Als Hoge Vertegenwoordiger van de Kroon signeert A.H.J. Lovink in Djakarta de stukken, op straat wordt zijn opvolger Hirschfeld als Hoge Commissaris van Nederland met gejuich begroet. "De Nederlandse vlag bejubeld op

de eerste dag van de onafhankelijkheid,” schrijft diens secretaris. “Een goed begin.”
(83)

* * *

Een fiasco is de dekolonisatie van Nederlands-Indië voor Nederland dus bepaald niet. Van de drie doeleinden die het zich aan het begin van het proces stelt – een overgangperiode (1) naar een onafhankelijke staat die federatief is opgebouwd (2) en in een unie met Nederland verbonden blijft (3) – wordt de eerste niet bereikt, maar de andere twee worden vastgelegd in de overeenkomst voor de soevereiniteitsoverdracht. Een bijkomend doel, het behoud van Nederlands financieel-economische positie in de nieuwe staat, wordt eveneens bereikt.

Hoofdstuk IV

‘NIET MET GEWEREN, MAAR MET ONS INTELLECT’ (Naar een nieuwe verhouding met de West: 1942-'54)

Met de West wordt in 1954 een nieuw koninkrijk gevormd, waarbinnen de overzeese rijksoverheden zelfbestuur hebben. Is daarmee, nadat de gekozen volksvertegenwoordigingen van deze landen dit statuut unaniem aanvaard hebben, het kolonialisme voor deze landen beëindigd?

* * *

Terwijl in de Oost de rede van Wilhelmina nauwelijks weerklank vindt, wordt er in de West met geestdrift kennis van genomen – althans door een kleine politiek bewust voorhoede. De ontvangst bij het brede publiek is in Suriname in het algemeen koel, doordat de democratische beloften van de koningin in schrille tegenstelling lijken te staan tot het autocratische bewind van gouverneur J.C. Kielstra. “Bevolking Suriname zal [zich] met grote erkentelijkheid de haar toegedachte zelfstandige nieuwe positie in het Rijkverband waardig betonen,” laten de Staten telegrafisch weten – de toon getuigt meer van eerbied voor het vorstenhuis dan van opgetogenheid en er heerst in de volksvertegenwoordiging ook ‘meer wantrouwen dan geloof’. (1) Als minister Van Mook in diezelfde maand Suriname bezoekt, klagen de Staten tegenover hem hun nood over verwaarlozing door Nederland: “De zorgeloosheid op dit punt is zo groot dat men welhaast zou denken aan opzet om na den oorlog Suriname in dezelfde afhankelijke positie tegenover Nederland te brengen, opdat bewezen kan worden dat Suriname niet in staat is zijn eigen binnenlandsche aangelegenheden te besturen zodat wederom in de toekomst enkele Nederlandse gefavoriseerden (begunstigden, JvG) zullen heerschen en regeren zoals hun goedgevoelt.” Ook wie de reacties van het publiek op de rede ‘gunstig’ noemt, moet toch erkennen dat het enthousiasme gering is – en schrijft dat dan toe aan het feit dat de mensen door de oorlog wel iets anders aan het hoofd hebben. (2)

Maar Surinamers als Johan Ferrier en Wim Bos Verschuur, werkzaam in het onderwijs en actief in de vakbeweging, zijn wel degelijk enthousiast. Op de eerste zondag na Wilhelmina’s toespraak beleggen ze te Paramaribo in theater Bellevue een bijeenkomst, die eerstgenoemde zich zestig jaar later herinnert als uniek in de historie van het land: “De zaal liep vol met geestdriftige mensen: nu moeten we Nederland helpen en nu moeten we zorgen dat we verenigd staan als na de oorlog die besprekingen komen!” (3) Het wordt de opmaat voor een organisatie die de voorloper is van het Surinaamse partijwezen en ‘onder alle lagen en groepen der Surinaamsche bevolking het saamhorigheidsgevoel en de liefde voor een rechtvaardige en doelmatige gemeenschapsordering wil bevorderen’. (4) Haar naam is: Unie Suriname, afgekort US, waarmee de oprichters te kennen geven dat zij in de oorlog volledig aan de Amerikaanse kant staan, maar tevens dat zij van Nederland een op Amerikaanse leest geschoeid antikoloniaal beleid verwachten, namelijk bevordering van de Surinaamse zelfstandigheid. De leuze van de unie luidt: “Baas in eigen huis.”

Van een nationalistische beweging is in de West tot die tijd geen spoor te bekennen. Anders dan in Indonesië, en in bijna alle koloniën, organiseert het nationalisme zich er eerst ver na de Tweede Wereldoorlog: in Suriname in 1960 in de Partij Nationalistische Republiek, op Curaçao zelfs pas in het begin van de 21ste eeuw in de

partij *Pueblo Soberano*, Soeverein Volk.

Door het assimilatiebeleid blijft een intellectuele en sociale voorhoede zich lang spiegelen aan een ideaalbeeld van Nederland en de Nederlander. Naarmate ze maatschappelijk verder opklimmen, identificeren op Curaçao mulatten (mensen van gemengd ras) zich liefst met de Europees-Hollandse cultuur. En voor zover een kleiner deel van hen 'latiniseert', komt dat eveneens voort uit een verlangen zich tenminste te distantieëren van 'Afrikaanse invloeden'. (5)

Er hebben zich in beide koloniën wel uitbarstingen voorgedaan van onvrede, maar die nemen nergens een antikoloniaal karakter aan en gaan steeds als een nachtkaars uit. Als in Suriname op 17 juni 1931 drieduizend betogers optrekken naar het gouverneurspaleis aan het Oranjeplein te Paramaribo om de gouverneur te vragen maatregelen te nemen tegen de toenemende werkloosheid en armoede, wordt de stoet voorafgegaan door de Nederlandse driekleur en roept de menigte: "Leve Hare Majesteit, leve de gouverneur!" Wel protesteert ondervoorzitter Heinrich Liesdek van de Surinaamsche Volksbond in dat jaar tegen het voortrekken van blanken in de kolonie onder de leus: "Suriname voor de Surinamers!" Ook manifesteert zich een begin van trots op het 'eigene'. Zo wordt op een 'volksvergadering' in cinema Elize in oktober '31 onder groot enthousiasme voorgesteld dat er geen Nederlands zal worden gesproken maar Sranantongo, de volkstaal die op slavenschepen is ontstaan. (6) Maar het blijft bij kortstondige uitingen van nationalistische gevoelens.

Ook op Curaçao gaan sommigen het gebruik van de volkstaal bevorderen als middel om sociale onvrede te uiten. Zo fulmineert Pedro Pablo Medardo de Marchena, de buitenechtelijke zoon van een Joodse vader en een zwarte moeder, in de jaren twintig in zijn *Ignorancia ó educando un pueblo* in het Papiaments tegen de clerus, de 'blanke mannen met blauwe ogen, die op vrouwen lijken door hun manier van kleden' en die 'zowel Rome als Nederland als vaderland hebben'. Hij stelt hen verantwoordelijk voor de achterlijke toestand van Curaçao: "Tot nu toe heeft de paus nog geen enkele neger heilig verklaard en u kunt constateren dat geen enkele gekleurde pater te werk is gesteld op Curaçao." (7) Maar zijn pamflet blijft de manifestatie van een eenling.

Ook (Cornelis Gerard) Anton de Kom is, al wil de mythe het anders, in wezen een eenling. Zijn activiteiten vormen in februari 1933 aanleiding tot een groot oproer in Suriname. Hij is tijdens zijn verblijf in Nederland actief in de Liga tegen Imperialisme en Koloniale Onderdrukking (8) en zijn boek *Wij slaven van Suriname* zal een felle aanklacht worden tegen het kolonialisme; het eindigt met een oproep tot een 'groot plan van nationale reconstructie' om 'onze nationale welvaart met eigen handen' op te bouwen, waartoe de Surinamers mét 'de oude slavenketenen' ook de 'oude slavenmentaliteit' moeten afschudden. Maar het verschijnt in Nederland een jaar na het oproer te Paramaribo en zijn antikoloniale boodschap heeft daarin geen rol gespeeld. Dat De Kom met de opening van zijn klachtenbureau en door zijn arrestatie zulke grote menigten op de been brengt in Paramaribo (waarbij de politie twee betogers doodschiet) is meer toe te schrijven aan heftige sociale onvrede ten gevolge van de wereldcrisis dan aan verzet tegen het Nederlandse bewind. En door zijn daaropvolgende verbanning uit Suriname neemt zijn invloed daar snel af.

In het rijksdeel Curaçao houdt voor de oorlog alleen Moises Frumencio da Costa Gomez, een afstammeling van de Portugese joden op het eiland, zich bezig met de staatkundige toekomst. Hij promoveert in 1936 aan de gemeentelijke universiteit van Amsterdam op *Het wetgevend orgaan van Curaçao*. Daarin wijst hij erop dat in

Nederlands-Indië volgens de grondwet van 1922 en de daaruit voortvloeiende Indische Staatsregeling de volksvertegenwoordiging, de Volksraad, gehoord moet worden als het Nederlandse parlement onderwerpen regelt inzake de kolonie. Hij leidt daaruit af dat de onderdanen in de Oost eigen staatkundige rechten hebben gekregen en dat hun land dus bezig is zich te ontwikkelen tot een afzonderlijke staat. Maar Suriname en de Antillen worden nog volledig vanuit Den Haag geregeerd, zij vormen dus één 'volksgemeenschap' met het Europese deel van het koninkrijk en zijn op weg naar 'eenheid met het moederland'. (9)

Als die veronderstelling juist is, is het volgens Da Costa Gomez een eis van democratie dat onderdanen in de West stemrecht krijgen voor de Nederlandse volksvertegenwoordiging, net als inwoners van de Franse eilanden Martinique en Guadeloupe dat hebben voor de Assemblée in Parijs. Indien men er echter van uitgaat dat het koninkrijk bestaat uit gelijkwaardige rechtsgemeenschappen, dan moeten die allemaal een eigen wetgevend orgaan krijgen, aan te wijzen via algemeen kiesrecht. (10) Hoe dan ook, Nederland moet in beide gevallen aan het Curaçaose volk 'die staatkundige rechten toekennen waarop het rechtmatig aanspraak kan maken'. (11)

In Nederland wordt op zijn dissertatie niet gereageerd, maar op zijn geboorte-eiland is 'Doktor' Da Costa Gomez nu een gevierd man. Hij zit aan het toestel gekluisterd als de koningin op 6 december '42 haar radiorede houdt en kiest uit de opties die hij in zijn proefschrift heeft uiteengezet voor de gedachte van gelijkwaardige rechtsgemeenschappen – waarna hij als politicus gaat ijveren voor het verlenen van 'autonomie' aan de rijkdelen in de West.

De Unie Suriname is de eerste inheemse organisatie in de West die zich om de staatkundige toekomst van de kolonie bekommert, maar ook zij wil het land niet losmaken van Nederland. De oprichters zijn zich er wel van bewust dat de woorden van Wilhelmina meer voor Washington bestemd zijn geweest dan voor haar onderdanen in de koloniën. "Maar juist daarom legden wij er zo sterk de nadruk op dat aan die nieuwe verhoudingen niet te ontsnappen zou zijn," zegt Ferrier. "En we wilden ons zo bemannen en ontwikkelen dat we daarbij een partner met gezag konden zijn. Wij mochten verwachten dat we van Nederland steun zouden krijgen bij de ontwikkeling van die kracht. Het uitgangspunt van de koningin was immers dat de delen van het koninkrijk van elkaar afhankelijk waren en dat de sterkere de zwakkere moest helpen? In de Unie Suriname zeiden wij tegen elkaar: als kleurlingen in gebieden onder Amerikaans gezag [zoals de Filippijnen, JvG] op voet van gelijkheid recht van spreken krijgen, dan toch zeker in het Nederlandse koninkrijk?" Bij de vergaderingen van de unie zitten steevast politiemannen 'op te schrijven wat er gezegd werd', maar het bestuur waakt tegen opruiende uitlatingen. De propaganda moet steeds steunen op de woorden van Wilhelmina: "Wij waren bereid te aanvaarden dat voor buitenlandse betrekkingen en defensie het machtigste woord aan Nederland kwam, maar op alle andere terreinen zouden wij zelf beslissen en spreken." (12)

* * *

Door de oorlog nemen in de West het zelfbewustzijn en de afstand tot het moederland toe. "De oorlog zal gewonnen worden op golven olie en met vrachten bauxiet," voorspelt minister-president P.S. Gerbrandy al in november 1941. (13) Suriname, als leverancier van bauxiet, grondstof voor vliegtuigbouw, en de Nederlandse Antillen, als raffinageplaats van olie, brandstof voor (onder meer)

vliegtuigen, vervullen een cruciale rol in de oorlogvoering. Door hun strategisch belang en hun zwakke militaire verdediging wil Washington er liefst zelf de defensie op zich nemen. Al op 10 mei 1940 wijst gouverneur G.J.J. Wouters van Curaçao in een proclamatie alle hulp van buitenaf bij verdediging van de kolonie af, maar de Amerikaanse krijgsmacht maakt al plannen om de rijksoverheden in de West te bezetten en ze zelfs aan Nederland te ontnemen.

Als gouverneur Kielstra voor Suriname vraagt om versterkingen met Amerikaanse piloten, weigert de Nederlandse regering dit om 'de kat niet op het spek te binden' door de aspiraties van Washington aan te wakkeren. Maar als minister Welter het land bezoekt en constateert hoe kwetsbaar het is, vraagt hij Amerika toch om militaire bijstand met luchtafweergeschut en patrouilleboten. Daarop stelt Washington voor om Amerikaanse troepen in Suriname te legeren. Welter wijst dit eerst af, maar als president Roosevelt het voorstel in een brief aan koningin Wilhelmina herhaalt, zwicht de regering. Vanaf eind november arriveren tweeduizend Amerikaanse militairen in Suriname. Het is Welter wel kwalijk genomen dat hij het zover heeft laten komen. In de ministerraad wordt gewezen op de 'tijdelijke' Engelse bezetting van Ceylon in de Napoleontische tijd, waarna Nederland het voorgoed kwijt is. Maar de noodzaak tot legering van Amerikanen in Suriname wordt nog groter als Frans Guyana onder het pro-Duitse Vichy-regime gaat vallen, zodat Suriname aan zijn oostgrens een vijandelijke mogendheid krijgt.

De belangrijke bijdrage van de West aan de geallieerde oorlogvoering leidt er tot een grotere welvaart en tot een nieuw zelfbewustzijn: men voelt zich nu ingezetene van landen die er toe doen in de wereld. Suriname heeft voor het eerst sinds een eeuw een overschot op de begroting. Mede daardoor stellen de inheemse elites zich sterker tegenover de als autoritair ervaren gouverneurs.

Toch zijn het in beide gevallen de geallieerden, en met name de Amerikanen, die de doorslag geven bij hun ontslag. Het vertrek van gouverneur Wouters wordt veroorzaakt door zijn verantwoordelijkheid voor het optreden tegen Chinese schepelingen die vanwege het gevaar van duikboten weigeren op hun olieschepen te blijven varen en worden ingesloten op de voormalige plantage Suffisant. Als ze amok maken, opent de politie het vuur en doodt vijftien van hen. Dit leidt tot verontwaardiging bij China, een geallieerde bondgenoot, en daardoor bij Amerika, en het komt Nederland goed uit dat Wouters zelf als zondebok zijn ontslag vraagt, waarop van diverse zijden is aangedrongen. (14)

Het aftreden van Kielstra wordt verlangd door de hoogste Nederlandse en Amerikaanse militairen in Suriname, die in hem het grootste obstakel zien voor de inzet van Surinaamse dienstplichtigen overzee. De Staten weigeren daaraan namelijk mee te werken uit protest tegen diens bewind. De gouverneur wordt een pro-Duitse instelling aangewreven, wat minister Van Mook als 'kleinsteedse achterklap' afdoet. Wanneer Bos Verschuur als Statenlid in een petitie de koningin vraagt de gouverneur te vervangen, wordt hij prompt geïnterneerd, omdat hij de tekst ook aan een hoge Amerikaanse officier heeft verstrekt, daarmee de verdenking op zich ladend buitenlandse inmenging uit te willen lokken. Uit protest treden daarop zeven collega-Statenleden af om bij de volgende verkiezing en bloc herkozen te worden. Kielstra blijft erbij dat hij met Bos Verschuurs internering handelde namens de Nederlandse regering, die hem ook lang blijft dekken. Maar als de Staten weigeren onder zijn bewind nog bijeen te komen en de bemiddeling van de vorstin inroepen, is de positie van de gouverneur onhoudbaar geworden en in januari '44 wordt hij vervangen (15).

Nederland vreest de toenemende invloed van Amerika in de West. Volgens minister

van Buitenlandse Zaken Van Kleffens heeft president Roosevelt 'weinig sympathie' voor de Nederlandse positie, maar wel voor Venezuela's aanspraken op de Benedenwindse Eilanden. De regering in Londen keert zich in 1940 vergeefs tegen de vervanging van Britse door Amerikaanse troepen op de Antillen. Premier Gerbrandy voert daarbij als overweging de al bestaande pro-Amerikaanse stemming op Curaçao aan die op Aruba 'wellicht nog sterker' is. Volgens een hoge ambtenaar koesteren meer ontwikkelden op de eilanden weinig warme gevoelens voor het moederland, dat de kolonie zou negeren, en zijn zij meer gericht op Latijns-Amerika en de Verenigde Staten. (16) En ook Welter acht de loyaliteit aan Nederland van de 'Negerbevolking' op Curaçao ongewis. (17) In Suriname constateert de gouverneur in mei '40 eveneens pro-Amerikaanse sentimenten. (18) En de Amerikaanse connectie in de latere acties tegen hem baren hem, maar ook de regering in Londen, zorgen. Maar politieke activisten in de West keren zich niet tegen de band met Nederland. Als Bos Verschuur in zijn petitie alarm slaat over Kielstra's beleid, doet hij dat juist uit hoofde van die band: "De Rijks-gedachte lijdt schade! De aanhankelijkheid tot het vorstehuis wordt op het spel gesteld! De anti-Nederlandsche stemming groeit helaas met den dag! Het volk heeft alle achting voor het Bestuur verloren. En dit, helaas, begint ook den Band met het Oranjehuis merkbaar aan te tasten." (19) Het gezaghebbende Surinaamse Statenlid mr. Julius Caesar de Miranda eist onder verwijzing naar het Atlantisch Handvest volledig zelfbeschikkingsrecht op voor zijn land, maar wel als een gelijkwaardig deel van het Koninkrijk der Nederlanden (20). Op Curaçao ontstaat in '44 onder leiding van Ephraïm Jonckheer, een telg uit de inheemse blanke bevolkingsgroep op het eiland, de Democratische Partij (ook een verwijzing naar de Amerikaanse politiek), die verzelfstandiging van het rijksdeel binnen het koninkrijk voorstaat. De Katholieke Partij van Da Costa Gomez volgt spoedig in dat voetspoor en in de heftige verkiezingscampagne van 1945 wedijveren de partijen in hun streven naar 'autonomie'. Luid toeterend rijden auto's in de respectievelijke partijkleuren rood en groen over het eiland met die leuze, door de bevolking verbasterd tot '*auto pa mi*': een auto voor mij.

* * *

In 1945 en '46 laat Den Haag het beloofde onderzoek naar de wensen en verlangens van de bevolking uitvoeren. In Paramaribo neemt de Unie Suriname er een voorschot op door langs de deuren te gaan om de meningen over de toekomstige verhouding met Nederland alvast te peilen. De helft van de geraadpleegde Surinamers kiest voor een 'deelgenootschap' met Nederland, de andere helft voor de minder hechte band van een dominionstatus, met het Huis van Oranje als bindend element. "De gedachte 'los van Nederland' bestond in Suriname niet," weet Ferrier. "Een dominion wezen wij als Unie uiteindelijk af, want wij meenden dat de band dan, zoals in het Britse Gemenebest, louter zou bestaan uit verbondenheid met de Koningin, zonder dat wij mee mochten spreken in Nederland, zoals wij wilden." (21) Als in het vroege najaar van '45 het onderzoek van regeringswege begint, dringt de unie er op aan dat zij nu als eerste gehoord zal worden: zij heeft zich immers reeds op de hoogte gesteld van 'wat onder de bevolking leeft': "Wie daarna komt kan zich erbij aansluiten of zich ertegen verzetten."

Uit de onderzoeken blijkt een opmerkelijke consensus: bijna niemand pleit voor het verbreken van de banden tussen de staatsdelen, noch voor voortzetting van de oude koloniale verhoudingen. Er leeft een 'algemeen gevoelde drang naar vernieuwing' (22), waarbij de rede van Wilhelmina de richtlijn vormt. Bijna iedereen zoekt naar

wegen om de autonomie of 'zelfregering' van de overzeese gebiedsdelen en hun invloed in het koninkrijk te versterken.

De respons is overigens matig, zowel in Nederland als in de West. Vele vooraanstaande Surinamers geven volmondig toe op staatkundig gebied geen enkele mening te hebben. (23) Op Curaçao komen weliswaar niet minder dan 220 beschouwingen binnen, maar daarvan blijken er 211 gestencild en identiek te zijn, zodat de onderzoekscommissie deze als 'uit een en dezelfde bron' afkomstig beschouwt en er per saldo slechts 10 reacties overblijven. (24)

De respondenten opperen allerlei staatsrechtelijke constructies voor het nieuwe koninkrijk: een hechte bondsstaat of (naar het voorbeeld van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden) een losse statenbond, een rijksparlement of een overkoepelende rijksraad, dan wel het opnemen van afgevaardigden uit de koloniën in het Nederlandse parlement. Enkelen leggen een voorkeur aan de dag voor een 'dominionstatus', maar de onderzoekers wijzen erop dat dit een product is van vreemde bodem en zich niet zomaar laat overplanten naar de Nederlandse situatie. Een gemenebest van dominions wordt afgewezen omdat het te dicht in de buurt zou komen van een unie van onafhankelijke staten, waarin de invloed van het moederland nagenoeg nihil is; bovendien zou het slechts toepasbaar zijn voor 'stam- en cultureel verwante' landen – men kent dan immers als dominions alleen nog Australië en Canada. (25)

Ook wordt wel het Franse model voorgesteld, waarbij de koloniën in de West provincies van Nederland worden, maar dit stuit weer op tegenstand van de Unie Suriname. Anders dan Nederland heeft Frankrijk zijn koloniale onderdanen namelijk opgevoed tot Franse burgers, onder meer door hun zetels in de volksvertegenwoordiging te geven. "Maar hoewel wij ons Nederlander voelden, mochten wij het niet zijn," zegt Ferrier. "Wij hadden het Nederlandschap, maar golden niet als volwaardig Nederlander." (26) De onderzoekscommissie vindt dat Suriname te veel van Nederland verschilt 'om in waarheid een provincie daarvan te kunnen zijn'. (27) 'Enkele' Surinamers pleiten voor de status van provincie omdat 'de inkomsten van het Surinaamsche Gouvernement van dien aard zijn, dat het moeilijk, zoo niet onmogelijk is, daarmede werken van eenigen omvang uit te voeren'. (28) Maar juist daarom wijst de commissie 'incorporatie' van de koloniën bij Nederland af: daardoor zal immers 'het gebiedsdeel in Europa met de algeheele financiële verantwoordelijkheid' belast worden. (29) Het Franse model is kortom te duur. Het commissierapport over Suriname dringt er bij Den Haag op aan meer aandacht en geld aan het land te besteden. Men waarschuwt dat de Surinaamse 'gehechtheid' aan Nederland 'niet als onveranderlijk' beschouwd moet worden. De 'innige, bijna kinderlijke liefde van de bevolking tot ons Vorstenhuis' kan 'binnen betrekkelijk korten tijd een andere richting opgaan'. In Suriname wordt al met afgunst gesproken over Groot-Brittannië, dat in het buurland Brits-Guyana 'millioenen uitgeeft voor welvaartsdoeleinden'. 'In het belang van Groot-Nederland, dat reeds voor zulke onaangename verrassingen stond in Nederlandsch-Indië' dient – het is een nauwelijks verholen dreigement – aan 'de indruk dat Suriname door Nederland veronachtzaamd wordt elken grond ontnomen [te] worden'. (30) 'Zeer weinigen' verlangen ondertussen naar een onafhankelijke republiek Suriname, die 'slechts door verdragen aan Nederland gebonden' zal zijn; en zij erkennen 'dat in den eersten tijd deze wensch niet [kan] worden vervuld'. (31)

Nadat de Katholieke Partij in november '45 de verkiezingen op Curaçao heeft verloren, gaat Da Costa Gomez in het offensief. In een reeks lezingen stelt hij in het volgend voorjaar het kolonialisme van Nederland aan de kaak. Het verlenen van beperkt zelfbestuur aan de West is volgens hem slechts een middel om een 'voor het moederland economisch zo gunstig mogelijk bestuur' te verkrijgen. (32) En in april '46 stelt hij voor een delegatie naar Nederland te zenden om aan te dringen op spoed bij het realiseren van de beloofde staatkundige hervormingen. Namens de parlementen van de rijksdelen in de West moet de koningin een daartoe strekkende petitie worden aangeboden. Een Curaçaose afvaardiging reist naar Paramaribo om het sturen van een gezamenlijke delegatie te bevorderen en vindt er een willig oor. Het Surinaamse Statenlid Emile de la Fuente citeert met instemming de Nederlandse minister Van Kleffens: "Het zou wel een abnormaal volk zijn dat te eniger tijd niet ging streven naar autonomie en zelfregering." En hij voegt eraan toe: "Bij toverslag kan het niet, maar men drale in deze toch niet, men verzake zijn plicht toch niet; laat men in daad omzetten de woorden van Onze Koningin: met de snelheid die past bij den polsslag van dezen tijd." (33) Besloten wordt echter dat twee aparte parlementaire delegaties in de zomer van '46 naar Nederland zullen reizen.

Het opstellen van een gezamenlijk verzoekschrift lukt evenmin: de delegaties van Suriname en Curaçao bieden de vorstin ieder hun eigen petitie aan. Die van Curaçao, door vierduizend personen ondertekend, vraagt 'algehele autonomie' voor elk van de eilanden afzonderlijk. De Surinaamse vraagt besprekingen voor 'het ten spoedigste verkrijgen van zelfbeschikkingsrecht' voor Suriname, op voorwaarde dat het zijn eigen constitutie mag opstellen. Beide willen intern zelfbestuur op zo kort mogelijke termijn en, als dit pas na een rijksconferentie gerealiseerd kan worden, tenminste duidelijke stappen op de weg daarheen. (34)

Minister J.H.A. Logemann van Overzeese Gebiedsdelen verwelkomt de delegaties in Den Haag echter met de mededeling dat ze voor hun reis 'geen ongunstiger tijdstip hadden kunnen uitzoeken'. Zoals de conferentie met Indonesiërs op de Hoge Veluwe gehandicapt wordt door de aanstaande verkiezingen in Nederland, zo wordt het bezoek uit de West gehinderd doordat na die verkiezingen de kabinetsformatie iedereen in Den Haag in beslag neemt. Wel verklaart Logemann: "De geheele gedachtengang van deze regeering ten aanzien van de rijksconferentie (en ongetwijfeld ook van de volgende regeering) is dat er een einde dient te komen aan de oude koloniale gedachte." Nederland zal de vorm van het nieuwe koninkrijk bepalen in overleg met de overzeese gebiedsdelen. (35) Rijkelijk vaag belooft de nieuwe premier Louis J.M. Beel 'binnen het huidig grondwettelijk verband een aantal voorlopige voorzieningen die aan de in Suriname en Curaçao heersende verlangens bevrediging zullen schenken'. (36) Voor het geval men in de West vreest achtergesteld te worden bij de Oost geeft Logemanns opvolger Jonkman de delegaties de geruststelling: "Ideëel is de verhouding van Nederland ten opzichte van Oost- en West-Indië volkomen gelijk. De verplichtingen en banden worden niet beïnvloed door aantal of oppervlakte." (37) Maar op hun aandrang om de beloofde rijksconferentie spoedig bijeen te roepen, geeft hij onomwonden te kennen: "Dat hangt van het politieke beloop van zaken in Nederlands-Indië af." (38)

Ondertussen waarschuwt Da Costa Gomez in een interview met het persbureau Aneta het Nederlandse volk dat de West-Indische gebieden dreigen 'weg te kruimelen' uit het koninkrijk en dat de Nederlandse vlag zou kunnen verdwijnen uit de Caraïbische wateren. Dit dreigement wordt op Curaçao fel afgewezen; zelfs zijn eigen Katholieke Partij desavoueert hem. (39) Maar bij terugkeer van de delegaties weet Da Costa Gomez hun reis ondanks het gebrek aan concrete resultaten als een

groot succes te presenteren. “Wij hebben de overwinning behaald en autonomie meegebracht!” roept hij een opgetogen publiek toe. In de volkstaal, het Papiamentu, roemt hij de ‘strijd voor de vrijheid’ die in Nederland is geleverd en waarvoor het volk van Curaçao zich nu moet verenigen. (40) Ook in Suriname wordt op een ‘massameeting’ van de Unie Suriname in de Cultuurtuin de reis in de inheemse volkstaal besproken. “Denk erom, je gaat geen Nederlands spreken maar Sranantongo,” maant Ferrier de sprekers. “En toen al die stralende ogen, de gedachte van ‘eindelijk’! Dat was nooit eerder gebeurd. Maar wij vonden dat je moest proberen iedereen te betrekken bij de beweging naar zelfstandigheid van ons land.” (41)

Duidelijk is dat voor Den Haag de dekolonisatie van Indonesië verre de prioriteit heeft. Premier Drees dringt er in de ministerraad op aan bij de besprekingen daarover tevens vertegenwoordigers uit de West te betrekken, al is het maar ‘om gevoeligheden aldaar te ontzien’, en hen ‘zooal niet aan dezelfde tafel, dan toch in de buurt te hebben’ – de uitkomsten zijn immers ook voor de landen in de West van belang. Maar Logemann voelt daar niets voor. Bij de ‘toch al zeer delicate besprekingen’ wil hij ‘niet gaarne hem onbekende en wellicht uit de hand loopende lieden uit de West’ hebben die ‘uiteraard’ de belangen van hun land zullen najagen. (42) De West staat dan ook buitenspel als in Linggadjati de onderhandelingen met Indonesië beginnen.

Daar worden de Caraïbische rijkdelen buiten hun aanwezigheid en medeweten gedegradeerd ten opzichte van Indonesië. Volgens het daar gesloten akkoord zal immers een unie gevormd worden door de Verenigde Staten van Indonesië en het Koninkrijk der Nederlanden, die op zijn beurt zal bestaan uit het rijkdeel in Europa en de rijkdelen in de West. Deze laatste zullen dus wel onderling op gelijke voet staan, maar ten opzichte van Indonesië is de West van een lagere rangorde. Van de toegezegde ‘volkomen gelijkheid’ tussen Oost en West is geen sprake. Men voelt zich daardoor in Suriname voor een fait accompli geplaatst dat volgens de jurist C.R. Biswamitre alleen nog ‘theoretisch’ afgewezen kan worden. Hij wil wel aannemen dat het ‘toch niet in de bedoeling gelegen heeft’ te beslissen ‘over en zonder’ de rijksgenoten in de West, maar eigenlijk had een ‘Nederlandse-Indonesische-Surinaamse-Curaçaose (Antilliaanse) Unie’ in het leven geroepen moeten worden, al komt hem ‘zulk een naam niet erg aantrekkelijk voor!’ (43) Waarmee staatkundige gelijkwaardigheid gereduceerd wordt tot een kwestie van taalkundige smaak.

* * *

De federale staatsvorm die te Linggadjati voor Indonesië overeengekomen is, wordt niet toegepast in de West. Voor Suriname, bijna een stadstaat, waarin de bevolking zich steeds meer concentreert rond Paramaribo, is dat begrijpelijk, voor het Antilliaanse eilandrijk niet. Het rijkdeel Curaçao lijkt zich daarentegen bij uitstek te lenen voor een federale structuur: het bestaat uit zes afzonderlijke eilanden met onderlinge verschillen in ras, taal en cultuur. Op Sint-Maarten steekt regelmatig een separatistische stemming de kop op, op Aruba ontstaat kort na de Tweede Wereldoorlog een krachtige afscheidingsbeweging (44). Maar Den Haag voelt niet voor een federalisering van de eilanden, ze worden te klein geacht om een deugdelijk bestuur te voeren, en de voorkeur ervoor wordt opgevat als ‘grootdoenerij’.

KVP-leider Romme vindt een ‘federatieve opzet’ van het koninkrijk alleen toepasselijk voor de relatie tussen Nederland en Indonesië in de vorm van de beoogde ‘unie’. Met

de West moet de band echter 'van inniger aard' zijn. Hij wil niet dat Nederland in het toekomstige koninkrijk op gelijke voet komt te staan met de landen in de West; de invloed van Nederland mag daarin 'niet slechts gelijk zijn aan die van Curaçao en Suriname tezamen' (45), hij moet met andere woorden groter zijn. Zo maakt hij korte metten met illusies van 'gelijkwaardigheid' tussen de rijksdelen. Ook PvdA-leider W. Drees kant zich tegen een overkoepelend 'rijkskabinet' en 'rijksparlement' voor het hele koninkrijk; volgens hem wil men die in de West graag vanwege de daar heersende gevoeligheid voor 'enigszins weidse namen': "Het gaat niet aan voor deze enkele duizenden een topzwaar bestuursapparaat te scheppen." Hij vermoedt dat de West geneigd zal zijn steeds meer taken op te willen dragen aan zo'n rijkskabinet, hoewel 'goed beschouwd maar weinig voor een gemeenschappelijke regeling [tussen de rijksdelen] in aanmerking komt'. Het lijkt hem voldoende als vertegenwoordigers van Suriname en Curaçao kunnen deelnemen aan vergaderingen van ministerraad en parlement in Den Haag, indien hun belangen daar aan de orde komen. (46)

Overzee neemt het ongeduld toe. De Surinaamse schrijver Albert Helman (pseudoniem van Lou Lichtveld), die na een lang, succesvol verblijf in Europa en Mexico in 1946 in zijn geboorteland terugkeert, hekelt op drukbezochte bijeenkomsten het vertrouwen dat Surinamers stellen in de beloften van de koningin. Volgens hem zal Suriname pas zelfstandigheid krijgen *te kaka kies tifi*, als de haan tanden heeft. (47) Minister Jonkman verklaart in de Tweede Kamer dat het strookt met het akkoord van Linggadjati om van de rijksdelen in de West, zoals de bevolking daar volgens hem wil, provincies van Nederland te maken (48): zoals de Republiek onderdeel wordt van de Verenigde Staten van Indonesië, zullen de landen in de West dan onderdeel van Nederland worden. Hij oogst daarmee overzee grote verontwaardiging: men wil juist géén Nederlandse provincie zijn maar 'baas in eigen huis', zelfstandig binnen het koninkrijk.

Wanneer Den Haag na de eerste politionele actie verlegen zit om internationale steun voor zijn beleid, informeert minister van Buitenlandse Zaken Van Boetzelaer van Oosterhout in 1947 bij de Nederlandse gezant in Colombia 'of de gedachte aanbeveling verdient een uit Curaçaoenaars en Surinamers samengestelde goodwill-missie naar Bogotá te zenden om aldaar begrip te wekken voor de houding van Nederland inzake de Indonesische kwestie'. Volgens de gezant zal dit daar slechts verwondering wekken, omdat parlement, pers en publiek in Colombia 'nog onbeschaafd ver van ieder logisch denken staan'. (49) Maar op het departement in Den Haag leeft blijkbaar het idee dat de West een voorbeeldfunctie kan vervullen voor het Nederlandse beleid en men vraagt zich af of het wel 'wijs beleid' is dat de rijksconferentie met de rijksdelen in de West nog steeds niet gehouden wordt. "Zou het niet verstandiger zijn om kort voor het bijeenkomen van de Algemene Vergadering [van de VN] met veel *éclat* bekend te maken dat een conferentie om den nieuwen status van Curaçao en Suriname te bepalen, op korten termijn zal bijeenkomen, onverschillig hoe het verloop van zaken in Indonesië is?"

Om de 'voorlichting' over het Nederlands beleid te 'ondersteunen' worden drie ambtenaren met ruime ervaring in Nederlands-Indië, Hirschfeld, Bot en H.J. Friedericy, afgevaardigd naar Amerika. Het drietal reist door naar de West vanwege de 'moeilijkheden' waarin met name gouverneur J.C. Brons van Suriname is geraakt door aanhoudende vragen uit de bevolking 'waarom het in West-Indië alles zoo lang moet duren en men moet wachten op de Grondwetsherziening, terwijl het in Oost-Indië zoo vlot verloopt'. Volgens Jonkman komt dit doordat het in de West geheel 'vreedzaam in zijn werk is gegaan', terwijl in de Oost nog moeizaam naar 'een

vreedzame oplossing' gestreefd moet worden. (50) Het klinkt haast als een aansporing om ook tot gewelddadigheden over te gaan.

Jonkman ziet wel in dat aan het ongeduld van de West tegemoetgekomen moet worden. In januari 1947 heeft een commissie uit de Tweede Kamer vastgesteld dat men in de West niets liever wil dan met Nederland verbonden blijven in een 'Koninkrijk nieuwe stijl'. (51) Deze parlementaire commissie bepleit vanwege het ongeduld over het uitblijven van autonomie alvast interne staatkundige hervormingen van de twee landen door te voeren. Weliswaar staan politieke partijen nog in de kinderschoenen, maar juist daarom is meer zelfstandigheid wenselijk: zo leert men verantwoordelijkheid te nemen. (52) De omgekeerde redenering wordt in de Oost gevolgd: daar moet de inheemse bevolking zich eerst politiek ontwikkelen alvorens in aanmerking te komen voor dekolonisatie.

Jonkman vraagt de beide gouverneurs dan om vooruitlopend op het verlenen van autonomie de Staten in de West nog voor het begin van het nieuwe zittingsjaar in april '47 ontwerpen voor een nieuwe Staatsregeling (een soort interne grondwet) voor te leggen, die beoogt de overzeese rijksdelen alvast enige zelfstandigheid te geven. Twee maanden later verklaart het Nederlandse kabinet dat, in afwachting van de rijksconferentie, een 'voorconferentie' met Suriname en de Antillen over de verdere staatkundige betrekkingen 'urgent' is en reeds in september kan plaatsvinden. Nederland wil de wereld tonen dat het in staat en bereid is te dekoloniseren. Zowel door nieuwe complicaties in de Oost (de eerste politieke actie en haar nasleep) als door verwickelingen bij het samenstellen van de delegaties in de West wordt het 1948 eer het zover is.

* * *

Terwijl Nederlandse gedelegeerden in de baai van Batavia aan boord van een Amerikaans oorlogsschip met Indonesiërs onderhandelen over de toekomst van de Oost, begint in Den Haag in januari 1948 een rondetafelconferentie over de West. "Wij gaan naar de RTC voor de liquidatie van het koloniale regime," kondigt de Surinaamse delegatieleider J.A.E. Buischool aan bij zijn vertrek naar Nederland. Hij is een Nederlandse jurist die het in het overzeese rijksdeel nog tot eerste minister zal brengen. Zijn delegatie verlangt 'zelfstandigheid in binnenlandse zaken' en heeft daarvoor het volledig mandaat gekregen van de volksvertegenwoordiging. Maar de Antilliaanse is gebonden aan de opdracht van de Staten om al vóór de conferentie van Nederland niet alleen erkenning van de feitelijke 'gelijkstandigheid' van het rijksdeel te eisen, maar ook van de 'bevoegdheid' van Aruba zich van de Antillen los te maken als 'zelfstandig, gelijkgerechtigd staatsdeel' binnen het koninkrijk – zo niet dan worden verdere besprekingen overbodig gedacht. Dit ultimatum wordt afgewezen, alleen al omdat de delegaties dienen op te treden zonder last of ruggespraak.

Vier leden van de Curaçaose delegatie lopen daarop demonstratief weg uit de tweede openbare vergadering van de RTC en onttrekken zich aan de verdere besprekingen. Aan Nederlandse zijde wordt overwogen de weglopers eenvoudig als delegatielid te ontslaan (53), maar uiteindelijk zet men de conferentie zonder hen voort. In telegrammen aan de Verenigde Naties en de pan-Amerikaanse Conferentie te Bogotá bepleiten de drie weglopers de Antilliaanse zaak met verve, maar bij terugkeer op Curaçao is hun ontvangst lauw, omdat ze zich vooral sterk hebben gemaakt voor Aruba. Op de RTC wordt men het inmiddels eens over de stichting van een Verenigd Koninkrijk der Nederlanden op de grondslag van vrijheid,

gelijkwaardigheid en verbondenheid. Dan wordt de conferentie verdaagd en pas vier jaar later formeel gesloten verklaard.

Een commissie gaat nu een rijkgrondwet opstellen voor een dergelijk verenigd koninkrijk. In juni '48 is haar voorontwerp gereed. Maar Nederland brengt er al meteen talrijke bezwaren tegen in. Raadadviseur van het ministerie van Overzeese Gebiedsdelen A.J.M. van Nispen tot Pannerden vindt het 'wel erg dik aandoen' de overzeese gebieden als 'landen' en hun bewoners als 'volkeren' aan te duiden: het gaat immers om een bevolking als die van Haarlem, deels bestaande uit 'halve wilden', van wie slechts weinigen 'staande op het cultureel niveau der Haarlemmers'. Minister Beel vraagt zich af of het centrale gezag door het voorontwerp niet te zeer wordt 'ingeperkt': gaat de autonomie van de overzeese rijkdelen niet te ver? Ook minister Drees toont zich sceptisch: hij vindt het beter Suriname en de Antillen enig zelfbestuur toe te kennen in plaats van een heel 'nieuw rijkbouwwerk' te ontwerpen 'dat boven het Nederlandse bouwwerk moet uittorenen'. De ministerraad als geheel vindt het stuk 'te federaal van opzet' en vreest dat de overzeese rijkdelen zich op grond daarvan in Nederlandse zaken zullen gaan mengen. Vicepremier J.H. van Schaik, minister zonder portefeuille en belast met de rechtsorde voor de West, zegt: "Het is irrealistisch uit te gaan van volkomen gelijkheid van Nederland, Suriname en de Nederlandse Antillen." (54)

Vanwege de 'overwegende bezwaren' van de regering in Den Haag trekt de redactiecommissie het voorontwerp dat ze in oktober '48 officieel heeft aangeboden, kort daarop schielijk weer in. Het verdwijnt volgens Van Schaik 'in een lade', waar het niet meer uit komt. Het wordt zelfs niet gepubliceerd, al begrijpen sommige ministers dat men in de West teleurgesteld zal zijn over deze gang van zaken. "Er was ons zoveel beloofd, dat niet is ingelost!" klaagt inderdaad Mito Croes, oud-minister van Aruba, zelfs nog een halve eeuw later. (55) Maar de koningin heeft geen rijkgrondwet of -parlement beloofd en op de keper beschouwd ook geen gelijkberechtiging, alleen een 'volledig deelgenootschap' en een 'rijksverband' tussen vier staatsdelen die ieder hun eigen inwendige aangelegenheden zullen behartigen. Men heeft zich in de West kennelijk illusies gemaakt over de reikwijdte van die beloften.

Tegelijkertijd met het einde van de rondetafelconferentie zijn de nieuwe Staatsregelingen aangenomen, die in 1948 en '49 voor Suriname en de Nederlandse Antillen van kracht worden. Voor het laatste rijkdeel houdt deze een aanzienlijke decentralisatie in. De eilanden verkrijgen zelfstandigheid op een reeks belangrijke beleidsterreinen en de bevoegdheden van het landsbestuur worden 'limitatief' opgesomd; ze kunnen alleen bij tweederde parlementaire meerderheid uitgebreid worden en gezien de politieke verhoudingen is onwaarschijnlijk dat die ooit te halen zal zijn. De 'eilandenregeling Nederlandse Antillen' houdt zo een begin van federalisering in.

Door het vervallen van de rijkgrondwet voelt Den Haag zich nu genoopt nieuwe 'interimregelingen' te ontwerpen. Overzee voelt men daar niets voor: de net aangenomen staatsregeling was toch al ad interim bedoeld? Kan Nederland niet beter spoed zetten achter een definitieve regeling? Als de Tweede Kamer in juli '49 ook nog allerlei beperkingen aan de Surinaamse zelfstandigheid blijkt te willen opleggen, is de politieke verontwaardiging in Paramaribo groot. Er is daar inmiddels een levendig partijwezen ontstaan. De Unie Suriname wil een overkoepelende beweging zijn, maar moet met lede ogen aanzien dat over de samenstelling van de delegatie naar de rondetafelconferentie zoveel naijver tussen de bevolkingsgroepen aan de dag treedt dat ze om met Ferrier te spreken 'als poeder uiteengestoven' zijn:

ze hebben alle hun eigen partijen opgericht, met als grootste de Nationale Partij Suriname, die de Creolen vertegenwoordigt.

De PvdA-fractie in de Tweede Kamer wil de pluriformiteit in Suriname waarborgen door het afwijkende huwelijksrecht van Aziatische bevolkingsgroepen (polygamie inclusief) wettelijk vast te leggen. De KVP-fractie bedingt de gelijkstelling van openbare en bijzondere opleidingen van leerkrachten in Suriname (al bestaat daar nog slechts één, openbare, kweekschool). Het is een vraagstuk dat zestig jaar later opnieuw aan de orde komt: moeten rechtsregels waar Nederland aan hecht (zoals in 2010 inzake homohuwelijk en euthanasie) in het hele koninkrijk gelden? Waar liggen kortom de grenzen van autonomie?

In Paramaribo protesteert men ertegen dat Den Haag buiten Suriname om wil beslissen over zaken waarover men meent nu juist 'baas in eigen huis' te worden. Ook volgens premier Drees heeft de Kamer kortzichtig en ten onrechte de indruk gewekt 'dat Nederland vasthoudt aan het standpunt dat hier de wet gemaakt wordt'. Zijn partijgenoot Jacques de Kadt noemt het een 'dom voorbeeld van koloniale bevoogding' en verwijt het kabinet lafheid: het had het amendement over het onderwijs onaanvaardbaar moeten verklaren. Met vooruitziende blik voorspelt De Kadt dat het 'heel veel beleid' zal vragen 'wil men voorkomen dat Suriname van de aanvang af verscheurd wordt door raciale en religieuze conflicten'. Terwijl Surinaamse politici proberen hun land 'vrij te houden van verdeeldheden die men in Nederland bij voorkeur op politiek terrein brengt', voert de KVP die er met haar onzalige amendement in! Ongedeeld onderwijs acht hij van eminent belang voor natievorming in Suriname – als een der weinigen lijkt hij rekening te houden met onafhankelijkheid van het land.

De Eerste Kamer maakt de amendementen alsnog onschadelijk (56). maar het kwaad is al geschied: er is overzee achterdocht, of minstens twijfel, gewekt over een blijvende Nederlandse bevoogding.

* * *

Als Nederland en Indonesië in 1949 te Den Haag beginnen aan hun rondetafelconferentie over hun toekomstige relatie, zijn uit de West alleen enige waarnemers aanwezig – al gaat het onder meer over een unie waar ook hun landen deel van zullen uitmaken. De Antilliaan Ciro Kroon raakt in Hotel des Indes bevriend met de Indonesische delegatie en woont de overhandiging bij van de 'eerste gestencilde rijkswet' (vermoedelijk het ontwerp voor een Uniestatuut) door haar voorzitter professor Supono aan minister Logemann, die hij zijn 'leermeester' noemt. "Die geste typeert de verhoudingen," meent Kroon. Zijn aanwezigheid typeert ook de buitenspelpositie van de West. (57)

De Nederlandse regering streeft voor haar relatie met de gebieden in de West naar een vorm die zowel recht doet aan hun verlangen naar zelfbestuur als aan haar behoefte er de overhand te houden. Minister Logemann heeft in 1946 een structuur van het nieuwe koninkrijk voorgesteld 'waarin Indonesiërs gelijkwaardig naast Nederlanders (en natuurlijk vertegenwoordigers van Suriname en Curaçao) aan de bewindstafel zullen plaatsnemen'. (58) Oud-gevolmachtigd minister van de Nederlandse Antillen Carel de Haseth meent dat hiermee beoogd is 'Indonesië binnenboord van het Koninkrijk te houden' of, zoals de Curaçaose jurist Harold Munneke schrijft, 'de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd de wind uit de zeilen' te nemen. Maar de haakjes in het citaat suggereren van meet af aan minder 'gelijkwaardigheid' voor de West. (59)

Naarmate duidelijk wordt dat de unie met Indonesië een lege huls zal blijven, neemt in Den Haag de geestdrift voor een federaal verband met de West af. Er bestaan tussen deze landen en Nederland weinig gemeenschappelijke belangen, schrijft Logemann, inmiddels senator, in 1952. "De drie landen liggen te wijd uiteen, in politiek, economisch en cultureel verschillend milieu; zij bergen te wijd verschillende bevolkingen." Van gelijkwaardigheid kan dan ook geen sprake zijn: "De eenheid van het Koninkrijk berust niet op het feit dat zijn burgers in een gemeenschap zijn verenigd. De objectieve factoren ontbreken en het wordt ook niet als zodanig gevoeld, noch overzee noch in Nederland." Koninkrijksaangelegenheden zullen volgens hem uitsluitend 'zaken zijn waarbij beroep op Nederland wordt gedaan tot bijstand'. (60)

Op de lang verbeide tweede Ronde Tafel Conferentie over de toekomst van de West, die in april 1952 te Den Haag begint, verzet Suriname zich na de ervaring van drie jaar eerder tegen een bevoegdheid voor het koninkrijk om in uiterste gevallen in te grijpen in de interne aangelegenheden van de rijkdelen. De Surinaamse premier Buiskool wijst de mogelijkheid dat het koninkrijk bij nalatigheid van een rijkdeel kan ingrijpen om fundamentele vrijheden en mensenrechten te waarborgen, van de hand als 'Nederlandse inmenging' en een 'blijk van wantrouwen' jegens de rijkdelen. Maar de beide gouverneurs dringen er bij Den Haag op aan de poot stijf te houden, waarbij gouverneur A.A.M. Struycken waarschuwt dat de 'gevaarlijke zelfverzekerdheid' van Antilliaanse politici tot de 'allerergste wijze van chantage en corruptie' kan leiden (61): reden voor Nederland om de touwtjes in handen te houden.

De Antillen nemen bij voorbaat genoeg met autonomie, maar aan Surinaamse zijde radicaliseren de standpunten. In de NPS neemt de jonge activist Johan Adolf Pengel, vakbondsman en journalist, het inmiddels namens de zwarte volksklasse op tegen de lichter gekleurde en blanke elite. Sommigen van de oprichters, onder wie Ferrier en Bos Verschuur, staan bekend om hun verknochtheid aan het Oranjehuis, maar bij de oprichting van de partij in '48 is ook een spandoek geheven met het woord 'onafhankelijkheid', en Pengel maakt daar in zijn machtsstrijd nu veel werk van. "Laaiend nationalisme grijpt als een vloedgolf om zich heen," schrijft hij in '52 in zijn blad *Nieuw Suriname*. Het Nederlandse volk kan volgens hem de sympathie van alle Surinamers verdienen door een 'loyale houding' aan te nemen in 'onze strijd voor soevereiniteit'.

Bij deze strijd kan Pengel de steun van nationalistisch gezinde Surinaamse studenten in Nederland goed gebruiken. (62) De voornaamste onder hen is Eddy Bruma, die in Amsterdam rechten studeert. In oktober 1943 is hij als achttienjarige met vijf andere jongemannen in Paramaribo gearresteerd, verdacht van spionageactiviteiten. Ze behoren allen tot een club die zich Gehindi noemt, Geheime Inlichtingen Dienst, en ten doel heeft inlichtingen te verzamelen over de internering van hun tekenleraar en geestelijk leidsman Bos Verschuur. Het lijkt jongensspel, maar de autoriteiten nemen het serieus. De arrestanten worden veroordeeld, vier van hen worden enige maanden opgesloten in Fort Zeelandia en Bruma in het cellenblok van het politiebureau aan de Waterkant. In 1951 sticht hij in Nederland de vereniging Wie Eegie Sanie (Onze Eigen Dingen) waaruit in '61 de Partij Nationalistische Republiek voortkomt.

In de levens van de voornaamste Indonesische en Surinaamse nationalistische leiders, Soekarno en Bruma, weerspiegelt zich de tegenstelling in het Nederlandse beleid tussen associatie en assimilatie. Terwijl Soekarno in zijn geboorteland tot

ingenieur geschoold is, gaat Eduard Johan Bruma (geboren 1925) rechten studeren aan de gereformeerde, door Abraham Kuyper gestichte Vrije Universiteit in Amsterdam. Zijn vader Nelius is politieman en voorzitter van de vrijmetselaarsloge Volharding No. 6. Als zijn moeder is gestorven wordt de jongen – zoals in Suriname gebruik is – opgevoed als ‘kweekje’ in het gezin van haar zuster, die getrouwd is met de onderwijzer Johan Wijdenbosch, een steunpilaar van de Evangelische Broeder Gemeente en groot liefhebber van het korfbalspel. Eddy voetbalt liever. Zoals Soekarno graag naar de gesprekken in het huis van zijn pleegvader Tjokroaminoto luistert, grondvester van de nationalistische beweging, zo hangt Bruma aan de lippen van een huisvriend van de familie Wijdenbosch: de onderwijzer Julius G.A. ‘Papa’ Koenders, wiens grootouders slaven waren en die tot zijn zevende op de fröbelschool van de zending der Evangelische Broeder Gemeente onderwijs heeft genoten in het Sranantongo. Dat dit in 1891 als onderwijstaal vervangen is door Nederlands, voor hem een vreemde taal, was zijn ‘geestelijke dood’. Hij ijvert voor eerherstel van het Sranantongo en Bruma neemt zich al jong voor Koenders’ werk op den duur voort te zetten.

Op de Hendrikschool voor meer uitgebreid lager onderwijs (mulo) raakt Bruma in de jaren dertig onder de invloed van Bos Verschuur, die ageert tegen sociale misstanden in het land, toneelstukken schrijft (in het Nederlands) en Shakespeare als zijn grote voorbeeld ziet. Hij is een blanke Surinamer, voortdurend in de contramine tegen het koloniale bestuur maar uiterst trouw aan Oranje. Hij verzet zich tegen het bewind van gouverneur Kielstra, omdat dit de loyaliteit van Surinamers aan Nederland ondergraaft. (63)

Waar Soekarno ostentatief een *pitji* draagt (afgeleid van het Hollandse ‘petje’), een zwarte fez, het hoofddekseel van de gewone Javaanse man (64), lijkt Bruma volkomen westers. Soekarno is moslim en krijgt bijles in het Nederlands om het onderwijs te kunnen volgen; hij pleegt zijn gehoor toe te spreken in het Maleis, doorspekt met Javaans, Soendanees of – als hij een woord niet kan vinden – Nederlands. Anders dan Soekarno kan Bruma niet putten uit een gevestigde culturele traditie. Waar de eerste zijn verbeelding voedt met mythische helden uit de geschiedenis van zijn volk, moet Bruma die zelf uitvinden. Verhalen over de geschiedenis van de Afro-Surinamers worden wel mondeling doorgegeven, maar met reserve en schaamte over een verleden in slavernij.

Bruma is van huis uit christen en spreekt in het openbaar Nederlands, al vlecht hij door zijn toespraken Surinaamse zegswijzen. Het Sranantongo is weinig ontwikkeld (het wordt pas na 1950 gestandaardiseerd door de Nederlandse taalkundige Jan Voorhoeve) en Bruma schrijft in Amsterdam in 1951 zijn toneelstuk *De dood van Boni* nog in het Nederlands, over de aanvoerder van de weggelopen slaven in hun strijd tegen koloniale troepen en met wie hij zijn landgenoten een held wil geven. (65) Het Indonesische nationalisme sluit aan bij een diep gewortelde, deels mythische geschiedenis van onafhankelijke rijken, maar het nationalisme in de West moet het hebben van een ‘uitgevonden traditie’: herinneringen aan en verhalen over de tijd vóór de Nederlandse overheersing leven er niet meer en bijna alle inwoners stammen af van voorouders die er door de Hollanders gebracht zijn. Soekarno heeft daardoor een sterker draagvlak dan Bruma ooit kan krijgen.

* * *

Suriname stelt zich in '52 op het standpunt dat de door de koningin toegezegde ‘gelijkwaardigheid’ vertaald moet worden in juridische gelijkheid tussen de delen van

het toekomstige koninkrijk. Den Haag voelt daar weinig voor; het kabinet heeft het voorontwerp van een rijkgrondwet in '48 juist afgewezen omdat het de 'medezeggenschap' van de overzeese rijkdelen daarin al te ruim geïnterpreteerd acht. (66) Maar opgejaagd door Pengel en diens nationalistische aanhang in Nederland eist Suriname als uitgangspunt voor een nieuwe staatkundige relatie expliciete vermelding van zijn zelfbeschikkingsrecht, en wil het ook erkend zien dat dit het recht van secessie insluit: waar landen zich vrijwillig aaneensluiten, moeten ze immers ook vrijelijk weer uiteen kunnen gaan. Het is opmerkelijk hoe hardnekkig Nederland zich daartegen verzet, terwijl het de rijkdelen twee decennia later gaat aanmoedigen zich van het koninkrijk af te scheiden. "Secessie is natuurlijk feitelijk mogelijk," stelt premier Drees in '52, "maar zoiets regel je niet vooraf." (67) Dat zelfbeschikkingsrecht ook het recht inhoudt een volkenrechtelijke relatie te beëindigen, wordt internationaal erkend voor 'zelfbesturende landen die geen integraal onderdeel vormen van het moederland'; als dat wel zo is, schendt afscheiding de integriteit van het grondgebied. (68) Nederland vreest echter dat de geloofwaardigheid van het nieuwe koninkrijk geschaad zal worden door de erkenning dat ieder rijkdeel zich er weer uit los kan maken. Suriname wil weliswaar niet uit het koninkrijk treden, maar *in principe* wel de mogelijkheid daartoe hebben. "Daarbij spiegelden wij ons aan de Indonesische situatie: hoe moeizaam Nederland de onafhankelijkheid daar geaccepteerd had," zegt Ferrier. (69) Volgens H.U. Jessurun d'Oliveira is het een juridisch schijngevecht: "Ieder volk hééft nu eenmaal zelfbeschikkingsrecht, of je dat opschrijft of niet. Je kunt dat recht niet weg onderhandelen, Suriname kon het ook niet weggeven." (70)

De Nederlandse regering wil het secessierecht, maar ook zelfbeschikkingsrecht niet met zoveel woorden opnemen in het Statuut, zelfs niet in een preambule. Premier Drees keert zich tegen het feit dat zijn kabinet dit afwijst, 'zelfs als wordt vermeld dat men er op grond van het zelfbeschikkingsrecht toe gekomen is de band in het Koninkrijk te handhaven'. De huiver om dat te vermelden komt voort uit het feit dat zelfbeschikkingsrecht steeds meer gelijkgesteld wordt aan nationale onafhankelijkheid als de enig juiste uitkomst van dekolonisatie. Daarover zegt Drees: "Van een probleem is geen sprake voor hen die uitermate simplistisch voor elk koloniaal probleem de oplossing kant en klaar hebben, namelijk de onafhankelijkheid: het verkrijgen dan wel eigenmachtig in handen nemen van de volledige soevereiniteit. Naar de volkswil behoeft dan niet eens gevraagd te worden, zelfs tegen die wil in decreteren zij dat iedere andere oplossing de handhaving van kolonialisme betekent." (71) Het is ongeveer wat de PvdA in de jaren zeventig ten aanzien van de West zal doen.

Tijdens een ontmoeting met delegaties van Suriname en de Nederlandse Antillen *en marge* van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties te New York in het najaar van '52 weet minister W.J.A. Kernkamp van Overzeese Gebiedsdelen een compromis te bereiken. Gereformeerd van huis uit, is hij na zijn studie aan de Vrije Universiteit gepromoveerd op *De Islam en de vrouw* en hoogleraar geworden aan de zogenaamde 'olie-faculteit' in Utrecht, zo genoemd vanwege haar koloniale behoudzucht. Maar in zijn colleges fulmineert hij tegen de bejegening die de inlanders van Colijn ondervonden en over diens ontkenning van hun zelfbeschikkingsrecht. Na de oorlog is hij lid van de Nederlandse Volks Beweging, waaruit in '46 de Partij van de Arbeid voortkomt, maar zelf sluit hij zich aan bij de Christelijk-Historische Unie (CHU). Formateur Drees is in 1952 blij met een meer progressief bewindsman uit de CHU.

Kernkamp stelt in New York voor dat het zelfbeschikkingsrecht alsnog zal worden

opgenomen in de preambule van het Statuut, dat uitdrukkelijk niet 'het eindpunt in de ontwikkeling' van de relaties tussen de rijkdelen is – waarmee enigszins tegemoet wordt gekomen aan het secessierecht. Op bezoek in Paramaribo stelt de minister vervolgens vast dat alleen de 'nationalistische groep-Pengel' deze oplossing nog onbevredigend vindt. Maar terug in Den Haag krijgt hij de wind van voren van de christelijke partijen, zijn eigen CHU inclusief. De KVP'er W.L.P.M. de Kort meent dat men geen koninkrijk kan bouwen op de voorwaarde dat iedere deelnemer er weer 'even vrolijk uit kan vliegen'. En ook volgens de PvdA is geen enkele Nederlandse partij 'gebrand' op een recht van secessie. (72) Kernkamp beroept zich op zijn 'onschuld en parlementaire onervarenheid' en neemt de gang van zaken – een staatsrechtelijke onmogelijkheid – dan maar 'voor eigen rekening.' Daarop strijken de Antillianen, moe van het eindeloos gedelibereer, de vlag en stemmen in met het weglaten van het zelfbeschikkingsrecht uit de tekst – dit tot woede van de Surinamers, die blijven hameren op hun secessierecht. Ten slotte komt Den Haag met een compromis op de proppen: het recht van zelfbeschikking wordt toch vermeld en het Statuut moet 'op niet te moeilijke wijze' gewijzigd kunnen worden – zonder dat wordt aangegeven hoe. Pengel geeft intussen zijn verzet op. De machtsstrijd in de NPS is dan in zijn voordeel beslecht en Den Haag stelt ruime bedragen in het vooruitzicht voor de ontwikkeling van Suriname. De nationalist in Amsterdam hebben het nakijken.

* * *

Het Statuut voor het Koninkrijk der Nederlanden dat in 1954 tot stand komt, is een constructie *sui generis*, uniek in zijn soort. Het brengt geen bondsstaat of confederatie tot stand, maar iets halverwege een federatie en een eenheidsstaat. De overzeese rijkdelen zijn voortaan autonoom in het regelen van hun eigen aangelegenheden, maar de bevoegdheid tot interventie wordt als artikel 43 in het Statuut opgenomen: autonomie mag geen vrijbrief worden voor machtsmisbruik, en het overwicht van Nederland in het koninkrijk wordt stevig verankerd. Al in 1914 heeft staatsrechtgeleerde C. van Vollenhoven de neiging van Nederland gehemeld om zijn grondwettelijk stelsel als 'een gesloten systeem te beschouwen waarvan de schoonheid niet verstoord mag worden en waarop hooguit in een appendix vreemde en verre aanhangsels worden toegelaten'. Men streeft volgens hem voor Nederlands-Indië naar een 'curieuze formule' waarbij dit land en zijn bevolking 'internationaal tot de staat behoren, maar niet nationaal'. (73) Precies op deze formule wordt veertig jaar later het Statuut gegrondvest: de West maakt 'gelijkwaardig' deel uit van het koninkrijk, maar Nederland is daarin de baas.

"Als ik, de terminologie van het Statuut volgende, zal spreken van Koninkrijksorganen," schrijft staatsrechtjurist en politicus P.J. Oud (VVD), "dan zal ik daaronder steeds verstaan de Nederlandse instellingen bij het uitoefenen van een Koninkrijksfunctie." (74) Het laat aan duidelijkheid niets te wensen over: de gemeenschappelijke organen van het koninkrijk zijn Nederlandse organen, tijdelijk aangevuld met afgevaardigden van overzee als 'tropische, exotische franje' zoals men het daar pleegt te zeggen. De rijksministerraad is de Nederlandse ministerraad, waaraan de gevormachtigd ministers van de andere rijkdelen deelnemen indien de agenda hun belangen raakt. Een rijksparlement is er niet, maar overzeese volksvertegenwoordigers kunnen bij bijzondere gelegenheden hun zegje doen in het Nederlandse parlement, zoals zal gebeuren bij het onafhankelijk worden van Suriname. Een initiatief vanuit Nederland en de Nederlandse Antillen in de jaren

negentig om alsnog een rijksparlement in te stellen strandt op bezwaren van Aruba tegen de zetelverdeling. Het gebrek aan parlementaire controle blijft daardoor een 'democratisch tekort' in het koninkrijk.

In de rijksdelen overzee vertegenwoordigt een gouverneur als hoogste gezagsdrager het koninkrijk, maar over het rijksdeel in Europa waakt namens het koninkrijk geen gouverneur. De overzeese rijksdelen hebben in Den Haag, als de zetel van het koninkrijk, gevolmachtigd ministers, maar Nederland niet. Als toezichthouder namens het koninkrijk is in de Arubaanse en Antilliaanse hoofdsteden een ambtelijke 'vertegenwoordiger' aangesteld, maar niet in de hoofdstad van Nederland.

Nergens blijkt het overwicht van Nederland zo duidelijk als in de geschillenregeling, de toetssteen voor iedere overeenkomst. Het koninkrijk kent geen constitutioneel hof. Als een overzees rijksdeel bezwaar heeft tegen een voorgenomen regeling en in de ministerraad daarvoor geen genoegdoening vindt, treedt een 'intern appèl' in werking: een beraad tussen de Nederlandse minister-president en twee andere Nederlandse ministers met de gevolmachtigd minister en een afgevaardigde van de regering van het betrokken rijksdeel. De stem van de Nederlandse premier kan daarbij altijd de doorslag geven, zoals ook diverse malen zal gebeuren. Later is, buiten het Statuut om, de mogelijkheid ontwikkeld om de zaak voorafgaand aan het appèl eerst nog voor te leggen aan de Raad van State, waarin de rijksdelen ieder één lid hebben (op maximaal 28 leden). Ook kan een gevolmachtigd minister daarna in de Tweede Kamer bezwaar aantekenen tegen een voorstel van rijkswet, dat dan aanvaard moet worden met een drievijfde meerderheid. Volgens oud-gevolmachtigd minister De Haseth is dit 'het enige' wat naar een Koninkrijksparlement zweemt: "Ik had het recht van amendement in het parlement. Maar stel je voor: eer het zover zou komen had je het in de ministerraad al verloren, geen gelijk gekregen van de Raad van State, het intern appèl ook verloren: dan was er dus al een conflict van jewelste voordat je de Tweede Kamer binnenwandelde." (75)

Het oud-Tweede Kamerlid en Antillenexpert mr. G.J. van Oven (PvdA) concludeert dan ook: "Het is ondenkbaar dat deze regeling leidt tot een uitkomst die afwijkt van wat de Koninkrijksregering heeft besloten." (76) Dat is in de kern van de zaak de Nederlandse regering, gecontroleerd door het Nederlandse parlement, waarvoor rijksgenoten overzee geen stemrecht hebben. Een Arubaan kan op Aruba niet meestemmen voor de Tweede Kamer, die besluiten neemt over zijn eiland. Hij kan dat alleen als hij in bijvoorbeeld Venezuela is, waar hij stemrecht heeft als in het buitenland verblijvend Nederlands staatsburger.

Nederland wil, anders dan Frankrijk, in 1954 de overzeese gebieden niet inlijven. Parijs spendeert grote sommen om zijn gebieden overzee in de Franse republiek te integreren en de schijn van een wereldrijk in stand te houden. Terwijl in Nederland geklaagd wordt over de kosten van de Antillen, kosten de overzeese departementen in het Caraïbisch gebied de Franse staatskas tot omstreeks 2000 per hoofd van de bevolking ongeveer zevenmaal zoveel als een Antilliaan aan Nederland kost, omdat die gebieden als een etalage voor en vooruitgeschoven post van Frankrijk in Latijns-Amerika beschouwd worden: *les danseuses de la France*. (77) De inwoners zijn Franse staatsburgers en hebben stemrecht voor de volksvertegenwoordiging in Parijs. In het Koninkrijk der Nederlanden bestaat geen volwaardig burgerschap van overzeese rijksgenoten, en geen overkoepelende nationale identiteit.

Is het Statuut de 'spin-off van het mislukte dekolonisatiebeleid voor Nederlands-Indië'? "Alles wat in het groot bedacht was voor de Oost, werd in het klein toegepast op de West," schrijft G.J. Oostindie. (78) Maar de beoogde gelijkwaardigheid van Nederland met Indonesië heeft voor de West nooit gegolden, laat staan

gelijkberechtiging. Bij de plechtige bevestiging van het Statuut in december '54 in Den Haag verwelkomt de Nederlandse regering dit als 'het definitief opheffen der koloniale verhoudingen'. In het Polygoonjournaal is te zien dat de Antilliaanse gouverneur en schrijver Cola Debrot de historische betekenis van dit stuk voor zijn land benadrukt, terwijl de Nederlandse ministers Luns en Beel intussen verwickeld zijn in een geanimeerd gesprek. (79)

* * *

Nederland wil nu graag ontheven worden van de plicht jaarlijks aan de VN te rapporteren over zijn 'afhankelijke gebieden' in de West. Het heeft daar eerder om gevraagd, maar meent in 1955 met het Statuut in de hand sterker te staan. De minister-presidenten en gevolmachtigd ministers van Suriname en de Nederlandse Antillen worden opgenomen in de Nederlandse delegatie naar de Verenigde Naties en betogen daar dat hun koloniale relatie met Nederland beëindigd is. "Wij zijn gaan bewijzen dat we geen kolonie meer waren, maar een gelijkberechtigd land van het Koninkrijk der Nederlanden," zegt de Surinaamse oud-premier Ferrier. "En dat, als Nederland voortaan nog over ons zou moeten rapporteren, wij dus ook over Nederland moesten rapporteren." (80)

Nederland stelt het Statuut in New York echter fraaier voor dan het is. Het vertaalt het begrip 'gelijkwaardigheid' als 'gelijkheid' of zelfs 'totale gelijkheid' en de vertegenwoordiger van Nederland beweert in strijd met de feiten dat bij conflicten een gelijk aantal ministers van beide zijden de knoop doorhakt, zodat de Caraïbische landen daarbij niet overstemd kunnen worden. In strijd met de feiten verklaart Ferrier dat de gevolmachtigd ministers van de rijkssdelen elk besluit dat zij nadelig achten voor hun land kunnen blokkeren. (81)

Het regent kritische vragen. De vertegenwoordigster van Liberia wil weten of en hoe de betrokken volkeren geraadpleegd zijn en is niet tevreden met Ferriers antwoord dat de volksvertegenwoordiging het Statuut unaniem heeft aangenomen waarna het bij de verkiezingen van '55 geen rol meer heeft gespeeld. Inderdaad hebben alle Surinaamse partijen zich achter het nieuwe koninkrijksverband geschaard, maar de vraag is of de verkiezingen kunnen gelden als een stilzwijgende volksuitspraak ten gunste van het Statuut, waar die keus de kiezers niet is voorgelegd. "Een Spaanssprekende afgevaardigde verweet ons dat wij accepteerden wat Nederland voor ons had geregeld. Je wordt immers pas echt zelfstandig als je ervoor gevochten hebt," zegt Ferrier. "Ik heb geantwoord dat wij gevochten hadden, niet met geweren, maar met een veel sterker en scherper wapen: ons intellect. En dat wij daarmee uiteindelijk gelijkwaardigheid aan het vroegere moederland hadden bereikt." (82)

Afgevaardigden van diverse landen spreken hun ongeloof uit over de bewering dat Suriname en de Nederlandse Antillen niet onafhankelijk willen worden. Indonesië en andere landen maken bezwaar tegen het blijvende overwicht van Nederland in het bestuur van de overzeese rijkssdelen. Vrij algemeen wordt betwijfeld of deze nu wel volledig zelfbestuur hebben en zelfstandig hun toekomst kunnen bepalen. Nederland heeft niet willen ingaan op de suggestie van de Surinaamse gevolmachtigd minister om vooraf te verklaren dat het een verzoek van de rijkssdelen om onafhankelijkheid te verkrijgen zal steunen.

Uiteindelijk ontslaan de VN door het aannemen van resolutie 945 Den Haag van zijn rapportageplicht, maar zonder te verklaren dat deze nu volledig zelfbesturend zijn en met de slag om de arm dat op dit besluit teruggekomen kan worden. De stemverhouding is weinig positief voor Nederland: 21 stemmen voor, 10 tegen bij 33

onthoudingen. Den Haag heeft geluk: nog maar een jaar eerder waren de VN strenger in hun normen voor vrije uitoefening van het zelfbeschikkingsrecht, waaraan ze toen de voorwaarde stelden dat een VN-missie eerst ter plaatse poolhoogte zou nemen; de Sovjet-Unie vraagt zich in '55 dan ook af waarom dat in dit geval niet is gebeurd.

Na 1960 zou de resolutie eveneens verworpen zijn, omdat in de West geen referenda gehouden zijn over het Statuut. (83) Bovendien kan volgens de maatstaven die de VN in dat jaar vastleggen, een land alleen gedekoloniseerd worden door óf onafhankelijkheid te verwerven óf volledig in het moederland geïntegreerd te worden. Voor Suriname en de Antillen is geen van beide het geval. De landen gaan een soort 'vrije associatie' aan met Nederland, dat echter, in strijd met de criteria van de VN aangaande zelfbestuur en gelijkheid tussen geassocieerde staten, zonder hun instemming in hun bestuur kan ingrijpen. (84)

Of Suriname en de Nederlandse Antillen met de aanvaarding van het Statuut hun zelfbeschikkingsrecht nu volgens internationale maatstaven hebben *uitgeoefend* is dus al niet duidelijk. Daarnaast is de vraag of zij het hiermee *uitgeput* hebben. Kan een land dat kiest voor associatie met een ander land, later alsnog kiezen voor onafhankelijkheid? Nergens is vastgelegd dat zelfbeschikkingsrecht slechts eenmaal uitgeoefend kan worden. Minister Kernkamp heeft Suriname in 1952 dan ook al verzekerd dat het dit recht niet zal 'opgebruiken' door vrijwillig tot de nieuwe rechtsorde van het koninkrijk toe te treden. (85) Door er twintig jaar later bij de twee landen op aan te dringen voor onafhankelijkheid te kiezen, geeft ook Nederland te kennen dat hun keus voor opnemings in het koninkrijk niet definitief is geweest. Als premier R.F.M. Lubbers en drie andere Nederlandse ministers in 1990 voorstellen het onafhankelijke Suriname weer op te nemen in een gemenebest met Nederland (zie hoofdstuk VIII), blijkt daaruit dat volgens hen zelfs nationale onafhankelijkheid geen eindstation van dekolonisatie behoeft te zijn; een voormalige kolonie kan er later op terugkomen.

Het is een ironie van de geschiedenis dat Den Haag door het verloop van het dekolonisatieproces na 2010 opnieuw verplicht kan worden aan de VN te rapporteren over de drie kleinste Antilliaanse eilanden, die als 'openbaar lichaam' mogelijk beschouwd zullen worden als 'afhankelijke gebieden.' (86)

* * *

Er is nu een koninkrijk geschapen van drie landen, die niet alleen sterk verschillen in bevolkingsgrootte en economische kracht, maar ook in cultuur. Als vanzelfsprekend gaat Den Haag ervan uit dat in de West, evenals in Nederland, democratie de grondslag is van bestuur en beleid. Een democratisch bestel heeft overzee echter pas een korte historie en is er ontstaan in een heel andere context dan in het moederland. Het is in enige decennia als het ware over een eeuwenoud koloniaal bestel geschoven: een commandomaatschappij met niet te overschrijden maatschappelijke barrières.

Etnische en sociale tegenstellingen overheersen de nieuwe politieke scheidslijnen en het partijstelsel. Partijen zijn bolwerken van groepsbelangen en hebben als voornaamste doelstelling het beschermen van de groep door het veroveren van posities in het bestuur die worden aangewend ten voordele van de groep en de leiders van de groep. De partij of coalitie van partijen die aan de macht is, blijkt doorgaans niet bereid daarin ook de oppositie te betrekken. Van een systeem van *checks and balances* is daardoor geen sprake en evenmin van dualisme:

volksvertegenwoordigers van de partij die aan de macht is, steunen het beleid onvoorwaardelijk, totdat een van hen overloopt omdat de voordelen aan de andere zijde groter lijken.

In Suriname is het partijwezen van meet af aan verkaveld tussen etnische groepen, op Aruba tussen (lichtgetinte) autochtonen en (zwarte) nieuwkomers, op Saba tussen de zwarten van de lager gelegen en de blanken van de hoger gelegen dorpen, op Curaçao leiden blanke en Joodse elites de twee grote partijen, waarbij zwarten uit de stad en van het platteland zich als kiezers aansluiten. De politieke leiders komen en blijven aan de macht door verkiezingscampagnes waarin aan hun achterban geschenken worden uitgedeeld en gunsten beloofd, en die zich kenmerken door een persoonlijkheidscultus. Zij oefenen over hun partijen een alleenheerschappij uit die bijzonder lang kan duren, met als recordhouder Jaggernath Lachmon die in Suriname een halve eeuw lang de Hindoestaanse partij leidt, terwijl Ephraim Jonckheer, Da Costa Gomez, Will Johnson (op Saba), Jopie Abraham (op Bonaire) en Claude Wathey (op Sint-Maarten) hun partijen gedurende ongeveer een kwart eeuw of meer aanvoeren. Het verschijnsel dat politiek leiderschap vererft binnen families (op Aruba: onder de Emans, op Saba: de Johnsons, op Curaçao de Godetts, op Sint-Maarten de familie Wathey/Heyliger, in Suriname: de Soemita's, als aanvoerders der Javanen) duidt op sterke groepssaamhorigheid over de generaties heen.

Dit is een grondfout in het nieuwe koninkrijk: niet alleen ontbreekt het aan een gevoel van gemeenschappelijkheid tussen de drie landen, ook binnen de landen overzee heeft 'algemeen belang' geen urgentie. Het groepsbelang speelt er in de politieke cultuur een dominante rol en Den Haag zal dan ook vaak vergeefs een beroep doen op nationale of koninkrijksbelangen.

* * *

Doordat het Statuut voor het koninkrijk door Suriname en de Nederlandse Antillen vrijwillig aanvaard wordt, ontbreekt er het element van dwang aan dat kenmerkend is voor kolonialisme. Toch voldoet het niet aan de maatstaven voor dekolonisatie: het moederland behoudt in de nieuwe constructie formeel een duidelijk overwicht. Nederland claimt ten onrechte dat met het Statuut het kolonialisme in de West volkomen beëindigd is.

Hoofdstuk V

'UITGENODIGD OM ZELFSTANDIG TE WORDEN' (Naar het einde van Nederlands Nieuw-Guinea: 1949-'69)

Waarom houdt Nederland in 1949 Nieuw-Guinea buiten de overdracht van Nederlands-Indië aan Indonesië? En waardoor ziet het zich genoodzaakt het gebied dertien jaar later toch af te staan?

* * *

Nederland draagt in 1949 de soevereiniteit over Nederlands-Indië over aan Indonesië, maar zondert daarvan het meest oostelijk gelegen gewest uit: westelijk Nieuw-Guinea. Waarom? Op 7 juni 1949 geeft minister mr. J.H. van Maarseveen van Uniezaken en Overzeese Gebiedsdelen (KVP) in de ministerraad zes argumenten voor het behoud van dit gebied: Indonesië heeft geen 'zedelijk recht' op het gebied, dat bovendien onder Nederlandse leiding meer kans heeft op ontwikkeling dan onder Indonesische leiding, en voorts behouden moet worden als toevluchtsoord voor inwoners van Nederlands-Indië die ons welgezind zijn. Daarnaast kan de Koninklijke Paketvaart Maatschappij niet buiten de havens op Nieuw-Guinea, is het gebied geschikt om emigranten uit het overbevolkte Nederland op te vangen, en is het militair van groot belang voor de Nederlandse marine. (1)

In die opsomming klopt alleen het tweede argument: Nieuw-Guinea is ernstig achtergebleven in ontwikkeling, maar met name doordat Nederland zelf, sinds het er zich rond 1830 vestigde, 'vrijwel niets voor de openlegging van het gebied' gedaan heeft. (2) Pas na de soevereiniteitsoverdracht zal het er in de jaren vijftig onderwijs, medische zorg, landbouwvoorlichting en enige nijverheid op gang brengen. Nieuw-Guinea wordt dan een proeftuin van ontwikkelingshulp, een nieuwe versie van het ethisch kolonialisme. Het jonge Indonesië is daartoe op eigen kracht niet in staat, maar wordt daarbij door Nederland ook niet tot samenwerking uitgenodigd.

Wat het zedelijk recht betreft wijst Den Haag op verschillen in geologisch, geografisch en etnisch opzicht tussen Nieuw-Guinea en de rest van Indonesië, waardoor het eerder bij Melanesië zou horen. In bestuurlijk opzicht echter heeft het altijd tot Indonesië behoord. Al vóór het Nederlandse kolonialisme valt Nieuw-Guinea onder de sultans van het in de Indonesische Archipel gelegen eiland Tidore en Nederland heeft het gebied daarna nooit een aparte status toegekend. In de jaren dertig wordt Nieuw-Guinea bij het enorm uitgestrekte gewest van de 'Grote Oost' gevoegd, dat na de Tweede Wereldoorlog de deelstaat Oost-Indonesië wordt. Dat er een etnisch verschil bestaat met de rest van Indonesië is juist, maar dat bestaat ook tussen Curaçao en Aruba, waar Den Haag het niet aangrijpt ten gunste van afscheiding van Aruba. Het 'zedelijk recht' lijkt dan ook een gelegenheidsargument. Opmerkelijk is dat Van Maarseveen niet het argument voor behoud van Nieuw-Guinea noemt dat later het voornaamste wordt: het zelfbeschikkingsrecht van de Papoea's. Dit komt pas op de voorgrond te staan na '49. Overigens is juist van Indonesische zijde al in '45 bepleit dat de Papoea's zelf over hun staatkundige toekomst moeten kunnen beslissen. Het lijkt vicepresident Hatta dan geen bezwaar als ze eventueel te kennen geven niet bij Indonesië te willen horen; het jonge land zal nog gedurende lange tijd toch niet de middelen hebben om het gewest te ontwikkelen. Maar president Soekarno ziet het bezit van het gebied als voltooiing van de onafhankelijkheid (3) en afficheert zich als 'Nieuw-Guinea-fanaat'. Hij gaat daarbij

evenals Nederland uit van een zedelijk recht: dat dekolonisatie namelijk overdracht van het volledige territorium van een kolonie aan de inheemse bevolking hoort in te houden. De reikwijdte van zijn leuze *100% Merdeka* 'van Sabang tot Merauke' strekt dan ook van de noordpunt van Sumatra tot het oostelijke einde van de zuidkust van Nederlands Nieuw-Guinea.

Wat Nieuw-Guinea als immigratiegebied betreft: al in de jaren twintig is actie gevoerd om het gebied te bestemmen voor kolonisatie door Indo-Europeanen, die er mogelijk een goed heenkomen kunnen vinden indien ze zich in Indonesië niet meer thuis voelen. Studies hebben echter uitgewezen dat het gebied niet geschikt is voor landbouw, waar Indo-Europeanen bovendien weinig affiniteit mee hebben. De eerste volksplantingen mislukken dan ook jammerlijk. Maar het ideaal behoudt zijn wervende kracht. De Vaderlandsche Club, een conservatieve partij van Europeanen in de kolonie, wil Nieuw-Guinea als 'vijfde kolonie' van Nederland losmaken uit het verband van Nederlands-Indië. Ook de organisaties van Indo's in de kolonie ijveren ervoor. En als de Nederlandse nationaal-socialistische leider Anton Mussert in 1935 op tournee is in de archipel, roept hij uit dat van Nieuw-Guinea een 'Nieuw Holland' gemaakt moet worden, 'bevolkt door mannen en vrouwen van Nederlandse stam'. (4) Na de Tweede Wereldoorlog zet de Grootere Nederland Actie (GNA) de campagne voor Nieuw-Guinea voort. Begin 1946 roept zij in een open brief op er voor de Indo-Europeanen een nieuw vaderland van te maken waar zij 'Nederlands [kunnen] blijven'. De actiegroep wordt uitgenodigd voor de conferentie van minderheden in Nederlands-Indië in oktober van dat jaar te Pangkalpinang op het eiland Bangka. (5) Ze pleit daar voor Nieuw-Guinea als een gebied met een 'Nederlandse cultuur en voertaal' waar de bevolking zich kan 'ophijzen' tot het peil van Nederland, *mits* het daarmee 'voorlopig samengesmolten' blijft en 'afgescheiden' wordt van Indonesië. Van Mook zegt dat nog geen uitspraak gedaan kan worden over de toekomstige status van Nieuw-Guinea en laat de mogelijkheid van een uitzonderingspositie dus open. (6) Dat Europeanen zich in het barre, onherbergzame gebied zouden willen vestigen, zoals Van Maarseveen oppert, is een illusie. En het plan van een commissie, waarin onder anderen SDAP-voorzitter Koos Vorrink zit, om er NSB'ers en andere collaborateurs te huisvesten wordt nooit uitgevoerd.

Het argument van de KPM is evenmin valide: voor haar zijn de havens op het eiland van slechts marginale betekenis. Het militaire argument – Nieuw-Guinea als een *last pillar of the Kingdom* - is wel begrijpelijk gezien de aantasting van Nederlands positie door het verlies van Indonesië. Vooral minister J.M.A.H. Luns van Buitenlandse Zaken beklemtoont vaak de betekenis van Nieuw-Guinea als bastion in de verdediging van het Westen tegen de dreigende opmars van het communisme. Maar hij krijgt daarin geen steun: de Verenigde Staten betrekken Nederland niet in allianties voor de defensie van Zuidoost-Azië. (7)

* * *

Tijdens het overleg op de Hoge Veluwe is Nieuw-Guinea niet ter sprake gekomen en in Linggadjati slechts zijdelings. De deelstaat Oost-Indië maakt duidelijk dat hij een mutilatie van zijn grondgebied, die het gevolg zou zijn van afscheiding van Nieuw-Guinea, afwijst. Het zijn in eerste instantie ambtenaren van het Nederlandse gouvernement in Batavia die voorstellen het gebied los te maken uit het verband van Indonesië en het, zoals Suriname en Curaçao, in een 'directe verhouding' tot Nederland te brengen. (8) In de *covering letter* waarmee Nederland de overeenkomst van Linggadjati eenzijdig 'aankleedt', staat in december '47 dat het gebied een eigen

status moet krijgen.

Daarmee is de kwestie-Nieuw-Guinea geboren. Vooral minister Van Maarseveen van Justitie benadrukt 'de noodzakelijkheid dat Nieuw-Guinea een zelfstandige positie moet kunnen innemen'. (9) Artikel 3 van het akkoord van Linggadjadi stelt immers: "De Verenigde Staten van Indonesië zullen omvatten het gehele grondgebied van Nederlandsch-Indië," maar met dien verstande dat ieder gebiedsdeel op democratische wijze te kennen kan geven niet of nog niet van de nieuwe staat deel te willen uitmaken en voor een 'bijzondere verhouding' tot Indonesië of Nederland kan kiezen.

De inheemse bevolking van Nieuw-Guinea, ongeschoold en analfabeet, heeft echter geen signaal in die richting gegeven. Namens haar heeft op de conferentie te Malino op Bali waar in juli '46 de grondslag is gelegd voor een federale Indonesische staat, een afgevaardigde wel gepleit voor snelle ontwikkeling van het onderwijs aan de Papoea's, voor hun recht eigen leiders te mogen kiezen en voor aansluiting bij de Zuid-Molukken. Omdat deze deel zullen gaan uitmaken van Oost-Indonesië als deelstaat van de Verenigde Staten van Indonesië, spreekt hij zich daarmee impliciet uit voor aansluiting bij Indonesië. (10)

Met name de hoogste Nederlandse bestuursambtenaar op Nieuw-Guinea, de katholieke oud-politieman, pionier, woudloper en waarnemend resident J.P.K. (Jan) van Eechoud ijvert voor het zelfbeschikkingsrecht van de Papoea's. In de oorlog heeft hij er in het woeste binnenland net zulke verkenningsmissies voor de geallieerden uitgevoerd als zijn vriend, de controleur Jean Victor de Bruijn, *Jungle Pimpernel*, en soortgelijke ervaringen opgedaan met Papoea's. Van Eechoud heeft 'een hoog idee' van hun intellect: zij zullen 'ook zonder kolonisatie hun weg wel vinden'. Aan het eind van de oorlog richt hij een inheemse bestuursschool op en zegt bij de openingsplechtigheid: "In 1828 kwamen wij hier en wij vertelden jullie sindsdien hoe het moest. Vandaag zijn jullie geroepen om het bestuur van dit land in eigen hand te nemen, vandaag wordt de nieuwe Papoea geboren." (38) Daarop staat de oudste cursist op geeft hem de eretitel *Bapa Papoea*, vader van de Papoea's. Een van de cursisten is Nicolaas Jouwe, de zoon van een stamhoofd. Naar eigen zeggen zit hij op zijn veertiende 'nog in zijn blote gat op het strand' van zijn geboorteiland, maar daarna maakt hij een snelle carrière in het bestuur volgens het vertrouwde associatiemodel, waarin het lagere bestuur wordt toevertrouwd aan zonen van de inheemse elite. Jouwe wordt voorlichtingsambtenaar en gaat de bevolking voorlichten over de aanstaande soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië, maar oogst onder de Papoea's verontwaardiging: dat de zoon van een stamhoofd zo iets durft te bepleiten! Hij leest er de Verklaring van de Rechten van de Mens eens op na en besluit dan zich 'nationalist' te noemen. (12)

Dat is ongetwijfeld in de geest van Van Eechoud, die steeds meer onder de indruk raakt van het vertrouwen dat de Papoea's in Nederland stellen en van de negatieve gevoelens die ze de uit Indonesië afkomstige onderwijzers en beambten toedragen, door wie ze met minachting bejegend worden. (13) Al eind 1945 komt hij tot de conclusie 'dat N.G. rechtstreeks onder de Regeering [in Den Haag] moet komen te staan'. In de toekomst zullen dan de 'Nederlandse' en 'Australische' Papoea's van het eiland over die 'volkomen kunstmatige scheidingslijn' van de 141ste meridiaan heen 'elkaar vinden'.

In Batavia en Den Haag voert Van Eechoud een succesvolle lobby voor een aparte status van het gebied. Minister Jonkman voert aan dat 'misschien de autochtone bevolking zich nog moeilijk kan uitspreken', maar Nederland moet zijns inziens opkomen voor het zelfbeschikkingsrecht van dit volk dat daartoe zelf niet in staat is.

Ook dient 'de mogelijkheid opengehouden te worden voor grotere volksplantingen van Nederlanders, op de eerste plaats van Indische Nederlanders, die onder eigen bestel willen leven'. (14) Daarmee kan dan – al zegt de minister het er niet bij – tevens voorkomen worden dat zij zich in Nederland zullen vestigen, waar na de oorlog grote schaarste heerst en een tekort van 300.000 woningen. Ook minister Jonkman is gevoelig voor het gevaar dat Indische Nederlanders in groten getale naar Nederland migreren. De vrees leeft, in de woorden van het PvdA-Kamerlid Nico Stufkens, voor het ontstaan van 'ongezonde kernen in ons volkslichaam' (15): zullen Nederlanders zoveel nieuwkomers van een ander ras en cultuur wel aanvaarden? Het kabinet-Drees meent in december '49 de vereiste tweederde meerderheid voor de soevereiniteitsoverdracht niet te kunnen verwerven als ook Nieuw-Guinea wordt overgedragen. Van de partijen in de regeringscoalitie zijn de Christelijk Historische Unie en de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie sowieso tegen onafhankelijkheid van Indonesië in de beoogde vorm. De andere coalitiepartners, PvdA en KVP, hebben samen geen tweederde meerderheid, maar wel met de communisten erbij. (16) De CPN heeft zich weliswaar in 1945 aanvankelijk tegen de fascistisch geachte Indonesische nationalist gekeerd en haar leider Paul de Groot heeft toen verklaard: "Wij zijn voor het behoud van de band tussen Indonesië en Nederland," (43) maar daarna heeft de partij zich, weer trouw aan haar antikoloniale traditie, op de bres gesteld voor de onafhankelijkheid van Indonesië. Het neerslaan van de communistische opstand op Java door de Republiek Indonesia in '48 stemt de CPN echter weer vijandig tegenover haar en er moet rekening mee gehouden worden dat zij zich zal uitspreken tegen de soevereiniteitsoverdracht (wat ook gebeurt). De regeringspartijen doen geen moeite de steun van de CPN te verwerven, omdat samenwerking met communisten na de staatsgreep in Praag van een jaar eerder voor democratische partijen taboe is.

Evenmin worden echter pogingen in het werk gesteld de VVD of de CHU, gouvernementeel ingesteld en in principe bereid tot steun aan de regering, te bewegen tot medewerking aan een soevereiniteitsoverdracht inclusief Nieuw-Guinea. Al voordat de onmogelijkheid onomstotelijk vaststaat om ook zonder dit gebied daarvan uit te zonderen een tweederde meerderheid te halen, oppert een regeringsverklaring van 6 augustus 1949 de mogelijkheid het te behouden –een 'kluif' waarin VVD en CHU gretig happen. (18) Het heeft er alle schijn van dat het kabinet, Drees en Van Maarseveen voorop, zelf geporteerd is geweest voor het uitzonderen van Nieuw-Guinea, en niet alleen als uiterste redmiddel.

De formele redengeving voor het behoud van Nieuw-Guinea, als boven aangegeven, is zwak. Het zijn volgens A. Lijphart in *The Trauma of Decolonization – The Dutch and New Guinea* veeleer het verdriet en de rancune over het verlies van Nederlands-Indië, de gekwetste trots op koloniale prestaties en een verlangen zich als progressieve koloniale mogendheid te revancheren door op Nieuw-Guinea een voortvarend ontwikkelingsbeleid te voeren, die dit beleid motiveren. Lijphart schreef zijn boek als polemieek tegen de marxisten die menen dat aan ieder beleid materiële belangen ten grondslag liggen. En inderdaad lijkt er in '49 voor Nederland materieel niets te halen in het gebied.

Hoe rijk aan grondstoffen Nieuw-Guinea is, zal pas later ten volle blijken; voorlopig kost het de Nederlandse schatkist veel meer dan het opbrengt. (19) Al in 1884 heeft A. Haga het bezit van het gebied een 'zeer twijfelachtig voorrecht' genoemd: het levert geen voordeel op, maar zal veel geld en mensenlevens vergen. Door de enorme kosten van ontwikkeling van het gebied, en de mogelijke negatieve effecten op de relaties met Indonesië, heeft Nederland financieel en economisch alleen te

winnen bij verlies van Nieuw-Guinea. (20)

* * *

Nederland behoudt aanvankelijk een sterke positie in Indonesië. De zo energiek nagestreefde unie moge een wassen neus zijn, de economische betrekkingen zijn dat allerm minst. Na de soevereiniteitsoverdracht is de economie van het land nog grotendeels in Nederlandse handen. Slechts een vijfde van het niet-agrarische kapitaal is inheems bezit. Nederlandse bedrijven leveren in '51 aan de Indonesische schatkist zestig tot tachtig procent van de opbrengst aan winst-, loon- en vennootschapsbelasting. Nog in '53 gaat 83 procent van sociale transfers en 70 procent van de winstovermakingen naar Nederland. De levenslijnen van de archipel over zee en door de lucht worden door Nederlandse ondernemingen onderhouden. (21) Een Nederlandse militaire missie houdt zich bezig met de professionalisering van het Indonesische leger en Nederlanders bekleden overal in het land invloedrijke posities. Nederland heeft zo de overgang van een formeel naar een informeel kolonialisme bewerkstelligd. (22) Het komt daarmee dichterbij het Franse dan bij het Britse model van dekolonisatie: "Continuïteit, niet zich terugtrekken, is de hoofdtoon van de Franse dekolonisaties." (23)

Hirschfeld is, als opvolger van de laatste Hoge Vertegenwoordiger der Kroon, benoemd tot Hoge Commissaris in Indonesië. Hij wil het land tegemoet treden als iedere vreemde mogendheid (24) en ziet zichzelf als ambassadeur. Anders dan hij gewild heeft, valt hij echter niet onder Buitenlandse Zaken, maar onder een nieuw departement van Uniezaken en Overzeese Gebiedsdelen, waarmee Den Haag de speciale band met Indonesië benadrukt, terwijl dit land zelf de vroegere kolonisator als 'gewoon' buitenland wil bejegenen: zijn Hoge Commissaris in Nederland ressorteert wel onder het ministerie van Buitenlandse Zaken in Djakarta. De Nederlandse regering instrueert Hirschfeld ervoor te zorgen dat Nederland in Indonesië 'de eerste viool blijft spelen'. (25) Zeer deskundig op financieel-economisch gebied en diplomatiek behendig spant hij zich in voor goede betrekkingen met de jonge staat. Hij is daarbij tevreden over de houding die het Nederlandse zakenleven aanneemt: "Vooral de grote ondernemingen tonen veel begrip voor de nieuwe verhoudingen en zij weten eigen relaties met de nieuwe machthebbers op te bouwen." (26)

Dit moge gelden voor de leiding van die bedrijven, in lagere echelons bezien veel Nederlanders en Indo-Europeanen het nieuwe Indonesië met een mengeling van geringschatting en wantrouwen. Ook op hoog ambtelijk niveau ontbreekt het aan tact en begrip voor de nieuwe verhoudingen. Dat Hirschfelds voorganger het paleis van de gouverneurs-generaal in Buitenzorg, symbool bij uitstek van kolonialisme, heeft proberen te behouden als zetel van de hoogste vertegenwoordiger van Nederland, heeft onder Indonesiërs kwaad bloed gezet. (27) Veel blanken geven nogal luidruchtig blijk van minachting voor de jonge republiek en Europese werkgevers maken weinig haast bij het aanstellen van inheemsen op verantwoordelijke posten. Hirschfeld ergert zich daaraan: het is volgens hem hoog tijd dat de Nederlanders afscheid nemen van 'het vooroordeel dat Indonesiërs tot niets in staat zijn'. (28) Koningin Juliana spreekt in een van haar Kerstboodschappen over Indonesië als 'ons jong broederland' dat door Nederland als 'grote hulpvaardige broer' tegemoet zal worden getreden. Secretaris-generaal van de Nederlands-Indonesische Unie P.J. Idenburg benadrukt dat 'onze plicht om Indonesië op te voeden' met de soevereiniteitsoverdracht niet opgeheven is. "Deze taak geldt nog steeds," schrijft hij

in 1950. “De voorgedelijke macht en zorg wordt omgezet in de zorg van een ouder vriend.” (29) Het ethisch getoonzette paternalisme is nog niet uit de onderlinge verhouding verdwenen.

Gezien de voorgeschiedenis lijkt het verwonderlijk dat die zorg met name gestalte krijgt in militaire samenwerking. Het sociaal-democratische dagblad *Het Vrije Volk* roept deze zelfs uit tot ‘toetssteen’ voor het welslagen van de unie. In feite is de Nederlandse Militaire Missie daarvan het enige effectieve onderdeel. Premier Drees noemt haar een ‘lichtpunt’ in het schamele samenwerkingsverband. Het succes van de militaire coöperatie valt te verklaren uit het feit dat beide partijen er belang bij hebben. Aan Indonesische zijde willen invloedrijke leiders de ongeregelde strijdmacht, die voor de bevrijding van het land heeft gevochten, zo spoedig mogelijk uitschakelen als machtsfactor. Het leger moet daartoe geprofessionaliseerd, gemoderniseerd en gedisciplineerd worden; vorming van een capabel officierskorps is van groot belang. Een Indonesische zeemacht moet van de grond af worden opgebouwd en daarbij kan men Nederlandse expertise goed gebruiken. Nederland van zijn kant ziet in militaire samenwerking kansen om nog een rol op het wereldtoneel te spelen en een dam op te werpen tegen het communisme door een pro-westers Indonesisch leger te helpen opbouwen. Den Haag heeft aanvankelijk een militaire missie van vijfduizend koppen voorgesteld, maar moet genoegen nemen met achthonderd man. Het biedt zelfs aan permanente Nederlandse leger- of marinebases te vestigen in Indonesië, dat daar niet op ingaat. (30)

Hoe goed de verhouding in het begin van 1950 is, blijkt op paradoxale wijze uit de affaire-Westerling. Raymond P.P. Westerling, bijgenaamd ‘De Turk’, heeft zich als commandant van het Korps Speciale Troepen door de standrechtelijke executies van (vermeende) nationalistes op Zuid-Celebes de reputatie van oorlogsmisdadiger verworven. Hij is in 1948 uit de dienst ontslagen, maar geniet groot aanzien bij militairen van het voormalige Koninklijk Nederlands Indische Leger, die na de soevereiniteitsoverdracht ingelijfd moeten worden bij het Indonesische leger – waar de meesten niets voor voelen. Zij zien hem als een oorlogsheld.

Aan het hoofd van een legertje, de ‘Strijdkrachten van de Rechtvaardige Vorst’, waarmee hij de sympathie van moslims op West-Java hoopt te winnen, pleegt Westerling in januari 1950 een coup en verovert de stad Bandoeng. Veel KNIL-militairen lopen naar hem over en dit, gevoegd bij het feit dat hij illegaal wapens uit Nederlandse arsenalen heeft verworven, verschaft Indonesië munitie om Den Haag te betichten van betrokkenheid bij de coup. Dat gebeurt echter niet. Hirschfeld en Hatta werken nauw samen om de schadelijke effecten van deze dollemaatschap te beperken. Laatstgenoemde is, als de coup spoedig mislukt blijkt en Westerling voortvluchtig is, zelfs genegen in te stemmen met diens steelse verwijdering uit Indonesië. Maar de Indonesische regering verandert van mening en eist alsnog ’s mans uitlevering. Dan blijkt Westerling met hulp van de Nederlandse legerleiding en nota bene staatssecretaris van Oorlog W.H. Fockema Andreae het land al uit gesmokkeld te zijn. Toch blijft Indonesië terughoudend in zijn afkeuring van het Nederlandse optreden; het neemt genoegen met ontslag van een der hoogste Nederlandse ambtenaren. (31)

* * *

Ondertussen is de Indonesische regering wel nerveus geworden over de gebleken attractiviteit van het separatisme in de archipel. Door de deelstaat Pasundan op West-Java te hulp te komen, die onder druk staat van het republikeinse leger, heeft

Westerling onder de bevolking veel sympathie geogst. Hij zou gesteund zijn door sultan Hamid II van Pontianak, leider van de deelstaat West-Borneo en voorvechter van federalisme; deze wordt gearresteerd voor het beramen van een staatsgreep. Het is voor Djakarta aanleiding in hoog tempo de unitaire staatsvorm in te voeren. Het Indonesische parlement besluit daartoe in februari 1950. In mei van dat jaar zijn reeds alle deelstaten opgeheven en op 17 augustus wordt de eenheidsstaat uitgeroepen. De federale structuur heeft het in Indonesië geen half jaar uitgehouden. Zo ziet Hirschfeld zijn gelijk bevestigd: zulke staatkundige constructies kunnen niet afgedwongen worden en zijn niet levensvatbaar als de politieke wil ontbreekt om ze in stand te houden. Een soeverein land mag nu eenmaal zijn eigen staatsvorm kiezen. Nederland kan daarom zijns inziens maar beter niet omzien in wrok en zich richten op zijn werkelijke belang: het onderhouden van goede economische betrekkingen. (32) Ter wille van de betrekkingen met Indonesië raadt hij aan de kwestie-Nieuw-Guinea niet op de agenda van de eerste unie-conferentie in maart 1950 te zetten. Dat advies wordt opgevolgd en de conferentie verloopt in goede sfeer. (33)

Den Haag reageert echter heftig als Indonesië binnenlandse opstanden neerslaat, eerst op Celebes en daarna, met bombardementen, op Ambon met zijn aan het Oranjestad trouwe bevolking. Dat de Nederlandse regering hier officieel haar afkeuring over uitspreekt, wordt door Djakarta dan weer opgevat als inmenging in zijn binnenlandse aangelegenheden. VVD, KVP en ARP eisen vervolgens dat Nederland tenminste voet bij stuk houdt inzake het zelfbeschikkingsrecht van de Papoea's en hen daarbij niet, zoals ten aanzien van de Ambonezen is gebeurd, in de steek zal laten. (34) Djakarta bestempelt inmiddels het probleem-Nieuw-Guinea als het 'belangrijkste vraagstuk' waar het mee te maken heeft. (35)

In die sfeer lijkt overeenstemming over het gebied onbereikbaar. De voorzitter van de planters in Deli (Oost-Sumatra) waarschuwt tevergeefs dat 'een door Nederland op de spits drijven van de begeerte' naar Nieuw-Guinea in Indonesië 'zal omslaan in nieuwe haat' jegens de Nederlanders. Ook volgens Hirschfelds opvolger als Hoge Commissaris, A.Th. Lamping, zal vasthouden aan deze 'gordel van moeras die zich slingert om een barre rots' alleen de extremisten in Indonesië in de kaart spelen; door het betrachten van inschikkelijkheid kan Nederland zich zijns inziens een betere bestrijder van het communisme tonen. (36) Maar de regering in Den Haag is niet tot souplesse te bewegen, ze wil niet verder gaan dan het overdragen van de soevereiniteit over Nieuw-Guinea aan de Nederlands-Indonesische Unie; een kansloos voorstel omdat de unie daardoor een betekenis zal krijgen die Djakarta haar volstrekt niet wil geven.

Op 27 december 1950, precies een jaar na de soevereiniteitsoverdracht, eindigt de overeengekomen conferentie over Nieuw-Guinea in een onoverkomelijk meningsverschil. Djakarta wil alleen nog spreken over het overdragen van de soevereiniteit over het gebied aan Indonesië, hetgeen Nederland afwijst. Er ontstaat een jarenlange impasse, waarin Nieuw-Guinea voor Nederland een *new frontier* van ethisch kolonialisme wordt. Jonge bestuursambtenaren nemen er met geestdriftige energie voortvarend 'een project van *empire building* bij het scheiden van de markt' ter hand, dat een voorbeeld voor de wereld kan zijn. (37) Maar het gebied is tegelijk een bolwerk van Nederlandse revanchevoelens.

* * *

Als de Tweede Kamer in januari 1951 de resultaten van de Nieuw-Guinea-

conferentie bespreekt, betitelt de ARP het voorstel de soevereiniteit over het gebied af te staan aan de Nederlands-Indonesische Unie als 'woordbreuk': de regering had daarover vooraf met het parlement moeten overleggen. De regeringspartijen sluiten zich daarbij aan en eisen dat over elke demarche inzake Nieuw-Guinea voortaan overleg gepleegd zal worden – waarmee de politieke speelruimte voor het bereiken van een oplossing aanzienlijk beperkt wordt, temeer doordat in alle grote partijen het standpunt over het gebied verhardt.

Minister Stikker (VVD), meer dan zijn partijleider mr. P.J. Oud geneigd Indonesië tegemoet te komen, voelt zich door de opstelling van zijn partij in de Kamer zo in de steek gelaten dat hij aftreedt – hij keert spoedig terug als minister, maar vleugellam. Als in diezelfde maand jhr. mr. M. van der Goes van Naters, fractievoorzitter van de PvdA in de Tweede Kamer, in een interview zegt dat afstaan van Nieuw-Guinea aan Indonesië voor hem bespreekbaar is, moet hij aftreden (al is daaraan zijn solistische manier van leiding geven mede debet). KVP-leider Romme verklaart samenwerking met Indonesië minder belangrijk te vinden dan het bezit van Nieuw-Guinea; men mag zich niet door Indonesië laten chanteren. Voor de keus gesteld tussen teloorgang van de unie, waarvoor zijn partij zo sterk is opgekomen, of behoud van Nieuw-Guinea, kiest hij voor het laatste. Premier Drees daarentegen geeft eind 1950 te kennen van Nieuw-Guinea af te willen, mits dat 'netjes' kan; dat gehamer op zelfbeschikkingsrecht vindt hij overdreven, maar openlijk zegt hij dit niet en de coalitie met de KVP zet hij er niet voor op het spel. Sociaal-democraten als De Kadt en F.J. Goedhart, die zich hebben ingespannen voor de Indonesische onafhankelijkheid, schrikken van de chaos, het wanbeheer en de ondemocratische praktijken waarin het jonge land spoedig verzeild is geraakt; in hun frustratie van teleurgestelde verwachtingen over de nieuwe natie worden ze nu geharnaste bestrijders van Soekarno. In '54 verklaart De Kadt dat de PvdA 'onvoorwaardelijk' het regeringsbeleid steunt om Nieuw-Guinea niet aan Indonesië af te staan. Zo maakt een breed Nederlands politiek front zich er sterk voor dat Soekarno dit gewest niet in handen krijgt. In de eerste helft van de jaren vijftig wordt er niet meer met Indonesië over gepraat, het gebied gaat diplomatiek gezien 'in de ijskast'. (38)

De verhouding tussen Nederland en Indonesië, zo hoopvol begonnen na de soevereiniteitsoverdracht in '49, verslechtert spoedig. Cultureel verloopt de ontvoogding veel sneller dan verwacht en in de bedoeling heeft gelegen van het gesloten cultureel akkoord. Vicepresident Hatta staat geleidelijke overschakeling op een eigen onderwijsstelsel voor, maar al binnen enige jaren wordt op alle Indonesische scholen les gegeven in de inheemse taal, het Bahasa. En al in 1950 besluit Djakarta geen nieuwe Nederlandse hoogleraren meer aan te stellen, omdat het volk dat niet zou accepteren. De regering in Den Haag betitelt dit als een 'zuivering'. Premier Drees fulmineert tegen het herdopen van straten in Indonesië die vernoemd zijn naar leden van het Huis van Oranje, en tegen het verbod op films over de Nederlandse koninklijke familie. (39)

De Nederlandse Militaire Missie wordt in 1951 door Lamping nog 'één der meest geslaagde politieke uitvloeijsels van de RTC-overeenkomst' genoemd, maar lagere echelons van de Indonesische krijgsmacht zijn niet gediend van de 'paternalistische' houding van de Nederlandse instructeurs. Revolutionaire elementen in het Indonesische establishment zien in de prominente Nederlandse aanwezigheid een verraad aan de revolutie, en deze stroming is aan de winnende hand ten opzichte van de gematigden. Soekarno's PNI probeert door een scherpere antikoloniale houding de communisten de wind uit de zeilen te nemen. Eind 1952 vraagt het Indonesische parlement om spoedige beëindiging van de militaire missie, waarna

ook het Nederlandse parlement – onder het motto: graag of in het geheel niet – haar opheffing bepleit. (40)

Volgens veel Nederlanders wordt het bederf in de relaties veroorzaakt doordat Djakarta korte metten heeft gemaakt met het federalisme, maar Anak Agung, voormalig premier van de grootste deelstaat, Oost-Indonesië, noemt dat ‘onzin’: “Dat was een intern Indonesische kwestie. De oorzaak van de verslechterende verhoudingen was de kwestie Nieuw-Guinea.” Ook de toenmalige premier Natsir ziet dit laatste als ‘breekpunt’ in de relatie: “Niet Westerling of Ambon vormden het keerpunt, maar de weigering van Nederland om Nieuw-Guinea af te staan.” De Nederlandse hoogleraar en dichter G.J. Resink, Indonesiër geworden, bespeurt in het eerste jaar na de soevereiniteitsoverdracht ‘euforie en goodwill’ bij de Indonesische elite, in de verwachting dat ook Nieuw-Guinea zal worden overgedragen en dat het dan ‘allemaal goed zou komen’ met Nederland; en de ‘grote teleurstelling’ toen dat ‘allemaal uitbleef’. (41)

Sjahrir echter ziet al in 1951 het ‘werkelijk fundamentele probleem’ tussen de twee landen in de blijvende economische dominantie van Nederland over Indonesië. Volgens Roeslan Abdulgani hebben de nationalistische deze ‘slechts tijdelijk geaccepteerd’ ten behoeve van een geleidelijke overgang naar Indonesische suprematie. “In onze vrijheidsstrijd hadden wij gestreden om vrij te zijn op alle gebieden – politiek, economisch, sociaal – en nu verwierven wij alleen in politiek opzicht onze vrijheid,” constateert ook de Indonesische socialist Soebadio Sastroatomo. Om de ‘revolutionaire geest te behouden’ is de kwestie-Nieuw-Guinea een bruikbaar handvat: ze wakkert een nationalistische, anti-Nederlandse stemming aan en leidt af van de binnenlandse problemen. (42)

* * *

Als Nederland en Indonesië in 1955 in Genève na vijf jaar weer over Nieuw-Guinea overleggen, zijn de verhoudingen ernstig bekoeld. De Nederlandse militaire missie in Indonesië is in april '53 beëindigd. Al blijft de ‘persoonlijke omgang’ met Indonesiërs volgens de meeste betrokkenen hartelijk, van hogerhand worden steeds meer anti-Nederlandse agitatie en acties op touw gezet, die het verblijf in het land voor Nederlanders beklemmend maken. De relaties worden ernstig bedorven door wat Nederland beschouwt als showprocessen tegen twee van obstructie en spionage verdachte Nederlanders. Hun mishandeling en het onmogelijk maken van hun verdediging leiden tot enorme verontwaardiging in Nederland, en als de classica Mieke Bouman, de echtgenote van hun onder bedreiging gevluchte advocaat, zijn taak overneemt wordt zij een heldin van de natie. Dat Den Haag in juni '55 een witboek over deze kwestie publiceert om er de aandacht van de wereld op te vestigen, beschouwt Indonesië als neokoloniale inmenging in zijn zaken. President Soekarno heeft twee maanden eerder als gastheer van de Bandoeng-conferentie van ‘ongebonden landen’, waar het fundament is gelegd voor het neutralisme in de Derde Wereld, zijn internationale prestige danig versterkt. (43)

Op Nieuw-Guinea voert Nederland inmiddels met veel energie een ontwikkelingsprogramma uit dat het gebied op zo kort mogelijke termijn van het stenen tijdperk naar de twintigste eeuw moet brengen. Het is de grote teleurstelling in het leven van Van Eechoud geworden dat hij er niet als gouverneur leiding aan mag geven. Niet alleen wordt hij karakterologisch minder geschikt (dat wil zeggen: te eigenwijs) bevonden voor het ambt, bovendien staat zijn katholieke geloof een benoeming in de weg. In het verzuilingsmodel hebben de Antillen katholieke,

Suriname sociaal-democratische en Nieuw-Guinea protestantse gouverneurs. In Genève probeert de Nederlandse delegatie onder leiding van minister Luns de schuld van de mislukking van de conferentie, bij voorbaat ingecalculeerd en ook gewenst, in de schoenen van de Indonesiërs te schuiven, Dit lukt wonderwel en Luns is daarover zeer voldaan, al zetelt in Djakarta dan juist een gematigd kabinet, dat grote moeite heeft zich te handhaven tegen radicalen, die ieder overleg zien als marchanderen met de kolonisator. Maar Nederland wil vooral zonder inmenging van buiten in Nieuw-Guinea binnen enkele decennia een project uitvoeren dat het zich in Nederlands-Indië voor een veel langere termijn ten doel gesteld had: de 'opheffing' van de inheemse bevolking.

De plannen daarvoor worden door Nederlandse ambtenaren in Den Haag en Hollandia ontworpen en onder hun leiding uitgevoerd, waarbij de eersten 'een bloeiende kolonie' voor ogen staat en de laatsten een 'naar zelfstandigheid groeiend gewest'. (44) Die tegenstelling heeft altijd bestaan: koloniale bestuurders overzee streven naar meer handelingsvrijheid en autonomie ten opzichte van het moederland. Een groot verschil met het beleid in Nederlands-Indië is dat democratisering en politieke bewustwording van de bevolking hier met kracht worden gestimuleerd en georganiseerd. De grondslag voor het behoud van Nieuw-Guinea is immers dat de Papoea's opgevoed worden om op den duur hun zelfbeschikkingsrecht te kunnen uitoefenen. Daarbij gaat het bestuur selectief te werk: de schaarse pro-Indonesische activisten worden gearresteerd en soms veroordeeld. Aansluiting bij Indonesië is niet de richting waarin uitoefening van zelfbeschikkingsrecht zich dient te manifesteren.

Den Haag formuleert nooit een doelstelling van zijn beleid op Nieuw-Guinea en de termijn die het zal vereisen. Moet het gebied onafhankelijk worden, of samen met het Australische deel van het eiland op den duur een Papoea-staat vormen, dan wel deel uitmaken van een Melanesische federatie, of voorgoed bij Nederland blijven horen? In 1956 wordt Nieuw-Guinea opgenomen in de grondwettelijke gebiedsomschrijving van het Koninkrijk der Nederlanden. Den Haag vindt dit een juridische formaliteit, maar critici – onder meer in Indonesië – zien er een 'kolonialistische daad' in en een aanwijzing dat Nederland het gebied voorgoed wil behouden. (45)

In de jaren vijftig wordt in Nieuw-Guinea ook het Nederlands als voertaal ingevoerd, met als argument dat vooraanstaande Papoea's daarop aandringen. Hun weerzin tegen het gangbare Maleis is onmiskenbaar een uiting van anti-Indonesisch sentiment. Het Nederlands zou een rijkere taal zijn en de poort zijn naar het Westen. Prompt ontstaat dan een run op cursussen Nederlands die toegang geven tot een betrekking bij de overheid. Gouverneur J. van Baal van Nieuw-Guinea zou zelf in verband met de toekomst van het gebied de voorkeur hebben gegeven aan Engels, maar het is te kostbaar om daarop over te schakelen en hij aanvaardt de keus voor Nederlands als uiting van 'begrijpelijk nationalisme'. De ervaringen in Nederlands-Indië leren dat omschakeling op Nederlands enige decennia zal vergen; dat men hiertoe niettemin overgaat, wijst erop dat Nederland denkt nog over zoveel speelruimte te beschikken. (46) Van Baal meent voor de opvoeding der Papoea's nog een kwart eeuw nodig te hebben en te krijgen, maar onder druk van internationale ontwikkelingen stelt Den Haag dit later bij tot tien jaar; Papoea-leider Frits Kirihio gaat er in 1960 van uit dat Nieuw-Guinea tien jaar later onafhankelijk zal worden. (47)

Onderwijs en gezondheidszorg gaan in de jaren vijftig op Nieuw-Guinea met sprongen vooruit. Maar volgens een verklaring uit 1956 van de Generale Synode van de Nederlands Hervormde Kerk, die zich dan regelmatig in publieke discussies

mengt, komen deze inspanningen voort uit een 'zelfzuchtig altruïsme'. Nederland zou zich alleen uit een egoïstisch idealisme offers getroosten voor het gebied: om nog iets te redden van het eigen als roemrijk beleefde koloniale verleden en een rol te blijven spelen in de wereld. De inheemse bevolking wordt daarbij volgens Lijphart 'bedrogen', omdat Nederland kon weten dat het de belofte van zelfbeschikkingsrecht door de machtsverhoudingen in de wereld nooit gestand zou kunnen doen. Onder Papoea's wordt een anti-Indonesisch nationalisme aangewakkerd, waardoor zij in een onmogelijke en gevaarlijke situatie komen als het gebied ooit aan Indonesië wordt overgedragen.

Had Den Haag zich al in '49 inderdaad bewust kunnen en moeten zijn van het onhoudbare van zijn positie in Nieuw-Guinea? Als trouw deelgenoot in de Atlantische alliantie acht het zich dan verzekerd van de steun van de bondgenoten Amerika en Engeland en ook van Australië. Naarmate in Indonesië de invloed van het communisme toeneemt, vertrouwt Den Haag des te meer op Amerikaanse steun voor zijn positie in Nieuw-Guinea. Dat dit daarentegen juist leidt tot grotere Amerikaanse aandrang om het gebied over te dragen aan Indonesië teneinde te voorkomen dat dit naar het communistische kamp overloopt, voorziet Den Haag kennelijk niet. Dat getuigt meer van gebrek aan realisme dan van bewust bedrog.

* * *

In 1956 zegt Indonesië eenzijdig de Nederlands-Indonesische Unie en de akkoorden van de Ronde Tafel Conferentie uit '49 op; het erkent zijn schuldverplichtingen niet langer, met het argument dat het niet wil opdraaien voor de kosten van de politionele acties (die erbuiten gelaten zijn). (48) Dit gaat gepaard met in heftigheid toenemende anti-Nederlandse betogingen, aanvallen op Nederlandse bezittingen, en bedreigingen van de Nederlanders, waarbij Nieuw-Guinea vaak het aangrijpingspunt is. (49) In de eerste dagen van december 1957 trekt Indonesië de landingsrechten van de KLM in en legt de schepen van de KPM aan de ketting. Nederlandse bedrijven worden bezet en op 'Zwarte Sinterklaas' genationaliseerd. (50) Nederlandse consulaten moeten sluiten en halsoverkop begint een gedwongen exodus: van de 50.000 Nederlanders die op dat moment in het land wonen, zijn er anderhalf jaar later 6000 over, de meesten in dienst van internationale bedrijven, missie of zending. (51) In augustus '60 verbreekt Djakarta de diplomatieke betrekkingen met Nederland. In één decennium is de postkoloniale relatie nagenoeg verbroken.

In Nederland brokkelt het binnenlandse front voor steun aan het Nieuw-Guinea-beleid gestaag af. Vanaf het midden van de jaren vijftig rijst van drie kanten kritiek tegen de eigengereide houding van Den Haag: uit het bedrijfsleven, dat in overdracht van het gebied de laatste mogelijkheid ziet om zijn positie in Indonesië te redden; van de zending, die door het Nederlandse vasthouden aan Nieuw-Guinea in Indonesië in een moeilijk parket raakt; en van linkse intellectuelen, die zich allengs realiseren dat Nederland zich met dit beleid steeds meer isoleert. De fractieleiders van PvdA en ARP, mr. J.A.W. Burger en dr. J.A.H.J.S. Bruins Slot, die pal achter het behoud van het gebied hebben gestaan, gaan successievelijk twijfels uiten en vragen om overleg met Indonesië.

Minister Luns verdedigt het beleid met een Amerikaanse toezegging van militaire steun, ten bewijze waarvan hij met een papier pleegt te wapperen dat de oppositie smalend gaat betitelen als 'het vodje van Luns'. Op den duur wordt hij ervan verdacht hiermee het parlement misleid te hebben. Zijn biograaf Albert Kersten heeft echter

aangetoond dat de minister sedert 7 oktober 1958 beschikt over een schriftelijke toezegging van zijn Amerikaanse collega Foster Dulles. Hij maakt daar alleen een nogal selectief gebruik van. Dulles heeft Luns verzekerd dat Nieuw-Guinea voor Washington even belangrijk is als Formosa, het huidige Taiwan, waarheen het nog kort tevoren zijn Zevende Vloot heeft laten uitvaren. Maar in volgende passages beklemtoont hij dat Amerika geweld geen middel acht voor de oplossing van een territoriaal conflict en geloof hecht aan de verzekering van Djakarta dat het daartoe niet zal overgaan. Washington zal zich dus kennelijk tot het uiterste inspannen om het niet zover te laten komen; mocht het daarop toch aankomen, dan is de vraag of Nederland zich wel zeker kan achten van Amerikaanse militaire bijstand, behalve bij de evacuatie van Nederlanders uit het gebied in geval van oorlogsgevaar. (52) Voorzichtig verlegt Den Haag zijn koers van een *Alleingang* in Nieuw-Guinea naar 'internationalisatie'. Die koerswijziging wordt in september 1960 tijdens een cocktailparty voor de buitenlandse pers geopperd door minister-president dr. J.E. de Quay. Als daarover in Nederland van rechts een storm van verontwaardiging opsteekt, schrijft de regering dit toe aan een verspreking. Is het een proefballonnetje, een teen in het water van de internationale publieke opinie? Een jaar later lanceert het kabinet-De Quay officieel het plan-Luns: Nederland zal het gebied blijven besturen als *trustee*, gemachtigde, van de Verenigde Naties, onder toezicht van door de VN aan te wijzen landen.

Twaalf jaar eerder was dat toereikend geweest om de Verenigde Naties voor Nederland te winnen, in 1961 niet meer. Sedert 1949 zijn veel voormalige koloniën als onafhankelijk land tot de VN toegetreden en zij wantrouwen het dat Nederland als ex-kolonisator optreedt voor het zelfbeschikkingsrecht van de Papoea's. Zij steunen de Indonesische aanspraak op *100% Merdeka* voor het grondgebied van het voormalige Nederlands-Indië. De VN laten Den Haag ondershands weten niet te voelen voor een trusteeschap.

Nederland komt te laat, ook doordat het internationale prestige en gewicht van Indonesië snel zijn toegenomen. Het heeft in de VN nooit de vereiste tweederde meerderheid weten te verwerven voor zijn standpunt inzake Nieuw-Guinea, maar wel een groeiend aantal stemmen. Met de Indiase premier Nehru van India en de Egyptische president Nasser geldt president Soekarno in de wereld als een boegbeeld van de 'ongebonden landen' tussen de machtsblokken van Oost en West, en hij voert een neutralistische politiek. Hij maakt zich minder afhankelijk van Washington, dat hem weinig steunt in zijn pogingen Nieuw-Guinea te veroveren, en slaagt erin grote wapenleveranties te verkrijgen van de Sovjet-Unie, die met haar rivaal Communistisch China de concurrentie om de gunst van de Derde Wereld is aangegaan. Daarmee maakt hij zich voor de Verenigde Staten tot een risico dat onschadelijk gemaakt moet worden door het tegemoet te komen. In Washington doet dan de dominotheorie opgeld: na het verlies van China en de nederlaag der Fransen in Vietnam dreigen meer Aziatische landen in communistische handen te vallen. Het is dus zaak het tij in Indonesië te keren.

De toezeggingen van steun waarop Luns zich beroept, verliezen hun waarde als – reeds onder de Republikeinse president Dwight Eisenhower, maar vooral nadat in november 1961 de Democraat John Kennedy tot diens opvolger verkozen is – het beleid van Washington wordt dat Indonesië tevreden moet worden gesteld inzake Nieuw-Guinea. Met een trouwe, standvastige bondgenoot als Nederland hoeft Washington minder rekening te houden. Luns is met zijn plan in de Verenigde Naties kansloos. Enige, vooral Franstalige Afrikaanse landen stellen, na een intensieve lobby van vooraanstaande Papoea's, een tijdelijk internationaal bestuur over het

gebied voor om het zelfbeschikkingsrecht van de bevolking te garanderen. Maar dit voorstel haalt niet de vereiste meerderheid. Nederland brengt daarop op aandringen van de Amerikanen zijn plan niet eens meer in stemming.

Ondertussen gaat Nederland door met het bevorderen van de natievorming onder de Papoea's; ze krijgen een eigen vlag, nationaal wapen en volkslied en in april 1961 ook een volksvertegenwoordiging. Cees van Dijk, de latere minister van Ontwikkelingssamenwerking, trekt als bestuursambtenaar wekenlang door de moerassen van zuidelijk Nieuw-Guinea om de dorpsbevolking uit te leggen wat een volksvertegenwoordiging, verkiezingen en afgevaardigden zijn – hij probeert het met een stok in de modder te tekenen. Voor de installatie van de Nieuw-Guinea Raad in Hollandia komt staatssecretaris Th.H. Bot over uit Den Haag en nodigt de leden uit een datum vast te stellen waarop de bevolking haar zelfbeschikkingsrecht wil uitoefenen. “Nooit in de geschiedenis,” zegt Papoea-voorman Nicolaas Jouwe daarop, “is het voorgekomen dat een koloniale mogendheid haar kolonie uitnodigde om zelfstandig te worden.” (53)

Tegelijk intensiveert Indonesië zijn propagandistische en militaire campagnes voor de verovering van het gebied. Nederland heeft de grootste moeite het te verdedigen, doordat zijn oorlogsschepen en troepentransporten op de lange reis in veel landen niet welkom zijn. Infiltraties van Indonesische militairen op Nieuw-Guinea nemen in aantal en omvang toe. Waar de infiltranten verwacht blijken te hebben door de inheemse bevolking als bevrijders welkom geheten te worden, komen ze bedrogen uit. Weinig Papoea's verlenen de infiltranten hand-en-spandiensten: ze nemen hen gevangen en leveren hen uit aan Nederlandse autoriteiten, die hierin een rechtvaardiging zien van hun beleid om het gebied niet in handen van Indonesië te laten vallen. De meeste Papoea's staan kennelijk aan de kant van Nederland, ze zijn althans gekant tegen Indonesiërs.

* * *

Als in januari '62 Nederlandse marineschepen in de territoriale wateren voor de kust van Nieuw-Guinea drie Indonesische torpedoboten weten te onderscheppen en met geschut verjagen, wordt de situatie precair. Djakarta blijkt een grote invasie voor te bereiden en Amerika wil, zeker na deze Slag bij de Vlakke Hoek, oorlog tot elke prijs vermijden. Onder grote druk van deze twee kanten kan Nederland niet anders dan zich bereid verklaren tot onderhandelen.

De onderhandelingen vinden plaats onder auspiciën van de VN met als bemiddelaar de Amerikaanse diplomaat Ellsworth Bunker. Volgens diens plan moet Nieuw-Guinea aan Indonesië worden overgedragen na een tussenbestuur door de VN van één tot twee jaar, waarna de bevolking alsnog in vrijheid haar staatkundige toekomst mag bepalen. Papoea-leiders bepleiten dat, om de vrijheid van hun keuze te garanderen, dit tijdens het VN-bestuur zal gebeuren, maar dit is voor Indonesië onaanvaardbaar, en daarmee voor Amerika.

Den Haag probeert van het zelfbeschikkingsrecht te redden wat er te redden valt en de termijn tot de volksuitspraak zo kort mogelijk te houden, maar de deadline daarvoor wordt tijdens de besprekingen allengs opgerekt van twee naar zeven jaar, terwijl het VN-tussenbestuur wordt beperkt tot acht maanden. In de Nieuw-Guinea Raad stelt een afgevaardigde voor het zelfbeschikkingsrecht dan maar meteen te effectueren en het land van de Papoea's 'tegenover de buitenwereld te proclameren' als onafhankelijke natie. (54) Het zou Nederland in een bijzonder lastig parket gebracht hebben: had het de Papoea's daarvan gewapenderhand moeten

weerhouden of juist hun onafhankelijkheid hebben moeten verdedigen tegen Indonesië? Het zou op oorlog zijn uitgelopen.

Bij het begin van de officiële onderhandelingen in New York stoomt, in weerwil van afspraken over het staken van vijandelijkheden, een enorme Indonesische oorlogsvloot op naar Nieuw-Guinea, waarboven tegelijkertijd vijfhonderd Indonesische parachutisten neerdalen. Nederland en Indonesië balanceren op de rand van oorlog als op 15 augustus '62, twee dagen voor de Indonesische onafhankelijkheidsviering, het akkoord voor de overdracht van het gebied getekend wordt. De poging van Nederland de dekolonisatie van Nieuw-Guinea in eigen hand te houden eindigt na dertien jaar van toenemende spanning in een debacle: met de overdracht van het gebied, na een kort tussenbewind van de Verenigde Naties, aan Indonesië. (55)

De Nederlandse bevolking doet gelijkmoedig afstand van Nieuw-Guinea. Het geloof in dit nationale avontuur is in de voorgaande jaren al verpieterd. Wel wordt minister Luns door de kwestie bijzonder populair, maar meer omdat hij het namens Nederland tegen Soekarno en de Amerikanen heeft durven op te nemen dan als voorvechter van de Papoea's. Van breed levende compassie met het gewest was nooit sprake. Het was een zaak van revanche op Indonesië.

Indonesië maakt snel korte metten met de illusies van de Papoea's. Al voordat de eerste fase van het VN-tussenbestuur verstreken is, overspoelen Indonesische militairen, ambtenaren en vlaggen het gebied. Djakarta maakt er geen geheim van een volksuitspraak over de toekomst van het gebied overbodig te achten, omdat dit immers al sinds 1945 deel behoort uit te maken van Indonesië. De 'daad van vrije keuze', het uitoefenen van zelfbeschikkingsrecht, is een formaliteit waaraan alleen vanwege het verdrag van New York voldaan moet worden. De inheemse bevolking is door het Nederlandse beleid gesterkt in een perspectief van zelfstandigheid en een anti-Indonesisch nationalisme, dat vanaf '62 met harde hand wordt onderdrukt. In het gebied raken de gevangenen vol met Papoea's die zich verzetten tegen het nieuwe regime of daarvan verdacht worden. Er zijn talrijke meldingen van martelingen en mishandelingen en velen ontvluchten het gebied dat nu Irian Barat, West-Irian, heet.

Nederland ziet lijdzaam toe. Had het iets anders kunnen doen? Het is weliswaar partner bij het verdrag van New York, maar heeft geen actieve rol bij de uitvoering ervan bedongen. Het verheugt zich ondertussen in een voorspoedig herstel van de relaties met Indonesië. Handels- en diplomatieke betrekkingen worden hervat en Luns bezoekt president Soekarno op vriendschappelijke voet. Nadat deze in 1965 na een staatsgreep het veld heeft geruimd voor generaal Soeharto, wordt de verhouding nog hartelijker. Nederland wordt voorzitter van het internationale consortium voor ontwikkelingshulp aan Indonesië.

De dertienjarige kruistocht voor het zelfbeschikkingsrecht van de Papoea's is gevoed door een keurbende van bestuursambtenaren op het eiland. Voor Den Haag is het vooral een prestigestrijd met Soekarno geweest. Nu die verloren is en de bestuursambtenaren er vertrokken zijn, heeft de toekomst van de bevolking in Nederland geen politiek gewicht meer. Slechts de kleine orthodox-christelijke partijen en revanchistische koloniale verenigingen als Door De Eeuwen Trouw maken zich in Den Haag nog sterk voor de zaak van de Papoea's, hetgeen deze een rechts imago geeft en hen ongeliefd maakt in de ogen van links.

Een systeem van *one man, one vote* is door Djakarta voor de volksraadpleging van 1969 als 'on-Indonesisch' afgewezen. De verkiezing van gedelegeerden voor de daad van vrije keuze zowel als die keuze zelf moet geschieden volgens het beginsel

van *musjawarah*: het bereiken van unanieme overeenstemming nadat de betrokkenen elkaar onderling overtuigd hebben. Daartoe wordt zware militaire druk uitgeoefend, die gepaard gaat met een golf van arrestaties. De Indonesische autoriteiten maken onomwonden duidelijk dat ze maar één uitkomst accepteren: aansluiting bij Indonesië. Die wordt dan ook ruimschoots bereikt. De Verenigde Naties, die hierbij hebben moeten 'adviseren, assisteren en participeren' zien wat eraan schort, maar keuren de uitslag met een mild kritisch rapport goed. Nederland maakt er wel bezwaar tegen, maar wil de relatie met Indonesië niet in de waagschaal stellen. De twee landen dienen samen een resolutie in die hun zegen hecht aan deze 'daad van vrije keuze'. (56)

* * *

Nederland behoudt Nieuw-Guinea in 1949 vanwege binnenlandse politieke motieven: als genoegdoening voor het verlies van Indonesië. Het zelfbeschikkingsrecht van de Papoea's is een secundair motief. De verhoudingen veranderen daarna ten nadele van Nederland: het binnenlandse draagvlak voor dit beleid brokkelt af, in het Amerikaanse beleid treedt een kentering op en in Indonesië doet zich een radicalisering voor die gericht wordt op verovering van Nieuw-Guinea. De overdracht ervan aan de VN, als overgang naar beheer door Indonesië, markeert in 1962 een mislukking in het dekolonisatiebeleid.

Hoofdstuk VI

'SURINAME IS FRI, FRI, FRI!'

(Naar de Surinaamse onafhankelijkheid: 1954-'75)

Heeft Nederland in 1975 Suriname in de steek gelaten door zijn onafhankelijkheid te bevorderen? En waarom heeft daar geen volksstemming over plaatsgevonden? Hoe verhoudt het voornemen de staatkundige banden met Suriname te staken zich met de intensieve ontwikkelingssamenwerking daarna?

* * *

Het Statuut is dan wel geen 'eeuwig edict', aanvankelijk ziet het ernaar uit dat Nederland het wel zo opvat. Al wordt soms verondersteld dat het bedoeld is 'als stap naar volledige onafhankelijkheid van de gebieden' in de West (1) en stuurde Nederland volgens oud-premier P.J.S. de Jong in de jaren vijftig en zestig, toen hij staatssecretaris en minister van Defensie was, door 'opbouw van de strijdkrachten' inderdaad aan op een onafhankelijk Suriname (2), maar daarvoor zijn geen aanwijzingen te vinden. Dat verandert pas na mei 1969.

Jan Pronk, als minister nauw betrokken bij het onafhankelijk worden van Suriname, ziet het Statuut als een voor die tijd 'voorlijke' manier om betrekkingen met voormalige koloniën te regelen. (3) Tot 1969 toont Nederland zich er dan ook volkomen tevreden mee. Koningin Juliana spreekt eind 1955 in de Staten van Suriname zelfs de hoop uit dat 'de nieuwe verhoudingen in het Koninkrijk een voorbeeld zullen zijn voor de wereld'. En in de Tweede Kamer zegt PvdA-fractievoorzitter G.M. Nederhorst over de betrekkingen met de West: "De behandeling van dit begrotingshoofdstuk heeft altijd iets feestelijks, ik zou bijna zeggen: iets dierbaars. Wij zijn allen zeer trots op het feit dat wij zulke goede en redelijke verhoudingen hebben met de rijksdelen overzee. We zijn geneigd dat gaarne als voorbeeld te stellen ten aanzien van het buitenland: vrijheid in verbondenheid." (4) Nederland moge dan geen blijk geven van enige behoefte het Statuut te wijzigen, Suriname begint daar omstreeks 1960 op aan te dringen. Anders dan tien jaar eerder, krijgt het daarbij nu geen steun van Antilliaanse zijde. Na een reeks van conflicten met de gouverneurs en met Den Haag (zie hoofdstuk VIII) vraagt de regering in Willemstad om meer autonomie en minder bevoegdheden voor de gouverneur, maar ze wil het Statuut daarvoor niet op de helling zetten. Volgens gouverneur A.B. Speekenbrink wordt dit ingegeven door pragmatisme: men is op de eilanden 'zo zeer op de financiële steun van Nederland aangewezen' dat men 'e.e.a. niet wil compliceren door het uiten van wensen welke de Nederlandse Staten-Generaal misschien kopschuw kunnen maken'. (5)

Ook Den Haag wil de positie van dit rijksdeel liefst ongemoeid laten. "Over de Antillen was al eens gesproken met de Amerikanen: of zij het beheer wilden overnemen," zegt oud-minister De Jong. "Maar zij wezen dat af en de Antillianen wilden het ook niet, evenmin als onafhankelijkheid." (6)

Maar Suriname voelt zich sterker staan ten opzichte van Nederland. Als Den Haag in de jaren vijftig weigert een stuwdam te financieren die energie moet leveren voor de verwerking van bauxiet tot aluinaarde (dit mede op advies van de Nederlandse bauxietonderneming Billiton, die vreest dat haar Amerikaanse concurrent Alcoa te zeer bevoordeeld zal worden), laat Alcoa de dam op eigen kosten bouwen; het bedrijf levert daarmee tevens elektriciteit aan de hoofdstad Paramaribo. Pengel zinspeelt er

dan ook regelmatig op dat, wanneer Nederland de defensie van het rijksdeel niet meer voor zijn rekening zou willen nemen, hij daarvoor met succes een beroep kan doen op de Verenigde Staten.

India, Indonesië en de landen aan de westkust van Afrika, naties waarmee de diverse Surinaamse bevolkingsgroepen zich verbonden voelen, zijn inmiddels reeds onafhankelijk geworden. De onafhankelijkheid van de eerstgenoemde landen stemt Surinamers van Aziatische herkomst trots, zonder dat ze er een voorbeeld in zien voor het land waar ze wonen: hun positie is er te kwetsbaar om een onafhankelijk Suriname aantrekkelijk te vinden. Maar de Creolen, die politiek en sociaal in het land het overwicht hebben, voelen zich achtergesteld bij veel andere tropische landen. "Velen hunner verkregen onafhankelijkheid, zodat de status van Suriname ten aanzien van hen relatief achteruit is gegaan," schrijft premier S.D. Emanuels in februari 1961 aan zijn Nederlandse collega De Quay. (7) Suriname is de dupe van de wet van de remmende voorsprong: het Statuut, zeven jaar eerder nog 'voorlijk', is dan al achterlijk geworden.

De regering-Emanuels, in 1958 aangetreden, geeft het land een nieuwe vlag en volkslied, een wapenschild en als nationale feestdag 1 juli, de datum van de bevrijding der slaven, die nu voor meer algemeen gebruik Dag der Vrijheden gedoopt wordt. Het nieuwe volkslied is getoonzet in het Sranantongo, de taal der Creolen, op bankbiljetten prijkt een *kotomisi*, een Creoolse in de feesttooi van deze bevolkingsgroep.

Paramaribo dringt bij Nederland aan op het beleggen van een nieuwe Ronde Tafel Conferentie: het wil zijn buitenlandse betrekkingen voortaan zelfstandig behartigen. Den Haag heeft al Surinamers opgenomen in de buitenlandse dienst van het koninkrijk (zo wordt Lou Lichtveld alias Albert Helman gevormachtigd minister in Washington), maar het steekt Suriname dat Nederland zich in de VN, mede namens zijn rijksdelen overzee, pleegt te onthouden bij stemmingen over het Zuid-Afrikaanse apartheidsbeleid. De regering in Paramaribo wil ruimte voor een eigen, met de Surinaamse identiteit strokende buitenlandse politiek.

Den Haag heeft geen behoefte aan een nieuwe Ronde Tafel Conferentie; het wil eerst afwachten hoe het Statuut zich in de praktijk verder ontwikkelt. Het gaat niettemin overstag voor het urgente Surinaamse verlangens. Paramaribo heeft zelfs al een delegatie voor de conferentie aangewezen.

PvdA-senator George Cammelbeeck bepleit inmiddels het Statuut zo te wijzigen dat het voorzitterschap bij het 'intern appèl' voor de regeling van conflicten rouleert, zodat Nederland er niet steeds de doorslag kan geven. Dat zou inderdaad de gelijkwaardigheid in het koninkrijk vergroot hebben, maar de Nederlandse werkgroep die de RTC voorbereidt, wijst dit voorstel af omdat de Nederlandse premier door zijn 'betrekkelijke onpartijdigheid' juist bij uitstek geschikt is als scheidsrechter. (8)

De Ronde Tafel Conferentie begint op 29 mei 1961 in Den Haag. De andere hoofdsteden zijn ook aanbevolen als vergaderplaats, maar de Surinamers vrezen dat de Antillianen in Paramaribo met de Surinaamse oppositie gemene zaak zullen maken tegen wijziging van het Statuut, terwijl de Antillianen van hun kant bang zijn dat de Surinamers in Willemstad nationalistische sentimenten zullen opwekken onder de zwarte bevolking van Curaçao. (9)

Dat Suriname een zelfstandige buitenlandse politiek wenst te voeren maar de defensie van zijn grondgebied aan het koninkrijk wil blijven opdragen, noemt Den Haag een streven naar de 'kwadratuur van de cirkel'. Defensie is immers een voortzetting van buitenlandse politiek met andere middelen. Den Haag meent dat Suriname dan ook consequent moet zijn door een 'volkenrechtelijke status' te

aanvaarden, bijvoorbeeld als dominion, alleen door de kroon met Nederland verbonden. De Surinamers beseffen dat dit nagenoeg gelijk staat aan nationale soevereiniteit, en daarop kan ze politiek gezien niet ingaan. (10)

Het kabinet-Emanuel is de eerste manifestatie van 'verbroederingspolitiek', een coalitie tussen de partijen van Creolen en Hindoestanen, de Nationale Partij Suriname (NPS) en de Verenigde Hindoestaanse Partij (VHP). NPS-leider Pengel stelt zich in deze jaren nationalistisch op en eist regelmatig onafhankelijkheid. Omwille van hun samenwerking heeft VHP-leider Jaggernath Lachmon weliswaar ingestemd met Pengels streven om het Statuut open te breken, maar het maakt zijn achterban kopschuw. Dat komt doordat nationalistische Surinamers claimen voor de afstammelingen van slaven en de nieuwe nationale symbolen vooral Creoolse symbolen blijken te zijn: men vreest dat onafhankelijkheid gelijk staat aan Creoolse suprematie. De onrust hierover onder de Hindoestanen bedreigt Lachmons leiderschap en hij bindt in.

De Surinaamse delegatie staat door deze onderlinge verdeeldheid van meet af aan te zwak om iets af te kunnen dwingen. Ze bedingt een grotere rol in de buitenlandse vertegenwoordiging van het koninkrijk, maar minister Luns van Buitenlandse Zaken wijst er fijntjes op dat de overzeese rijksoverheden het bij uitnodigingen om plaats te nemen in afvaardigingen naar het buitenland bij gebrek aan belangstelling of deskundige gegadigden maar al vaak hebben laten afweten. De conferentie wordt op 14 juni 1961 voor onbepaalde tijd verdaagd.

Nederland heeft ter conferentie geen standpunt ingenomen over onafhankelijkheid van Suriname. De hoogste adviseur van Buitenlandse Zaken inzake het Statuut, N.S. Blom, oppert in een nota dat daarover wellicht een referendum gehouden kan worden, maar dan alleen in overleg met de Surinaamse regering – die het gezien de geschetste binnenlandse politieke verhoudingen niet zal uitschrijven. De voor de West verantwoordelijke minister en vicepremier H.A. Korthals ontwerpt een schema waarin Suriname weliswaar in drie fasen onafhankelijk kan worden, maar waaruit ook een duidelijke voorkeur blijkt voor blijvende verbondenheid van het land via 'een soort Dominionstatus'. Dit plan wordt echter niet besproken doordat Pengel omwille van de 'verbroedering' met Lachmon voortaan zwijgt over de staatkundige toekomst van Suriname.(11)

Kort na de RTC, op de nationale feestdag 1 juli 1961, richten Surinamers, teleurgesteld over het verloop van de conferentie, de Partij Nationalistische Republiek (PNR) op, die onafhankelijkheid binnen een jaar eist. (12)

* * *

"De hele discussie over onafhankelijkheid voor Suriname en de Antillen is heel sterk beïnvloed door de gebeurtenissen in Willemstad," zal premier Den Uyl in '75 zeggen. "De ontoereikendheid en onhoudbaarheid van het Statuut waren door het oproer goed tot uitdrukking gekomen, omdat door velen de Nederlandse interventie is uitgelegd als een handreiking aan de heersende elite tot onderdrukking van het opkomende proletariaat." (13)

Op Curaçao staat op 30 mei '69 de binnenstad van Willemstad in lichterlaaie. Een arbeidsconflict bij de olieraffinaderij op Curaçao is geëscaleerd tot een volksopstand. Een woedende menigte trekt plunderend en brandstichtend door de straten. Een etmaal lang heerst totale wanorde. De overheid wordt er volkomen door verrast. De premier, de gouverneur en diens plaatsvervanger zijn allen afwezig. De Antilliaanse minister van Justitie vraagt in Den Haag militaire bijstand aan en minister J.A. Bakker

van Koninkrijkszaken verleent deze zonder ruggespraak, in het vertrouwen dat de ministerraad zijn besluit later zal goedkeuren (zoals ook gebeurt). De korpsen mariniers op Curaçao en Aruba zijn dan al onderweg naar de stad. Op 31 mei vertrekken driehonderd mariniers uit Nederland naar het eiland, waar ze, de mitrailleur in de aanslag, door de stad patrouilleren en de orde herstellen. Op 9 juni eindigt de militaire bijstand.

Deze gebeurtenissen vormen de aanleiding tot een drastische koerswijziging in het Nederlandse dekolonisatiebeleid. Tot 1969 is het standpunt van de grote politieke partijen geweest dat Nederland geen initiatief zal nemen om het Statuut te wijzigen of te beëindigen. Nederland mag de West volgens KVP-leider De Kort niet 'de woestijn in sturen'. De antirevolutionair J.A. Bakker, van 1967 tot '71 als vicepremier belast met de overzeese rijksdelen, spreekt hen huiselijk toe over het idee van onafhankelijkheid: "Als jullie het willen dan is dat uitstekend, even goede vrienden. Willen jullie het niet, ook goed, dan blijven we rustig gezellig bij elkaar in dezelfde familie. Jullie beslissen." (14)

PvdA-voorman J.M. den Uyl acht dan 'volkomen onafhankelijkheid' van de rijksdelen in de West wel 'aanvaardbaar'. (15) Maar als de PvdA de onafhankelijkheid van Suriname had willen bevorderen, zou ze de Partij Nationalistische Republiek niet in een zo kwaad daglicht gesteld hebben als ze in haar wetenschappelijk tijdschrift *Socialisme & Democratie* doet. Daarin wordt de partij een 'ideologie van bloed en bodem', zwart racisme en bewondering voor Hitler toegeschreven. (16) Ook Den Uyl veroordeelt in de Tweede Kamer haar 'bijzonder onaantrekkelijke kanten' en haar 'ideologische ondergrond die in strijd is met de notie van democratie'. (17)

In '67 doorbreekt de nieuwe partij D'66 de postkoloniale consensus in Nederland. "Iedereen is het erover eens dat de onafhankelijkheid ten slotte zal moeten worden gegeven," stelt zij. "Er is slechts één vraag: welke initiatieven zal Nederland op welk moment moeten ontwikkelen?" De nadruk verschuift zo van het passieve *afstand doen* van soevereiniteit naar het actieve *verlenen* van onafhankelijkheid, waartoe de koloniale mogendheid zelf het initiatief mag nemen; alleen is de vraag hoe en wanneer. (18) Reeds twee jaar later is een brede politieke meerderheid ervan overtuigd dat Nederland dit mag doen. Daarbij speelt de opstand in Willemstad een grote rol.

Nederland ontwaakt erdoor uit zijn droom van een Caraïbische idylle, waar het leven vreedzaam en gemoedelijk voortkabbelt. Men toont zich geschokt door het beeld van gewapende mariniers die met de mitrailleur in de aanslag in de straten van een tropisch stadje namens het Koninkrijk der Nederlanden opstandige arbeiders in toom moeten houden, en door de internationale afkeuring die dit moet oproepen. Laat Nederland zich twee decennia na de politionele acties in de Oost – de vergelijking wordt door linkse actiegroepen prompt getrokken – zich voor het oog van de wereld opnieuw kennen als koloniale houwdegen?

In werkelijkheid besteedt de buitenlandse pers nauwelijks aandacht aan de revolte van Willemstad, en dan nog vaak in voor Nederland positieve zin. Alleen de Cubaanse socialistische staatskrant *Granma* en *The Voice of Jamaica* beschuldigen Nederland (en ook de Verenigde Staten) van imperialisme en kapitalistische uitbuiting der eilanden. De *Frankfurter Allgemeine Zeitung* vraagt zich af of het Statuut geen wijziging behoeft. Maar grote internationale organisaties veroordelen het Nederlandse optreden niet en in de archieven van de Verenigde Naties en de Organisatie van Amerikaanse Staten komt het niet eens voor. (19) De wereldwijde afkeuring is een projectie: men geneert zich en voelt zich op het wereldtoneel in zijn hemd staan.

Eerder in dat jaar zijn te Paramaribo zulke heftige protestacties gevoerd dat de vraag rijst of ook in Suriname de Nederlandse troepenmacht moet ingrijpen. De onrust begint met onvrede onder door Nederland uitgezonden leraren over de toestand in het land en het bewind van premier Pengel, maar ze verbreedt en verheeft zich spoedig. Den Haag heeft zich, gevoed door rapporten van de gouverneurs, al langer geërgerd aan de populistische, Latijns-Amerikaanse stijl van Pengel, zijn spilzucht, machtsmisbruik en corruptie. Gretig vertelt men elkaar dat de Surinaamse premier in het Amsterdamse Hilton zwarte lakens bestelt omdat hij al zo vaak zwarte vrouwen tussen witte lakens heeft. De troebelen van '69 vormen een gereede aanleiding zijn regering de gebruikelijke jaarlijkse aanvulling op de landsbegroting te onthouden. Daardoor kan Paramaribo de overeengekomen salarisverhogingen voor onderwijzers niet betalen, wat indirect leidt tot Pengels val. Suriname moge formeel autonoom zijn, Den Haag heeft er via de geldkraan een overwegende invloed.

Nog riskanter voor Nederland is het grensconflict waarin Suriname inmiddels betrokken is geraakt. De grenzen van het land zijn nooit vastgesteld: zowel aan zijn oost- als aan zijn westzijde liggen 'betwiste gebieden' waarop respectievelijk de buurlanden Frankrijk en Guyana aanspraak maken. Juist terwijl over de grenskwestie diplomatiek overleg plaatsvindt, richt Guyana in 1967 in het omstreden gebied een militaire post in en arresteert er enige Surinaamse landsdienaren. In strijd met het Statuut, dat het koninkrijk belast met defensie, richt Paramaribo dan een eigen 'defensiepolitie' op die in het gebied eveneens een post sticht, *Tigri* (tijger) genaamd. Volgens geheime inlichtingen is deze uitgerust met wapens die verstrekt zijn door Venezuela, dat zelf ook een grensconflict heeft met Guyana. Als Tigri in augustus 1969 door de Guyanese luchtmacht overvallen wordt en Suriname de post moet ontruimen, neemt in Paramaribo de ergernis over de Nederlandse afzijdigheid toe, en in Den Haag de nervositeit over de gevolgen. Het Statuut legt Nederland de plicht op de Surinaamse grenzen te verdedigen: heeft het zich daardoor verstrikt in een netwerk van verplichtingen met onoverzienbare militaire consequenties? (20)

* * *

Kort na mei '69 zegt minister Bakker, die zich eerst zo soepel heeft opgesteld inzake onafhankelijkheid maar nu geërgerd is door de verwijten van kolonialisme en uitbuiting, dat 'van Nederlandse zijde jaarlijks miljoenen in de Nederlandse Antillen en Suriname gepompt worden en dat in dit licht gezien Nederland [deze rijkdelen] liever vandaag dan morgen kwijt [wil] zijn'. (21) In een spoeddebat in de Tweede Kamer, drie dagen na de onlusten in Willemstad, verklaart PvdA-fractievoorzitter Nederhorst dat Nederland met het Statuut een verantwoordelijkheid op zich genomen heeft die het niet kan dragen en waarmaken. In artikel 43 waarborgt het de kwaliteit van het bestuur overzee, maar het moet de zorg daarvoor overlaten aan de rijkdelen. De opstand op Curaçao komt voort uit sociale misstanden waarop Nederland geen invloed heeft, terwijl het wel voor de gevolgen moet opdraaien. PvdA-afdelingen vragen om beëindiging van het Statuut en het verlenen van onafhankelijkheid aan de overzeese gebiedsdelen, en D'66 wil dat het inzetten van militaire eenheden onmogelijk wordt gemaakt. "Voor mijn fractie is het Koninkrijksverband een anachronisme, dat ter wille van de drie gebiedsdelen van het Koninkrijk eigenlijk zo spoedig mogelijk dient te verdwijnen," zegt D'66-fractieleider H.A.F.M.O. (Hans) van Mierlo in de Tweede Kamer. Het zijn opvattingen die zich slecht verdragen met hun zelfbeschikkingsrecht en met het garanderen van rust en orde in de overzeese rijkdelen, waartoe Nederland zich verplicht heeft.

De regeringscoalitie toont zich eveneens bezorgd over de toestand op de Antillen, maar is nog terughoudend met pleidooien voor het losser maken van de band met de West. Al een jaar later echter pleit ook de ARP in een rapport voor onafhankelijkheid van de overzeese rijksgedelen 'niet later dan 1975' en KVP-woordvoerder Th.E. Westerterp stelt voor een streefdatum te bepalen voor hun staatkundige onafhankelijkheid. In het verkiezingsprogramma van de drie confessionele partijen staat daarna dat Nederland niet alleen constructief moet meewerken als de landen in de West wijziging of beëindiging van het Statuut wensen, maar daartoe ook voorstellen mag doen. De oppositie laat zich ondertussen steeds krasser uit. PvdA-Kamerlid Theo van Lier verkondigt in '71 als voorzitter van de Kamercommissie voor de West dat Nederland moet 'handelen als een zwemleraar die op een gegeven moment tegen zijn leerlingen moet zeggen: En nu het diepe in.' (22) Zijn fractiegenoot H. Franssen dreigt in '72 dat de rijksgedelen in de West hun onafhankelijkheid 'per aangetekende post toegezonden' zullen krijgen (23) – al is dat volkenrechtelijk uitgesloten.

In de Troonrede van 1970 heeft Nederland verklaard de sociale en economische ontwikkeling van Suriname en de Antillen 'in toenemende mate' te zullen steunen. In informele contacten wordt politici uit deze landen verzekerd dat, in geval van een keuze voor onafhankelijkheid, die belofte gestand zal worden gedaan; sommigen vatten dit op als een aanmoedigingspremie. In dat jaar en in '71 vinden te Willemstad, Den Haag en Paramaribo tripartiete overlegondes plaats over de toekomstige verhoudingen in het koninkrijk. Een Koninkrijkscommissie moet de zaak gaan bestuderen.

Na lang overleg over haar taak en samenstelling vat de commissie haar werkzaamheden in januari '72 aan. Ze omvat 51 leden en heeft als opdracht 'realiseerbare alternatieven voor de bestaande staatkundige verhoudingen aan te geven'. Het centrum-rechtse kabinet-Biesheuvel, gesteund door confessionelen, liberalen en afgescheiden sociaal-democraten, heeft bij zijn aantreden in augustus '71 onderstreept dat Nederland daarvoor ook zelf voorstellen mag doen. Maar het Surinaamse kabinet-Sedney, waarin de Hindoestaanse partij VHP het overwicht heeft, heeft al meteen toen het in '69 aantrad een verdere dekolonisatie van het land in de 'ijskast' gezet: "Deze regeringsperiode zal niet als inzet hebben het verwerven van nationale zelfstandigheid." (24) Het verlangt dat de commissie uitdrukkelijk ook naar andere dan volkenrechtelijke alternatieven, lees: onafhankelijkheid, moet zoeken.

Maar beide Caraïbische secties krijgen in de commissie het gevoel dat de Nederlandse leden druk op hen uitoefenen om voor onafhankelijkheid te kiezen. Deze wuiven alternatieven steevast weg, zoals de 'ontwikkelingsgemeenschap' die is ontworpen door de Nederlandse hoogleraar H.C. Bos en waarvan de Surinaamse premier Jules Sedney erg gecharmeerd is. Van Nederlandse zijde wordt al een 'licht Statuut' opgesteld dat de overgang naar onafhankelijkheid in enkele jaren mogelijk moet maken. De Nederlanders koesteren zich in de gedachte dat de overzeese rijksgedelen daarvoor op den duur wel te vinden zijn.

In de West heeft men echter een duidelijke voorkeur voor een 'gemenebest' van nagenoeg onafhankelijke landen, onder de Nederlandse koning als nominaal staatshoofd. De gevoelswaarde van de term gemenebest ligt voor commissieleden uit de West in de blijvende band met Nederland. Voor zover onder hen de gedachte van onafhankelijkheid bijval vindt, geven zij daaraan een zeer beperkte uitleg: zij willen namelijk 'geen van de voordelen van de vroegere verbondenheid opgeven'. Dat geldt niet alleen het niveau van ontwikkelingshulp (dat Nederland bereid is te

garanderen), maar ook het behoud van de Nederlandse nationaliteit en het recht van vrije vestiging in Nederland.

Dat laatste punt is pikant, omdat het kabinet-Biesheuvel dan juist laat onderzoeken in hoeverre het Statuut het mogelijk maakt de toelating van Surinamers en Antillianen tot het Europese deel van het koninkrijk te beperken. (25) In het begin van de jaren zeventig begint hun emigratie naar het moederland toe te nemen, en botsingen met een raciaal karakter hebben zich al voorgedaan. Dit wakkert onder Nederlandse politici de voorkeur voor onafhankelijkheid van de Suriname en de Nederlandse Antillen verder aan.

In maart 1973 belandt de Koninkrijkscommissie tijdens een plenaire zitting te Willemstad in een 'complete impasse'. In Suriname zijn dan ernstige en langdurige stakingen uitgebroken met spanningen tussen de bevolkingsgroepen, grote betogingen en hevige rellen, waarbij een dode is gevallen. Ondershands polst de Surinaamse regering de Haagse bereidheid om militaire bijstand te verlenen. Ze vraagt die uiteindelijk niet aan (26), maar in Den Haag is weer het schrikbeeld gewekt van gewapende interventie in een sociaal conflict overzee en is de overtuiging aangewakkerd dat men van zulke verplichtingen af moet. In Suriname is tegelijk de indruk versterkt dat men van Nederland niet veel te verwachten heeft als het gaat om het waarborgen van rust en orde in het Statuut.

PvdA, D'66 en de PPR verscherpen inmiddels in hun gemeenschappelijk program Keerpunt '72 het standpunt dat ze al in '69 hebben ingenomen: 'nadrukkelijk' moet worden 'gestreefd' naar onafhankelijkheid van de West. "Suriname en de Nederlandse Antillen worden binnen de komende regeringsperiode, d.w.z. voor eind 1976, onafhankelijk," luidt de tekst; over de noodzakelijke instemming van die rijkdelen zelf wordt niet gerept. (27)

Deze koerswijziging in het dekolonisatiebeleid wordt in Nederland breed gedragen: ook de VVD is geporteerd voor het opruimen van de laatste resten kolonialisme, al waarschuwt haar Tweede Kamerlid H.J.L. Vonhoff voor een overhaasting die de rechtszekerheid, door het Statuut gewaarborgd, in gevaar kan brengen. De centrum-rechtse kabinetten-De Jong en -Biesheuvel houden formeel steeds vast aan de lijn dat het Statuut niet tegen de wil van de rijkdelen gewijzigd zal worden en dat dit alleen met hun medewerking kan geschieden. Vooralsnog wijzen de beide rijkdelen onafhankelijkheid echter af. Nederland staat daardoor in feite machteloos bij zijn streven hen onafhankelijk te maken.

* * *

Bij de formatie van het kabinet-Den Uyl in 1973 wordt Keerpunt '72, het verkiezingsprogram van de drie progressieve partijen, tot regeringsprogram verheven. Maar in de regeringsverklaring van mei '73 komt de termijn die in dat program genoemd wordt voor verwezenlijking van de Surinaamse onafhankelijkheid ('voor eind '76') niet voor. De premier kondigt overleg met de overzeese rijkdelen aan om 'tot een eindbeslissing over het tijdstip van onafhankelijkheid van dezelfde landen te geraken'. De antirevolutionaire minister van Binnenlandse Zaken, W.F. de Gaay Fortman, die tevens met de West is belast, heeft bij zijn aantreden 'geen gezeur over onafhankelijkheid' bedongen: "Denk erom: alleen als zij het willen, wij beginnen er niet over." (28) Persoonlijk wil hij liefst het Statuut handhaven. Maar premier Den Uyl en minister Pronk van Ontwikkelingssamenwerking, beiden PvdA, staan een 'spoedig te verwezenlijken onafhankelijkheid' voor. De laatste wil de overzeese rijkdelen zelfs een verhoging van de ontwikkelingshulp in het vooruitzicht

stellen om dit te bevorderen. (29)

Den Uyl, Pronk en De Gaay Fortman zijn allen van gereformeerde huize, maar alleen de laatste is het gebleven. Hij is 'met al zijn vezels met de West verbonden', terwijl de twee anderen die landen niet kennen. 'Gaius' bezocht ze al als eenjarige, toen zijn vader in 1912 rechter werd op Curaçao. Hij heeft met Suriname en de Antillen 'banden voor het leven' gekregen, is bij de culturele samenwerking met de West betrokken geraakt en leert als hoogleraar aan de Vrije Universiteit tijdens diens studietijd Eddy Bruma kennen (voor zover dat mogelijk is: hij vindt hem een 'cryptische persoonlijkheid').

Joop den Uyl (geb. 1919) heeft als student afscheid genomen van het geloof en is toegetreden tot de Partij van de Arbeid, waar hij deel uitmaakt van de Nova Zembla-groep (genoemd naar het voornaamste lid, de politicoloog Jan Barents), die oppositie voert tegen het Indonesië-beleid van de partij. Die ervaring heeft grote invloed op zijn opstelling tegenover de Surinaamse onafhankelijkheid. "De grondfout in Indonesië is geweest dat wij de echte democratische krachten de adem hebben benomen toen die nog invloed hadden," zegt hij. "En ik denk dus wel eens: hoe langer wij wachten in Suriname, hoe geringer de kans dat democratische oplossingen daar nog mogelijk blijken. Dat is een spookbeeld van de geschiedenis *that's haunting me*." (30)

Jan Pronk (geb. 1940) is als economiestudent via zijn leermeester prof. Jan Tinbergen en de oecumenische beweging voor de Derde Wereld tot het socialisme gekomen. Hij heeft zijn wetenschappelijke loopbaan opgegeven om zijn idealen in de politiek te 'operationaliseren'. Daarbij hoort het opruimen van de laatste resten Nederlands kolonialisme, en een ontwikkelingsbeleid waarin *selfreliance*, bevordering van werkgelegenheid en kleine landbouw vooropstaan. Volgens Den Uyl heeft hij te veel 'de neiging mensen en toestanden in schema's te benaderen'. (31)

In Suriname vinden dat najaar verkiezingen plaats. Door de groeiende onvrede over de zittende regering-Sedney, die gestalte heeft gekregen in de stakingsgolf van het voorjaar, verovert de oppositie, verenigd in de Nationale Partij Combinatie, bestaande uit de NPS, de PSV (Progressieve Surinaamse Volkspartij, katholiek), de KTPI (oorspronkelijk: Kaum Tani Persatuan Indonesia, de Javaanse boerenpartij) en de PNR, de meerderheid in de Staten: 21 van de 39 zetels. Deze combinatie vormt een kabinet onder leiding van NPS-aanvoerder Henck Arron. In zijn regeringsverklaring van februari 1974 kondigt deze aan dat Suriname niet later dan ultimo '75 onafhankelijk zal worden.

Henck Arron, geboren in 1936, is gevormd door het koloniale beleid van assimilatie. Hij is opgegroeid in de 'achtertuin van de paters', een woonwijk die is gebouwd op grond van de rooms-katholieke kerk. Hij wordt misdienaar, koorzanger, katholiek verkenners en leerling van katholieke scholen. Het onderwijs is er Eurocentrisch en doordrongen van blanke superioriteit boven onbeschaafde zwarten. Maar de jongen hoort zijn grootvader bewonderend vertellen over de strijd in de jaren dertig van Anton de Kom tegen het koloniale bewind. Op zijn zestiende gaat hij naar de Algemene Middelbare School, en gaat voor het eerst om met anderen dan katholieken. Hij wordt er voorzitter van de schoolvereniging en volgt na zijn eindexamen te Amsterdam een opleiding in het bankbedrijf. In 1960 gaat hij in op het verzoek van Pengel om tot de NPS toe te treden; diens overtuiging dat de Surinaamse autonomie tot minstens een dominionstatus uitgebreid moet worden, spreekt hem aan. (32) Reeds drie jaar later wordt Arron verkozen tot parlementslid en na een machtsstrijd met Olton van Genderen volgt hij Pengel na diens overlijden in 1970 op als partijleider.

Later is vaak aangevoerd dat de NPK tijdens de verkiezingscampagne angstvallig

gezwegen heeft over onafhankelijkheid. Het thema is alleen in negatieve zin aan de orde gesteld door de oppositie, bijvoorbeeld als VHP-leider Lachmon zijn achterban waarschuwt tegen dreigende Creoolse overheersing in een onafhankelijk Suriname. Daarbij verwijst hij vaak naar de rassenrellen in het buurland Guyana, waar Hindoestanen het na de onafhankelijkheid in 1966 zwaar te verduren hebben gekregen van de Creolen.

Maar de NPS, de grootste partij in de NPK-combinatie, is al een reeks verkiezingen ingegaan met onafhankelijkheid als programpunt en heeft daarbij in 1970 als streefdatum 1 juli '75 genoemd. Arron pleit al in '71 voor een onafhankelijk Suriname. "Wij zijn voorstander van een dominionstatus, maar wij zijn ook bereid verder te gaan," zegt hij. "En als u mij vraagt wanneer, dan zeg ik u: vandaag." (33) En in debat met Lachmon voor de Nederlandse televisie verklaart hij dat Suriname binnen twee jaar onafhankelijk zal worden als zijn partij weer aan de macht komt.

Het kon het electoraat dus bekend zijn dat de combinatie de onafhankelijkheid zal opeisen. Drie van de vier partijen zijn ervoor geporteerd. (34) Voor de Partij Nationalistische Republiek is het vanaf haar oprichting in 1961 zelfs haar voornaamste bestaansreden. Ze wist op eigen kracht nooit meer dan één zetel in het parlement te verwerven, maar kan het uitroepen van onafhankelijkheid nu als voorwaarde stellen voor haar toetreden tot de regeringscoalitie. Van de leider van de katholieke Progressieve Surinaamse Volkspartij, Coen Ooft, kent iedere Surinamer het gezegde dat hij liever teruggaat naar de tijd van de *kokolampoe* (de kokoslamp) dan nog langer onder het Nederlandse juk te blijven.

Heeft Arron met zijn aankondiging van februari 1974 de eer aan zich en zijn land willen houden, nu Nederland zich in toenemende mate 'onwillig' toont om de West te behouden en Suriname desnoods 'uit het Koninkrijk zal gooien'? (35) Voor gouverneur Johan Ferrier is dit inderdaad een drijfveer om, hoezeer hij aan Nederland verknocht is, mee te werken aan een soevereiniteitsoverdracht: we laten ons er niet uit gooien. (36) Maar Arron beseft dat het Statuut aan Nederland niet de mogelijkheid biedt een land uit het koninkrijk te 'gooien' en weet dat hij door onafhankelijkheid aan te kondigen 'niet in een leeg zwembad springt'. (37) Uit tal van gesprekken in de afgelopen jaren is hem bekend dat het nieuwe Nederlandse kabinet veel overheeft voor de onafhankelijkheid van Suriname, en hij wil het ijzer smeden nu het heet is en voor zijn coalitie de revenuen (historisch prestige, financiële bijstand) ervan plukken. De politieke constellatie aan beide zijden van de oceaan is er gunstig voor.

Het Nederlandse kabinet is 'blij' met de verklaring van Arron, mits 'de gehele Surinaamse bevolking daarmee kan instemmen'. De Surinaamse oppositieleider Lachmon reageert er meteen op door een referendum over onafhankelijkheid te eisen. De 'volkswil' is daarover immers niet geraadpleegd? Later is door velen gezegd dat daarover eerst een volksstemming had dienen plaats te vinden. Sinds 1960 zijn bijna alle veranderingen in de volkenrechtelijke status van koloniale gebieden na referenda tot stand gekomen en VN-resoluties vereisen instemming van de bevolking voor het aangaan of verbreken van banden met een ander land. Die instemming hoeft echter niet per se te blijken uit een referendum. (38)

Premier Sedney heeft, toen Nederlandse politici erop begonnen aan te dringen dat Suriname onafhankelijk zal worden, herhaaldelijk voorgesteld daar een volksstemming over te houden, maar daarop is 'heftig gereageerd'. "De oppositie – de NPS, Bruma – was natuurlijk tegen omdat ze wel wist dat de uitslag negatief zou zijn en dan was de zaak van de baan. Ik heb toen een referendum voorgesteld van beperkte strekking, met een geldigheidsduur van vijf jaar," zegt hij. "Maar Lachmon

was er tegen om alleen al de optie van onafhankelijkheid aan de bevolking voor te leggen. Daar was hij als de dood voor, sinds hij er in 1961 aan had meegewerkt en dat had moeten bekopen met een scheuring in zijn partij. De meeste Creolen waren tegen onafhankelijkheid, maar als dat idee van hun eigen partij kwam verzoenden ze zich er uit loyaliteit mee en gingen ze Lachmon met zijn verzet ertegen van de weeromstuit als hun vijand zien: als die koelie het niet wil, is het vast goed voor de Creool.” (39)

Had de Koninkrijksregering, die de fundamentele rechten en vrijheden in het koninkrijk waarborgt, niet moeten zorgen dat de Surinamers zich over hun staatkundige toekomst konden uitspreken, zoals ze dat een paar jaar eerder voor de Papoea's bepleitte? Lachmon probeert niet de internationale gemeenschap te mobiliseren voor de eis van een referendum, maar doet daarvoor in een koloniale reflex, vergeefs, een beroep op het moederland. Dat referenda niet in het Nederlandse rechtssysteem pasten, zoals hem te verstaan wordt gegeven, lijkt een drogreden. Nederland heeft geen belang bij een volksstemming die de onafhankelijkheid op losse schroeven kan zetten. Het houdt daarom vast aan zijn standpunt dat de democratisch gekozen regering van Suriname de mening van de meerderheid van de bevolking al afdoende vertolkt. (40)

* * *

Meteen na Arrons regeringsverklaring doet minister De Gaay Fortman op terugreis uit Curaçao het rijksdeel Suriname aan. Hij wordt op de luchthaven Zanderij door vicepremier Van Genderen afgehaald met de woorden: “Zegt u nou toch tegen Arron dat het niet kan! Wij zijn er helemaal niet klaar voor, het wordt een ramp!”(41) De Gaay noemt tegenover Arron de termijn van 22 maanden ‘wel wat erg krap’, maar vindt bij hem geen gehoor. Den Uyl valt zijn minister een week later bij. De Nederlandse regering heeft aanvankelijk verklaard ‘blij’ te zijn met het Surinaamse voornemen, maar dat is later uitgelegd als een eerste ‘persoonlijke reactie’. Den Uyl en Arron verheffen de onafhankelijkheid van Suriname tot een gezamenlijk project. In Indonesië heeft Nederland, nadat nationalistische de republiek hadden uitgeroepen, het initiatief aan zich proberen te trekken en tot het uiterste getracht het proces naar zijn inzicht te doen verlopen. De republiek is beschouwd als concurrent in de machtsstrijd en als tegenstander in de onderhandelingen, niet als partner. Dat is Nederland duur te staan gekomen. Met Suriname wil Den Haag gezamenlijk het doel bereiken van een onafhankelijke republiek vóór het eind van 1975. De besprekingen erover zullen bij toerbeurt in Den Haag en Paramaribo plaatsvinden en Nederlandse onderhandelaars constateren dat in die eerste stad meer resultaten te boeken zijn dan overzee, waar de Surinaamse delegaties onder voortdurende druk staan van aanhangers die zich steeds in hun nabijheid ophouden – met name in de roemruchte Saramacca-bar van het Torarica hotel (Torarica is de oude naam van Paramaribo, Saramacca een plattelandsdistrict).

Al tijdens dat eerste bezoek aan Suriname stelt Den Uyl de emigratie aan de orde als een probleem dat ‘bij de wortel moet worden aangepakt’. Het wijst erop dat bij het verlenen van onafhankelijkheid het beteugelen van immigratie van Surinamers prioriteit heeft gehad voor de PvdA.

Een vrees voor de mogelijke overkomst van grote aantallen landverhuizers uit voormalige koloniën speelt bij nagenoeg elke dekolonisatie een rol. Er worden zorgen geuit over het beroep dat zij doen op collectieve voorzieningen (huisvesting, uitkeringen) en men vraagt zich af of de bevolking een massa nieuwe, gekleurde

ingezetenen wel zal aanvaarden. (42)

Immigranten uit Indonesië zijn na '49 beschouwd als 'repatrianten' die terugkeren naar hun vaderland, al is het grootste deel van hen overzee geboren. Nieuw-Guinea moest hun een toevluchtsoord bieden. De beperkte opnamecapaciteit van dit gebied en ernstige tegenslagen bij hun vestiging leiden echter al in 1950 tot een immigratiestop. Den Haag voert ondertussen voor 'in Indië gewortelde' en 'oosters georiënteerde' Indo-Europeanen een ontmoedigingsbeleid; het houdt hun voor dat ze zich in het moederland niet thuis zullen voelen, onthoudt hun de tegemoetkoming in de kosten van overtocht die westers georiënteerde repatrianten krijgen en moedigt hen aan de Indonesische nationaliteit te kiezen. Soekarno verklaart dat Indo-Europeanen welkom zijn in Indonesië, maar de meeste Indonesiërs zien hen als handlangers van het kolonialisme. Nog geen tien procent van de Indo-Europeanen wordt Indonesiër. (43) Velen van hen krijgen er later spijt van en moeten als 'spijtoptant' alsnog toegelaten worden in Nederland. Uiteindelijk vertrekken naar schatting 331.200 migranten uit het voormalige Nederlands-Indië voorgoed naar Nederland. (44)

Het afscheid van Nieuw-Guinea in 1962 is zonder migratieperikelen verlopen. De meeste Papoea's zijn te arm en onderontwikkeld om de overtocht naar Nederland te maken. De nationalistische voormannen die in Nederland in ballingschap gaan, krijgen (om hen buiten de politieke arena te houden) Delft als woonplaats toegewezen, vanwaar ze ageren voor een onafhankelijk Papoea.

In 1970 bezetten jonge Molukkers die ijveren voor een Republiek der Zuid-Molukken, de ambtswoning van de Indonesische ambassadeur te Wassenaar en enige jaren later nemen Molukse kapingen en gijzelingen grimmige vormen aan; er vallen doden. Het is de onbetaalde rekening van het Nederlandse streven naar federalisme in de Indonesische Archipel. De hoop die minderheden daardoor hebben gesteld op autonomie of onafhankelijkheid, is omgeslagen in wanhoop en frustratie. De tweede generatie Molukse immigranten stelt Nederland verantwoordelijk voor de niet-ingeloste belofte van zelfbeschikking, en zet zijn idealen kracht bij met terrorisme. De beduchtheid voor immigratie uit de vroegere koloniën is in het welvarende Nederland van de jaren zeventig groter dan in het berooide land van een kwart eeuw eerder. Met mensen uit de Oost was meer solidariteit en compassie dan later met rijksgenoten uit de West.

In het begin van de jaren zeventig is de werkloosheid in Nederland begonnen te stijgen. De immigratie uit de West is nog relatief gering, maar door de armoede in de overzeese rijkdelen wordt gevreesd voor een toename. Het streven naar onafhankelijkheid van Suriname en de Nederlandse Antillen heeft daardoor een tweeledig karakter: Nederland wil afscheid nemen van het kolonialisme, en de immigratie beperken; dit laatste, naar men zegt, vooral ten behoeve van de nieuwe staten, die jonge, energieke arbeidskrachten niet kunnen ontberen.

De vestiging van Surinamers in Nederland is in het begin van de jaren zeventig gestaag toegenomen; in 1974 zijn er 70.000. Den Uyl noemt dat verschijnsel 'op zichzelf een aanklacht tegen het beleid dat in het verleden is gevoerd'. Hij zal er steeds de nadruk op leggen dat Suriname niet gediend is van het vertrek van zovelen. En degenen die al in het moederland zijn, doen er goed aan terug te keren teneinde hun land op te bouwen. 'Remigratie' wordt een populair begrip, en in mei '74 zegt de Surinaamse premier op het podium van een afgeladen Marcanti in Amsterdam tot zijn landgenoten: "Mijn filosofie is – en ik ga het keihard stellen – u hoort hier niet thuis! U hoort in Suriname thuis. En ik roep u dan ook op om aan die zelfstandige natie te komen werken." (45). Een kwart van de Surinamers in

Nederland zegt spoedig terug te zullen keren naar zijn vaderland en nog een derde zegt dat op den duur te willen (46), maar zulke voornemens plegen vooral de wensdromen van migranten weer te geven. Retourmigratie van enige omvang is een nagenoeg onbekend verschijnsel.

De Nederlandse regering heeft al diverse malen overwogen voor rijksgenoten uit de West een toelatingsregeling in te voeren. Een commissie heeft vastgesteld dat dit niet in strijd is met het Statuut, maar het kabinet ziet ervan af. Het vreest dat bij de aankondiging van beperkende maatregelen veel Surinamers in een *saive qui peut* ijlings een goed heenkomen zullen zoeken in het moederland. Volgens de Nederlandse sectie van de Koninkrijkscommissie zullen 'allen die door woonplaats of geboorte verbonden zijn (dus ook degenen die in Nederland verblijven)' met Suriname en de Antillen bij een soevereiniteitsoverdracht de Antillen de nationaliteit daarvan verwerven en automatisch vreemdeling worden. In het kabinet stellen de ministers A.A.M. van Agt (Justitie, KVP) en J.P.A. Gruijters (Volkshuisvesting, D'66) zich op dat standpunt. (47) De laatste bepleit een 'volledige onafhankelijkheid,' ,waarna Surinamers voortaan dan ook 'behandeld worden als vreemdelingen'. Als dit niet de uitkomst blijkt te worden, keren deze twee zich tegen soevereiniteitsoverdracht aan Suriname.

Het geeft blijk van weinig vertrouwen in de nieuwe natie dat in Paramaribo meteen geprotesteerd wordt tegen het 'opdringen' van een nieuwe nationaliteit. (48) In Nederlands-Indië hadden alleen Europeanen, ook van gemengde afstamming, de Nederlandse nationaliteit, maar in Suriname de hele bevolking, en zij wil die houden. Lachmon meent dat men een volk niet zonder zijn instemming zijn nationaliteit kan ontnemen en vraagt om invoering van een dubbele nationaliteit, wat Den Haag staatsrechtelijk uitgesloten noemt. Men wordt het ten slotte eens over een compromis: alle Surinamers die op het tijdstip van de onafhankelijkheid buiten Suriname verblijven, zullen Nederlander blijven. Dat heeft de reeds voorspelde aanzuigende werking op de immigratie.

Emigreerden eerst voornamelijk mannelijke Creolen uit Paramaribo naar Nederland, nu zoeken vooral gezinnen van Aziatische herkomst uit de 'districten', het Surinaamse platteland, er een goed heenkomen. Ze stemmen met de voeten tegen de onafhankelijkheid. Als in september 1974 de stroom migranten uit Suriname aanzwelt oppert premier Den Uyl, die aanvankelijk de termijn voor het bereiken van onafhankelijkheid bedenkelijk kort achtte, in de ministerraad deze nog te verkorten teneinde de immigratie in te dammen: "Men moet de mogelijkheid van een versnelde onafhankelijkheid niet helemaal overboord gooien, omdat dit toch wel een beperking [van de migratie] kan inhouden." (49)

Suriname geeft geen medewerking aan beperking van de migratie, al wordt men het in oktober '74 eens over de vestiging in Paramaribo van een instituut voor migratiezaken, dat aspirant-migranten zal registreren. De regering-Arron beseft het gevaar van een *braindrain*, maar is zich ervan bewust dat de bevolking de mogelijkheid wil houden zich in Nederland te vestigen. Suriname heeft die eis al in 1960 verbonden aan het aanvaarden van onafhankelijkheid. Uit electoraal oogpunt kan Paramaribo niet meewerken aan migratiebeperking, die het land bovendien de kans biedt om sociale spanningen te exporteren. Doordat in het zicht van de onafhankelijkheid vooral Surinamers van Aziatische herkomst het land verlaten, vermindert emigratie ook de aanhang van de oppositie.

Ten slotte wordt overeengekomen dat bij de soevereiniteitsoverdracht alle in Suriname geboren en verblijf houdende meerderjarigen die dan nog Nederlander zijn, de Surinaamse nationaliteit verwerven. Wie buiten Suriname verblijft, kan nog

tien jaar lang voor het Surinamerschap kiezen. Bij binnenkomst in Nederland zal vijf jaar lang voor Surinamers geen visumplicht gelden, zodat het effect op de migratie aanvankelijk minimaal is. In 1976 zijn er volgens officiële schattingen al 130.000 Surinamers in Nederland, ongeveer een derde van de totale Surinaamse bevolking. (50)

* * *

De hoofdmoot in de onderhandelingen is van financiële aard: hoeveel geld wordt beschikbaar gesteld voor de ontwikkeling van het onafhankelijke Suriname? Is Nederland tegenover Indonesië de vragende partij geweest, tegenover Suriname is het de biedende partij. Nederlands-Indië was een wingewest, Suriname geldt als een schadepost, waarvan Den Haag graag verlost wil raken; daar moet het een prijs voor betalen. Het behoud van Nederlands economische positie, dat in Indonesië zo'n grote rol speelde, is in Suriname niet aan de orde. De belangen van Nederlandse ondernemingen in het bankwezen, de energie, handel en bierbrouwerij wegen niet op tegen het politieke belang van onafhankelijkheid. Houtexploitant Bruynzeel en bauxietexploitant Billiton zijn al op hun retour, andere Nederlandse bedrijven (in rijstbouw en suikerteelt) zijn noodlijdend en deels reeds zonder schade aan Suriname overgedragen. Het grootste Nederlandse belang is het monopolie van de KLM op de luchtlijn Paramaribo-Amsterdam, dat nu juist door de aangekondigde onafhankelijkheid floreert doordat velen er per vliegtuig voor op de vlucht slaan. Dit belang dient Den Haag echter niet: het gelast het aantal vluchten per week te verminderen om te voorkomen dat Suriname leegloopt door massaal vertrek naar Nederland.

Nederland wil Suriname tot een 'proefpolder' van ontwikkelingssamenwerking maken, net zoals indertijd Nieuw-Guinea. (51) "Wij wilden het goed doen," zegt oud-minister Pronk achteraf. "Beter dan Engeland, dat landen als Guyana liet vallen en zich er niets meer van aantrok. Dat leidt tot machtsstrijd, chaos en revolutie. Wij wilden de onafhankelijkheid niet in economische neergang laten uitmonden, maar garanties scheppen voor economische verzelfstandiging die verpaupering tegenging." (52)

Nederland wil in Suriname graag zijn 'bijzondere medeverantwoordelijkheid' waarmaken. Het brengt de Haagse onderhandelaars in een zwakke positie. "Softies waren we," zegt Pronk, "maar *softies* echt vanuit een politieke overtuiging." (53) De onafhankelijkheid moet met zo min mogelijk onderlinge wrijving tot stand moet worden gebracht. "Als Nederland blijkt geeft grote moeite te hebben met de onafhankelijkheid van Suriname zal de afkoopsom des te groter moeten zijn," voorziet Den Uyl in december '74. "Het zal al moeilijk genoeg zijn niet in een positie te komen waarin men wordt gechanteerd."

Suriname vraagt zoveel mogelijk geld om in een zo kort mogelijke termijn te besteden, Nederland wil een veel kleiner bedrag beschikbaar stellen voor een langere termijn en bovendien betrokken blijven bij de besteding ervan – een bemoeienis die Bruma meteen afwijst. (54) Op instigatie van minister van Financiën W.F. Duisenberg gaat Nederland de onderhandelingen in met een bod van één miljard gulden. Een hoger bedrag zou de absorptiecapaciteit van het land te boven gaan en overbesteding, bestedingsdwang, cliëntelisme, patronage en corruptie in de hand werken.

Aan Surinaamse zijde doen bedragen tot veertien miljard de ronde, maar als de

gemengde commissie-Bos/Rijsdijk begin '75 een rapport over de ontwikkeling van Suriname uitbrengt waarvan uitvoering zeven miljard zou vergen, richt men zich op dat bedrag. In Paramaribo wordt van mening verschild over de vraag of men nu van Nederland moet eisen het plan van de commissie in zijn geheel uit te voeren dan wel het alleen te financieren, maar de laatste stroming wint het pleit. Gevraagd wordt nu zeven miljard. "Geld! Geld moeten we zien!" roept minister Van Genderen tijdens de onderhandelingen. (55)

Volgens voorzitter Bos behelst het rapport van zijn commissie een waardevol 'raamwerk' en 'uitgangspunt' voor de ontwikkeling van het land, maar in het kabinet-Den Uyl ziet men het vooral als een verlanglijst vol projecten die met name Creoolse belangen dienen. De enige die een samenhangende visie presenteert, is de Surinaamse oud-minister Essed. Dr. ir. Frank Essed is als zwarte jongen opgegroeid op een achtererf in Paramaribo. Hij heeft in Wageningen gestudeerd en tijdens zijn studie in Amsterdam deel uitgemaakt van de kring rond het schrijversechtpaar Ed. Hoornik en Mies Bouhuys. Evenals Sedney is hij als protegé van Pengel minister geworden en heeft hij later met hem gebroken. Door zijn intellectuele overwicht en aanstekelijke presentatie is hij in 1974/'75 overtuigend voor zowel Surinamers als Nederlanders. De kern van zijn idee is dat het nagenoeg onbevolkte West-Suriname een tweede economische motor van het land moet worden. Met behulp van grote kapitaalinvesteringen en infrastructurele werken dienen de enorme bauxietvoorraden in het gebied geëxploiteerd te worden om werkgelegenheid en welvaart in Suriname te brengen, en tevens het 'waterhoofd' Paramaribo te ontlasten – al verbindt zich in '75 geen enkel concern tot winning van de bauxiet in het gebied. (56)

Veel in Esseds plan is strijdig met wat dan in Nederland, met name door Pronk, gedacht wordt over de ontwikkeling van landen in de Derde Wereld: het schept geen *selfreliance*, maar afhankelijkheid van multinationale bauxietexploitanten, en aan kleine landbouw wordt weinig aandacht besteed. Toch stelt Den Haag er weinig tot niets tegenover. Om Suriname tegemoet te komen, schat Pronk het maximum van de Surinaamse absorptiecapaciteit met veel kunst- en vliegwerk op twee miljard gulden. (57) In maart '74 wordt dan ook al over twee miljard gesproken en volgens Pronk moet Nederland omwille van de onderhandelingen nog iets toeschietelijker zijn. (58) Uiteindelijk wordt men het eens over een samengesteld bedrag voor een periode van tien tot vijftien jaar, dat totaal 3,7 miljard gulden bedraagt, halverwege wat Nederland oorspronkelijk bood en Suriname vroeg. In de ministerraad zegt Den Uyl dat royale financiële hulp in de toekomst misschien burgeroorlog in Suriname kan voorkomen. (59)

Er is Nederland veel aan gelegen betrokken te blijven bij de besteding van dit bedrag. De Nationale Advies Raad voor Ontwikkelingssamenwerking heeft voorgesteld de hulp te internationaliseren; onder verantwoordelijkheid van een consortium van Nederland, Suriname en een reeks andere landen zou deze uit de sfeer van onderlinge gevoeligheden gehaald kunnen worden. Maar Arron laat in maart '75 weten daar niets voor te voelen en daarmee is de kous af. Den Haag dringt er niet op aan. Het heeft er de schijn van dat men van beide zijden deze taak graag zonder buitenlandse bemoeienis wil volbrengen.

In hun verdrag van 1975 nemen Nederland en Suriname samen de taak op zich hun onderlinge welvaartsverschil te verminderen en de economische weerbaarheid van Suriname te vergroten. Een paritair samengestelde Commissie

Ontwikkelingssamenwerking Nederland-Suriname zal toezien op de besteding van de 3,7 miljard. Deze hulp bedraagt in de jaren tot 1980 gemiddeld ruim tien procent van het bruto binnenlands product van Suriname en is goed voor tweederde van de

externe financiering van de Surinaamse economie. (60) Doordat dit een zo groot deel van de investeringen in Suriname uitmaakt, krijgt deze CONS een onevenredig grote invloed in het land en wordt ze er wel als 'superregering' betiteld. Van meet af aan is een probleem dat Den Haag er ambtelijke deskundigen in benoemt, terwijl Paramaribo de zetels gunt aan politieke geestverwanten. Den Haag vat de te verstrekken bedragen bovendien op als 'hulpgelden' (over de besteding waarvan donor en ontvanger het eens moeten worden), Paramaribo ziet ze als 'verdragsmiddelen' waarop het uit hoofde van het verdrag recht kan doen gelden. Pronk verschaft de Surinamers in dit ernstige meningsverschil een argument door in november '75 op een meeting in Paramaribo uit te roepen: "Het geld is van u!" (61)

* * *

Waar Nederland zich verregaand bemoeid heeft met de inrichting van het toekomstige Indonesië, en zelfs het machtsmiddel van militaire expedities heeft toegepast om te bereiken dat het een federatieve staat zou worden, stelt het zich tegenover Suriname terughoudend op. Achter de schermen wordt sterk aangedrongen op het vormen van een regering van nationale eenheid, maar niet wordt gepoogd dit af te dwingen. In mei '75 loopt premier Den Uyl met sombere gevoelens door het hart van Paramaribo, waar Hindoestaanse jongeren in verzet tegen de onafhankelijkheid een rij eeuwenoude houten panden in brand hebben gestoken, maar hij heeft zichzelf verboden nog eens de rol van kolonisator te spelen en in te grijpen in een ontwikkeling waarbij de grootste bevolkingsgroep op weg naar de onafhankelijkheid buitenspel staat. (62)

Er is dan, slechts een half jaar voor de soevereiniteitsoverdracht, nog geen begin van overeenstemming over een grondwet. De Koninkrijkscommissie heeft de bevoegdheid deze op te stellen 'uitsluitend aan het onafhankelijke Suriname' toegekend. Het kabinet-Den Uyl verleent wel juridisch-technische bijstand aan Suriname voor het opstellen van een grondwet, door de constitutioneel specialist prof. dr. D. Simons ter beschikking te stellen, maar het constitutionele proces dreigt te stranden in parlementaire stagnatie. In juni '75 biedt Lachmon daartoe alsnog zijn medewerking aan, mits zijn partij in de regering wordt opgenomen. Maar Arron gaat er niet op in, en de geste van Lachmon stuit bovendien op hevig verzet van zijn achterban, die bij het bezoek van Nederlandse ministers heftig betoogt tegen de naderende onafhankelijkheid; sommigen eisen zelfs opsplitsing van het land – het oosten voor Creolen, het westen voor Hindoestanen. Er gaat een telegram naar Den Haag met de tekst: "Voorkom bloedige strijd, bevrijdt plm. 250.000 democraten en Nederlanders van de parasiterende plaag der uylachtige communistische NPK-Brumanen." (63)

In die zomer verliest de regering-Arron haar meerderheid in de Staten. Als de oppositie weigert mee te werken aan het bereiken van het vereiste quorum, is een maandenlange parlementaire stagnatie het gevolg en dreigt het land onafhankelijk te worden zonder dat een grondwet is aangenomen. Den Uyl spreekt er 'schande' van, maar verbindt er geen gevolgen aan. De voltallige Surinaamse oppositie, die zich naar Den Haag begeeft om lijfelijk aan te tonen dat zij nu de meerderheid heeft, wordt terugverwezen naar Paramaribo: daar moet zij haar aanspraken waarmaken. Minister De Gaay Fortman wijst de aandrang op het kabinet-Den Uyl om de twee grote bevolkingsgroepen van Suriname te verzoenen of nader tot elkaar te brengen, als 'koloniaal' van de hand. De impasse wordt doorbroken doordat een lid van Lachmons partij, diens 'kroonprins' George Hindorie, de regering-Arron alsnog zijn

medewerking toezegt, zodat het parlement weer bijeen kan komen. Dan zwicht ook Lachmon, hij verzoent zich publiekelijk met Arron op basis van diens belofte (die niet nagekomen zal worden) van spoedige verkiezingen, en de grondwet wordt op de valreep ruimschoots aanvaard. Indien Hindorie, zoals verondersteld is, achter de schermen in Den Haag in gesprekken met de ministers Pronk en De Gaay Fortman tot zijn vaandelvlucht werd aangezet, trad Nederland toch directiever op dan het voorgaf.

Het kabinet-Den Uyl stelt zich aanvankelijk op het standpunt dat Suriname geen eigen krijgsmacht hoeft te hebben. Er is een Troepenmacht in Suriname (TRIS), die de basis kan vormen voor een nationaal leger, maar Nederland voelt daar niet voor. De Surinaamse minister Eddy Hoost bepleit een 'ontwikkelingsleger' dat naast defensietaken opbouwwerk kan verrichten in het land. Maar de regering-Arron vindt in meerderheid een volwaardig leger onmisbaar voor de uitrusting van een natie. Er dreigt een impasse, die wordt doorbroken doordat minister Vredeling en staatssecretaris Van Lent van Defensie zich, en daarmee Den Haag, onverhoeds committeren aan steun voor de oprichting van een Surinaams leger. (64) Daarbij zal met name de maatregel dat in Nederland werkzaam Surinaams militair kader vijf jaar zijn Nederlandse wedde zal behouden als de betrokkenen in dienst treden van de krijgsmacht van Suriname, achteraf van grote betekenis blijken. Een aanzienlijk aantal (onder)officieren gaat op het aanbod in. Evenals in Indonesië zal een Nederlandse Militaire Missie zich bezighouden met de opbouw van het leger. Suriname verlangt garanties van Nederland voor de begrenzing van zijn grondgebied, maar Den Haag wil zich tot geen prijs in wespennesten steken voor het geval de buurlanden deze gebieden gaan opeisen. Over deze kwestie wordt als het ware nog onderhandeld tot 'op de drempel van de kerk' waar op 25 november 1975 de soevereiniteitsoverdracht bezegeld zal worden. Nederland draagt het land over zonder dat de grenzen ervan definitief vaststaan. Het zegt slechts steun toe aan de aanspraken van Suriname (die tot dan toe ook de Nederlandse aanspraken zijn geweest) tot het moment van de onafhankelijkheid, die dan binnen een etmaal een feit zal zijn. (65)

Op 25 november 1975 te middernacht wordt tijdens een plechtigheid in het voetbalstadion te Paramaribo het rood-wit-en-blauw gestreken en de Surinaamse vlag gehesen. Premier Den Uyl en de ministers De Gaay Fortman en Pronk zijn aanwezig; de eerste noemt de Surinaamse onafhankelijkheid enige jaren later de grootste prestatie van zijn kabinet. Ook bij deze soevereiniteitsoverdracht ontbreekt de Nederlandse vorstin. Op de tribune zit kroonprinses Beatrix tussen Arron en Lachmon, die elkaar op het hoogtepunt in de armen vallen terwijl de nieuwe president Ferrier vaderlijk toekijkt, die – het is uniek in de geschiedenis van dekoloniaties – ook de laatste gouverneur onder het Nederlandse bewind is geweest. Door zijn legendarische Oranjegezindheid, zijn etnisch zeer gemengde afstamming en zijn reputatie van bovenpartijdigheid belichaamt hij, ook al doordat hij in het oude gouverneurspaleis blijft wonen, voor velen in het land de continuïteit waaraan met name Hindoestanen hechten. Het publiek juicht: "Suriname is *fri, fri, fri!*"

* * *

De oordelen over het Nederlandse optreden inzake de onafhankelijkheid van Suriname zijn overwegend negatief, vooral in het licht van de latere geschiedenis. "Nederland heeft Suriname niet zozeer onafhankelijk gemaakt als wel geabandonneerd," zegt VVD-leider Frits Bolkestein aan het eind van de jaren tachtig.

(66) Maar het Statuut voor het koninkrijk is door de rijksdelen in vrijwilligheid aanvaard en kan ook alleen vrijwillig door hen beëindigd worden. Hoe graag Den Haag het ook wilde, het was onmogelijk geweest de band met Suriname te verbreken zonder dat dit land het wilde. Het land kon niet tegen zijn zin 'onafhankelijk gemaakt' noch 'geabandonneerd' worden. De geschiedenis van de Nederlandse Antillen dient hier als bewijs uit het ongerijmde: Den Haag wil dat ook dit rijksdeel onafhankelijk wordt, maar omdat de Antillianen daar nooit mee hebben ingestemd, behoren de eilanden nu nog tot het koninkrijk. Suriname werd alleen onafhankelijk doordat de regering-Arron in 1974 de soevereiniteit opeiste, hetgeen Nederland overigens goed van pas kwam.

Jan Pronk, een van de hoofdrolspelers in het proces, meent achteraf dat een rechts Nederlands kabinet deze dekolonisatie tot een beter einde had kunnen brengen. (67) Dit zou aan Suriname veel striktere eisen gesteld hebben, waardoor het land zijn uittreden uit het koninkrijk had moeten bevechten in plaats van het in de schoot geworpen te krijgen. Het nationalisme is er nooit een volksbeweging geworden en de onafhankelijkheid werd niet breed gedragen.

Vanuit zijn eigen behoefte snel en conflictloos afscheid te nemen van het kolonialisme komt het linkse kabinet-Den Uyl de Surinaamse regering maar al te gemakkelijk tegemoet. Al voordat de onafhankelijkheid een feit is, besteedt Paramaribo in november '75 eigenmachtig de bouw van een spoorlijn in West-Suriname aan, waarna het in januari aan Nederland 200 miljoen gulden vraagt voor de financiering ervan. Er is bovendien haast bij: de aannemer kan recht doen gelden op een aanbetaling. De Nederlandse sectie van de CONS maakt bezwaar tegen deze gang van zaken, maar zegt de helft van het gevraagde bedrag toe, mits Suriname de andere helft betaalt. Daarop wendt Paramaribo zich rechtstreeks tot minister Pronk, die immers zelf gezegd heeft dat 'het geld van u' is, en vraagt volledige financiering met de mededeling dat hij binnen een etmaal moet beslissen, anders kan Suriname in gebreke worden gesteld. Pronk stelt dan driekwart van het gevraagde bedrag beschikbaar, mits Paramaribo zich 'inzet' om het restant uit andere bronnen te financieren; mocht dit niet lukken, dan valt alsnog te praten over volledige financiering. (68) Die wordt uiteindelijk ook verstrekt, en zo werkt Den Haag zelf mee aan de roemruchte spoorlijn 'van niets naar nergens'. Het gebeurde mist zijn precedentwerking niet.

De ervaringen die dan volgen, met talrijke conflicten over besteding van hulp gelden, flagrante gevallen van corruptie en voortdurende parlementaire stagnatie, zijn zodanig dat Pronk, samen met andere PvdA-Tweede Kamerleden, het land in 1979 'moreel failliet' verklaart. (69) De ontwikkelingssamenwerking met Nederland is geen succes. Er zijn voortdurend competentieconflicten, de economische groei neemt af en het aantal overheidsdienaren stijgt in enige jaren van 26.000 in tot 37.000 personen, veertig procent van de beroepsbevolking. (70) In het parlement heersen chaos en stagnatie en de onvrede groeit. Op 25 februari 1980 nemen muitende militairen met verbluffend gemak de macht over.

Door de overeenkomst waarbij Den Haag de wedde van repatriërend Surinaams kader aanvult tot Nederlands niveau heeft Suriname een militaire elite geïmporteerd die gepokt en gemazeld is in de democratisering zoals deze dan gangbaar is in de Nederlandse kazernes maar niet in hun geboorteland. Een vakbond mogen ze niet oprichten, en als ze in hun verzet daartegen gearresteerd worden, komen ze in opstand – daarbij geadviseerd door de Nederlandse Militaire Missie (NMM). (71) De staatsgreep wordt aanvankelijk door veel Nederlanders met opluchting begroet – nieuwe bezems vegen schoon – en Den Haag geeft het nieuwe regime 'het voordeel

van de twijfel', maar het ontaardt in dictatuur. In augustus '80 moet president Ferrier het veld ruimen en er volgt een reeks al dan niet vermeende coups en tegencoups, interne machtsstrijd en ideologische koerswendingen naar de marxistische regimes in Cuba, Nicaragua en Grenada. In de nacht van 8 op 9 december 1982 doden de militaire machthebbers vijftien tegenstanders van hun bewind, op verdenking van betrokkenheid bij een Amerikaanse interventie, waarvan nog nooit is opgehelderd of die inderdaad beraamd werd. Twee dagen na deze 'decembermoorden' schort het Nederlandse kabinet-Lubbers de relatie met Suriname voor onbepaalde tijd op. Het land raakt daarna in een neergaande spiraal van verpaupering, drugsmokkel en een slopende burgeroorlog.

* * *

Dat over de onafhankelijkheid van Suriname in 1974/'75 geen volksstemming gehouden werd, komt doordat de beide regeringen daar geen belang bij hadden. Nederland wilde een streep zetten onder zijn koloniale verleden door de staatkundige banden met de vroegere koloniën in de West te beëindigen en werd daartoe wat Suriname betreft in staat gesteld doordat de regering in Paramaribo de onafhankelijkheid opeiste. Nederland wilde het land niet in de steek laten, maar medeverantwoordelijk blijven voor de ontwikkeling van het onafhankelijke land door een intensieve ontwikkelingssamenwerking.

Hoofdstuk VII

EEN DUTCH ISLE IN THE CARIBBEAN (Naar een status aparte voor Aruba: 1954-'94)

Waarom heeft Nederland zich zo lang verzet tegen het verlangen van Aruba zich af te scheiden van de Nederlandse Antillen? En waarom stemt het in 1985 uiteindelijk toch in met een 'status aparte' voor het eiland?

* * *

Nadat het Statuut voor het Koninkrijk tot stand is gekomen, wordt aanvankelijk weinig meer vernomen van het Arubaanse ideaal van *separación*, afscheiding van de Nederlandse Antillen, dat in de periode daarvoor met zoveel energie is nagestreefd. Na 1969 steekt het de kop weer op, en dan met des te meer verve.

Aruba is door de West-Indische Compagnie hoofdzakelijk geëxploiteerd als een soort grote paardenfokkerij ten behoeve van het naburige Curaçao. Pas sinds 1754 mogen er zich blanken vestigen. Ze lijden er een karig bestaan, maar in de negentiende eeuw brengen de teelt van aloë, de winning van goud en vooral van fosfaat korte perioden van enige welvaart. Het socialistische Tweede Kamerlid H.H. van Kol treft er op zijn reis naar de West een bevolking aan 'die berust in haar harde lot'. "Dat er in verre landen mensen wonen, in staat en bereid hun hulp te verleenen in hun nooden, ging hun begrip te boven... Zou het geen tijd worden dit wantrouwen te logenstraffen?" (1) Na de Eerste Wereldoorlog komt er op Aruba evenals op Curaçao een olieraffinaderij, de Lago, een vestiging van Standard Oil, en daarmee een stabiele bron van werkgelegenheid waarvoor veel immigranten van omliggende eilanden naar Aruba trekken.

De kolonie, later het rijksdeel, wordt centraal bestuurd vanuit Willemstad. Het is lange tijd in handen van de gouverneur die op Curaçao zetelt en geadviseerd wordt door een Koloniale Raad waarin de andere eilanden niet rechtstreeks vertegenwoordigd zijn. In 1933 vraagt de Raad van Politie van Aruba, de volksvertegenwoordiging, in een petitie aan koningin Wilhelmina het eiland meer zelfbestuur te verlenen opdat het 'geen bloede onderhorigheid zal zijn van het hoofdeiland Curaçao'. (2) Het verzoekschrift blijft onbeantwoord.

Het belang van de olieraffinage voor de geallieerde oorlogvoering wakkert ook op Aruba het zelfbewustzijn aan en daarmee een streven naar autonomie. In '42 richt Jan Herman (Henny) Eman, een koopman uit Playa (strand), zoals de hoofdstad Oranjestad wordt genoemd, de Arubaanse Volkspartij (AVP) op. Hij is al lang actief in de eilandpolitiek als voorvechter van sociale verbeteringen en infrastructurele werken. De leiding van de AVP en veelal ook het eilandsbestuur zal na hem in handen komen van zijn zoon, kleinzoon en achterkleinzoon. Het is een vorm van erfelijk bestuur die zich ook op de andere eilanden van de Nederlandse Antillen voordoet en waar Den Haag maar moeilijk raad mee weet.

Onder Eman senior verwerft de partij twee zetels in de Koloniale Staten, de volksvertegenwoordiging van het rijksdeel, waarheen de eilanden inmiddels wel eigen representanten afvaardigen. Maar de klachten over achterstelling bij en zelfs verwaarlozing ten opzichte van Curaçao nemen allengs toe. "De naijver tegenover het hoofdeiland heeft er bepaald bedenkelijke vormen aangenomen," rapporteert tijdens de oorlog de latere katholieke parlementariër P.J. Kerstens. "In alles voelt Aruba zich achtergesteld, terwijl het zichzelf het voornaamste stuk van het

gebiedsdeel gevoelt.” (3) Hij signaleert dan al een verlangen van de zes eilanden aparte delen van het koninkrijk te maken, een soort gemeenten.

Van hogerhand wordt wel enig begrip getoond voor de Arubaanse gevoelens. Eind 1942 installeert de regering in Londen de commissie-Oppenheim, die zich moet bezinnen op een nieuwe bestuursindeling voor de Antillen – het parool van stilstand in bestuurshervormingen voor de duur van de oorlog geldt kennelijk alleen voor de Oost. Twee jaar later beveelt zij aan van ieder eiland een ‘afzonderlijke gemeenschap met eigen bestuur’ te maken (4), maar de regering adviseert afwijzend en het voorstel dat in 1946 aan het Nederlandse parlement wordt voorgelegd, is dan ook sterk verwaterd. (5) Op Aruba verdenkt men gouverneur van P.J. Kasteel, die tegenstander is van federalisering, ervan een ‘vertragingsactie’ te hebben gevoerd. (6)

De meeste insprekers (zes van de in totaal negen!) bij de hearing die de staatscommissie na de oorlog op Aruba houdt voor haar onderzoek naar de wensen en verlangens op staatkundig gebied, spreken zich voor afscheiding uit, al kunnen zij hiervoor ‘weinig motieven aanvoeren’. (7) De commissie geeft er geen gevolg aan, maar toont zich wel gevoelig voor de irritaties over de bestuurlijke tenachterstelling van het eiland en beveelt decentralisatie aan.

De leuze van *separación* slaat ondertussen steeds meer aan op het eiland, met name bij de Arubanen uit families die er al generaties wonen. “Geboren Arubanen zijn fanatieker verbonden met hun grondgebied dan burgers van enig ander mij bekend land,” schrijft reporter Albert Balink in '44 in *Knickerbocker Weekly*.

“Sommigen zijn pas tevreden als het eiland zijn eigen onderkoning heeft maar de meesten zijn gewoon verknocht aan de grond waar zij zijn geboren.” (8) In 1946 richten bijna honderd prominente Arubaanse mannen zich tot Nederland met een nieuw verzoekschrift voor afscheiding van Curaçao en een jaar later verwoordt een ‘afscheidingscommissie’ de wensen van de Arubaanse bevolking als ‘autonomie onder de Nederlandse kroon’. (9) Eman senior stelt zich aan het hoofd van de afscheidingsbeweging. Staande in een open auto, met een oranje sjerp om, pleegt hij tijdens verkiezingscampagnes zijn aanhangers toe te spreken en neemt daarbij geen blad voor de mond over het gehate buureiland. Hij vat zijn program als volgt samen: “Aruba wil slaaf zijn van Nederland maar geen vriend van Curaçao.” (*OKI*, 309)

Volgens Den Haag echter is een ‘minuscuul’ rijkdeel Aruba (al bestaan er in de wereld wel kleinere staten, zoals San Marino) niet in staat een apparaat voor bestuur en rechtspraak in stand te houden. Als Aruba zich bereid verklaart ook na de verlangde afscheiding nog te willen blijven bijdragen aan de zorg voor de kleinere eilanden, vraagt men zich in Den Haag af wat dan de zin van afscheiding is. (11) Het ziet ernaar uit dat Nederland nooit goed de kracht van het Arubaanse sentiment heeft gepeild.

Wat is de achtergrond van het Arubaanse separatisme? In de eerste plaats een universeel ‘eilandgevoel’ van autonoom te zijn ten opzichte van de rest van de wereld en speciaal ten opzichte van naburige eilanden. Dat, vaak enigszins chauvinistische particularisme speelt een rol in alle eilandstaten – later zal in het Caraïbisch gebied de West-Indische Federatie er schipbreuk op leiden. Het richt zich tegen een groter buureiland, waar het centrale bestuur zetelt, het overheidsgeld verdeeld wordt en de beste opleidingen bestaan. Het leidt tot klachten over overheersing en betutteling. Eindeloos wordt op Aruba verteld dat plaatselijke ambtenaren elk potlood in Willemstad moeten aanvragen. Het bestuur wordt ter plaatse bovendien vooral gevoerd door ambtenaren die er vanuit Curaçao gedetacheerd worden. De Curaçaose romancier en ambtenaar W.C.F. (Boelie) van Leeuwen schrijft de

separación-beweging op Aruba toe aan de 'diep gevoelde afkeer' van een eilandbevolking jegens 'ambtenarenfamilies' die er zich vestigen en van een ander eiland afkomstig zijn. (12)

In zoverre is dit separatisme verwant aan dat op Nieuw-Guinea, waar het ook gevoed wordt door afkeer van beambten en onderwijzers die van andere eilanden in de archipel afkomstig zijn. Ook spelen etnische verschillen er een rol in: de bevolking van Curaçao is grotendeels zwart en stamt uit Afrika, de meeste Arubanen zijn lichtgekleurd tot blank en stammen van het Zuid-Amerikaanse vasteland. Het Papiaments dat de Arubanen spreken, verschilt van het Papiaments dat op Curaçao gesproken wordt. Als in de jaren zeventig de emancipatie van de volkstaal gestalte krijgt, worden daar de Afrikaanse oorsprongen, en op Aruba juist de Spaanse wortels benadrukt. Degenen die al sedert generaties op het eiland wonen, noemen zich 'echte' Arubanen, ter onderscheiding van de meest zwarte nieuwkomers van andere eilanden die overwegend in San Nicolas wonen, dicht bij de raffinaderij. Emans zoon Albert dient in 1952 in de Staten een met grote meerderheid aanvaarde motie in voor een kiesstelsel waardoor 'de op Aruba geboren en hun kinderen' in de volksvertegenwoordiging 'de overwegende meerderheid' zullen krijgen. (13)

* * *

In de Curaçaose parlementaire delegatie die kort na de oorlog naar Den Haag reist, is Aruba met twee leden vertegenwoordigd. Da Costa Gomez, die het belang van 'sentimenten in de politiek' erkent, vraagt Den Haag dan het rijksdeel Curaçao om te dopen tot Nederlandse Antillen, zodat de naam niet langer 'het overwicht van een eiland' suggereert. (14) Aldus geschiedt. Eman van zijn kant steunt Da Costa Gomez' wens voor autonomie van de Antillen en weet daarmee te bereiken dat de gezamenlijke Antilliaanse delegatie op de Ronde Tafel Conferentie van januari 1948 als voorwaarde vooraf erkenning eist van de 'bevoegdheid' van Aruba zich van de Antillen los te maken als 'zelfstandig, gelijkgerechtigd staatsdeel' binnen het koninkrijk. Voorafgaand aan de conferentie is deze eis kracht bijgezet met een nieuwe petitie voor afscheiding, ondertekend door ditmaal 2147 Arubanen, allen man, geen van allen immigrant. Henny's zoon Albert (Shon A.) Eman biedt de koningin dit verzoekschrift tijdens de RTC aan.

Aan het eind van de conferentie wordt in een motie uitgesproken dat een commissie een 'afzonderlijke status' van Aruba moet gaan bestuderen. Dit lijkt Nederland nog tot weinig te verplichten, maar op het eiland ziet men het als een mijlpaal in het streven naar afscheiding. De datum van de stemming over de motie-Eman, 18 maart, zal 28 jaar later uitgeroepen worden tot de nationale feestdag van het eiland, de Dag van de Vlag en het Volkslied.

Dit leidt tot de instelling van de commissie-Van Poelje, die voorstelt van het rijksdeel een federatie te maken van vier gebiedsdelen: Curaçao, Aruba, Bonaire en de Bovenwinden, die zij de 'Verenigde Nederlandse Antillen' noemt. Het idee stuit meteen op praktische bezwaren van Den Haag en Willemstad. In een concept-interimregeling wordt vervolgens wel voorgesteld Aruba in het gezamenlijke parlement evenveel zetels toe te kennen als Curaçao met zijn tweemaal zo grote bevolking, namelijk ieder acht. Ook dit lijkt een aanzet tot federalisering: in federaties en bondsstaten plegen deelstaten namelijk ongeacht hun bevolkingsgrootte in minstens één van de kamers van het parlement in gelijke sterkte vertegenwoordigd te zijn.

Op Aruba beieren volgens tijdgenoten de 'vreugdeklokken' over deze gelijkstelling en het volk juicht '*ocho-ocho!!!*' ('acht-acht'). Eman verklaart zich akkoord met het voorstel. Maar in de Arubaanse Volkspartij leidt het tot een scheuring. De tweede

man in de partij, Juancho Irausquin, bankier en directeur van de Bank van Aruba, verkondigt dat de interimregeling indruist tegen het plan-Van Poelje: van een volwaardige federatie komt zijns inziens niets terecht en afscheiding is verder weg dan ooit. Als Nederland onder druk vanuit Curaçao ook nog terugkomt op het gelijke zetelstal voor de twee eilanden, lijkt hij gelijk te krijgen. Maar Emans kleinzoon Henny, die premier is als Aruba veel later, in de jaren tachtig, de status aparte verwerft, ervaart dat daartoe dan minder ambtelijke diensten overgeplaatst hoeven te worden dan in de jaren veertig al is gebeurd. (15) De interimregeling levert een belangrijke bestuurlijke decentralisatie op, politiek blijft het overwicht bij Curaçao, dat meer dan de helft van het aantal Statenzetels bezet. Wat tot stand komt, is een 'gedecentraliseerde hiërarchische eenheidsstaat'. (16) Doordat altijd coalities gevormd moeten worden, oefenen Aruba en Sint-Maarten toch een aanzienlijke invloed uit. (17)

Irausquin scheidt zich af van de AVP en richt, met opnieuw alleen autochtone Arubanen, de Partido Patriotico Arubano (PPA) op. Spoedig ontdekt hij echter de immigranten als reservoir van kiezers en verkiest daarna optimale autonomie voor Aruba binnen de Antillen boven afscheiding, waaraan deze groep minder hangt dan de oorspronkelijke eilandbevolking. Zijn PPA vormt een coalitie met de Democratische Partij van Jonckheer op Curaçao die tot 1969 aan het bewind zal blijven. Ook bij de AVP neemt het separatistische elan af, en tot aan het oproer van Willemstad staat de afscheiding van Aruba niet meer op de agenda. Dat Aruba het in het Antilliaanse parlement getalsmatig moet afleggen tegen Curaçao, gaat ondertussen wel steeds meer wringen, vooral als de eilanden concurrenten worden op het gebied van toerisme en Aruba zich door het Curaçaose overwicht in zijn ontplooiingsmogelijkheden beknot voelt. Door de bestuurlijke decentralisatie hoeft niet meer ieder 'gummetje' in Willemstad aangevraagd te worden, maar daar worden infrastructurele beslissingen genomen over bijvoorbeeld de aanleg van zeehavens en de bouw van vliegvelden.(18)

* * *

'Mei '69' heeft ook op Aruba ingrijpende gevolgen. De bewoners hebben het gevoel te moeten opdraaien voor de kosten van verwoestingen die door zwarte Curaçaose raddraaiers en heethoofden zijn aangericht; en ze vinden dat Nederland te veel zijn oren laat hangen naar de oproerige elementen. Het wekt onbegrip dat Den Haag uit angst voor een nieuw oproer de benoeming van oud-premier Jonckheer tot gouverneur ongedaan maakt. Volgens veel Arubanen zijn de rellen op Curaçao veroorzaakt door wanbeheer en een buiten proporties opgeblazen ambtenarij, waaronder ook hun eiland te lijden heeft. Het lijkt hun zaak het los te maken uit de Nederlandse Antillen voordat deze eventueel onafhankelijk worden (waarin hun eiland dan voorgoed de tweede viool speelt).

Zo krijgt het streven naar afscheiding van Curaçao door 'mei '69' nieuwe impulsen. Een *Comishon pro Separashon di Aruba* (in de Arubaanse spelling van het Papiaments) zet het thema weer hoog op de agenda. De voorman van dit comité, Gilberto François 'Betico' Croes, stelt zich tweemaal vergeefs kandidaat voor de opvolging van de plotseling overleden partijleider 'Shon A.' Eman, en in 1971 scheidt hij zich met zijn volgelingen af van de AVP om de Movimiento Electoral Pueblo (MEP) te stichten. Croes is een onderwijzer uit Santa Cruz, een midden op het eiland gelegen dorp. Zijn partij is een emancipatiebeweging, voortgekomen uit het gevoel van 'gewone' Arubanen achtergesteld te worden bij zowel de inheemse handelselite

in Oranjestad als bij de zwarte immigranten in het oliestadje San Nicolas. Hij is terughoudend en wantrouwig in de omgang met Nederlanders, maar is voor zijn aanhang een charismatisch redenaar, die welsprekend en begeistert het *Indianismo* uitdraagt: de verheerlijking van de vrije Arubaanse boer in de *cunucu*, het barre binnenland van het eiland, afstammend van indianen en sterk gericht op gezin en familie – dit in flagrante tegenstelling tot zwarte Curaçaoenaars. (19)

Al in het jaar van haar oprichting behaalt de MEP bij verkiezingen voor de eilandsraad 30 procent van de stemmen, en binnen enkele jaren krijgt ze meer dan de helft van het Arubaanse electoraat achter zich.

Waarom slaagt zij waar het nationalisme in Suriname faalt? Daar is Wie Eegie Sanie (WES) begonnen als emancipatiebeweging, maar ze heeft niet het vertrouwen van een meerderheid van de bevolking kunnen winnen. De echte Arubanen voor wie de MEP opkomt, zijn op hun eiland evenzeer in de minderheid als de 'echte' Surinamers, de afstammelingen van slaven die WES vertegenwoordigt. Ook hun beweging beroept zich op een geïdealiseerd verleden: de heroïsche strijd van weggelopen slaven tegen hun blanke meesters, en legt eveneens sterk de nadruk op de eigen taal en cultuur. Maar de motor van Croes' kruistocht is het verzet tegen overheersing door Curaçao, dat op Aruba in brede kring meer aanslaat (ook buiten de lichtgetinte Arubaanse plattelandsbevolking) dan verzet tegen Nederlandse overheersing, waarvan Surinaamse nationalistten het moeten hebben; ook onder Creolen, hun vanzelfsprekende achterban, vindt dit weinig instemming. Verzet tegen de dominantie van een naburig eiland heeft meer mobiliserende kracht dan verzet tegen het bewind van het verre Nederland.

De MEP stelt zich aanvankelijk gematigd op: ze pleit voor zelfstandigheid van Aruba binnen een Nederlands-Antilliaanse federatie, maar komt daarvan terug als de Curaçaoese partijen gaan pleiten voor een federale republiek, waarvan de leiding bij *one man, one vote* door alle Antillianen gekozen moet worden – en waarin dus de veel talrijker Curaçaoenaars steevast de overhand zullen hebben. Croes begint dan te ijveren voor een status aparte van zijn eiland, dat buiten de Nederlandse Antillen om een directe relatie met Nederland moet verwerven. Die moet verwezenlijkt zijn voordat het rijksdeel eventueel onafhankelijk wordt. In 1970 hebben de VN in resolutie 2625 namelijk het 'non-disruptiebeginsel' aanvaard, dat zich verzet tegen 'gehele of gedeeltelijke verstoreng van nationale eenheid en territoriale integriteit'. (20) Daardoor heeft men willen voorkomen dat vroegere koloniale mogendheden in hun voormalige koloniën de afsplitsing bevorderen van gewesten die loyaal zijn gebleven aan de kolonisator – zoals in Kongo gebeurd is met Katanga en in Indonesië met Nieuw-Guinea. Te vrezen valt dat de internationale gemeenschap op grond daarvan afscheiding van een onafhankelijke Antilliaanse staat zal bemoeilijken of verbieden. Naarmate Nederland sterker aandringt op Antilliaanse onafhankelijkheid, wordt het voor Aruba daarom urgenter zich af te scheiden eer het zover is. (21) In de Koninkrijkscommissie krijgt Croes echter nul op het rekest. Den Haag stelt zich op het standpunt dat de interne Antilliaanse betrekkingen daarin niet aan de orde zijn. Croes eist daarop een gemenebest van vier landen met de Nederlandse koningin aan het hoofd, waarbinnen Aruba praktisch onafhankelijk zal zijn.

Bij de verkiezingen in 1973 verovert de MEP vijf van de acht Arubaanse zetels in het Antilliaanse parlement en treedt toe tot de regering van de Nederlandse Antillen onder premier Juancho Evertsz. De stembus wijst dus uit dat het streven naar afscheiding door een meerderheid van de Arubanen gedragen wordt, maar Den Haag reageert er formalistisch op. Inhoudelijk neemt het een angstvallig stilzwijgen in

acht. Nederland heeft zich voor het zelfbeschikkingsrecht van de Papoea's sterk gemaakt en kan daarom de verlangens van de Arubanen niet zonder meer afwijzen. Ook daar ging het immers om afscheiding van een (half) eiland uit een eilandenstaat: Indonesië. Den Haag wil de Nederlandse Antillen behouden als constructie voor bestuur en beheer van de zes eilanden en vreest kennelijk dat deze zal instorten als één eiland zich er uit losmaakt. Vermoedelijk gaat Den Haag ervan uit dat, net als met de PPA gebeurde, de gedrevenheid van Croes zal afnemen nu zijn partij eenmaal in de landsregering is opgenomen. (22)

* * *

Een principiële verantwoording waarom het zelfbeschikkingsrecht van de Papoea's niet zou gelden voor de Arubanen en waarom het ongewenst is dat hun eiland de Nederlandse Antillen verlaat, is door Den Haag nooit gegeven. In het kabinet-Den Uyl neemt minister De Gaay Fortman, van jongs af verknocht aan de Antillen, het globale standpunt in dat afscheiding van Aruba 'geen profijtelijke zaak' is en zelfs een 'noodlottige ontwikkeling'. In februari 1976 dreigt hij het eiland, indien het op eigen houtje de onafhankelijkheid zou uitroepen, bij voorbaat met onthouding van zijn deel in de ontwikkelingshulp; Den Haag zal dan bovendien geen hand uitsteken voor de associatie van het eiland met de Europese Economische Gemeenschap, die veel Arubanen voorstaan. MEP-leider Croes noemt dit 'chantagepolitiek'. Kort tevoren heeft Nederland aan Suriname immers verhoging van ontwikkelingshulp beloofd, mits het onafhankelijk wordt? De Gaay Fortman betoogt dat zelfbeschikkingsrecht der volkeren niet inhoudt dat elke groepering maar een eigen staat kan eisen op grond van het enkele feit dat zij zich een volk voelt. (23)

Criteria voor zelfbeschikkingsrecht worden door Den Haag echter nooit geformuleerd. Het bezit van een gemeenschappelijke historie, cultuur, ras en taal en haar begrensde territorium kan de bevolking van Aruba tot een volk stempelen. Toen Nederland het zelfbeschikkingsrecht opeiste voor de Papoea's, was onder hen van een nationaal besef of een gedeelde taal nog geen sprake. Voor Aruba wordt de lat hoger gelegd. "In onze ogen," zegt Pronk, "was Aruba meer een toeristisch hoteleiland dan een natie, wat Curaçao, hoe klein als economie ook, veel meer was." (Een criterium voor zelfbeschikkingsrecht, waardoor bijvoorbeeld Bermuda er niet voor in aanmerking zou zijn gekomen.) "Wij hadden het oog op het kwalijke effect van versnipperende staten. Al waren de Antillen een Nederlandse constructie, ze waren een redelijk natuurlijke constructie, voor zover het tenminste de Benedenwindse Eilanden betrof." (24)

Delegaties van het Arubaanse bestuurscollege, dat dan geheel uit MEP-politici bestaat, zoeken in Zuid-Amerikaanse en Caraïbische landen en in de Verenigde Staten, bij de Socialistische Internationale en de Verenigde Naties, erkenning voor hun streven naar afscheiding. Maar Washington wil zich niet mengen in de binnenlandse aangelegenheden van een andere staat en Venezuela geeft aan politieke stabiliteit in de regio prioriteit boven de Arubaanse ambities; het onderstreept dit nog eens door met de Antilliaanse regering in 1978 een verdrag te sluiten over de afbakening van de grenzen, waarbij het afziet van oude aanspraken op de eilanden. (25)

De MEP is weliswaar tot de Antilliaanse regering toegetreden met de verklaarde bedoeling om de afscheiding van Aruba naderbij te brengen, maar dat zij daartoe eigenmachtig buitenlandse missies onderneemt leidt tot haar verwijdering uit het kabinet-Evertsz. Het parlement van de Antillen heeft dan al tweemaal steun betuigd

aan het Arubaanse streven, maar de regering moet er niets van hebben. Premier Evertsz vat zijn standpunt samen in de beroemde uitspraak: “Zes min één is nul.” (26) Met andere woorden: als één eiland uittreedt, is het met de Antillen gedaan – en hoezeer zal hij later gelijk blijken te krijgen. Den Haag is ‘er niet blij mee’ dat de MEP buiten het volgende kabinet gehouden wordt, volgens formateur en premier Boy Rozendal: “Via de gouverneur oefende Nederland druk op mij uit om Croes en zijn partij toch op te nemen.” (27) Den Haag acht regeringsdeelname van de MEP kennelijk een geëigend middel om Aruba een belang te geven bij instandhouding van het rijkdeel.

Croes probeert dan zijn positie te versterken door op het eiland een referendum uit te schrijven. De Arubanen kunnen daarbij kiezen voor onafhankelijkheid buiten of binnen de Nederlandse Antillen. Een rechtstreekse band met Nederland, maar los van Curaçao, hoort niet tot de keuzemogelijkheden omdat Den Haag deze bij voorbaat afwijst. De AVP neemt het Croes kwalijk dat hij zich bij deze Nederlandse weigering neerlegt. Zij boycot daarom het referendum en roept de Arubanen op te proberen steun van andere eilanden te krijgen voor afscheiding van de Antillen binnen het koninkrijk. Bij de volksraadpleging van maart 1977 brengt 57 procent zijn stem uit, waarvan 82 procent kiest voor een vertrek uit het Antilliaanse staatsverband. (28)

Bij gebrek aan keuzemogelijkheden kan dit niet opgevat worden als een rechtmatige volksuitspraak, maar Croes voelt er zich niet weinig door gesterkt. Hij neemt het initiatief tot stakingsacties tegen de regering in Willemstad, die in de zomer van '77 uitmonden in ernstige ongeregelheden. Toeristen ontvluchten het eiland, de luchthaven wordt gesloten, gas en licht vallen uit, de Antilliaanse regering stuurt politieversterkingen. De Venezolaanse pers beticht Nederland van ‘koloniale politiek’ en Den Haag houdt er al rekening mee dat gewapende strijd het volgende stadium zal zijn. (29)

Het jonge PvdA-Kamerlid Henk Molleman, tijdens de rellen toevallig op het eiland aanwezig, raakt er onder de indruk van de ‘fenomenale haat’ tegen Curaçao en de ‘ronduit koloniale politiek’ die de Antilliaanse regering jegens Aruba voert. Terug in Nederland roept hij het demissionaire kabinet-Den Uyl op het Arubaanse separatisme serieus te nemen. Dat hij daarmee de eensgezindheid in de regeringscoalitie tegen afscheiding van Aruba doorbreekt, komt hem op een schrobbering van minister De Gaay Fortman te staan, maar in het kabinet krijgt hij bijval. “Het enige wat de Antillen nog bijeenhoudt is de band met Nederland,” verklaart Pronk: men kan ‘het Arubaanse streven naar afscheiding niet blijven ontkennen’. (30) Hoe geestdriftig hij ook is geweest voor de onafhankelijkheid van Suriname, nu maant hij tot terughoudendheid wat betreft onafhankelijkheid voor de Nederlandse Antillen – omdat men anders het dreigende desintegratieproces zou aanwakkeren. (31)

Maar premier Den Uyl toont zich kopschuw voor de ethnocentrische, soms racistische inslag van het Arubaanse streven en vreest bovendien dat afscheiding de sociale ongelijkheid op het eiland zal vergroten. Croes pleegt zich namelijk te omringen met ‘louche zakenlieden’, wat ook Molleman zorgen baart. De MEP is wel geassocieerd lid geworden van de Socialistische Internationale, maar tussen haar en de PvdA botert het niet.

Het volgende kabinet-Van Agt benoemt in '78 een Koninkrijkswerkgroep onder leiding van oud-premier Barend Biesheuvel, die de toekomst van het koninkrijk onder de loep neemt, met name voor het geval Aruba de Nederlandse Antillen verlaat – waarmee die mogelijkheid dus in principe is aanvaard. (32) Dat is dan ook meteen het voornaamste resultaat van die werkgroep, zoals de latere Arubaanse minister

Mito Croes zegt: “De Koninkrijkswerkgroep erkende het zelfbeschikkingsrecht van ieder eiland afzonderlijk waar Nederland met ons nooit over had willen praten. Ik ben daarna meteen de andere vijf eilanden af gaan reizen met de boodschap: als jullie ons steunen in ons streven naar een aparte status, steunen wij jullie daarin straks ook.” (33)

Volgens de jurist H.K. Fernandes Mendes (gepromoveerd op de Surinaamse onafhankelijkheid) is echter ‘het zelfbeschikkingsrecht in beginsel toegekend aan volken die zich, indien gewenst, met gebruikmaking van dit recht van de koloniale banden kunnen ontdoen’. De Nederlandse Antillen als voormalige kolonie zouden zich dus tegenover Nederland wel op dit recht kunnen beroepen, maar of Aruba tegenover de andere Antilliaanse eilanden een recht van afsplitsing heeft acht hij ‘zeer de vraag’. (34) Het is in strijd met het genoemde non-disruptiebeginsel: zoals Vlieland niet zonder meer het recht heeft zich van Nederland af te scheiden, kan Aruba niet zomaar de Nederlandse Antillen verlaten. Maar in de praktijk hebben zich al afscheidingen uit eilandstaten voorgedaan zonder dat de VN zich ertegen verzet hebben en zonder dat de bevolking er bij referendum mee heeft ingestemd. (35) PvdA-senator en volkenrechtsspecialist P.J.G. Kapteyn vindt bovendien dat Nederland, na zich zoveel decennia principieel verzet te hebben tegen het Arubaanse streven naar *separación*, nu wel eens mag zwichten voor klaarblijkelijke overmacht. (36)

* * *

Nu het zelfbeschikkingsrecht van Aruba is erkend, kunnen andere Antilliaanse eilanden zich daarop gaan beroepen en dit recht voor zich opeisen. Er is een precedent geschapen en het uiteenvallen van het rijkdeel kan niet meer principieel worden afgewezen. Al in de jaren zestig heeft Da Costa Gomez verklaard: “De fictie van een Nederlandse Antillen heeft geen recht van bestaan.” (37) Den Haag legt zich daar nu gaandeweg bij neer.

Het streven naar *separación* wordt verder aangewakkerd door berichten over olievondsten voor de kust van Aruba. De MEP treedt in 1981 uit het kabinet-Martina omdat de ministers het al bij voorbaat niet eens kunnen worden over de verdeling van de eventuele olieopbrengsten – een illustratie van het gebrek aan nationaal gevoel. Onder de kabinetten van de Curaçaose politicus Don Martina, die in mei '69 een medestander van de opstandelingen is geweest, groeit de vastberadenheid der Arubanen om zich af te scheiden, ook doordat ze geen ‘zwarte neger’ boven zich dulden. (38) De AVP blijft ondertussen consequent streven naar een status aparte voor een rijkdeel Aruba *binnen* het koninkrijk, terwijl de MEP – omdat Nederland dit nog steeds afwijst – nu geen andere uitweg meer ziet dan onafhankelijkheid. Nederland zit in een netelige positie. De voorkeur van de Arubanen voor afscheiding van Curaçao is onmiskenbaar, hun zelfbeschikkingsrecht is erkend door de Koninkrijkswerkgroep, maar een realisering zou de Antilliaanse onafhankelijkheid op de lange baan schuiven – zonder het steeds welvarender wordende Aruba voelt Willemstad daar weinig voor. Bovendien duldt Washington geen verdere balkanisering in het Caraïbisch gebied (39), terwijl de meeste Nederlanders – aanvankelijk driekwart, op den duur tweederde van de bevolking – geporteerd blijven voor onafhankelijkheid van de vroegere kolonie.

Maar door de coup in Suriname wordt de PvdA behoedzamer inzake de aanvankelijk vurig verlangde Antilliaanse onafhankelijkheid. In de Koninkrijkswerkgroep is al voorgesteld dat Nederland na overdracht van zijn soevereiniteit de verdediging van

de Nederlandse Antillen voor zijn rekening zal blijven nemen. Men hoopt dat Aruba dan, vanwege de kosten van een eigen defensie, eieren voor zijn geld kiest en een 'lichte' Antilliaanse federatie zal aanvaarden. Ook in Afrika worden vroegere koloniën wel militair (mede) verdedigd door de voormalige kolonisator, met name Frankrijk. De annexatie door Argentinië van de Britse Falklandeilanden in '82 maakt deze kwestie actueel: welk verweer hebben de Benedenwindse Eilanden tegen annexatie door Venezuela? Kunnen ze zich nog verdedigen als het rijksdeel onafhankelijk geworden en uiteengevallen zal zijn? De bereidheid onder Nederlanders om net als Engeland het bezit van de eilanden gewapenderhand te verdedigen blijkt ondertussen gering. Volgens een opiniepeiling wil ruim driekwart van de ondervraagden het laten bij onderhandelen met de agressor, 'zonder militaire maatregelen'. De Antillen zijn de meeste Nederlanders geen oorlog waard.

Tijdens een rondetafelconferentie in februari 1981 te Den Haag is het beginsel van zelfbeschikkingsrecht in het Koninkrijk der Nederlanden officieel bevestigd. Om de gevolgen van een afscheiding van Aruba te beperken, wordt voor de vier kleinste eilanden een solidariteitsfonds ingesteld waaraan Nederland, Curaçao en Aruba moeten bijdragen, maar over de verdeelsleutel die daarbij toegepast moet worden kan men vele jaren lang geen overeenstemming bereiken.

Langzamerhand legt Nederland zich bij het onvermijdelijke neer. De ervaringen in de Koninkrijkswerkgroep hebben duidelijk gemaakt dat onafhankelijkheid van de zes eilanden gezamenlijk een illusie is. De Arubanen varen alvast hun eigen koers en openen in het voorjaar van 1982 in Den Haag, waar al een vertegenwoordiging van het rijksdeel zetelt in het Antillenhuis, hun eigen Arubahuis. Den Uyl, nu minister voor Nederlands-Antilliaanse Zaken, installeert in januari '82, opnieuw onder voorzitterschap van Biesheuvel, een Gemengde Commissie Toekomst Antillen om de gevolgen van onafhankelijkheid voor Aruba voor het koninkrijk na te gaan en te bezien of tussen de zes eilanden toch een 'hecht en duurzaam samenwerkingsverband' geschapen kan worden dat een 'vruchtbare relatie' met Nederland kan aangaan. De besprekingen in deze commissie stagneren aanvankelijk doordat de Antilliaanse delegatie eist dat gezamenlijke onafhankelijkheid van de vijf overige eilanden daarbij niet aan de orde gesteld zal worden; zij krijgt haar zin. (40) De slotsom van de commissie is dat Aruba in 1986 een apart rijksdeel kan worden, waarna het echter tien jaar later als onafhankelijk land uit het koninkrijk dient te treden. Men kan daarin een rechtvaardiging vinden in het referendum van 1977, toen de meeste Arubanen voor onafhankelijkheid kozen; maar men kan ook weten dat dit een keuze bij gebrek aan beter was: alles liever dan 'slaaf van Curaçao' te zijn. Voorwaarde voor een tienjarige aparte status is dat spoedig een hecht, duurzaam samenwerkingsverband met de andere eilanden tot stand komt; zo niet, dan moet Aruba reeds binnen vier jaar het koninkrijk verlaten – wat Den Haag overigens nooit zou hebben kunnen afdwingen zonder het Statuut te schenden. Croes noemt dit geheel een 'koppelverkoop': wel een status aparte, maar met een opgedrongen onafhankelijkheid op de koop toe.

Deze conclusie van de commissie-Biesheuvel is het uitgangspunt voor de rondetafelconferentie die in maart 1983 te Den Haag plaatsvindt. Croes betoogt daar dat onafhankelijkheid 'niet noodzakelijkerwijs' de uitkomst van een aparte status hoeft te zijn en dat elk samenwerkingsverband op 'vrijwilligheid' gebaseerd moet zijn. De 'gebezigde tactiek' noemt hij 'verwerpelijk' en 'misbruik van de machtspositie van het moederland'; het Arubaanse bedrijfsleven heeft het opleggen van 'geforceerde onafhankelijkheid' al een 'ongepast chantagemiddel' genoemd. Maar omwille van de vurig verlangde afscheiding van Curaçao accepteert Croes de voorstellen toch maar.

Een en ander is hem, zegt hij terug op het eiland, 'door de strot geduwd'. (76) Doordat de Arubaanse bevolking bij het referendum van 1977 niet vrijelijk heeft kunnen kiezen tussen onafhankelijkheid of associatie met het koninkrijk als apart rijkdeel, gaat Den Haag hiermee voorbij aan het zelfbeschikkingsrecht. Ruimschoots bekend is immers dat de voorkeur van de Arubanen uitgaat naar een status aparte binnen het koninkrijk. Nederland benut het vurige Arubaanse verlangen naar afscheiding van Curaçao nu voor zijn streven de eilanden af te stoten. Het hoopt dat andere eilanden eerlang het voorbeeld van Aruba zullen volgen, al voelt de bevolking daarvan evenmin voor onafhankelijkheid.

Van het solidariteitsfonds voor de kleine eilanden en het hechte, duurzame samenwerkingsverband komt weinig tot niets terecht. De unie waarin dit laatste op de rondetafelconferentie gegoten wordt, is slechts een kort leven beschoren. Het wordt door Den Haag opgetuigd met bevoegdheden inzake grondrechten tot en met telecommunicatie en de meteorologische dienst, maar wordt op Curaçao meteen ervaren als 'typisch product van Hollandse regelzucht, regelneverij en ingewikkeldheid'. "Uiterst bekwaam, systematisch en niet meteen openlijk zichtbaar zou de Unie uitgeteeld en vervolgens (al in de zomer van '84, JvG) ten grave gedragen worden." (87) De verdeelsleutel voor het solidariteitsfonds blijft ondertussen een twistappel. Nederland wil er tien procent aan bijdragen, terwijl men op de eilanden vindt dat het moederland het leeuwendeel voor zijn rekening moet nemen. Bevreesd voor uitstel van de status aparte gaat het MEP-bestuur van Aruba ten slotte akkoord met een bijdrage van 25 procent (tegen Nederland 20 en de Antillen 55), maar dat stuit weer op sterke tegenstand van de Antilliaanse regering en het parlement.

Op Aruba worden de anti-Curaçaose gevoelens danig versterkt als Betico Croes bij een opstootje door een zwarte, van Curaçao afkomstige politieman in de buik geschoten wordt. Vier maanden later keert hij terug uit een ziekenhuis in Miami en verklaart bij de massale ontvangst op Aruba dat God de Vader zelf hem 'naar de wereld teruggestuurd' heeft. De 'kogel van haat' die op hem is afgevuurd, is veranderd in 'een gouden bal om ons volk te bevrijden' en 'het heilige recht van zelfbeschikking' te gebruiken door 'een vrij land' te worden. (88)

Bij de verkiezingen van november 1985 blijft de MEP, door het charisma van Croes, met 8 zetels de grootste partij op Aruba, maar de gezamenlijke oppositiepartijen veroveren er 13. In dat resultaat speelt ongetwijfeld het perspectief van de onafhankelijkheid een rol: de AVP is steeds blijven ijveren voor een status aparte voor Aruba binnen het koninkrijk. Doordat de Lago-raffinaderij in '85 de deuren sluit, voelen de eilandbewoners zich onzeker over hun toekomst, vooral als Aruba onafhankelijk zou worden en de bescherming van Nederland moet missen. Het eiland maakt reclame als vakantiebestemming door zich overal te afficheren als '*the Dutch isle in the Caribbean*'.

AVP-leider Henny Eman jr. gaat daarop de nieuwe Arubaanse regering leiden en Croes moet de bittere pil slikken dat het bereiken van de door hem vurig begeerde aparte status in het koninkrijk niet onder zijn leiding wordt gevierd. Op de avond voor het ingaan van de status aparte, op 31 december 1985, krijgt hij een ernstig verkeersongeluk waaruit hij niet meer bijkomt; hij overlijdt elf maanden later.

* * *

Volgens premier Henny Eman jr. moet de Arubaanse bevolking nu eerst in de gelegenheid worden gesteld een uitspraak te doen over de datum van de

onafhankelijkheid – hoewel daarvoor in Den Haag 1996 is afgesproken. In april '87 stelt hij zelfs aan Nederland voor maar helemaal af te zien van onafhankelijkheid. Bij de regering vindt hij daar geen gehoor voor, maar wel bij linkse partijen, die door 'droeve ervaringen' met de 'opgedrongen onafhankelijkheid' van Suriname minder enthousiast zijn geworden voor het afstoten van kleine koloniën. (*noot*) Oranjestad benut deze signalen om te pogen onder het schrikbeeld van 1996 uit te komen. Dat daarvóór op een 'toetsingsconferentie de datum van de onafhankelijkheid eventueel nader bezien' zal worden, legt het uit als een ontsnappingsclausule, die behalve tot uitstel ook tot afstel kan leiden. Den Haag bestrijdt die zienswijze. Bij elk bezoek aan het eiland informeren Nederlandse ministers zonder veel overtuiging hoe het staat met de voorbereidingen voor de onafhankelijkheid. Na het steevast ontwijkende antwoord gaan ze over tot de orde van de dag. (100)

In mei 1989 verklaart minister De Koning dat de Nederlandse Antillen hun onafhankelijkheid niet op korte termijn op de agenda zullen zetten: de bereidheid tot 'meedenken' hierover is minimaal en het is volgens hem ongewenst tegen de wil van de voormalige kolonie onafhankelijkheid 'door te drukken' of zelfs 'per post te verlenen'. (101) Een jaar later laat het kabinet-Lubbers III de verplichting van Aruba vallen om het koninkrijk te verlaten.

Bij het Tweede Kamerdebat in 1994 over de bevestiging van Aruba als zelfstandig rijksdeel, waaraan ook afgevaardigden van overzee deelnemen, erkent Betico's zoon Glenbert Croes dat het eiland indertijd alleen om strategische redenen het perspectief van onafhankelijkheid heeft geaccepteerd: om verlost te raken van Curaçao. (20) Oud-minister Mito Croes pocht later dat het eiland er dankzij 'uitgekiende public relations' tot tweemaal toe in slaagde Den Haag ertoe te bewegen het Statuut te wijzigen. (21)

In het Statuut worden nu drie artikelen opgenomen (58, 59 en 60) die alleen op Aruba betrekking hebben. Het eiland kan alsnog uit het koninkrijk treden, mits een tweederde meerderheid van zijn volksvertegenwoordiging en een meerderheid van zijn bevolking daarmee instemmen. Het gaat er volgens minister Ernst Hirsch Ballin daarbij om iedere twijfel uit te sluiten of die beslissing 'een breed gedragen, duurzame keuze van Aruba is en niet een eendagsvlieg van een toevallige politieke meerderheid'. (22) Het is een verwijzing naar 1975: Aruba wil niet zoals Suriname na een binnenlandse machtswisseling door een kleine meerderheid in samenwerking met Den Haag uit het koninkrijk gezet worden. En Nederland wenst dat evenmin – *lessons learned*.

Het eiland boekt inmiddels aanzienlijke vooruitgang door liberalisering van de economie en concentratie op een hoger marktsegment in het internationale toerisme. De economische groei bedraagt er tussen 1986 en 1995 gemiddeld 9 procent per jaar, de werkloosheid daalt van 26 naar 7 procent en er ontstaat een tekort aan arbeidskrachten, waarin (illegale) immigranten en uit Nederland terugkerende Arubanen voorzien. (23) Tegelijk nemen de aanwijzingen voor corruptie en vervlechting met dubieuze entrepreneurs in het hotel- en casinowezen toe. Volgens de Nederlandse Binnenlandse Veiligheidsdienst is het eiland in '95 'uitgegroeid tot een van de belangrijkste centra voor het witwassen van honderden miljoenen crimineel geld'. (24) Frits Bolkestein, fractievoorzitter van de VVD in de Tweede Kamer, zal Aruba in '96 een toonbeeld van 'verloedering' noemen. (25) Het Amerikaanse State Department rangschikt het onder de *high risk*-landen wat betreft drugscriminaliteit. (26) Bij ieder bezoek aan Washington wordt de nieuwe premier Nel Oduber (MEP) naar eigen zeggen door Amerikaanse autoriteiten gewezen op het belang van de Nederlandse aanwezigheid op Aruba. (27) Nederland wordt gezien als

waarborg dat het eiland geen gevaar wordt voor de stabiliteit in de regio.

Bij het schrappen van de bepaling dat Aruba op 1 januari 1996 onafhankelijk wordt, belooft het medewerking aan de totstandkoming van een solidariteitsfonds voor de armere eilanden, maar behoudt het het recht Nederlanders uit hoofde van een niet omschreven 'landsbelang' de toegang tot het eiland te ontzeggen. Oduber en oppositieleider Eman tekenen een protocol waarin ze zich verplichten tot samenwerking met Nederland bij bestrijding van criminaliteit en de bevordering van behoorlijk bestuur en adequaat financieel beheer. (19) Mede op aandringen van het eilandsbestuur stelt een commissie onder leiding van de Nederlandse oud-minister van Justitie Job de Ruiter in 1996 een onderzoek in – al menen Arubanen dat na de enquêtes naar de IRT-affaire en de bouwfraude voor een dergelijk onderzoek in Nederland meer reden zou zijn. (28)

In haar rapport *Met alle respect* meldt de commissie een half jaar later dat haar 'niets gebleken' is dat 'een op vertrouwen gebaseerde samenwerking [tussen de twee rijksoverheden] in de weg zou staan'. (29) Wel breekt zij de staf over de 'draaikolk van escalatie van tegenstellingen' waarin bestuur, rechterlijke macht en politie op Aruba terecht zijn gekomen. Het eilandsbestuur is ernstig in gebreke gebleven evenals – door 'van een afstand lijdelijk toe te zien' – Den Haag. Intensieve strafrechtelijke samenwerking en 'actieve betrokkenheid' van Nederland op politieel en justitieel terrein worden, onder erkenning van de 'eindverantwoordelijkheid' van het rijksoverheid, aanbevolen. (30) De Arubaanse regering spoort zichzelf daarna in een eigen rapport getiteld *Calidad* (kwaliteit) aan tot groter deugdelijkheid van bestuur. Maar een gemengd Nederlands-Arubaanse commissie signaleert nog in 1998 'de neiging algemeen belang, partijbelang en zelfs persoonlijk belang samen te doen vallen'. (32) Wel kondigt Aruba aan binnen tien jaar af te zien van financiële steun van Nederland. (noot)

Als na 2004 tussen Nederland, de Nederlandse Antillen en de vijf eilanden het proces van staatkundige vernieuwing op gang komt (zie volgend hoofdstuk), houdt Aruba zich daar naar vermogen buiten. Het eiland wil geen concessies doen aan zijn status aparte. Bij het brede bestuurlijk overleg op Sint-Maarten in 2007 laat Oduber weten zijn aanwezigheid 'niet opportuun' te vinden. (OK4) Den Haag laat Aruba buiten het financieel toezicht dat voor alle andere eilanden wordt ingesteld, al stijgen de Arubaanse uitgaven na 2000 snel en overschrijdt het eiland vijf jaar later ruimschoots de IMF-norm met een schuldratio van 46 procent. (113) "Reeds meerdere malen heeft Aruba te kennen gegeven mee te werken aan het verkrijgen van de gewenste nieuwe status door de eilanden van de Nederlandse Antillen, mits dat niet ten detrimente gaat van de eigen autonomie," vertolkt minister H.R. Croes van Justitie het Arubaanse standpunt in 2009 nog eens. (112)

Aruba wijst een justitieel apparaat voor alle zes eilanden, waaraan Nederland zeer hecht, af. Nadat eind 2008 in de rijksministerraad een ontwerp van rijkswet daarover is goedgekeurd, trekt de president van het Gemeenschappelijk Hof van Justitie voor de Nederlandse Antillen en Aruba in Den Haag al na enige maanden aan de bel over het gebrek aan Arubaanse medewerking. De nodige stroomlijning en modernisering van de justitiële bedrijfsvoering, nieuwbouw, aanleg van internetverbindingen en reorganisatie van de financiering stagneren en zelfs raakt 'de kwaliteit van de rechtspleging in het gedrang'. (114) Dit laatste baart staatssecretaris Ank Bijleveld van Koninkrijksrelaties 'ernstige zorgen', laat zij Croes weten. Zij wijst hem op de verantwoordelijkheid van Aruba 'voor de verwezenlijking van de rechtszekerheid van de burger'. (115) Maar Croes antwoordt per omgaande dat zijn land alleen met de rijkswet heeft ingestemd op voorwaarde dat het hof binnen drie jaar na de

ontmanteling van de Nederlandse Antillen op Aruba zal zetelen. Het Arubaanse gerecht-in-eerste-aanleg 'zal niet kunnen opgaan in een op Curaçao definitief te zetelen organisatie'. (116)

Dat is de *bottomline* voor Aruba: het heeft zich niet ontworsteld aan de dominantie van Curaçao om zich nu weer te voegen naar een op dat eiland gevestigd gerechtshof. Dan is er volgens premier Oduber immers geen sprake van gelijkwaardigheid! (noot) Uiteindelijk wordt de knoop doorgehakt in de rijksministerraad die tegen de zin van Aruba besluit het hof toch op Curaçao te vestigen. Oduber moet vaststellen dat het eiland is 'overruled'. (noot) Maar het twistpunt is niet voorgoed begraven: na vijf jaar zal worden gezien of er aanleiding is onderdelen van het hof elders te huisvesten. (117)

Op 10 oktober 2010 treedt de nieuwe structuur van het koninkrijk in werking. Vijf maanden later viert Aruba het zilveren jubileum van zijn status aparte. Minister P.H. Donner van Binnenlandse Zaken is daarbij aanwezig. Hij vertelt de Arubanen maar niet dat ze die 25 jaar net niet gehaald hebben. (noot) Juist door de precedentwerking van de Arubaanse status aparte hebben Curaçao en Sint-Maarten een dergelijke status inmiddels immers ook verworven en zijn ze nu alle drie op voet van gelijkheid landen in het Koninkrijk der Nederlanden.

* * *

Nadat het afscheiding van Aruba uit de Nederlandse Antillen decennialang heeft afgewezen, gaat Nederland er in 1983 toch mee akkoord, mits het eiland in '96 volledig onafhankelijk zal worden – al voelen de meeste Arubanen daar niets voor. De status aparte van Aruba is voor Den Haag dan een laatste middel om de onafhankelijkheid van de Antillen alsnog ten dele te realiseren. Nadat is besloten de landen in de West binnen het koninkrijk te houden, laat Den Haag deze voorwaarde vallen, waardoor Aruba zijn status aparte behoudt. Het aparte daarvan vervalt als Curaçao en Sint-Maarten in 2010 nagenoeg dezelfde status verwerven.

Hoofdstuk VIII

EEN LANGE WEG VOL STRUIKELBLOKKEN

(Naar de opheffing van de Nederlandse Antillen en de intrede van Curaçao en Sint-Maarten als landen in het koninkrijk: 1954-2010)

Hoe te verklaren dat Nederland in 1954 het kolonialisme voor de Nederlandse Antillen beëindigd noemt, na 1973 niettemin streeft naar een verdere dekolonisatie door het land volledige onafhankelijkheid te verlenen, en na 1990 de eilanden juist weer hechter in het koninkrijk wil verankeren? Waarom duurt het daarna nog tot 2010 eer voor die verankering een vorm is overeengekomen?

* * *

Ook voor de Nederlandse Antillen voert Nederland na 1954 geen beleid dat gericht is op toekomstige onafhankelijkheid. Wel doen zich onder het Statuut met dit rijksdeel spoedig conflicten voor over de reikwijdte van zijn autonomie. Het eerste betreft de zuiverheid van bestuur, het tweede de persvrijheid, het derde de deugdelijkheid van bestuur, alle in principe punten waarover het koninkrijk zeggenschap heeft. In maart 1956 verkondigt mr. S.W. van der Meer, die op het punt staat minister van Justitie te worden in de Antilliaanse regering, dat hij zijn advocatenpraktijk in Willemstad zal blijven uitoefenen, al zegt hij toe tijdens zijn ministerschap niet te pleiten. Hij is een Hollander, verbindingsman tussen de Democratische Partij op Curaçao en de PvdA in Nederland en tot dan toe minister van Volksgezondheid en Sociale Zaken. Gouverneur Struycken weigert zijn benoeming goed te keuren wegens onverenigbaarheid van betrekkingen. Dat schept een spannende situatie: indien de premier en de gouverneur allebei voet bij stuk houden en Struycken niet door Den Haag van zijn post ontheven wordt, zal het Antilliaanse kabinet moeten aftreden. Premier Jonckheer en Struycken reizen naar Nederland om het conflict aan de koninkrijksregering voor te leggen, maar de zaak gaat als een nachtkaaars uit wanneer minister Beel van Overzeese Rijksdelen bekend maakt dat een 'tijdelijke oplossing' getroffen is – al blijft onduidelijk welke (zoiets kan dan 'onder de pet gehouden' worden). Struycken wordt in Nederland minister van Binnenlandse Zaken, Van der Meer treedt aan als Antilliaans minister van Justitie en blijft advocaat. (1) Een jaar later draagt Van der Meer als minister de procureur-generaal op om A. de Wit uit te wijzen uit de Nederlandse Antillen. Deze is hoofdredacteur van het dagblad *Beurs- en Nieuwsberichten*, waarin hij stevig tekeer pleegt te gaan tegen de regering. Daarvoor is hij echter nooit strafrechtelijk vervolgd en zijn uitwijzing wordt door de procureur-generaal dan ook in strijd geacht met de persvrijheid. Daarop ontslaat Van der Meer hem wegens insubordinatie, maar de gouverneur weigert dit ontslag te bekrachtigen. Een escalatie van dit conflict wordt vermeden doordat de procureur-generaal zelf ontslag neemt. In de Staten noemt Van der Meer de artikelen van de journalist 'niet scherp, maar grof, niet raak, maar beledigend'; hij zou daarmee de 'hoogste belangen' van de Antillen in gevaar hebben gebracht, met name de betrekkingen met Venezuela. Men heeft hem alleen maar niet vervolgd om aan zijn opvattingen niet nog meer ruchtbaarheid te geven. Een nieuw benoemde procureur-generaal gelast De Wit dan alsnog de Nederlandse Antillen te verlaten, waartegen deze weer protest aantekent bij de nieuwe gouverneur A.B. Speekenbrink. Die weigert het besluit te ondertekenen en maakt er een koninkrijksaangelegenheid van. Premier Jonckheer en minister Ciro Kroon gaan in Den Haag hun zaak bepleiten. Om

de kwestie niet op de spits te drijven wordt deze (het is een novum in de conflictoplossing tussen de rijksoverheid en de Raad van State voor het koninkrijk. Maar eer deze advies kan uitbrengen, loopt ook deze zaak met een sissert af doordat De Wit de handdoek in de ring gooit. Hij verkoopt zijn aandelen in de krant aan een combinatie waarin de Democratische Partij een hoofdrol speelt en vertrekt naar Nederland. De Democraten slaan zo drie vliegen in één klap: ze raken een criticaster kwijt, krijgen een krant en de gouverneur heeft het nakijken. (2)

Twee jaar later zet de koninkrijksregering het complete bestuurscollege van Curaçao af. De aanleiding is een politieke impasse: de ene partij beheerst het eilandsbestuur, de andere het landsbestuur en de twee bestuurslagen zitten elkaar voortdurend dwars. "Bestuur was onmogelijk geworden," zegt Huberto Rojer, een toenmalig activist van Da Costa Gomez' Nationale Volkspartij (NVP) die het bestuurscollege vormde. "De gezaghebber van Curaçao klopte bij de gouverneur van de Antillen aan, die bij Nederland aanklopte dat een algemene maatregel van bestuur uitvaardigde." Den Haag constateert een 'volstreekte onbestuurbaarheid' en 'grovelijke verwaarlozing van de huishouding' op het eiland. Er volgen heftige betogingen tegen het Nederlandse ingrijpen, standbeelden worden beklad, er wordt gestaakt. Da Costa Gomez spreekt van 'koloniale bevoogding' en zijn aanhangers houden een *krusada*, een huis-aan-huis-campagne. "Wij hebben te voet het hele eiland doorkruist met de boodschap dat de mensen moesten komen protesteren," zegt Rojer. "Maar de inlichtingendienst bracht een grote politiemacht op de been en heeft ons met gummiknuppels weggedreven van het postkantoor." Daar roept NVP-activist Wilson 'Papa' Godett bij een protestbijeenkomst over de politieverstervingen die uit Nederland zijn aangevoerd: "Kijk die Nederlanders hier komen om onze mensen te doden! Toen de Duitsers hun land binnenvielen deden ze niets. Ze beschermen premier Jonckheer die 30.000 gulden per jaar verdient, terwijl de gewone man 15 gulden in de week krijgt. Op Aruba mogen ze demonstreren voor afscheiding, hier is betogen verboden, het is dictatoriaal!" (3)

Doordat in de twee eerstgenoemde kwesties geen beslissing wordt genomen, laat het koninkrijk de kans lopen zich doorslaggevend te laten gelden inzake het 'waarborgen van fundamentele menselijke rechten en vrijheden, de rechtszekerheid en de deugdelijkheid van het bestuur' dat volgens artikel 44 van het Statuut een 'aangelegenheid van het Koninkrijk' is. Zo worden precedenten geschapen: veertig jaar later maakt Den Haag er geen bezwaar tegen dat de Antilliaanse minister-president Suzy Römer partner blijft in haar advocatenkantoor. Als haar opvolgster Mirna Luisa-Godett in 2004 een kritische Nederlandse journaliste de toegang tot haar persconferenties ontzegt, onthoudt het koninkrijk zich van een reactie; maar de rechterlijke macht van de Nederlandse Antillen stelt de premier in het ongelijk. Door wel krachtig in te grijpen in een stagnerend eilandsbestuur wekt de koninkrijksregering de indruk dat Nederland alleen belang stelt in de Antillen als bestuursconstructie. Maar volgens Da Costa Gomez ligt juist 'in de waarborg der vrijheidsrechten een der wezenskenmerken van het Koninkrijk' besloten: "Hij geeft een der sterkste bindingen in groter verband omdat hij de burger van het Koninkrijk het vertrouwen en de zekerheid geeft, dat de vrijheidssfeer die ieder mens in de staat toekomt ook werkelijk de zijne is." (4)

* * *

Bij zulke conflicten leeft de animositeit tegen Nederland op Curaçao altijd hoog op, maar nationalisme is er nog minder te bespeuren dan in Suriname.

In de jaren zestig geven Antilliaanse studenten in Nederland het blad *Kambio* (Verandering) uit, dat wel protesteert tegen koninklijk bezoek aan de eilanden, maar niet tegen het koninkrijk. Als het Nederlandse weekblad *Vrij Nederland* vraagt: "Wanneer maken wij de West onafhankelijk?", reageert *Kambio*: "Hoe maakt Nederland de West onafhankelijk?" De Antillianen zijn er volgens het blad niet aan toe, Nederland moet hen eerst 'opvoeden tot zelfstandigheid'. Angst voor mogelijke Venezolaanse annexatie speelt volgens een toenmalige redacteur een rol bij die voorzichtige opstelling. In Willemstad ontwikkelt zich in die tijd *Vitó*, gedrukt op de persen van het bisdom, tot een sociaal-kritisch blad. Een van de redacteurs is ooit van school gestuurd omdat hij het opnam voor Soekarno, maar het blad keert zich alleen tegen sociale misstanden, niet tegen het koninkrijk. De gangmaker, Stanley Brown, gaat wekelijks op het Dr. Da Costa Gomezplein vooral tekeer tegen de inheemse handelsbourgeoisie.

De Nationale Volks Partij, waarop veel zwarte armen stemmen, heeft in '54 de verkiezingen verloren, zodat haar leider 'Doktoor' Da Costa Gomez, de geestelijk vader van de autonomie, moet aanzien dat DP-leider Jonckheer als premier met de eer van het Statuut gaat strijken. In de NVP hebben de katholieke clerus en de op het eiland gevestigde (Sefardische en Asjkenazische) Joden het overwicht, in de Democratische Partij maken inheemse blanken, Arabische handelaren en hoger geschoolde immigranten uit Suriname de dienst uit. Jonckheer blijft vijftien jaar aan de macht.

De welvaart op Curaçao kalft in de jaren zestig af. Vlak na de Tweede Wereldoorlog is het gemiddelde inkomen op het eiland nog anderhalf keer zo hoog als in Nederland, maar daarna automatiseert Shell geleidelijk het werk in de olieraffinaderij en wordt arbeid uitbesteed aan onderaannemers die minder loon betalen. De werkloosheid stijgt tot bijna twintig procent, de inkomens dalen met tien procent. Een arbeidsconflict bij een onderaannemer doet eind mei '69 de vlam in de pan slaan. De volkswoede richt zich tegen de heersende elite. Hier en daar worden wel blanken in auto's aangehouden en bedreigd, maar het antikoloniale element in het oproer is verwaarloosbaar. (5)

Vlak voordat het oproer losbarst, is Jonckheer, tijdelijk gevolmachtigd minister van de Nederlandse Antillen in Den Haag, tot gouverneur benoemd. Omdat de revolte zich in het bijzonder richt tegen het bewind van zijn Democratische Partij, wil de Nederlandse regering, bang dat de benoeming nieuwe onlusten zal uitlokken, de aanstelling ongedaan maken. Minister J.A. Bakker en oppositieleider Den Uyl zijn eenstemmig van oordeel dat zijn aanstelling 'koloniaal' beleid zou zijn. (6) Jonckheer en de Antilliaanse regering gaan in beroep tegen dit voornemen, maar staan bij de behandeling van hun intern appèl alleen. Drs. B.M. Leito wordt in juni 1970 de eerste zwarte gouverneur van de Nederlandse Antillen en Jonckheer wordt ambassadeur van Nederland in Costa Rica.

Het voornaamste gevolg van de revolte is dat de zwarten zich nu een plaats in de Curaçaose politiek veroveren, die zij niet meer zullen prijsgeven. Voor het eerst worden zij tot gouverneur en minister-president benoemd. "*Black* werd niet alleen *beautiful*, maar zelfs voorwaarde tot het bekleden van politieke functies die tot dan toe aan blanken waren voorbehouden." (noot) Door de lichtgetinte elite wordt gezegd dat 'door mei '69 iedere kakdoos nu "meneer kakdoos" is.' Zwarten heffen leuzen aan als '*Awor tas nos ta manda*' (Nu zijn wij aan de macht) en '*Di nos e ta*' (Het [Curaçaose erfgoed] hoort ons toe).

In de nasleep van de opstand ontstaat een arbeiderspartij, Frente Obrero y Liberacion, die de ambities en de wrok van de zwarte volksklasse regelmatig uit in

anti-Nederlandse retoriek en in het Papiaments, de volkstaal die nu officiële erkenning verwerft. (8) Maar haar partijkleur is oranje en ook Frente richt zich niet op onafhankelijkheid. Een van de leiders is Amador Nita, die al in 1952 een pamflet heeft geschreven over *De sociale wensdromen van het landskind in de gelijke delen van het nieuwe koninkrijk*. Het is een vlammend betoog voor gelijkheid en gelijkwaardigheid met Nederland en de Nederlanders. (9)

Er wordt na mei '69 met onafhankelijkheid geflirt, maar het kabinet-Isa-Beaujon maakt in '71 op dit punt 'terughoudendheid' tot zijn parool. Het jaar daarop brengt de secretaris van de eilandsraad van Curaçao, dr. W.C.J. (Boelie) van Leeuwen, tevens romancier, stammend uit de blanke bevolkingsgroep, een vertrouwelijk rapport uit over *De Nederlandse Antillen tussen Nederland en Venezuela*. De aanmoedigingen uit Nederland aan de Antillen om onafhankelijk te worden, nemen dan toe, maar volgens Van Leeuwen wil Nederland niet van de Antillen af omdat het de postkoloniale statutaire verplichtingen te zwaar vindt. Waarom zou een koloniale macht na drie eeuwen en 'twee oorlogen om zijn koloniën te behouden' plotseling 'zo *image-conscious*' zijn geworden, vraagt hij. Het doel is zijns inziens de migratie van de 'negroïde volksklasse' naar Nederland 'af te knippen'. Den Haag zou al in gesprek zijn met Venezuela om de eilanden over te nemen. Dit wordt in Den Haag prompt stellig ontkend, maar het typeert de argwaan en zorgen op de Antillen over onafhankelijkheid. (10)

Den Haag gaat ervan uit dat de Nederlandse Antillen het spoor van Suriname zullen volgen. "Hoe eerder wij die West kwijt zijn, hoe beter," kenschetst de Antilliaanse oppositieleider J. Evertsz de Haagse houding. (11) De latere premier Miguel Pourier veronderstelt dat Den Haag 'Suriname en de Antillen als één pot nat' ziet: "Met de onafhankelijkheid van de West zou Nederland zijn bevrijd van de koloniale last." (12) Maar de Antillen willen de relatie met Nederland niet verbreken. De opeenvolgende kabinetten voeren een vertragingstactiek. Ze leggen Suriname geen strobreed in de weg bij zijn uittreding uit het koninkrijk en zeggen hun volledige medewerking toe aan 'planmatige voorbereiding' van de onafhankelijkheid van de Antillen. Evertsz, in 1973 premier geworden, ontwerpt een drietrapsplan, met als laatste fase onafhankelijkheid. Maar hij vermijdt concreet te worden en noemt geen termijnen, omdat dit 'de belangen van land en volk van de Nederlandse Antillen ernstig [zou] schaden'. Op 10 januari 1975 schrijft hij zijn Nederlandse collega Den Uyl in een knap staaltje van diplomatieke weigerachtigheid dat zijn regering graag een plan voor onafhankelijkheid zal laten opstellen, al is daar wel 'ruime technische bijstand' van Den Haag voor nodig – wat Den Uyl 'een langgerekte onderhandelingsopzet *to get more money*' noemt. Een dergelijk plan kan volgens Evertsz in 1978 gereed zijn, waarna men kan beginnen aan de uitwerking, die dan nog een onbepaalde tijdsspanne zal vergen. (13)

Nederland kan alleen maar aansporen en afwachten; pleidooien om spoed te betrachten bij de realisering van onafhankelijkheid glijden van Antilliaanse politici af als waterdruppels van een eend. Ze lijken er vooral op uit tijd te winnen, en slagen daarin glansrijk.

* * *

De discussie over de toekomst van de Nederlandse Antillen wordt in de jaren 1973-'83 gedomineerd door het streven van Aruba naar een status aparte, maar vooral door de ontwikkeling van het onafhankelijke Suriname. De intensieve ontwikkelingssamenwerking van Nederland met dit land is geen succes geworden. Er

doen zich steeds competentieconflicten voor, de aanvankelijke economische groei neemt spoedig weer af, terwijl het aantal ambtenaren stijgt van 26.000 tot 37.000 personen, veertig procent van de beroepsbevolking. (14) In het parlement heersen chaos en stagnatie en in het land groeit onvrede. Op 25 februari 1980 nemen opstandige militairen met gemak de macht over.

Door de overeenkomst waarbij Den Haag de wedde van repatriërend Surinaams kader aanvult tot Nederlands niveau heeft Suriname een militaire elite geïmporteerd die gepokt en gemazeld is in de democratisering van Nederlandse kazernes. Deze is echter in hun geboorteland niet gangbaar. Een vakbond mogen ze niet oprichten en als ze in hun openlijk verzet daartegen gearresteerd worden komen ze in opstand – daarbij geadviseerd door de Nederlandse Militaire Missie (NMM). (15) De staatsgreep wordt aanvankelijk door veel Nederlanders met opluchting begroet – nieuwe bezems vegen schoon – en Den Haag geeft het nieuwe regime ‘het voordeel van de twijfel’, maar het ontaardt in dictatuur.

In augustus '80 moet president Ferrier het veld ruimen en er volgt een reeks al dan niet vermeende coups en tegencoups, interne machtsstrijd en ideologische koerswendingen naar marxistische regimes in Cuba, Nicaragua en Grenada. In de nacht van 8 op 9 december 1982 doden de militairen vijftien tegenstanders van hun bewind, op verdenking van betrokkenheid bij een Amerikaanse interventie, waarvan nooit is opgehelderd of die inderdaad beraamd werd. Twee dagen na deze ‘decembermoorden’ schort het Nederlandse kabinet-Lubbers de relatie met Suriname voor onbepaalde tijd op. Door het opdrogen van andere geldstromen (naast het geld uit Nederland ook de export van bauxiet waarvan de prijs op de wereldmarkt keldert) gaat men op zoek naar nieuwe geldbronnen. Suriname wordt een belangrijke doorvoerhaven van verdovende middelen uit Colombia naar Europa en de Verenigde Staten. Er breekt een verwoestende binnenlandse oorlog uit, waarin drugssmokkel een belangrijke rol speelt. In Nederland zijn verzetsbewegingen tegen het militaire regime actief.

In Nederland wordt voor deze gebeurtenissen een grotere betrokkenheid bij Suriname aan de dag gelegd dan vóór de onafhankelijkheid. Met name in de PvdA krijgt men daardoor allengs meer oog voor de kwetsbaarheid van microstaten. Al in 1981 pleit de partij ervoor om voor de Antilliaanse onafhankelijkheid, die men tot dan op zo kort mogelijke termijn gerealiseerd wilde zien, een voorbereidingstijd van tien jaar in acht te nemen.

De Antillen liggen onder de slagschaduw van Venezuela met zijn aanspraken op de Benedenwindse Eilanden. Deze claims hebben in de Tweede Wereldoorlog nieuwe geldingskracht gekregen doordat de Amerikaanse president Roosevelt dan aan Venezuela de eerste optie op de Antillen verleent voor het geval Nederland deze moet prijsgeven. Na de oorlog stellen de Verenigde Staten vergeefs voor Venezuela te betrekken bij de verdediging van het rijkdeel. (16) In de Antilliaanse politiek wordt terdege rekening gehouden met het belang van de eilanden voor Venezuela: de Arubaanse politici speculeren regelmatig op Venezolaanse steun bij hun streven naar *separación*, en Curaçaose politici lanceren, wanneer Nederland in de jaren zeventig gaat aandringen op onafhankelijkheid, prompt het alternatief van aansluiting bij Venezuela. (17)

Tegelijk neemt ook de actieve Amerikaanse belangstelling voor het gebied toe. Deze is verklaarbaar: bijna de helft van de Amerikaanse handel, meer dan de helft van de Amerikaanse invoer aan mineralen en niet minder dan tweederde van de Amerikaanse olie-import gaat door het Caraïbische bekken. In geval van een crisis zou naar schatting vijftig procent van alle Amerikaanse strategische transporten naar

NAVO-landen door dit gebied moeten gaan. (18)

Militair optreden tegen linkse regimes in Grenada, Nicaragua en Panama laat in de jaren tachtig zien tot welke risico's Washington zijn verbindingslijnen in het Caraïbisch gebied veilig wil stellen. Reeds in 1983 wordt op het State Department overwogen ook Suriname binnen te vallen, mits Nederland daaraan actieve medewerking verleent. "Inzake Suriname was voor ons de opstelling van de Verenigde Staten dominant, juist omdat het onafhankelijk was maar wij er vanuit het verleden een band mee hadden," erkent oud-minister van Buitenlandse Zaken Hans van den Broek. "De toenmalige Amerikaanse minister George Schultz van Buitenlandse Zaken beschouwt in zijn memoires het land zelfs nog als een Nederlandse kolonie." De Verenigde Staten zijn bezorgd over connecties van Paramaribo met linkse regeringen, maar Den Haag is niet bereid Washington de helpende hand toe te steken bij een invasie in Suriname. (19)

Ook Curaçao en Aruba worden knooppunten van illegale handel in verdovende middelen. Na het inkrimpen van de olieraffinage op beide eilanden is toerisme de voornaamste bron van inkomsten. Bij de bouw van grote hotels en casino's en bij de aanleg van een vliegveld op Sint-Maarten zijn criminele investeerders betrokken. Een traditie van kaapvaart en zeeroverij wordt voortgezet in het faciliteren van witwaspraktijken voor drugskartels en de maffia. (20) In ruil voor royale giften worden vergunningen en vrijstellingen van belasting verleend: de patronagecultuur neemt de vorm aan van internationale corruptie. In de affaire-Douanegate zouden op Curaçao tientallen douanebeambten hebben meegewerkt aan illegale doorvoer van onder meer drugs. (21) De eilanden worden tevens eldorados voor bedrijven die belasting willen ontwijken: op Curaçao vestigen zich offshore 21.000 ondernemingen, die er alleen een postbus hebben en slechts maximaal 3 procent belasting betalen; op Sint-Maarten bestaan 23.000 van die spookfirma's. Overigens vloeit de fiscaal profijtelijke 'Antillenroute' voort uit een in Den Haag gemaakte 'rijksregeling' en wordt deze met name door veel Nederlandse firma's gebruikt. (22)

* * *

Ondertussen desintegreren de Nederlandse Antillen. De gevreesde precedentwerking van de Arubaanse status aparte doet zich inderdaad voor. Partijen op Curaçao eisen onder de leuze *Korsou prome* (Curaçao eerst) deze status ook voor hun eiland op. Op het door toerisme snel rijker wordende Sint-Maarten pleit Claude Wathey, de 'sterke man' in de politiek van het eiland, zelfs onverhoeds voor onafhankelijkheid. Hij dreigt naar de Verenigde Naties te stappen als Nederland daaraan niet meewerkt en de onafhankelijkheid desnoods eenzijdig uit te roepen. Dit nationalistisch vuur dooft weliswaar snel, maar hierdoor voelen politici op Curaçao er nog minder voor om eventueel met de drie andere, armlastige eilandjes in één rijksdeel achter te blijven. (23)

Toch spreekt de bevolking van alle eilanden zich bij opiniepeilingen in '88 in meerderheden van omstreeks 70 procent uit voor voortzetting van de Nederlandse Antillen als verband van vijf eilanden. Onderzoeker dr. W. Koot schrijft dit toe aan 'negatieve angst': "Men is bang een onzekere economische en politieke toekomst tegemoet te gaan." (24) Hij veronderstelt dat men bang is dat Nederland de militaire bescherming en financiële hulp zal beëindigen als het rijksdeel niet meer bestaat. Bijna honderd procent van de ondervraagden is voor handhaving van een band met Nederland, één op de vijf wil dat Curaçao een Nederlandse provincie wordt. Rufus McWilliam, als fractieleider van de voormalige NVP, dan PNP, een opvolger van Da

Costa Gomez, verwerpt de gedachte dat zelfbeschikkingsrecht automatisch tot onafhankelijkheid moet leiden: mogelijk denkt de bevolking daar immers anders over. (noot) Drie jaar eerder is al gebleken dat slechts tien procent van de Arubanen en Curaçaoënaars kiest voor onafhankelijkheid en dertig procent de bestaande band met Nederland wil handhaven, terwijl vijftig procent zelfs nauwere banden wenst, bijvoorbeeld als overzeese provincie.

De toenemende bezorgdheid bij Nederland dat delen van het koninkrijk verweven raken met een internationaal misdaadnetwerk, gevoegd bij het besef van de deconfiture van het onafhankelijke Suriname, leidt tot herwaardering van het dekolonisatiebeleid. De PvdA en de PPR staan een nieuw 'partnerschap' met de vroegere koloniën voor (25) en CDA-volksvertegenwoordiger dr. W. de Kwaadsteniet bepleit het in stand houden van een band tussen Nederland en de West in een 'gemenebest *sui generis*': een volkenrechtelijk verband tussen onafhankelijke landen. (26)

In '89 schrijft Ernst Hirsch Ballin, hoogleraar staats- en bestuursrecht aan de universiteit van Tilburg, in het blad *Christen Democratische Verkenningen* dat de eilanden eerder tot onderlinge samenwerking geneigd zullen zijn als Nederland hun niet de onafhankelijkheid 'opdringt'. Een staatkundige reconstructie van het koninkrijk moet zijns inziens aansluiten bij 'de opties ontleend aan de concrete behoeften in de betrokken gemeenschappen' overzee aan welvaart en economische ontwikkeling, beter onderwijs en grotere rechtszekerheid. (27) Abstracte behoeften aan 'autonomie' en 'respect' leiden tot stagnatie in de relaties tussen Nederland en de overzeese rijkdelen.

Hirsch Ballin wordt later in dat jaar minister van Justitie in het derde kabinet-Lubbers (1989-'94) en mede op aandrang van Willemstad tevens belast met Nederlands-Antilliaanse en Arubaanse Zaken. In maart 1990 publiceert hij zijn *Schets voor een Gemenebestconstitutie voor het Koninkrijk der Nederlanden*. Van een voorkeur voor onafhankelijkheid is daarin geen sprake meer. Het gemenebest dat hij voor zich ziet, bestaat uit Nederland, Aruba, Curaçao (inclusief Bonaire) en de Bovenwindse Eilanden. Daarin moet 'versterkte nadruk' worden gelegd op het waarborgen van de mensenrechten, democratie en de rechtsstaat waarvoor 'gemeenschappelijke voorzieningen' voor rechtspleging en rechtshandhaving nodig zijn. (28) In de Britse Commonwealth is de invloed van de voormalige koloniale mogendheid gering, maar in het 'gemenebest *sui generis*', het eigensoortige gemenebest dat Hirsch Ballin voor ogen staat, wordt de rol van Nederland juist vergroot. Op het gebied van justitie, dat volgens het Statuut behoort tot de bevoegdheden der afzonderlijke landen, wil hij de invloed van het koninkrijk, en dus van Nederland, versterken.

Op Curaçao wordt geprotesteerd dat hij zijn schets heeft opgesteld zonder de rijkdelen te raadplegen. Fernandes Mendes noemt dit een 'klassieke fout': de minister heeft zijn 'theoretische constructie primair in Den Haag' gemaakt zonder overleg met de landen overzee en doet daarmee geen recht aan hun zelfbeschikkingsrecht. (29) Ook de tweedeling van de Nederlandse Antillen die Hirsch Ballin voorstelt, stuit op bezwaren. Curaçao wenst niet met de last van Bonaire, Bonaire niet met overheersing door Curaçao opgezadeld te worden en dit geldt ook voor Sint-Maarten versus de andere Bovenwindse Eilanden. Dit voorstel laat Den Haag dan ook spoedig varen, maar de overige uitgangspunten van Hirsch Ballins plan bepalen voortaan het beleid.

Het plan is een signaal dat Nederland de teugels overzee strakker aan wil halen. In februari 1991 lekt een 'plan-Lubbers' uit om tussen Nederland en Suriname een 'intensieve associatie' aan te gaan. De buitenwereld noemt het al gauw het

'Gemenebestplan', al komt dat woord er niet in voor. De achtergrond is de wankelende Surinaamse democratie. In '88 is er voor het eerst weer een gekozen regering aangetreden, waarop Den Haag hervatting van de hulp aankondigt mits de militairen 'teruggaan naar de kazerne'. Maar op Kerstavond '90 zet de legerleiding de regering middels een dreigend telefoontje naar het presidentieel paleis af en na deze 'telefooncoup' neemt de Nationaal Democratische Partij (NDP), voortgekomen uit het militaire regime, de macht in het land over. Den Haag schort de hervatting van de hulp weer op. "De Surinaamse regering kon ook met Nederlandse steun de beoogde democratisering en economische ontwikkeling van het land niet in voldoende mate effectueren," stellen de ministers Van den Broek en Pronk in januari '91. (30) De voorstellers van het plan, behalve de premier ook de ministers Hirsch Ballin, Van den Broek en Pronk, willen de betrekkingen tussen Nederland en Suriname een nieuwe grondslag geven. Nederland moet enige verantwoordelijkheden die het voor 1975 had weer op zich nemen. Zo moet het koninkrijk de defensie van Suriname garanderen, mede de buitenlandse politiek van het land voeren en invloed krijgen op de benoeming van een opperrechter. De visumplicht voor Surinamers dient afgeschaft en een dubbele nationaliteit ingesteld te worden om terugkeer voor remigranten aantrekkelijker te maken. De landen moeten bovendien een monetaire unie aangaan.

De schets van Hirsch Ballin zou samen met het plan-Lubbers geleid hebben tot een hervormd koninkrijk met de reikwijdte van vóór '75. Tegenstanders overzee spreken dan ook prompt van 'rekolonisatie' en het verbaast de Surinaamse oud-premier Sedney dat Lubbers cum suis nu een gemenebest bepleiten dat hijzelf al twintig jaar eerder heeft voorgestaan maar dat toen door Den Haag is weggewuifd. Is het trouwens niet logischer dat een gemenebestrelatie voorafgaat aan onafhankelijkheid in plaats van daarop te volgen? (31) "Onafhankelijkheid speelde veel minder een rol dan in de jaren zestig en zeventig toen we ons er niet aan konden onttrekken," zegt Pronk. "De wereld was in de jaren negentig gericht op ordening en samenwerking. Dat leidde bij ons tot een nieuwe houding, waarin de bestuurlijke, politieke en economische condities van Suriname moesten leiden tot een Statuut van wederzijds te respecteren verplichtingen." Van rekolonisatie of gemenebest wil hij niet spreken – 'woorden uit het verleden' –, wel van 'structuren die een binnenlands proces kunnen schragen met zekerheden van buitenaf'. (32)

In de Tweede Kamer is de reactie op het plan-Lubbers welwillend, maar in de ministerraad sneuvelt het door tegenstand van de CDA-ministers Koos Andriessen (Economische Zaken) en Hanja Maij-Weggen (Verkeer & Waterstaat) en PvdA-ministers Ien Dales (Binnenlandse Zaken) en Wim Kok (Financiën en vicepremier). De tegenstanders achten de consequenties onoverzienbaar: wat zal het plan kosten? Zet het niet de deur open voor een nieuwe stroom immigranten? "Door de fixatie op onze eigen problemen stond de verhouding met Suriname niet erg hoog op de agenda," zegt Pronk. (33) Bij de verkiezingen van mei '91 blijkt ook in Suriname maar een minderheid ervoor geporteerd. Volgens Sedney heeft het land zich sinds 1975 'volledig neergelegd' bij de onafhankelijkheid en die 'volledig geaccepteerd'. (34) Oud-minister Van den Broek herinnert zich dat na de telefooncoup in Den Haag eerst opnieuw gewapende interventie in Suriname is overwogen: "In ons land woonachtige Surinamers drongen er bij Lubbers op aan en er is overleg over gepleegd met Washington." Amerika is beducht dat het land zich opnieuw zal ontwikkelen tot een belangrijke schakel in de smokkel van drugs. Den Haag gaat er serieus op in. "Wij hebben er in het Torentje over beraadslaagd met de fractievoorzitters van de grote partijen en Hans van Mierlo voor D66 en onder verantwoordelijkheid van minister

Relus ter Beek is er door Defensie een plan voor opgesteld.” (35) PvdA-fractie leider Ad Melkert erkent: “Het was en is nu eenmaal realiteit dat internationaal aan Nederland de plicht wordt toegekend de democratische ontwikkeling in Suriname te bevorderen.” Later zegt hij: “Het was een reëel gesprekspunt in onze relatie met de Verenigde Staten en ik vond dat wij ons niet aan die verantwoordelijkheid mochten onttrekken.” (36). Maar als democratische partijen de Surinaamse verkiezingen royaal winnen, vervalt de urgentie van een militaire interventie. (37)

* * *

In de jaren negentig doet zich met de Antillen en Aruba een reeks conflicten voor waarbij de autonomie van de overzeese rijkdelen in het geding is: waar liggen de grenzen met aangelegenheden waarover het koninkrijk te beslissen heeft? Het eerste betreft het bestuur over Sint-Maarten. Het koninkrijk waarborgt goed bestuur en het gebrek daaraan op dit eiland baart al heel lang zorgen, zonder dat de regering in Willemstad heeft ingegrepen; zij liet het bij manoeuvres van ‘vertraging, ontkenning en minimalisering’ van het probleem. Dat is te verklaren doordat Antilliaanse regeringscoalities doorgaans mede op politici van Sint-Maarten steunen. In mei '92 signaleert een gemengd Antilliaans-Nederlandse commissie op het eiland politieke patronage, gebrek aan verantwoording en aan *checks and balances* in het bestuur. Willemstad, opnieuw afhankelijk van afgevaardigden uit Sint-Maarten, wijst inmenging van Nederland echter af. In juli neemt Den Haag het eiland in de woorden van Hirsch Ballin in een ‘staatsrechtelijke houdgreep’: met een Algemene Maatregel van Rijksbestuur wordt het onder curatele gesteld. Gevolmachtigd minister E.A.V. (Papy)Jesurun maakt er in de rijksministerraad bezwaar tegen, maar in de wetenschap dat hij toch overstemd zal worden tekent hij geen intern appèl aan. In Willemstad steekt echter een storm op tegen dit Nederlandse ‘neokolonialisme’ en premier Maria Liberia-Pieters weet in Den Haag alsnog te bereiken dat tenminste formeel recht gedaan wordt gedaan aan de vereiste haar regering te betrekken in het toezicht op Sint-Maarten. (38)

Bij het tweede (en ook, zoals we zullen zien, bij het vierde) conflict botsen internationale verplichtingen van Nederland met de autonomie van de rijkdelen. In 1992 treedt Nederland toe tot het fiscale fraudeverdrag van Straatsburg, dat aangesloten landen met het oog op witwassen van drugsgelden en criminele geldtransacties verplicht tot het uitwisselen van informatie over belastingzaken. Dit kan de Antillen driekwart van zijn inkomsten uit de financiële offshore-dienstverlening kosten. Deze is overigens met hulp van Nederland op touw gezet en er maken ook veel Nederlandse firma's gebruik van. De overzeese rijkdelen zetten de hakken in het zand en beroepen zich op artikel 25 van het Statuut, dat hen niet aan internationale financiële en economische overeenkomsten bindt indien hun regeringen daar ‘benadeling van het land’ van verwachten. Den Haag verklaart het verdrag echter niet als een financieel-economische overeenkomst te beschouwen, maar als een verdrag voor rechtsvordering en -bijstand. Besefvend dat hij het conflict in de rijksministerraad toch niet kan winnen laat de gevolmachtigd minister van de Nederlandse Antillen het er maar bij. Op Curaçao is de verbittering groot en de offshore-sector krijgt een forse klap. (39)

Het derde conflict gaat over de gezamenlijke kustwacht, waartoe de rijkdelen in de West zelf het initiatief nemen om de smokkel van drugs en de toestroom van illegale migranten tegen te gaan. Den Haag beschouwt een dergelijke dienst als onderdeel van de defensie en dus als een koninkrijksaangelegenheid uit hoofde van het Statuut.

Maar overzee ziet men er een middel van rechtshandhaving in waarover op basis van gelijkwaardigheid een 'onderlinge regeling' getroffen moet worden voor een gezamenlijk commando. Den Haag ergert zich in 1994-'95 hevig aan het langdurige uitstel door dit meningsverschil. "Autonomie is hier folklore geworden," roept D66-senator Peter Hoefnagels. De Raad van State geeft de Antillen echter grotendeels gelijk (40), waarna alsnog een ingewikkeld compromis tussen de twee zienswijzen wordt bereikt.

Het vierde conflict betreft rijst. In 1991 geeft de Europese Unie haar Landen en Gebieden Overzee (waartoe de Antillen en Aruba behoren) het recht naar de lidstaten rijst uit te voeren die verbouwd is in met de EU geassocieerde landen als Suriname en Guyana en in een LGO-gebied een bewerking ondergaan heeft met een toegevoegde waarde van minstens twintig procent. Met Nederlandse hulp zijn daarna op Curaçao en Aruba bedrijven opgetuigd voor verpakking en minimale bewerking van rijst. Maar in 1997 besluit de EU, om een klein aantal rijstboeren in Zuid-Europa te beschermen, de export aan quota te binden. Nederland gaat daarmee akkoord. De Antilliaanse premier Pourier reist naar Den Haag om het kabinet op andere gedachten te brengen en de twee regeringen spannen tegen de EU rechtszaken aan, maar vergeefs. Ze tekenen intern appèl aan tegen het besluit dat volgens premier Kok echter 'onafwendbaar' is, en worden in de rijksministerraad overstemd. De Antilliaanse vertegenwoordiger in Brussel Rudsel Martha beticht Den Haag van 'kwade trouw'.

In al deze conflicten blijkt de autonomie van het Statuut niet meer te rijmen met de politieke stand van zaken in de wereld. Nederland heeft binnen Europa minder autonomie dan waarop de overzeese rijksdelen binnen het koninkrijk aanspraak maken. Dit blijkt ook uit het conflict over de overvolle gevangenis Koraal Specht: het gevangeniswezen is een zaak van het rijksdeel dat zich beroept op een gebrek aan middelen voor de benodigde verbeteringen, maar Den Haag wordt internationaal verantwoordelijk gesteld voor de onmenselijke toestanden. Ook is de vraag of voldaan moet worden aan Latijns-Amerikaanse of Europese maatstaven. Met andere woorden: is het koninkrijk een Nederlandse rechtsgemeenschap of een samenstel van landen met uiteenlopende normenstelsels? In het laatste geval moet Den Haag de vereiste aanpassingen tot stand brengen. Uiteindelijk wordt met Nederlands geld een nieuwe gevangenis gebouwd en eufemistisch *Bon Futuro* ('goede toekomst') gedoopt. (41)

"Het is erg moeilijk," verzucht premier Kok na het rijstconflict, "om aan de overzijde van de oceaan duidelijk te maken welke beperkingen uit ons lidmaatschap van de Unie voortvloeien voor hun autonomie." (42) Maar de Antilliaanse oud-premier Don Martina zegt: "Voor ons als klein gebied is autonomie het enige wat we hebben om ons te beschermen." (43) Die woorden getuigen van de 'verschansing' van de West achter het autonomiebegrip, die Logemann al in '56 heeft gesignaleerd. Het is voor de Antillianen een middel om hun eigen zaken af te bakenen van koninkrijksaangelegenheden, maar een halve eeuw later dringt zich volgens Hirsch Ballin steeds meer de vraag op of er nog wel zo'n afbakening te vinden is. (noot) De meeste beleidskwesties (milieu, volksgezondheid, politie) die tot het domein van de autonomie horen, hebben internationale aspecten gekregen en raken daardoor ook het koninkrijk. In Den Haag – en ook wel overzee, maar minder – komt daardoor een groeiend aantal politici tot de overtuiging dat het Statuut niet meer voldoet.

* * *

In mei '91 wordt een gemengde ambtelijke werkgroep van de rijksdelen ingesteld om na te gaan hoe in het Statuut 'versterkte nadruk' gelegd kan worden op democratische en rechtsstatelijke waarborgen. (44) Twee jaar later stelt Nederland op de Toekomstconferentie in maart '93 op Curaçao weer de 'versterking van de waarborgen van deugdelijk bestuur' op de eilanden voorop; het koninkrijk moet daartoe meer bevoegdheden krijgen. Prompt tekenen de Antillianen bezwaar aan tegen deze dreigende aantasting van hun autonomie. Zij zijn naar de conferentie gekomen met een ander doel: om voor Curaçao en Sint-Maarten de positie van zelfstandig land in het koninkrijk binnen te halen (zoals Aruba die heeft) en de Nederlandse Antillen als rijksdeel op te heffen.

Premier Lubbers probeert deze verschillende prioriteiten te verzoenen met een 'dubbelslag': Den Haag wil wel meewerken aan opheffing van het rijksdeel, mits de overzeese rijksdelen meewerken aan versterking van de 'waarborgfunctie' van het koninkrijk voor democratie, goed bestuur en de rechtsstaat. Maar het 'synthesedocument' dat hij daarvoor opstelt, legt naar Antilliaanse smaak eenzijdig de nadruk op het laatste. Zijn voorstel dat Antillianen en Arubanen zich niet meer vrij in Nederland mogen vestigen indien Nederlanders dat ook niet mogen op de eilanden, zet nog meer kwaad bloed. Theatraal verscheurt de Antilliaanse minister van Justitie Suzy Römer het document voor de ogen van de Nederlandse delegatie. Maar Den Haag gaat op de ingeslagen weg voort. In de uitgangspunten voor hervorming van het koninkrijk die Hirsch Ballin na de conferentie aan de Tweede Kamer presenteert, staat versterkte borging van democratie en rechtsstaat in de overzeese rijksdelen centraal. Het kabinet voor Nederlands-Antilliaanse Zaken kondigt in juni '93 aan dat het rijksdeel zal worden 'opgeheven' en dat het koninkrijk dan de 'bovenlaagfuncties' ervan overneemt. Curaçao en Aruba worden zelfstandige landen in het koninkrijk, Sint-Maarten en Bonaire kunnen dat ook worden, terwijl Saba en Sint-Eustatius als 'koninkrijkseilanden' een 'rechtstreekse band met Nederland' krijgen. De koninkrijksaangelegenheden worden uitgebreid met rechtspleging en met 'bestuurlijke maatregelen in het kader van de bestrijding van internationale criminaliteit en de sanering van de financiën van de (ei-)landen'. (45) Aan de dubbelslag die Den Haag in de West wil slaan, ontvalt echter de grondslag door de referenda van 1993 en '94, waarbij de bevolking van de eilanden zich massaal uitsprekt voor behoud van dit rijksdeel. Een status aparte voor de eilanden, waarvoor de politici ijveren, krijgt op Sint-Maarten slechts bijval van één op de drie, op Curaçao zelfs van maar één op de zes inwoners en elders nog minder. Grote meerderheden, van driekwart op Curaçao tot ruim negentig procent op Sint-Eustatius, zijn voor instandhouding van de Nederlandse Antillen. Alleen op Sint-Maarten is er geen meerderheid voor. (46)

Den Haag hoopte de instemming van de Antillianen met uitbreiding van de bevoegdheden van het koninkrijk te krijgen door zijn bereidheid mee te werken aan opheffing van de Nederlandse Antillen, waarop politici sterk aandrongen. De afwijzing van dat streven is de manifestatie van een 'kloof' tussen politici en burgerij, waarover dan in Nederland veel gesproken wordt. Deze 'plotselinge beweging van onderop voor lotsverbondenheid in het Koninkrijk' en de onverwachte trouw aan het rijksdeel komt voort uit verzet tegen de politieke cultuur van belangenverstrengeling, patronage en stagnatie. "Ruim op die boel!" is op Curaçao de leuze van *Kousa Komun*, de 'gemeenschappelijke zaak', een comité van burgers, waaruit een Partido Antya Restruktura voortkomt (partij voor hervorming van de Antillen, PAR), die bij de verkiezingen van '94 op het eiland de absolute meerderheid behaalt. (47)

Den Haag stelt zijn hoop nu op samenwerking met de nieuwe Antilliaanse regering

van premier Miguel Pourier (PAR). Deze publiceert in '94 een rapport over de toekomst van de Antillen onder de titel *Make it work* en kondigt aan de 'janboel' in het rijksdeel op te gaan ruimen. (48) De staatsschuld zal naar verwachting in '96 tachtig procent van het nationaal inkomen bedragen en het daarna spoedig overtreffen. De stijgende rentelast drukt zwaar op de stagnerende economie, bij een werkloosheid van 15 à 20 procent. Het inkomen per hoofd op de Antillen is met 10.000 à 12.000 dollar een van de hoogste in het Caraïbisch gebied, maar 15 procent van de Curaçaose bevolking leeft in armoede. (49) De lonen zijn er te hoog om productie concurrerend te maken en de afzet wordt kunstmatig beschermd; veel bedrijven zijn in handen van de overheid, die ze inefficiënt en corrupt beheert. De Curaçaose staatshuishouding wordt wel 'de grootste Sovjeteconomie na de val van de Muur' genoemd. (50)

De Nederlandse minister Joris Voorhoeve, in het eerste kabinet-Kok (1994-'98) belast met de West, moedigt Pourier aan zijn plannen uit te voeren en verwijst hem voor advies en bijstand naar het Internationaal Monetair Fonds (IMF), zodat Den Haag zich niet rechtstreeks hoeft te mengen in de sanering van de Antilliaanse financiën. Anders dan Suriname in deze jaren geven de Antillen aan deze aandrang toe. Wel poogt Pourier eerst nog, vergeefs, de uitnodiging aan het IMF van Den Haag te doen uitgaan, om bij zijn kiezers niet het odium op zich te laden dat hij buitenlandse inmenging uitlokt. Het kabinet-Kok stelt zijn Antilliaanse collega een Nederlandse ambtenaar ter beschikking als permanent adviseur, die door de oppositie prompt als pottenkijker van Den Haag beschouwd wordt. Voortvarend begint Pourier dan bezuinigingen, belastingverhogingen en een privatisering van de economie door te voeren.

Het bezuinigingsbeleid van de kabinetten-Pourier komt op de Antillen hard aan. Duizenden ambtenaren bij het lands- en eilandsbestuur, een derde van het totale aantal overheidsdienaren, worden ontslagen en met een afkoopsom naar huis gestuurd. Met name op Curaçao daalt de koopkracht hierdoor snel en de vakbonden keren zich tegen de regering. Nederland heeft vaak vergeefs op dergelijke maatregelen aangedrongen, maar toch is Den Haag ontevreden over het te trage tempo en te geringe omvang van de bezuinigingen. Het laat in 1997 weten dat het de Nederlandse Antillen daarom niet langer financieel zal steunen.

Bij verkiezingen in het jaar daarop verliest de PAR de helft van haar zetels, maar in 1999 keert Pourier terug als premier van een coalitieregering die zich ten doel stelt een Nationaal Herstelplan en een in samenwerking met het IMF ontworpen structureel aanpassingsprogramma uit te voeren. Staatssecretaris Gijs de Vries zegt hem daarbij namens de Nederlandse regering toe: "Naar de mate waarin de Nederlandse Antillen bereid zijn om intern hervormingen door te voeren, is Nederland bereid deze te ondersteunen." (51) Aan het IMF wordt meegedeeld dat de hervormingen zich als het ware in een 'pas de deux' tussen de twee rijksdelen zullen voltrekken.

Maar als Pourier in 2001 een beroep op Nederland doet voor extra begrotingssteun, noemt De Vries het 'inhoudelijk ongewenst en politiek ondenkbaar' om daarop in te gaan. Nederland heeft in het begin van de aanpassingen al 153 miljoen gulden extra overgemaakt en wacht nu op een signaal van het IMF dat de uitvoering van het program voltooid is vooraleer het opnieuw over de brug wil komen. Volgens het IMF is echter de helft van de bezuinigingen over het lopende jaar nog niet 'ingevuld' en stagneert ook de privatisering van de luchtvaart. Bovendien, voert De Vries aan, heeft 'de Antilliaanse politiek de (voor Nederland belangrijke) afspraken over het uitreizen van kansarme jongeren vierkant aan haar laars gelapt'. (52)

Deze opstelling komt in de Antillen bekend te staan als het 'verraad van Gijs de Vries'. Nog jaren later steekt daardoor bij onderhandelingen over staatkundige hervormingen achterdocht de kop op over de onbetrouwbaarheid van Nederland: zal het zijn woord wel gestand doen? (53) In Willemstad is men – sommige Nederlandse ambtenaren ter plaatse inclusief (54) – ervan overtuigd dat Pourier tot het uiterste is gegaan om orde op zaken te stellen en dat Nederland niettemin zijn belofte van gelijktijdige financiële ondersteuning niet is nagekomen.

Pourier verlaat teleurgesteld de politiek. "Je zult zien dat nu een stelletje boeven wint," zegt hij tegen zijn Nederlandse adviseur. (55) Bij de verkiezingen van 2002 wordt Pouriers partij gestraft voor de gevolgen van de drastische bezuinigingen waar geen Nederlandse tegemoetkomingen tegenover staan. De populistische, door wijlen Wilson 'papa' Godett gestichte en door diens zoon Anthony geleide Frente Obrero y Liberacion 30 di Mai wint veel stemmen. Anthony's zuster Mirna Luisa-Godett wordt minister-president als stand-in voor haar broer, die verdacht wordt van (en later veroordeeld wordt voor) malversaties bij de financiering van een gebouw voor hun partij. De nieuwe premier kondigt aan alleen Papiaments te zullen spreken. Haar kabinet saboteert de gezamenlijke bestrijding van internationale criminaliteit in het koninkrijk, waarvoor in 2000 een Recherche Samenwerkings Team in het leven is geroepen.

In de opstelling van Den Haag speelt, zoals De Vries aangeeft, de kwestie van migratie een grote rol. Al sinds eind jaren tachtig zijn plannen gemaakt om de toenemende uitstroom van ongeschoolde Antilliaanse jongeren naar Nederland in te dammen. In 2000 wordt met de regering-Pourier overeengekomen jonge aspirant-migranten uit de Nederlandse Antillen te verplichten vóór hun vertrek een inburgeringscursus te volgen. Terwijl de Nederlandse minister R.H.L.M. (Roger) van Boxtel al onderweg is naar Willemstad om dit convenant te tekenen, wijzen de Antilliaanse Staten deze maatregel echter af, omdat die 'vooral de volksjongens van Afrikaanse herkomst' zal treffen en dus een racistische maatregel is. (56) Zoals in 1975 de Surinamers verdedigen nu de Antillianen hun recht, en op juridisch deugdelijke gronden, zich als rijksgenoten in het Europese deel van het koninkrijk te vestigen. Bij de verontrusting in Nederland over problemen met Antilliaanse criminelen en straatjongens, en de opkomst van de populistische politicus Pim Fortuyn, die hamert op veiligheid en ageert tegen kansloze immigranten, komt de blokkade van Willemstad voor Den Haag hoogst ongelegen. De Antillen hoeven niet te rekenen op Nederlandse welwillendheid.

* * *

Als Nederland met zijn strikte houding tegenover het kabinet-Pourier langs een omweg hervorming van het koninkrijk heeft willen bevorderen, is dat achteraf gezien een slimme beleidslijn geweest. Op de Nederlandse Antillen zijn daardoor de Godetts aan de macht gekomen, en door hun agressieve opstelling en de corruptie in hun regering groeit een besef van de urgentie van hervormingen.

Zo grijpen mr. Pieter van Vollenhoven, lid van het Koninklijk Huis, en oud-gouverneur van de Antillen mr. Jaime Saleh in 2003 het aanstaande gouden jubileum van het Statuut aan om met een Comité 2004 'compleet andere' verhoudingen in het koninkrijk te bepleiten. 'Gemeenschappelijkheid' moet het 'sleutelwoord' zijn, zegt Van Vollenhoven: "Als je het hebt over één koninkrijk, met koninkrijks wetten, dien je te streven naar de grootst mogelijke eensgezindheid. Dan ontcom je er niet aan dat, als je in Nederland een structuur van toepassing verklaart, die ook van kracht is op

de Antillen.” (57)

Aan een herstructurering van de Nederlandse Antillen als rijksdeel is dan de basis al ontvallen: de bevolking van Sint-Maarten heeft in 2000 bij volksstemming voor de status van autonoom land in het koninkrijk gekozen. In 2004 kiezen Bonaire en Saba voor een rechtstreekse band met Nederland en een jaar later spreekt Curaçao zich net als Sint-Maarten uit voor de status van een apart land in het koninkrijk. Alleen de bevolking van Sint-Eustatius blijkt in meerderheid geporteerd voor behoud van de staatkundige constructie der Nederlandse Antillen – waardoor haar zelfbeschikkingsrecht in het gedrang komt: doordat de andere eilanden dit niet willen, kan aan haar verlangen immers onmogelijk voldaan worden. Als Etienne Ys, een partijgenoot van Pourier, in 2004 aantreedt als premier van de Nederlandse Antillen, veronderstelt hij de laatste in die functie te zijn: het rijksdeel zal immers spoedig worden opgeheven.

De snel toenemende schuldenlast van het land en de afzonderlijke eilanden wordt voor Nederland de hefboom om het koninkrijk te hervormen. Voor de schuldsanering stelt Den Haag 1,7 miljard euro beschikbaar (nominaal ongeveer het bedrag dat het Suriname toezegde bij zijn onafhankelijkheid). Het bedingt daarbij toezicht op het financiële beheer en indirect op het bestuur in de West. Tegelijk zegt het zijn medewerking toe aan de opheffing van de Nederlandse Antillen. Op deze basis sluiten Nederland, de Nederlandse Antillen en de vijf eilanden van dit rijksdeel in oktober 2005 een Hoofdlijnenakkoord over hun toekomstige onderlinge verhoudingen, in november 2006 gevolgd door een Slotverklaring over de toekomstige status van Curaçao en Sint-Maarten als zelfstandige landen in het koninkrijk, en de ‘directe band’ die de drie kleinere eilanden met Nederland zullen krijgen. Het is de opmaat van een moeizaam onderhandelingsproces dat diverse malen dreigt te mislukken. Het verloopt via een bestuurlijk overleg op Sint-Maarten (oorspronkelijk als rondetafelconferentie bedoeld) in februari 2007, een ‘toetsings-RTC’ te Willemstad in december 2008, en een Slot-RTC te Den Haag in september 2010, waartussen besprekingen plaatsvinden in de Politieke Stuurgroep Staatkundige Veranderingen. Nederlandse ambtenaren uiten regelmatig ergernis over de ‘narrige sfeer’ waarin ‘nauwelijks voortgang geboekt’ wordt. “Daarbij komt dat we met drie delegaties onderhandelen die elkaar niet willen afvallen. Dit komt natuurlijk ook voort uit een diepgeworteld wantrouwen ten opzichte van Nederland, waardoor elk Nederlands voorstel per definitie verdacht is.” Het doet sterk denken aan de irritatie van de Nederlandse onderhandelaars over de Surinaamse onafhankelijkheid in '75. ‘De Antilliaanse partijen’ ontbreekt het volgens hun Nederlandse gesprekspartners ‘volledig aan gevoel voor urgentie’; zij hebben er ‘geen enkele moeite [mee] oeverloos stil te staan bij mineure punten’ en terug te komen op eerder ingenomen standpunten. (58) Uiteindelijk zal het echter Nederland zijn dat met succes het sterkste staaltje van ‘terugonderhandelen’ ten beste geeft. (59)

* * *

Hoofdpunten voor Den Haag in dat vier jaar durende proces zijn: het garanderen van goed bestuur, deugdelijk financieel beheer en strikte rechtshandhaving in het koninkrijk. In de loop ervan komen als desiderata naar voren: gelijkheid in ethische kwesties (abortus, euthanasie, homohuwelijk) en beperking van de emigratie naar Nederland. De onderhandelingen voltrekken zich in een politieke constellatie, die aan Nederlandse zijde sterk veranderd is.

Tot in de 21ste eeuw is het beleid voor de Antillen gevoerd op basis van consensus,

met als grondslag dat het koninkrijk gehandhaafd moest blijven. Begrip voor hun tekortkomingen overheerste doorgaans de ergernis. De berichten over corruptie, drugssmokkel en maffiaconnecties, de problemen met Antilliaanse jongeren in Nederlandse steden, de stroom van verwijten uit de West over neokolonialisme en *last but not least* het optreden van de regering-Godett hebben de stemming definitief doen omslaan. De populaire populistische politicus Pim Fortuyn betoogt al in 2000 dat eindelijk eens 'klare wijn' geschonken moet worden: óf de Antillen zijn 'binnenland' en moeten zich aan alle Nederlandse regels houden, óf ze worden onafhankelijk en kunnen als 'buitenland' hun eigen gang gaan. (60)

De Nederlandse bevolking is blijkens opiniepeilingen in grote meerderheid gekant tegen voortzetting van de band met de eilanden, en ook onder politici kenteren de opvattingen. Wouter Gortzak, van 1998 tot 2002 PvdA-Kamerlid: "Ons groepje parlementaire Antillen-specialisten maakte zich zorgen over de West en sloofde zich ervoor uit, maar werd meewarig aangekeken door negentig procent van de Kamerleden die vonden dat Nederland beter uit het koninkrijk kon stappen: dan waren we er mooi van af." (61) Als de linkse hoogleraar prof. H.U. Jessurun d'Oliveira vanaf 2003 bepleit dat Nederland zijn zelfbeschikkingsrecht moet benutten om uit het koninkrijk te treden, oogst hij overzee verontwaardigde reacties, maar niet in eigen land. Bij de behandeling van de begroting voor de West in 2007 stelt het Tweede Kamerlid Hero Brinkman van de nieuwe Partij voor de Vrijheid (PVV) zelfs voor om de eilanden 'via www.eBay.com en www.marktplaats.nl' maar aan de hoogste bieder over te doen. De eventuele koper moet dan wel hun totale schulden ad circa 2,2 miljard overnemen, maar dat is 'omgerekend nog geen €2,50 per vierkante meter'. "Misschien zijn er wel kapers op de kust," oppert Brinkman. "Zoals Bush of Chávez. Ze zijn allemaal welkom om te bieden. Misschien kunnen wij er nog een paar miljard uit slepen. Dan leveren die eilanden eindelijk eens iets op." (62)

De politicoloog M. Fennema ziet hierin 'het doorbreken van een elitekartel': deze opvatting wordt door een groot deel van de bevolking gedeeld maar is tot nog toe 'door de politieke elite getaboeïseerd'. (63) De opstelling van Brinkman zal zijn invloed op het onderhandelingsproces niet missen: niet alleen wordt hemzelf tijdens een bezoek van een Nederlandse parlementaire delegatie de toegang tot het gebouw van de Antilliaanse Staten ontzegd, andere Nederlandse partijen gaan zich harder dan voorheen tegen de Antillen opstellen, en de regering die doorgaans kon steunen op een brede Haagse consensus krijgt nu te maken met de oppositie van PVV, VVD en SP, die bij de verkiezingen van 2010 samen bijna de helft van kiezers achter zich verenigen. De VVD heeft het beleid altijd gesteund maar is, met de hete adem van de PVV in de nek, steeds kritischer. Partijleider Mark Rutte waarschuwt dat schuldsanering voor de Antillen de laatste kans is voordat Nederland er het bestuur overneemt. (64)

Ook in het CDA treedt een verharding op. In het confessionele beleid voor de West hebben van oudsher bewindslieden een grote rol gespeeld die een warme relatie hadden met de rijksheden overzee en voor wie het handhaven van de koninkrijksbanden prioriteit heeft, wat niet zelden leidde tot lankmoedigheid: Kernkamp, De Gaay Fortman, Fons van der Stee, Jan de Koning. Bij Hirsch Ballin tekent zich al een omslag naar gestrengheid af, maar de generatie die het CDA-beleid voor de West in de jaren 2006-'10 voert (o.m. staatssecretaris Ank Bijleveld-Schouten, fractieleider Pieter van Geel, fractiewoordvoerder Bas Jan van Bochove), stelt het belang van Nederland voorop. Van Geel hekelt het 'zeuren en klagen' van Antilliaanse politici (noot), Bijleveld dreigt regelmatig met het dichtdraaien van de geldkraan en gaat daar soms ook toe over.

Kenmerkend is dat het tweede kabinet-Balkenende zich nog in 2003 verplicht zich te zullen 'inspannen' voor erkenning van de bijzondere positie van de Nederlandse Antillen en Aruba als 'ultraperifeer gebied' van de Europese Unie. Zo'n UPG is deel van de Unie, maar ligt (zoals Madeira en de Canarische Eilanden) buiten haar Europese grenzen. De passage in het hoofdlijnenakkoord van het kabinet is een succes voor de Arubaanse Volkspartij, de laatste partij in de West die nog intensief contact onderhoudt met een Nederlandse partij, namelijk het CDA. Ze heeft met haar lobby een willig oor gevonden bij Hirsch Ballin, die aansluiting bij de EU vereist acht om te voorkomen dat de rechtsorde van Nederland en de Antillen te ver uiteen gaan lopen, wat op den duur tot desintegratie van het koninkrijk zou leiden. (65) Ook de Raad van State voor het koninkrijk adviseert positief, mede omdat onder de UPG-status overzee 'stabiele rechtsstaten' zullen kunnen ontstaan. Het kabinet geeft de universiteiten van Groningen en Rotterdam opdracht de juridische en economische gevolgen van een UPG-status voor de eilanden te onderzoeken.

Beide adviseren in 2008 negatief: een UPG-status zal de eilanden veel problemen en weinig voordelen opleveren. (66) Politici en beleidsambtenaren vragen zich ondertussen steeds meer af wat Nederland zich hiermee op de hals haalt en de kwestie 'verdeelt ambtelijk en politiek Den Haag'. Minister Hirsch Ballin is nog uitgesproken voorstander, evenals zijn partijgenoten op Buitenlandse Zaken en Landbouw, Ben Bot en Cees Veerman, maar in de Tweede Kamer staat het CDA nu alleen. (67)

Het draagvlak slinkt nog verder, als het departement van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksaangelegenheden er in 2008 op wijst dat, als de rijksdelen overzee straks bij de Europese Unie horen, het koninkrijk aansprakelijk gesteld zal worden voor eventuele schendingen van Europees recht: "Het Koninkrijksrecht biedt te weinig instrumenten om tegenover de Europese Unie naleving van Europees recht te kunnen garanderen op Curaçao, Sint-Maarten en Aruba." En: "Omdat het Koninkrijk geen eigen vermogen kent zullen boetes verhaald moeten worden op de overtredende entiteit," dat wil zeggen het overzeese rijksdeel. (68) Als dat in gebreke blijft, zal Nederland ervoor moeten opdraaien.

Er is dan al nauwelijks meer sprake van verdeeldheid over dit punt. "Ambtelijk zijn alle departementen sceptisch over UPG," schrijft BZK. De minister van Justitie (Hirsch Ballin), het wetenschappelijk bureau van het CDA en de Raad van State zijn nog voor, maar Balkenende niet: "De minister-president ziet er naar verluidt niets in." (69) Het kabinet komt dan ook terug op zijn bereidheid om de banden met de Antillen en Aruba binnen Europa nauwer aan te halen; de eilanden blijven voorlopig buiten de Europese Unie.

Kenmerkend is in dit verband het conflict dat zich in het begin van 2009 voordoet tussen staatssecretaris Bijleveld, belast met de West, en haar partijgenoot Jan Weitenberg (CDA), oud-voorzitter van de Nederlandse christelijke werkgevers en dan voorzitter van de Commissie Financieel Toezicht, die eerst de BES-eilanden (Bonaire, Sint-Eustatius, Saba) en daarna Curaçao en Sint-Maarten gaat controleren. Hij is al lang een vertrouwde figuur op de eilanden. Het geldelijk beheer in de West moet voortaan nauwgezet bewaakt worden, begrotingen moeten binnen bepaalde grenzen in evenwicht zijn, het aangaan van leningen wordt aan limieten gebonden. Formeel zijn de Antillen financieel autonoom, maar Den Haag kan zich niet veroorloven ze failliet te laten gaan; het moet in uiterste nood bijspringen. Weliswaar zijn de Antilliaanse staatsschulden grotendeels schulden aan het eigen overheidspensioenfonds en de sociale verzekeringsbank, maar als Willemstad zijn verplichtingen aan deze instellingen niet na kan komen, is sociale ontwrichting het

resultaat en krijgt Nederland te maken met de gevolgen, onder meer door toenemende immigratie.

In februari 2009 oordeelt Weitenberg dat de begroting van Curaçao voor dat jaar weliswaar 'niet onvoorwaardelijk' voldoet aan de gestelde criteria maar dat dit 'eigenlijk van het ene op het andere moment ook niet volledig verwacht had kunnen worden'. Hij heeft het eilandsbestuur een 'actie- en stappenplan' gevraagd en dit biedt 'voldoende handvatten' voor financiële soliditeit in de toekomst. Daarom wil hij het groene licht geven voor de schuldsanering. (70) De verleiding is groot om Curaçao tegemoet te komen: drie maanden later zal een referendum plaatsvinden over de staatkundige vernieuwing en het lijkt een dubbeltje op zijn kant te worden. Toeschietelijkheid van Nederland kan de tegenstanders misschien over de streep trekken. Maar staatssecretaris Bijleveld antwoordt: "De afspraken zijn helder." De begroting moet 'daadwerkelijk' aan de criteria voldoen. Ze mist in het stappenplan aanbevelingen om de begroting voor 2009 aan te passen aan de criteria en vraagt Weitenberg of dit al is geschied. (71) Deze deelt het Curaçaose bestuurscollege dan toch mee dat zijn college 'twijfels heeft bij de hardheid en de betrouwbaarheid van de ramingen' (72) en dat de schuldsanering voor Curaçao niet kan beginnen.

Mede onder druk van de parlementaire oppositie gaan ook de ambtenaren, met name in de Politieke Stuurgroep, zich strenger opstellen. "Nederland mag wel degelijk eisen stellen aan het eigen Koninkrijk indien de eilanden daarvan deel willen uitmaken," stelt een interne notitie van BZK. (73) "Als je samen in een huis woont (het Koninkrijk) gelden nu eenmaal huisregels waar je je aan zal moeten houden." Het 'eigen' koninkrijk wordt blijkbaar gezien als Nederlands domein. Met name op Curaçao is menigeen 'er absoluut op tegen dat Nederland voorwaarden stelt', maar 'een keer zal uitgesproken moeten worden dat Nederland wel degelijk criteria kan stellen'. Dit is 'het goed recht van Nederland' waaraan 'Curaçao zal moeten wennen'. (74) De eilanden zullen het streven om de rechtsorde van het koninkrijk 'uit te bouwen, te verdiepen, te verbeteren zien als inbreuk op hun autonomie, maar voor ons is het de kapstok om de rechtshandhaving gedeeltelijk in het Koninkrijksverband te organiseren'. (75) "Niet praten maar poetsen," wordt de staatssecretaris aangespoord. En als de eilanden het niet kunnen of willen: 'naar Koninkrijksniveau tillen' (76), op welk niveau Den Haag dan kan beslissen.

Er zijn nog wel ambtenaren die als vanouds waarschuwen tegen het 'stimuleren van weerstanden' overzee en het contraproductieve effect van 'te gretige Nederlandse bemoeienis', maar zij lijken in de minderheid. Sommigen zetten hun Antilliaanse gesprekspartners onder druk door erop te wijzen dat de kabinetten van premier Balkenende bereid zijn gebleken tot een schuldsanering ad 1,7 miljard euro maar dat, gezien de onstuitbare opkomst van de PVV, niet zeker is dat dit ook geldt voor een volgend kabinet: de tegenpartij kan dus maar beter nu toehappen. (77)

* * *

Maar anders dan Suriname, dat bij zijn onafhankelijkheid alleen grensconflicten met buurlanden riskeerde, liggen de Antillen in een belangrijk geopolitiek krachtenveld. Zo gauw duidelijk wordt dat Den Haag meewerkt aan opheffing van de Nederlandse Antillen als land, krijgt het ministerie van BZK 'ambassadeurs over de vloer om eens uit te leggen wat het Koninkrijk daar aan het doen is'. "Bij de Amerikanen, maar ook bij de Fransen, bestond bezorgdheid dat de Nederlandse invloed zou afnemen," zegt directeur Koninkrijksrelaties Hans Gerritsen. "Dat raakt aan de bestrijding van drugssmokkel en andere internationale criminaliteit en aan de verhouding tot

Venezuela. Dat land zal er ook met Argusogen naar gekeken hebben. Als het de Benedenwindse Eilanden echt op den duur bij zijn grondgebied wil betrekken, zal het als goed nieuws zijn opgevat dat de band tussen de eilanden lossen wordt.” (78) Ze zijn strategisch gelegen aan de toegangsweg naar het Panamakanaal, dat essentieel is voor de Amerikaanse verbindingen over zee, en voor de kust van Zuid-Amerika, waar de Verenigde Staten sedert de jaren tachtig teelt van en smokkel in drugs bestrijden. Washington houdt er onwelgevallige en vijandige regimes in de gaten. In het olierijke Venezuela komt in 1999 de links-populistische president Hugo Chávez aan de macht, die uitmunt in anti-Amerikaanse retoriek. In dat jaar draagt Amerika het Panamakanaal over aan Panama en trekt zijn troepen terug uit het land. Tegelijk komt het met Nederland, de Antillen en Aruba overeen dat in het kader van de drugsbestrijding op Curaçao en Aruba een Forward Operation Location (FOL) gevestigd wordt voor verkenningsvluchten. De Nederlandse marine heeft op dat gebied dan al acht jaar met de Amerikaanse marine samengewerkt. Het FOL-verdrag wordt van kracht in 2001. Alleen al vanaf Curaçao worden daarna jaarlijks achthonderd vluchten met AWACS-toestellen boven het Latijns-Amerikaanse vasteland uitgevoerd. (79)

In 2005 beweert Chávez te beschikken over informatie inzake een plan voor een Amerikaanse militaire invasie in Venezuela vanaf de Benedenwindse Eilanden, een jaar later verkondigt hij dat ‘koloniale mogendheden moeten oprotten’ uit de regio. Dit is kennelijk gericht tegen Nederland, waar politici geschrokken reageren. (80) De grens in zee tussen de landen is in 1978 bij verdrag vastgelegd (81), maar de oude claim van Venezuela dat de Benedenwindse Eilanden rechtens tot zijn territorium horen, lijkt opnieuw actueel te kunnen worden.

Amerikaanse bedrijven hebben grote belangen op de Benedenwindse Eilanden, en ook Venezuela is er zichtbaar aanwezig. De raffinaderij op Curaçao is in Venezolaanse handen, er is een Venezolaanse medische school gevestigd, veel Venezolanen doen en drijven er zaken. Den Haag maakt zich zorgen over ‘infiltratie’ door het regime van Chávez. (82) Deze vertoont op televisie een zeekaart om de Venezolaanse aanspraken op het gebied te onderstrepen; bij nader inzien zijn dit uit 1860 daterende claims op het uit vogelmest bestaande eilandje Aves, ver van de Benedenwinden gelegen. Regelmatig protesteert Chávez ook tegen schendingen van het Venezolaanse luchtruim door Amerikaanse piloten op spionagevluchten, die van de Antillen opstijgen. De grens tussen verkenning van drugsroutes en spionage is dun, en het FOL-verdrag maakt de eilanden een dankbaar doelwit voor dergelijke aantijgingen. Een ‘onzinkbaar Amerikaans vliegdekschip’, noemt de regering in Caracas ze. (83) Drie Curaçaose politici, onder wie Anthony Godett, reizen in 2005 naar Caracas, waar Errol Cova, oud-vicepremier en leider van de vakbondspartij PLKP, zich tegen Amerika’s militaire aanwezigheid op de eilanden keert; hij verklaart te streven naar samenwerking met Venezuela om ‘het complex van het Nederlandse kolonialisme terug te draaien’. (84)

Hoe reëel is de Venezolaanse dreiging? Tegen de Amerikaanse ambassadeur in Den Haag noemt minister Bot van Buitenlandse Zaken de Antillen in 2005 ‘de Nederlandse Falklands’: “Als we morgen zouden vertrekken, zijn ze overmorgen van Venezuela.” (80) De verovering van deze Britse eilanden door Argentinië is in 1982 niet alleen op militair verzet van Groot-Brittannië gestuit, maar op wereldwijde afkeuring, met een resolutie van de VN-Veiligheidsraad, en ze heeft geleid tot een beschamende terugtocht. Het lijkt onwaarschijnlijk dat Venezuela zich in een soortgelijk avontuur zal begeven en een jaar later geeft Bot als zijn ‘stellige overtuiging’ dat Chávez de eilanden niet wil ‘inpijken’: “Wat hij wel wil vermijden is

dat Amerikaanse of andere invloeden daar zo groot worden dat hij daar last van gaat krijgen. Zolang Nederland daar zit is er geen probleem, maar er moet niet iemand anders komen.” (86)

Als Bot daarin gelijk heeft – en ambtenaren van zijn ministerie bevestigen zijn indruk na bezoeken aan Caracas (87) – legt dat een hypotheek op de hervorming van het koninkrijk: omwille van de stabiliteit in het Caraïbisch gebied moet Nederland aanwezig blijven op de Benedenwindse Eilanden en moet het gestes vermijden die deze kunnen provoceren tot een streven naar onafhankelijkheid.

* * *

De onderhandelingen spitsen zich toe op het punt van de rechtshandhaving, met name op rechtspraak en politie. De Slotverklaring van 2006 bepaalt dat het bestaande gemeenschappelijk hof voor de Nederlandse Antillen en Aruba vervangen zal worden door een hof voor ‘alle nieuwe entiteiten van het Koninkrijk’ in de West. Den Haag heeft een Gemeenschappelijk Hof van Justitie met een gemeenschappelijk Openbaar Ministerie voor het gehele koninkrijk voor ogen gestaan, maar dat zien Curaçao en Sint-Maarten als een onaanvaardbare versterking van Nederlandse invloed. Onder het beoogde nieuwe overzeese hof zullen vier gerechtshoven in eerste aanleg ressorteren, voor Curaçao, Sint-Maarten, Aruba (waar het ook zitting kan houden) en de BES-eilanden (de aanduiding voor Bonaire, Sint-Eustatius en Saba). De verantwoordelijkheid voor deze rechterlijke organisatie zal komen te liggen bij een Beheerraad, waarin ook Nederland vertegenwoordigd zal zijn omdat de BES-eilanden een deel van Nederland worden. Zo verschaft de nieuwe structuur Den Haag in juridisch opzicht toch enige medezeggenschap over de West.

Overeengekomen is dat de Nederlandse minister van Justitie de bevoegdheid zal krijgen om de procureur-generaal voor de vijf eilanden ‘aanwijzingen te geven met het oog op opsporing en vervolging van strafbare feiten’. (88) De minister zal hierbij optreden als minister van het koninkrijk indien dit ‘noodzakelijk is om de fundamentele menselijke rechten en vrijheden, rechtszekerheid en deugdelijkheid van bestuur te waarborgen’. Maar overzee ziet men in deze bepaling een Haagse poging de rechtshandhaving deels tot koninkrijkszaak te maken en daarmee als inbreuk op de autonomie. De ‘aanwijzingsbevoegdheid’ wordt dan ook het aangrijpingspunt voor een fel verzet tegen de aanstaande staatkundige hervormingen. Den Haag houdt aan de aanwijzingsbevoegdheid vast totdat in 2009 de Raad van State oordeelt dat deze ‘een vergaande inbreuk op het opsporings- en vervolgingsbeleid van de landen’ inhoudt. Het Statuut biedt volgens de Raad voldoende mogelijkheden voor justitieel ingrijpen in uitzonderlijke situaties. Tot verdriet van Hirsch Ballin besluiten Balkenende en Bijleveld de aanwijzingsbevoegdheid te laten vervallen. Wel zal iedere minister van Justitie van een land in het koninkrijk voortaan het Gemeenschappelijk Hof van Justitie toestemming kunnen vragen de procureur-generaal een aanwijzing te geven en zullen zij in jaarlijks overleg hun beleid coördineren.

Nederland geeft oorspronkelijk de voorkeur aan één politieorganisatie voor alle eilanden, maar heeft er in de Slotverklaring schoorvoetend mee ingestemd dat Curaçao en Sint-Maarten zelfstandige politiekorpsen krijgen. Deze moeten dan overkoepeld worden door een Gemeenschappelijke Politie Voorziening (GPV), waaraan Den Haag ook de taken wil overdragen van het sinds 1997 bestaande Recherche Samenwerkings Team. Dit RST, waaraan Nederland deelneemt en dat

ruim 100 koppen sterk is, richt zich op bestrijding van grensoverschrijdende en georganiseerde criminaliteit en is een efficiënte organisatie gebleken, die op de Antillen echter kwaad bloed zet als manifestatie van neokoloniale overheersing. De Antilliaanse regering wil het doen opgaan in de aparte politiekorpsen. Als in 2008 een rapport met de omineuze titel *Nu of nooit* de zwakte daarvan belicht, wil de Nederlandse regering liefst alsnog naar één politiekorps, maar Willemstad wenst vast te houden aan de Slotverklaring. In oktober wordt besloten dat het RST zal verdwijnen en dat het GPV bestuurd zal worden door de justitieministers van Curaçao, Sint-Maarten en Nederland maar slechts een coördinerende rol zal krijgen. Den Haag delft het onderspit.

Maar als Nederland in 2009 de aanwijzingsbevoegdheid laat vervallen, komt het vanwege de onbevredigende justitiële toestand die daardoor op de eilanden zou ontstaan terug op de afspraken over de politieorganisatie en weet te bedingen dat het RST er nog ten minste twee jaar actief zal blijven. (89) Maar de Tweede Kamer is allerminst gerust op het niveau van rechtshandhaving in de twee nieuwe landen. Vooral de VVD'er Joan Remkes 'vreest de rekening die achter het geheel vandaan zal komen' en acht 'de boel op Sint-Maarten (nog lang) niet op orde'. Met de regeringspartijen CDA en VVD en met steun van PVV en SP vraagt hij nog vier jaar voortzetting van het RST, met de mogelijkheid van verlenging van telkens twee jaar op grond van beraadslagingen tussen Curaçao, Sint-Maarten en Nederland. (90) De Antillen gaan hiermee akkoord.

* * *

Zijdelings wordt het proces ondertussen opnieuw beïnvloed door de kwestie van de migratie. In 2005 dient minister Rita Verdonk van Vreemdelingenzaken en Integratie (VVD) twee wetten in ter bestrijding van het probleem van werkloze Antilliaanse jongeren in Nederland. Tot dan toe zijn alle plannen afgeketst op het beroep dat de overzeese rijkdelen doen op de rechtsgelijkheid in het koninkrijk; zij achten dergelijke voornemens discriminerend en racistisch. Den Haag voert hiertegen aan dat Europese Nederlanders zich evenmin vrij kunnen vestigen in de overzeese rijkdelen, maar daartoe tal van bureaucratische obstakels moeten overwinnen waarvan ook de toenmalige Arubaanse oppositieleider Eman erkent dat ze 'verschrikkelijk' zijn. (91) Om de betrokken jongeren na aankomst in Nederland te volgen en begeleiden zal naast de 'verwijsindex risicjongeren' een speciale 'verwijsindex Antillianen' (VIA) ingevoerd worden. Volgens de wet WAMA kan een 'ongewenstverklaring' worden afgegeven om Arubaanse en Antilliaanse jongeren uit Nederland te verwijderen.

Beide wetsontwerpen stuiten op hevig verzet overzee en ook van Antilliaanse en Arubaanse organisaties in Nederland. De Nederlandse rechter acht in eerste instantie de 'etnische registratie' van de VIA (al kunnen daarmee in theorie ook blanke jongeren van overzee worden 'gevolgd') ontoelaatbaar, maar de Raad van State vindt deze 'uitzondering' op het principe van non-discriminatie toch een 'passend middel' voor het 'legitieme doel' van criminaliteitsbestrijding. De Antilliaanse regering van premier E.S. (Emily) de Jongh-Elhage blijft er echter ernstig bezwaar tegen maken en in november 2008 laat de Nederlandse minister Ella Vogelaar (PvdA), die Verdonk is opgevolgd, de aparte verwijsindex vallen. Het kabinet trekt ook de WAMA in.

Minister van Justitie Hirsch Ballin dient dan een Rijkswet Personenverkeer (RVP) in die niet alleen het vrije verkeer van personen binnen het koninkrijk vastlegt, maar ook

de bevoegdheid regelt om personen die de orde ernstig verstoren de toegang tot een rijksdeel te ontzeggen. Antillianen kunnen dan uit Nederland verwijderd worden, maar ook kan aan Europese Nederlanders een 'toegangsverbod' tot de eilanden opgelegd worden. Het lijkt een op het eerste oog evenwichtige regeling, maar overzee steekt ook hiertegen een storm van protest op: men ziet het wetsontwerp als een nieuwe poging rijksgenoten van overzee te degraderen tot tweederangsburgers die het moederland uit gezet kunnen worden. Nederland stuurt 'Marokkaanse geweldplegers' niet terug naar hun land van herkomst, maar Antilliaanse jongens wel! (92) De bevoegdheid van de rijksdelen om ook Europese Nederlanders uit te zetten, zal bovendien onder de verantwoordelijkheid vallen van de minister van Justitie van het koninkrijk, die men echter overzee vooral ziet als de Nederlandse minister. Het komt op Curaçao tot betogingen met racistische boventonen, onder spandoeken met teksten als *Stop Dutch Apartheid*, gericht tegen de uitgaansgelegenheden waar blanken (met name stagiairs uit Nederland) elkaar treffen. In unaniem aanvaarde moties veroordelen de parlementen van de Nederlandse Antillen en Aruba het wetsontwerp en in oktober 2009 zegt minister Hirsch Ballin nader overleg toe over 'verbeteringen' in de wet (93), die feitelijk in de ijskast gaat. Het lijkt niet raadzaam het moeizame proces van staatkundige hervorming te belasten met de beladen discussie over migratie.

* * *

Het proces van staatkundige hervorming wordt bovendien gehinderd doordat op sommige eilanden een scherp gepolariseerde politieke situatie bestaat, waardoor na verkiezingen een heel andere koers kan worden ingeslagen. Op Aruba is de AVP meer gericht op samengaan met Nederland en Europa dan de MEP, op Bonaire ontwikkelt zich een partijpolitieke tegenstelling volgens hetzelfde patroon (zie volgend hoofdstuk), maar de grootste problemen doen zich voor met Curaçao, waar partijen die zich sterk maken voor het behoud van autonomie veelal de helft van de stemmen veroveren.

De eerste kink in de kabel is dat de Curaçaose eilandsraad de Slotverklaring, kort nadat deze eind 2006 is getekend, als een 'koloniaal construct' afwijst. De staatkundige vernieuwing wordt dan voortgezet zonder Curaçao en Den Haag laat weten dat onder deze omstandigheden voor dit eiland geen sprake kan zijn van schuldsanering. "Als de schuldenlast wordt overgenomen, is Nederland zijn ultieme drukmiddel kwijt," verklaart minister Atzo Nicolaï van Koninkrijkszaken. De oppositie gaat vooral uit van Frente, dat dan door Godett vanuit de gevangenis geleid wordt. Met succes heeft hij tegen zijn ontzetting uit het kiesrecht geprotesteerd. Het ministerie van BZK moet op grond van het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens erkennen: "Je mag wel mensen uit het kiesrecht ontzetten maar dat moet gekoppeld worden aan de aard van het misdrijf waarvoor je wordt veroordeeld en niet aan de lengte van de gevangenisstraf. Godett heeft dus (helaas) gelijk." (94) De agitatie op het eiland blijft hevig, vooral met de aanwijzingsbevoegdheid als aangrijpingspunt. De rondetafelconferentie van december 2008 moet na een bommelding onder bewapend politie-escorte verplaatst worden van het World Trade Centre naar de zwaarbewaakte marinebasis Parrera, het komt herhaaldelijk tot woedende betogingen en staatssecretaris Bijleveld wordt uit de carnavalsoptocht geweerd. Frank Martinus Arion, wiens roman *Dubbelspel* in 2006 als eerste centraal staat in de jaarlijkse campagne 'Nederland leest', geeft twee jaar later vanwege het 'rekolonisatieproces' en de 'koppelverkoop' waarbij autonomie moet worden ingeruild

voor schuldaflossing, zijn onderscheiding van Ridder in de Orde van Oranje-Nassau terug. (95) Ook oud-premier Don Martina wijst zal koppeling van staatkundige hervorming aan schuldaflossing afwijzen: VN-resolutie 2625 geeft volkeren immers het recht zonder nadere voorwaarden hun eigen staatkundige toekomst te kiezen.

(96) Arion verwoordt een stemming van velen op Curaçao: het eiland wordt 'vernederd en beledigd' terwijl 'niemand in Nederland het voor ons opneemt'. (97)

Op 15 mei 2009 zal Curaçao bij referendum over de staatkundige vernieuwing oordelen. De overheid heeft de Nederlandse verkiezingsspecialist Kay van de Linde, eerder adviseur van de politici Pim Fortuyn en Rita Verdonk, ingehuurd om de bevolking aan te zetten om 'ja' te stemmen. Volgens de Antilliaanse premier Emily de Jongh-Elhage is deze echter al gunstig gestemd door het schrappen van de aanwijzingsbevoegdheid. Bij een opkomst van 67 procent stemt 52 procent vóór, 48 procent (overwegend arme zwarten) tegen de plannen.

Formeel moeten daarna in januari 2010 nog verkiezingen plaatsvinden voor het Antilliaanse parlement. Maar omdat de nieuwe volksvertegenwoordiging dan tot aan 10 oktober 2010 nog slechts een half jaar zal zetelen en gedurende die tijd zeggenschap heeft over een nagenoeg 'leeg land' waarvan de bevoegdheden al grotendeels zijn overgedragen, stelt de regering-De Jongh voor de verkiezingen uit te stellen tot na die datum. Als de Antillen dan zijn opgeheven, hoeven ze niet meer gehouden te worden. Maar de oppositie, die de onderhandelingen over de voorwaarden voor de staatkundige hervorming wil heropenen, ziet daarin een poging tot 'staatsgreep'. En ook de Antilliaanse Raad van State keurt het voornemen af. De verkiezingen moeten dus doorgang vinden. Aan de vooravond van de verkiezingsdag laat staatssecretaris Bijleveld weten dat Nederland bij winst van de oppositie afziet van de schuldsanering. (98) Deze opstelling draagt mogelijk bij aan de voor Den Haag gunstige uitslag: de PAR van premier De Jongh-Elhage, voorstander van staatkundige hervorming, wint royaal.

Maar als in juni 2010 de wijziging van de Staatsregeling, nodig voor ontmanteling van de Antillen, in de eilandsraad van Curaçao in stemming komt, haalt deze niet de vereiste tweederde meerderheid, zodat alsnog verkiezingen moeten worden gehouden voor een nieuwe raad, die de regeling bij eenvoudige meerderheid alsnog kan aannemen. Dat wordt kort dag, want op 9 september zal in Den Haag de rondetafelconferentie plaatsvinden die het proces van staatkundige hervorming moet afsluiten. De uitslag is bovendien zeer ongewis door de deelneming van twee nieuwe, populaire partijen, van wie niet duidelijk is hoe ze zich tegenover de staatkundige hervorming zullen opstellen. Voor het eerst in de geschiedenis presenteert zich op Curaçao bij de stembus een partij die de onafhankelijkheid van het eiland nastreeft: Pueblo Soberano, Soeverein Volk (PS) en daarnaast treedt de populistische partij Movementu Forsa Korsou (MFK) aan. Op 27 augustus wordt de PAR weliswaar met acht zetels opnieuw de grootste partij op het eiland, maar MFK en PS sluiten een coalitie die het bestuurscollege gaat vormen. Dit besluit tot voorwaardelijke medewerking aan de staatkundige hervorming en loodst de Staatsregeling in de nacht van 4 op 5 september door de eilandsraad. De Curaçaose gedelegeerden moeten echter in Den Haag streven naar bepalingen tot beëindiging van de consensusrijkswetten (die volgens het college het eiland onder curatele stellen), er moet een procedure worden gestart om de Staatsregeling te wijzigen en in het Statuut dient een procedure te worden opgenomen voor onafhankelijkheid van Curaçao. (99)

Op 9 september 2010 wordt op de rondetafelconferentie in Den Haag bepaald dat het eiland deze punten desgewenst kan 'agenderen' voor de koninkrijksconferenties

over 'de verhouding tussen het Koninkrijk en de landen en de verdere ontwikkeling van een visie op het Koninkrijk' die minstens eens per jaar zullen plaatsvinden. (100) Curaçao bereikt dus niet erg veel, maar behoudt zich het recht voor om dwars te blijven liggen.

* * *

Het grootste probleem wordt de tijd. De in gang gezette hervorming vergt van alle betrokken partijen grote inspanningen. Tal van diensten moeten worden gereorganiseerd of van de grond af opgebouwd, terwijl men overzee kampt met gebrek aan kader, scholing en ervaring. Voor de overgang is bovendien een omvangrijk wetgevingsprogramma vereist. Uiteindelijk worden 18 nieuwe rijkswetten van kracht, 25 Koninklijke Besluiten en Algemene Maatregelen van Rijksbestuur, 10 onderlinge regelingen tussen de landen, en 45 ministeriële regelingen en besluiten voor Bonaire, Saba en Sint-Eustatius. Doorgaans volstaat voor een rijkswet behandeling in het koninkrijksparlement in Den Haag, maar voor de hiervoor benodigde rijkswetten is nu (om te voorkomen dat men de hervormingen als een Nederlands dictaat gaat zien) de instemming nodig van de volksvertegenwoordiging van ieder betrokken land, en ze heten dan ook 'consensusrijkswetten'. Het is echter een tijdrovende procedure. Het aanvankelijke optimisme over een vlotte transitie verdampst spoedig. De streefdata voor het ingaan van de nieuwe structuur verschuiven eerst van 1 juli 2007 naar 15 december 2008, dan naar 1 januari 2010 en ten slotte naar 10 oktober 2010, uit een oogpunt van getallensymboliek een mooie datum, maar administratief-technisch onhandig: midden in een boekjaar.

"Wie niet klaar is, wordt geen land," verklaart staatssecretaris Bijleveld bij herhaling. en het parlement houdt haar daar aan: zolang Curaçao en Sint-Maarten hun bestuurlijke inrichting niet op orde hebben, zal hun de status van land in het koninkrijk niet worden toegekend. Kamerleden en ambtenaren leggen daarbij een reserve aan de dag, die voortkomt uit de reputatie van beide landen op het gebied van corruptie, dubieuze financiering van projecten, vriendjespolitiek, verstrengeling van belangen, ondeugdelijk bestuur en te kort schietende rechtshandhaving. Maar Bijleveld verzekert: "Afspraak is afspraak."

Maar als een jaar voor 10 oktober 2010 ook deze datum onhaalbaar lijkt, neemt de staatssecretaris de suggestie van een gemengde commissie over voor een 'plan B': de nieuwe structuur zal op die datum in ieder geval ingaan. Voor het geval er dan nog taken zijn die de nieuwe landen nog niet aankunnen zal een Algemene Maatregel van Rijksbestuur in werking treden waaronder de landen voor de terreinen waarop ze niet aan de criteria voldoen, een plan van aanpak moeten opstellen. De maatregel zal twee jaar gelden, eventueel te verlengen met nog eens twee jaar. Directeur J.H. (Hans) Gerritsen van Koninkrijksrelaties ziet daarin een slimme zet, omdat de eilanden zo onder druk worden gezet om de overgang alsnog tijdig en in goed overleg met Nederland te regelen: anders zal het koninkrijk de betreffende taken dus tijdelijk overnemen. (101) Maar het komt er feitelijk op neer dat Curaçao en Sint-Maarten toch de status van land kunnen krijgen zonder hun bestuur volkomen op orde te hebben. De staatssecretaris heeft dan ook de grootste moeite de Kamer voor haar plan B te winnen. Bij de oppositie van PVV en SP voegt zich dan, op grond van onvoldoende waarborgen voor de rechtshandhaving overzee, de VVD. In de loop van 2010 wordt aan het wantrouwen nieuw voedsel gegeven door een versoepeling van de casinoregels op Sint-Maarten en aanwijzingen dat de gloednieuwe partij MFK op Curaçao gefinancierd wordt door uitbaters van loterijen en casino's.

* * *

Na de val van het kabinet-Balkenende IV is het nog even spannend geweest of het proces van staatkundige hervorming in de West controversieel verklaard zal worden; het gebeurt niet, waardoor het onder het demissionaire kabinet doorgang kan vinden. Op 9 september 2010 komt in de Ridderzaal te Den Haag de Ronde Tafel

Conferentie bijeen die het bezegelt.

Menigeen, vooral in de Eerste Kamer, betreurt dat het proces niet is aangegrepen om het Statuut dat betiteld wordt als een 'legalistische wurgconstructie', aan te passen en te moderniseren. Om de gang van zaken in de overzeese delen van het koninkrijk te beheersen, staan nog steeds alleen artikel 43 en 51 ter beschikking. Het eerste behelst de waarborging van fundamentele rechten, rechtszekerheid en deugdelijk bestuur, het tweede de mogelijkheid een Algemene Maatregel van Bestuur uit te vaardigen om de eilanden zo nodig in het gareel te brengen. Volgens senator F.E. (Frank) van Kappen (VVD) beschikt Nederland daarmee over een 'moker'; het heeft het meer verfijnde tangetje van een aanwijzingsbevoegdheid uit handen gegeven. Van uitbreiding van de bevoegdheden van het koninkrijk is weinig terechtgekomen. Wel heeft Nederland via de BES-eilanden enige medezeggenschap gekregen over de rechtshandhaving op de eilanden; maar het financieel toezicht loopt af en het RST wordt op termijn opgeheven.

Op 10 oktober 2010 wordt het nieuwe Koninkrijk der Nederlanden overzee feestelijk ingewijd. Vijf maanden lang blijft onduidelijk of de ministers van de eerste regering van het land Curaçao wel door de vereiste 'screening' van de veiligheidsdienst zijn gekomen. Premier Gerrit Schotte en Emsley Tromp, president van de Centrale Bank, beschuldigen elkaar ondertussen wederzijds van fraude. De rijksministerraad besluit in aanwezigheid van de Curaçaose gevolmachtigd minister een onderzoek in te stellen, maar als de betreffende commissie onder voorzitterschap van de Nederlandse oud-politicus Paul Rosenmöller in augustus 2011 op het eiland arriveert, weigert Schotte aan het onderzoek mee te werken. In Amerika wordt beslag gelegd op het vermogen van en een strafrechtelijk onderzoek ingesteld tegen Robertico dos Santos, een financier van Schottes partij MFK.

De overeengekomen monetaire unie tussen Curaçao en Sint-Maarten lijdt al schipbreuk voordat ze tot stand is gekomen. Beide landen willen, anders dan afgesproken, bij nader inzien toch een eigen centrale bank en verschillende muntsoorten: in 2012 zou een 'Caraïbische gulden' ingevoerd worden, maar Sint-Maarten kiest voor de Amerikaanse dollar en op Curaçao prefereren velen, onder wie Wiels, een eigen gulden. (102) Een studie van juni 2011 stelt vast dat de begrotingsdiscipline in de twee landen inmiddels verzwakt is door 'het verdwijnen van het dwangmiddel om de schuldsanering stop te zetten'. (103)

* * *

Na 1954 is het Nederlandse beleid gericht op het tot stand brengen van een duurzaam, vrijwillig samengaan met de rijksdelen in de West. Maar ten gevolge van de wereldwijde golf van dekoloniaties, gevoegd bij de plichten die het Statuut aan Nederland oplegt, gaat het in de jaren zeventig streven naar hun onafhankelijkheid. Doordat de Nederlandse Antillen daaraan echter niet meewerken en (om redenen van strategie en misdaadbestrijding) blijvende Nederlandse aanwezigheid in het Caraïbisch gebied wenselijk lijkt, wordt daarop omstreeks 1990 teruggekomen. Nederland zet dan in op een hervorming van het koninkrijk, waarbij rechtshandhaving

en goed bestuur gewaarborgd zijn. Omdat het daarvoor op grond van het Statuut de medewerking van de Antillen nodig heeft, lukt het pas met het machtsmiddel van een schuldsanering deze hervorming in 2011(zeer gedeeltelijk) tot stand te brengen.

Hoofdstuk IX

EEN 'SOORT NEDERLANDSE GEMEENTEN' IN DE TROPEN

(Naar de installatie van Bonaire, Saba en Sint-Eustatius als 'openbare lichamen' van Nederland: 2006-2010)

Waarom worden Bonaire, Sint-Eustatius en Saba niet als gemeente, maar als 'openbaar lichaam' in het Nederlandse staatsbestel opgenomen? En is daarmee voldaan aan hun zelfbeschikkingsrecht? En wat is na 2010 de functie van het hervormde Koninkrijk der Nederlanden?

* * *

De drie kleinste eilanden van de Nederlandse Antillen zullen volgens de Slotverklaring van 2006 'een nieuwe status van bijzondere aard (*sui generis*) binnen het Koninkrijk' krijgen 'waarbij er een directe band is met Nederland'. Het betreft Bonaire, Saba en Sint-Eustatius, met respectievelijk 8000, 1500 en 2000 inwoners; op het eerste is de voertaal Papiaments, op de andere Engels.

Het besluit stemt voor wat betreft Bonaire en Saba overeen met de uitgesproken wens van de bevolking. Het eerste eiland heeft er kort daarvoor in een referendum voor gekozen. Op Saba leeft al heel lang het verlangen naar een directe band met Nederland: als ik het in de jaren zeventig bezoek, wordt mij alom verzekerd dat het eiland een 'kroonkolonie' van Nederland wil worden – een term die voor de Sabanen hun innige band met het koningshuis benadrukt. Hoe hartstochtelijk die wens leeft, blijkt nog eens als Willemstad eind 2009 besluit nieuwe Statenverkiezingen uit te schrijven (zie vorig hoofdstuk). Verbitterd dat hierdoor zijn lang verbeide rechtstreekse band met Nederland alsnog getorpedeerd kan worden, deelt het bestuurscollege van Saba daarop mee de Nederlandse Antillen met de meeste spoed op eigen kracht te zullen verlaten; het kondigt zelfs een gang naar de VN aan om zijn zelfbeschikkingsrecht kracht bij te zetten. De Antilliaanse regering en het Nederlandse parlement tonen wel begrip voor de Sabaanse gevoelens, maar Den Haag maakt kenbaar een dergelijke *Alleingang* niet te zullen tolereren. (1) In 2006 is gepleit voor termen als 'Koninkrijksorgaan', 'Koninkrijkseiland' of 'bijzondere gemeente van Nederland' om het nieuwe regime voor deze eilanden te beschrijven, maar de staatsrechtelijke betekenis daarvan is niet duidelijk. Ook wordt wel overwogen dat de drie eilanden gemeenten van Nederland kunnen worden om dan samen een nieuwe Nederlandse provincie te vormen, maar dat wordt door Den Haag onwenselijk geacht: ze liggen te ver van elkaar en men heeft op de Nederlandse Antillen al te veel slechte ervaringen opgedaan met een dubbele bestuurslaag. Een andere mogelijkheid is dat ze opgenomen worden in een Nederlandse provincie. Prompt melden de Commissarissen van Zeeland en Noord-Holland hun provincies als gegadigden aan, waarbij de eerste historisch de beste papieren heeft (het waren immers Zeeuwen die de eilanden koloniseerden) en de laatste erop wijst dat in zijn provincie al 'een relatief groot aantal van de eilandbewoners woonachtig' is en dat 'de binnen onze grenzen gelegen luchthaven Schiphol een belangrijke rol vervult bij het personenverkeer tussen Nederland en de drie eilanden'. (2)

Maar op advies van de Raad van State wordt besloten de eilanden rechtstreeks onder de Nederlandse centrale overheid te laten vallen, als 'openbaar lichaam' in de zin van artikel 134 van de Grondwet. Dat is indertijd toegepast voor de pas ontgonnen Zuidelijke IJsselmeerpolders en voor de Duitse plaatsen Elten en

Tuddern, die na de Tweede Wereldoorlog door Nederland geannexeerd werden. Met dit besluit wordt echter geen recht gedaan aan het zelfbeschikkingsrecht van Sint-Eustatius, waar de bevolking zich immers heeft uitgesproken voor behoud van de Nederlandse Antillen. Maar omdat ondenkbaar is dat dit rijksdeel uit slechts één eiland zou bestaan, verklaart de eilandsraad van Sint-Eustatius pragmatisch dat hij de uitkomst van referenda op de andere eilanden 'onderkent' – zich er met andere woorden bij neerlegt. Maar nog op de rondetafelconferentie die de nieuwe staatkundige structuur bekrachtigt, zal de Statiaanse gedeputeerde Julian Woodley er in september 2010 op wijzen dat zijn eiland het voortbestaan van de Antillen-van-vijf toch zou hebben geprefereerd. (3)

In het Caraïbisch gebied wordt nu 'een apart territorium gecreëerd dat deel uitmaakt van het Nederlandse grondgebied maar waar van de Nederlandse rechtsorde afwijkende regels kunnen gelden'. Dat is het verschil met de status van gemeente, waarvan de inwoners in alle opzichten gelijk aan andere Nederlanders behandeld moeten worden. Aan de eilanden zullen in het algemeen dezelfde eisen worden gesteld als aan Nederlandse gemeenten, maar met afwijkingen vanwege hun 'kleinschaligheid', geringe bevolkingsomvang, 'jonge democratische traditie', 'andere bestuurscultuur' en hun afstand tot Nederland. (103) Zo is het bijvoorbeeld ondoenlijk alle Nederlandse onverenigbaarheden voor het vervullen van openbare ambten ook op de eilanden te laten gelden: bijna iedereen is daar familie van elkaar en er zouden te weinig gegadigden voor deze functies overblijven. Anders dan de vroegere openbare lichamen krijgen de drie eilanden geen eenhoofdig bestuur, zoals dat in de polders bijvoorbeeld uitgeoefend werd door een 'landdrost'. De eilandsraden zullen blijven bestaan.

Bonaire, Saba en Sint-Eustatius worden voortaan aangeduid als BES-eilanden; even is gedacht aan K3 (voor 'kleine drie'), tot er de aandacht op wordt gevestigd dat dit de naam is van een populaire Vlaamse meisjespopgroep. (4) Een door Den Haag aangestelde 'rijksvertegenwoordiger' zal toezicht houden op het bestuur der drie eilanden. Deze is een 'bestuursorgaan' van het koninkrijk en heeft geen democratische verantwoordingsplicht. De Raad van State wil aan deze functie aanvankelijk de titel 'gecommitteerde' verbinden, maar de ministerraad wijst dat af: het doet te veel denken aan de 'toezieners' bij examens, wat niet strookt met 'de gewenste uitstraling en autoriteit van dit ambt'. (5)

De Raad voor het Openbaar Bestuur (ROB) signaleert in deze opzet echter een 'spanning tussen enerzijds het beginsel van eilandelijke autonomie en de door Nederland gevoelde verantwoordelijkheid voor deugdelijk openbaar bestuur, die resulteert in een strak gereguleerd bestuurlijk en financieel toezicht'. (6) De Raad acht het 'zeer discutabel' of de BES-constructie naar internationale maatstaven kan gelden als een 'vrije associatie' waaraan de VN immers de eis stellen dat het geassocieerde gebied 'zonder inmenging vooraf zijn eigen constitutionele stelsel vast [kan] stellen'. "De staat waarmee het gebied zich associeert mag niet beschikken over bevoegdheden om te interveniëren in de interne aangelegenheden van het betrokken gebied." En die bevoegdheden heeft Den Haag nu juist wel. Omdat aan de voorwaarden voor vrije associatie dus niet voldaan is, vindt de Raad het juist te spreken van 'integratie', al acht hij het tactisch verstandig die term in het openbaar niet te gebruiken. (7) Het zou te veel zwemen naar inlijving, en mogelijk verzet tegen de hervormingen wekken.

Den Haag geeft onomwonden te kennen dat er een eind moet komen aan de 'constitutioneel gewaarborgde autonomie' van de eilanden: "In Nederland heeft de centrale overheid de bevoegdheid onderwerpen aan de eigen huishouding van

gemeenten te onttrekken en centraal te regelen. De autonomie van de centrale overheden mag niet inhoudsloos gemaakt worden.” (8) Met andere woorden: volgens Den Haag hebben lagere overheden in de West zoveel zeggenschap, dat zijn centrale bestuur eronder dreigt te lijden. Anders dan Curaçao en Sint-Maarten zullen de BES-eilanden niet autonoom zijn; ze leveren de zelfstandigheid die ze als deel van de Antillen sedert 1954 ten opzichte van Den Haag hadden, nu in tegen opnemng in het Nederlandse staatsbestel.

* * *

Een pijnlijk punt daarbij is het gebrek aan gelijkheid in rechten tussen de burgers van het koninkrijk. Rechtsgelijkheid heeft er nooit bestaan: in het koloniale rijk evenmin als onder het Statuut in werking. De rijksgenoten van overzee kunnen de rechten van een Nederlandse burger – bijvoorbeeld inzake sociale voorzieningen – alleen ten volle genieten als ze zich in Nederland vestigen. In hun geboorteland kunnen ze bijvoorbeeld niet voor de Tweede Kamer stemmen. Nadat twee actieve leden van de Arubaanse Volkspartij een vijf jaar lange mars door de justitiële instellingen hebben ondernomen, wordt in 2009 aan Antillianen en Arubanen het actief en passief kiesrecht voor het Europees Parlement toegekend. Maar de eis ook mee te mogen stemmen voor (en gekozen te kunnen worden in) de Staten-Generaal, wordt door de Nederlandse rechter afgewezen, omdat Antillianen en Arubanen immers reeds hun eigen volksvertegenwoordiging kiezen. Dit is voor hen echter onbevredigend, aangezien het Nederlandse parlement optreedt als medewetgever van rijks wetten die ook de rijksdelen overzee binden.

Den Haag erkent wel dat er een ‘democratisch deficit’ is in het koninkrijk. Het zou kunnen worden opgeheven door de instelling van een koninkrijksparlament, waarvoor van tijd tot tijd stemmen opgaan en initiatieven worden genomen. Dit zou volgens Den Haag echter in een problematische verhouding tot de Staten-Generaal komen te staan en allicht leiden tot ‘grote toename van transatlantische vluchten’. Een betere oplossing lijkt het daarom bijzondere gedelegeerden van overzee in het Nederlandse parlement stemrecht te geven indien daar koninkrijksaangelegenheden aan de orde zijn, hen te laten deelnemen aan schriftelijke voorbereiding van rijks wetten en hun het recht van initiatief te verlenen. Den Haag ziet dit nog als meest ‘reële optie’, maar acht het tactisch ‘niet wenselijk’ dat een dergelijk voorstel van Nederland uitgaat – het zou maar weer leiden tot verwijten van neokoloniale dominantie. Deze oplossing kan eventueel ‘overwogen’ worden als later tijdens de onderhandelingen ‘aanleiding bestaat een concessie te doen’. Deze zal zich echter niet voordoen: op de Antillen maakt men zich kennelijk niet zo druk over het bestaan van een democratisch deficit en men stelt geen eisen om dit te bestrijden. (9)

Maar ook inwoners van de BES-eilanden, die worden opgenomen in het Nederlands staatsbestel, zullen toch niet op volledig gelijke voet komen te staan met de ingezetenen van het Europese deel van het koninkrijk. “De insteek is niet dezelfde bedragen te ontvangen maar wel op gelijke wijze behandeld te worden,” meldt Den Haag bijvoorbeeld over sociale uitkeringen. Men stelt voor die ongeveer 70 procent van het Nederlandse niveau te doen bedragen. Als op de eilanden sociale zekerheid op Nederlands peil werd ingevoerd, zouden ze allicht trekpleisters worden voor immigranten van elders in het Caraïbisch gebied. (10) Bij het huidige uitkeringspeil sterft volgens minister P.H. Donner van Sociale Zaken (CDA) bovendien ‘niemand van de honger’. (11)

Bonaire verzet zich tegen het plan het ‘voorzieningsniveau’ op de eilanden in de

buurt te houden van het regionale, Curaçaose niveau. “De BES-eilanden worden geen integraal deel van Nederland om gebonden te blijven aan een Curaçaos voorzieningenniveau, net zo goed als landen die toetreden tot de EU dat ook niet doen om aan hun eigen niveau gebonden te blijven,” schrijft het eilandsbestuur. (12) En de Nederlandse hoogleraar staatsrecht D.J. Elzinga voorspelt dat ‘de rapen gaar’ zijn als een BES-burger straks naar de rechter zou stappen om te klagen dat zijn uitkering lager is dan in Nederland in gelijke gevallen verstrekt wordt: dit is zijns inziens in strijd met de Grondwet. Anders dan de Franse grondwet, die voorziet in de mogelijkheid inwoners van overzeese gebieden anders te behandelen dan de burgers in Europa, kent de Nederlandse grondwet deze namelijk niet. (13) Maar in Den Haag maakt men zich hierover geen zorgen: de Nederlandse rechter is niet gerechtigd uitkeringen te toetsen aan de grondwet (14); en internationale hoven zullen verschillen in behandeling tussen Nederland en de West waarschijnlijk beoordelen ‘in een Zuid-Amerikaanse context’ en rekening houden met een lagere levensstandaard. (15)

Volgens Elzinga is echter ook electoraal sprake van rechtsongelijkheid: hij acht de verkiezingen van 2011 voor de Provinciale Staten ‘flagrant ongrondwettig’ omdat de bewoners van de BES-eilanden (die immers niet in een Nederlandse provincie wonen) daaraan niet kunnen meedoen, terwijl zij voor hen wel van belang zijn omdat de samenstelling van de Eerste Kamer ervan afhangt, die het lot van de regeringscoalitie in Den Haag bepaalt. Pas na grondwetswijziging zullen hun eilandsraden over enige jaren voor de senaat kunnen stemmen. (16)

* * *

Al in 2007 vangt de Commissie Financieel Toezicht haar controlewerkzaamheden voor de drie eilanden aan en op 1 januari 2009 wordt de Nederlandse oud-minister van Defensie Henk Kamp benoemd tot ‘commissaris’ voor de BES-eilanden; de eerste ‘rijksvertegenwoordiger’ zal aangesteld worden bij het in werking treden van de nieuwe structuur voor de eilanden. Kamps reputatie van gestrengheid op het gebied van immigratie en integratie komt van pas en zijn benoeming kan mogelijk de VVD, die wegens onvrede over de gebrekkige arrangementen inzake rechtshandhaving nu in oppositie is tegen het proces van staatkundige hervormingen, weer bij het beleid betrekken. (17)

Volgens Kamp worden gedurende dat jaar bijna vijfhonderd Nederlandse ambtenaren gedurende enige tijd op de drie eilanden gedetacheerd om hun overgang naar de status openbaar lichaam voor te bereiden. (18) Volgens staatssecretaris Bijleveld kost deze integratie 100 miljoen euro per jaar, ongeveer 5000 euro per eilandbewoner (19), waarmee Nederland voor deze eilanden de uitgaven van Frankrijk voor zijn overzeese departementen benadert. Het PVV-Kamerlid Hero Brinkman becijfert dat dit per hoofd vijfmaal zoveel is als de Nederlandse overheid besteedt aan haar onderdanen ‘aan deze kant van de oceaan’. Het voortvarende ambtelijke offensief dwingt overzee bewondering af, maar wekt ook weerstand en doet soms denken aan de ‘spectaculaire rekolonisatie’ die bepleit is door Jessurun d’Oliveira. (20)

In de loop van 2010 blijkt het concept van ‘consensusrijks wetten’ de BES-eilanden niet te vrijwaren van eenzijdige ingrepen door het Nederlandse parlement in hun interne inrichting. Meerderheden van Eerste en Tweede Kamer willen hen verplichten Nederlandse wetten inzake abortus, euthanasie en homohuwelijk meteen bij het ingaan van de nieuwe structuur in te voeren. Het leidt er tot veel verzet. Al op de

Toekomstconferentie van '93 heeft de vertegenwoordiger van Saba, de dichter en oud-onderwijzer Will Johnson, in het Engels uitgeroepen dat 'ons begrip van goed en deugdelijk bestuur geen euthanasie of abortus inhoudt noch het vrije gebruik van drugs en evenmin het uitdelen van geld aan mensen om maar te blijven zitten en niks te doen'. (21) Met andere woorden: uw normen zijn de onze niet. Staatssecretaris Bijleveld vreest van onverkorte invoering van de 'ethische' wetgeving een 'ontwrichtende werking' op het proces en wil de eilanden nog vijf jaar gunnen om zich aan te passen, maar PVV, VVD en GroenLinks eisen al binnen twee jaar invoering van het homohuwelijk en beëindiging van strafbaarheid van abortus en euthanasie. In het CDA wordt deze strikte opstelling als 'arrogant en neokoloniaal' betiteld, een 'soort overval'(22), Jopie Abraham acht haar 'sfeerverziekend' en Sint-Eustatius dreigt naar de VN te stappen. (23) De gevreesde ontwrichting wordt voorkomen doordat Bijleveld ten slotte namens de regering belooft 'prudent' om te zullen gaan met de door het parlement gestelde eisen.

* * *

Al lijkt het besluit de eilanden in Nederland te incorporeren in overeenstemming met de wil van de meeste bewoners, gaandeweg doen zich bij de verwezenlijking daarvan toch politieke problemen voor, met name op Bonaire. Dit eiland is onder het bewind van de zich christen-democratisch noemende Union Patrotiko Boneriano (UPB) een voortrekker en gangmaker in het proces van staatkundige hervorming geweest. Maar in juni 2009 doet er zich een machtswisseling voor als een lid van de eilandsraad overloopt naar de oppositie, waardoor de UPB de meerderheid verliest. Prompt verzoekt Den Haag gouverneur Frits Goedgedrag van de Nederlandse Antillen het gerucht te onderzoeken dat de overloper voor een half miljoen Antilliaanse guldens is omgekocht. Deze laatste sluit zich aan bij de populaire volksleider Jopie Abraham, die zich graag laat voorstaan op goede connecties met het Oranjehuis maar allengs feller is gaan ageren tegen de beoogde staatkundige veranderingen. Met zijn nieuwe formatie Aliansa Demokratiko Boneriano (ADB) vormt Abraham een bestuurscollege en kondigt daarover een nieuw referendum aan. Hij schakelt de VN daarbij in omdat het zelfbeschikkingsrecht van het eiland in het geding zou zijn.

Abraham protesteert tegen de zijns inziens 'gedwongen inlijving' van het eiland bij Nederland, waarvoor de bevolking volgens hem niet gekozen heeft. Zij zou wel met Nederland verbonden willen blijven, maar met behoud van autonomie. Hij bepleit daarvoor een 'vrije associatie' tussen de twee landen (de term die ook de Raad voor het Openbaar Bestuur hanteerde), zoals Puerto Rico die heeft met de Verenigde Staten. Hij speculeert daarbij op de groeiende onvrede op het eiland over de snel toegenomen vestiging van Europese Nederlanders, tegen wie hij regelmatig tekeergaat, en over homohuwelijk, euthanasie en abortus, waartegen ook op Bonaire in brede kring bezwaren leven. (24)

Omdat Abraham de overeengekomen staatkundige veranderingen op losse schroeven zet, staakt Den Haag prompt de financiële hulp aan het eiland en schort de schuldsanering op. Maar twee Nederlandse juristen, werkzaam op Curaçao, komen in touw om het recht van Bonaire op een referendum te verdedigen. Aan het zelfbeschikkingsrecht is volgens hen inderdaad niet voldaan: Nederland had het eiland niet voor de keus mogen stellen tussen volledige integratie óf onafhankelijkheid alleen (zoals het in de jaren tachtig met Aruba heeft gedaan). (25) Maar Hans Gerritsen, directeur Koninkrijksrelaties van het ministerie van BZK, wijst

erop dat de diverse VN-resoluties helemaal geen referendum vereisen voor een verandering in de status van een gebied: voldoende is dat via 'welingelichte en democratische processen' de wens van de bevolking 'vrij tot uitdrukking gebracht' is, eventueel door 'de uitslag van gewone verkiezingen'. Daaraan is op Bonaire met het referendum van 2004 en daarna bij nog twee verkiezingen royaal voldaan. Niettemin is het bestuurscollege van Bonaire zijns inziens gerechtigd een referendum te houden over 'de vraag of de bevolking instemt met de gekozen uitwerking van een directe band met Nederland'. (26)

Het referendum, dat oorspronkelijk voor januari 2010 voorzien is, wordt tot maart uitgesteld omdat het anders nagenoeg zou samenvallen met de verkiezingen voor het Antilliaanse parlement. Maar in februari wijst gouverneur Goedgefrag de aanvraag van Bonaire voor een referendum op juridische gronden af. (27)

Staatssecretaris Bijleveld benadrukt dat het Nederlandse bestel geen 'vrije associatie' kent (zoals Den Uyl in '75 aan Surinamers te verstaan gaf dat het Nederlandse bestel geen referenda kende) en Gerritsen onderstreept dat Den Haag 'geen tijd' meer heeft voor 'het introduceren van nieuwe staatsrechtelijke figuren', het hele proces heeft nu al vijf jaar geduurd! (28) Een VN-missie adviseert Bonaire intussen over het referendum. De vraagstelling wordt eenduidiger geformuleerd: "Bent u het ermee eens dat Bonaire een openbaar lichaam in de zin van art 134 Grondwet wordt?", en de gewraakte bepaling dat men om eraan deel te nemen drie jaar op het eiland moet wonen (bedoeld om Nederlandse nieuwkomers buiten de volksraadpleging te houden) wordt verkort tot drie maanden. Het referendum zal nu plaatsvinden vóór 1 oktober, vlak voor de opheffing der Nederlandse Antillen op 10 oktober 2010.

Den Haag waarschuwt in vele toonaarden dat een afwijzend antwoord zal moeten leiden tot volledige onafhankelijkheid van Bonaire: andere smaken zijn er niet. (29) Maar eind augustus 2010 laat de commissie die het referendum voorbereidt, weten meer tijd nodig te hebben, en het wordt opnieuw uitgesteld, tot na 10 oktober. Als het ten slotte op 17 december plaatsvindt, is Bonaire officieel al openbaar lichaam van Nederland. De oppositie heeft opgeroepen de volksraadpleging te boycotten en slechts een derde van de stemgerechtigden komt opdagen, van wie een grote meerderheid (85 procent) de nieuwe status afkeurt, maar de opkomst is te gering om er veel waarde aan te hechten.

Maar ook Sint Eustatius is op de valreep nog teruggekomen op zijn instemming met de gang van zaken. Het eilandsbestuur heeft steeds loyaal meegewerkt aan de staatkundige hervormingen, maar als in april 2010 de daarvoor benodigde wetten in de Tweede Kamer aan de orde zijn neemt Reginald Zaandam van de Democratische Partij op het eiland het woord om te protesteren tegen 'annexatie' door Nederland. Daarvoor is volgens resolutie 1541 van de Verenigde Naties goedkeuring van de bevolking vereist en die heeft zij nooit gegeven. Sterker, bij het laatste referendum koos zij er in meerderheid voor bij de Nederlandse Antillen te blijven. Zaandam wijst er terecht op dat het zelfbeschikkingsrecht van het eiland daardoor is veronachtzaamd en sticht verwarring door alsnog een referendum te vragen over aansluiting bij Nederland. Het komt er niet. Den Haag wil zich zo vlak voor de eindstreep niet van de wijs laten brengen. (30)

* * *

Zestig jaar na de soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië bestaat het Koninkrijk der Nederlanden op zondag 10 oktober 2010 opnieuw uit vier landen. De Nederlandse Antillen worden opgeheven, Curaçao en Sint-Maarten tot land verheven, terwijl

Bonaire, Saba en Sint-Eustatius opgenomen worden in het staatsbestel van het moederland. Het staatshoofd is bij de plechtigheden overzee niet aanwezig, evenmin als bij de soevereiniteitsoverdrachten aan Indonesië en Suriname; zij laat zich vertegenwoordigen door kroonprins Willem-Alexander en prinses Máxima, die de laatste zitting (ruim vijftig jaar na de eerste) van de Antilliaanse Staten bijwonen. Nederlandse ministers zijn evenmin present. Alleen staatssecretaris Bijleveld woont namens het demissionaire kabinet de plechtigheid bij – net voordat het nieuwe kabinet-Rutte aantreedt. Om twaalf uur 's nachts treden de nieuwe bepalingen over de staatkundige structuur van het koninkrijk in werking. De vlag van de Nederlandse Antillen wordt gestreken en overgedragen aan het archief.

Al in de volgende zomer rapporteert het CU-Kamerlid C.A. (Cynthia) Ortega-Martijn na een tournee over de eilanden 'grote onvrede' over hun nieuwe status: 'gierende prijsstijgingen' leiden bij lage sociale uitkeringen tot toenemende armoede, de gezondheidszorg wordt geschaad door bureaucratie en men blijft beducht voor de invoering van liberale wetgeving op ethisch terrein. Op Bonaire is de stemming tegen de toestroom van Europese Nederlanders strijdvaardig; het eiland is volgens Ortega 'geen rustig paradijs' meer. (31) Maar als enige maanden later de fractievoorzitters uit de Tweede Kamer (zonder Wilders en SP-leider Emile Roemer) een rondreis maken door het gebied staan ook op andere eilanden de betogers klaar. Op het doorgaans loyale Saba vindt de eerste demonstratie in de geschiedenis plaats en hoort het gezelschap in een benauwd zaaltje uren lang klachten aan over het Koninkrijk-nieuwe-stijl. (32)

Overeengekomen is dat nu eerst vijf jaar rust in acht wordt genomen wat betreft de onderlinge staatkundige verhoudingen. Daarna moet een evaluatie uitwijzen of verdere veranderingen nodig zijn, maar in welke richting die kunnen gaan, blijft voorlopig onzeker. Als de bevolkingen van Curaçao, Sint-Maarten en/of Aruba inmiddels, zoals Oostindie mogelijk acht, de voordelen inzien van de status der BES-eilanden en ervoor kiezen eveneens in het Nederlandse staatsbestel opgenomen te worden, is een nieuwe fundamentele hervorming nodig. (33) Dat is ook het geval wanneer ze zich in hun ontwikkeling verder van Nederland verwijderen en alsnog kiezen voor onafhankelijkheid, zoals groeperingen op de eilanden wel bepleiten. Het waarschijnlijkst is toch dat het koninkrijk zal blijven bestaan, met vier dan wel drie of twee rijkdelen of landen.

Wat is de rol van dat koninkrijk? Minister Donner van Koninkrijkszaken schetst in enige toespraken in het voorjaar van 2011 als 'meest uitdagende beeld' voor de toekomst 'het koninkrijk als een wisselwerking van wederzijdse en overlappende belangen'. Tot nog toe heeft het vooral bestaan 'met het oog op de zogeheten waarborgfunctie', waarbij 'Nederland zagezegd de politieagent is die zorgt voor recht en orde in het Caribisch deel van het Koninkrijk'. (Een functie waarin het zoals we zagen regelmatig tekort is geschoten.) Maar Nederland heeft ook belang bij de West als 'etalage' in Zuid-Amerika voor zijn bedrijfsleven en wetenschappelijke instellingen, als 'bruggenhoofd' van de Europese Unie en als 'partner' in de bestrijding van internationale criminaliteit. (34)

Een pleitbezorger van 'revitalisering' van het koninkrijk als de Arubaanse oud-minister Mito Croes wijst eveneens regelmatig op de 'voorpostfunctie' die de eilanden kunnen uitoefenen, mede door hun eeuwenlange traditie in 'internationale netwerken' van handel en kaapvaart. (35) "Maar als het gaat om wederzijdse belangen, wat is dan het positieve belang van de eilanden voor Nederland?" vraagt Oostindie zich af. "Over hun belang als knooppunt horen we al eeuwen, maar voor zover ze zo werken zouden ze juist niet zo moeten werken: namelijk in de drugssmokkel. Het enige

belang van Nederland is het minimaliseren van de problemen.” (36)

De politicoloog Tennyson Joseph wijst op de ‘criminalisering van de staat’ die sedert de jaren zeventig in het Caraïbisch gebied gaande is. ‘Een politiek van ideeën, vrijheid, democratie, soevereiniteit en nationale zelfbeschikking’ maakt volgens hem plaats voor ‘de politiek van het geld’. Populaire volksleiders zetten hun invloed op kiezers en kiesdistricten steeds meer in als wisselgeld om politieke macht en speelruimte voor hun criminele netwerken te verkrijgen. Onder meer op Jamaica is gebleken dat zij daarbij kunnen rekenen op een aanzienlijke steun van een grote aanhang, maar ook op Trinidad & Tobago, Guyana, de Bahama’s en in Suriname doet deze ontwikkeling zich voor. Joseph noemt de Antillen niet, maar schetst deze tendens als een algemeen patroon. (37)

Is het koninkrijk bij machte een eventueel (verder) afglijden van de overzeese rijkdelen in die richting te voorkomen? Zijn meest concrete functie is het waarborgen van rechtshandhaving, mensenrechten en goed bestuur, maar het heeft daarvoor in de nieuwe structuur weinig nieuwe middelen gekregen. De naweeën van het Nederlands kolonialisme zijn nog niet geëindigd.

* * *

Bonaire en Saba wilden een directe band met Nederland, los van de Nederlandse Antillen, en daaraan voldoet hun status van openbaar lichaam – al is mogelijk dat zij, indien hun die keus was geboden, ervoor hadden gekozen een Nederlandse gemeente te worden. Nederland biedt die keuze niet aan, omdat het volledige gelijkheid tussen Europese en overzeese onderdanen schadelijk acht. Het wil evenmin de keus voor ‘vrije associatie’ openstellen, die een deel van de bevolking van Bonaire wil. Aan de wens van Sint-Eustatius de Nederlandse Antillen te behouden heeft Nederland feitelijk niet kunnen voldoen. Per saldo is in 2010 dus in beperkte mate voldaan aan het zelfbeschikkingsrecht van de BES-eilanden. Na de staatkundige hervormingen van dat jaar blijft de waarborgfunctie het voornaamste aspect van het Koninkrijk der Nederlanden, de ‘politieagent die recht en orde handhaaft’ overzee.

HOOFDSTUK X

'ZO GEK NOG NIET?'

(Naar een balans van zeventig jaar Nederlandse dekoloniserings)

Het Nederlandse beleid voor het afscheid van zijn koloniën is, zoals we in de voorgaande hoofdstukken zagen, grillig en innerlijk tegenstrijdig geweest. Waar voor Nederlands-Indië een geleidelijke dekolonisatie, met een overgangperiode onder een gemengd Nederlands-Indonesisch bewind, wordt nagestreefd, wenst Nederland later dat de landen in de West op zo kort mogelijke termijn onafhankelijk worden, zonder enige overgangperiode. Terwijl voor Indonesië een federale staatsvorm wordt voorgestaan, wijst Den Haag die voor de Nederlandse Antillen (ook een eilandenstaat) af. Waar men met Indonesië een blijvende band in een unie wil behouden, wil men een kwart eeuw later alle staatkundige banden met Suriname verbreken. Terwijl Nieuw-Guinea buiten de soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië gehouden wordt om het recht van de Papoea's te waarborgen zich daarvan eventueel af te scheiden, wordt aan de Arubanen lang het recht ontzegd zich af te scheiden van de Antillen. Terwijl het recht van de Papoea's verdedigd wordt om zich bij referendum uit te spreken over hun staatkundige toekomst, wijst Den Haag een volksraadpleging over de Surinaamse onafhankelijkheid af en negeert het Arubaanse referenda over de meest wenselijke status voor dit eiland.

De verklaring voor deze grilligheden en tegenstrijdigheden ligt voor de hand: het beleid is steeds pragmatisch geweest, gericht op het Nederlandse belang, zoals dat naar tijd en plaats door Den Haag op steeds verschillende wijze werd gedefinieerd. Hoewel het tegenover de buitenwacht steeds verdedigd is met een beroep op beginselen (het zelfbeschikkingsrecht van de Papoea's in de jaren vijftig, de dekolonisatie van vroegere koloniën in de vorm van nationale onafhankelijkheid in de jaren zeventig, later het waarborgen van mensenrechten en rechtszekerheid overzee), heeft in feite steeds het nationale belang vooropgestaan: Nederland wil zijn terugtocht als koloniale mogendheid volbrengen met zo min mogelijk schade voor zijn machtspositie en prestige.

Dit verklaart waarom voor Suriname in de jaren zeventig onafhankelijkheid op korte termijn aangemoedigd wordt: het geldt dan als schadelijk voor de internationale reputatie van Nederland om er nog (restanten van) koloniën op na te houden. Dertig jaar eerder was dat nog aanzienlijk minder schandalig en overheerste het verlangen de reputatie van Nederland als koloniale mogendheid te redden door de 'ethische' missie om Indonesië tot zelfstandigheid op te voeden te voltooien – vandaar de voorkeur voor geleidelijkheid en een blijvende band in een unie bij de ontvoogding van Nederlands-Indië.

Nederland bemoeit zich dan ook intensief met de interne organisatie van het toekomstige onafhankelijke Indonesië, maar laat later de inrichting van het onafhankelijke Suriname nagenoeg geheel aan de Surinamers zelf over. In het eerste geval wordt het ethisch paternalisme voortgezet omdat Nederland graag nog zijn stempel drukt op de nieuwe staat. Het ontwerpt voor Indonesië een federale structuur van deelstaten, die reeds vóór de soevereiniteitsoverdracht wordt opgetuigd met regeringen en parlementen. Voor Suriname volgt Nederland daarentegen een beleid van *laissez faire*: het gaat ervan uit dat het een democratische rechtsstaat zal worden maar scheidt daarvoor geen waarborgen. Dat zou volgens Nederlandse onderhandelaars van wantrouwen getuigd hebben en kon tot wrijvingen leiden, terwijl het Nederlandse belang juist een conflictloze dekolonisatie is. Wel biedt Den Haag

de helpende hand bij het opstellen van een grondwet, maar het blijft een zaak van Suriname of die nog wel vóór de datum van de onafhankelijkheid van kracht wordt. Terwijl Nederland in Indonesië heeft geprobeerd de rechten van minderheden te beschermen, bedingt het daarvoor in Suriname geen garanties.

Zo is eveneens verklaarbaar dat Nederland voor Indonesië de federatieve staatsvorm als het meest geëigend probeert in te voeren en die tegelijk afwijst voor de Nederlandse Antillen (al hadden de middelpuntvliedende krachten in het rijkdeel er wellicht door beteugeld kunnen worden). Een Indonesische federatie kan niet alleen recht doen aan de positie van minderheden en de grote verscheidenheid van de archipel (waaraan Nederland in het verleden bestuurlijk weinig aandacht heeft geschonken), maar vooral de grootste tegenkracht van Nederland in dit dekolonisatieproces, de Republiek Indonesia, degraderen tot een deelstaat. Maar de Antillen wil Den Haag als één, ongedeeld rijkdeel in stand houden omdat ze zo gemakkelijker te beheersen lijken.

Frappant is hoe Nederland zich in de jaren vijftig en zestig opwerpt als kampioen van het zelfbeschikkingsrecht van de Papoea's, die het recht moeten krijgen zich in een volksraadpleging uit te spreken over hun staatkundige toekomst, maar het zelfbeschikkingsrecht van de Arubanen negeert, en later ook een referendum over de Surinaamse onafhankelijkheid van de hand wijst. Den Haag voert in dat laatste geval aan dat referenda niet passen in het Nederlandse staatsbestel, maar dat argument is nooit ingebracht tegen een volksraadpleging in Nieuw-Guinea. Den Haag beroept zich op het feit dat de Surinaamse regering van premier Arron immers tot stand gekomen is na democratische verkiezingen en daarmee dus al de volkswil uitdrukt – al is in de campagne onafhankelijkheid geen thema geweest. Maar het zou Nederland, dat zich van de laatste resten kolonialisme wil bevrijden, vooral slecht uitgekomen zijn als de Surinaamse bevolking zich tegen de aangekondigde onafhankelijkheid had gekeerd. Voor de Papoea's hanteerde het daarentegen zelfbeschikkingsrecht en volksraadpleging als middelen om niet alleen aan hun gerechtvaardigde verlangens (voor zover al gearticuleerd) tegemoet te komen, maar ook om Indonesië alsnog de voet dwars te zetten en nog enige invloed in Azië te behouden.

Nederland riskeert voor het zelfbeschikkingsrecht van de Papoea's een oorlog, maar de Arubanen die zich sedert de jaren veertig consequent uitspreken voor afscheiding van Curaçao vinden in Den Haag geen gehoor. Zij verdedigen dit op deels dezelfde gronden als waarop het zelfbeschikkingsrecht van de Papoea's bepleit wordt (etnische verschillen, geografische afstand en een historie van al dan niet vermeende onderdrukking), maar Nederland wijst dit af, in de (later juist gebleken) veronderstelling dat daarmee het staatsverband van de Nederlandse Antillen op losse schroeven gezet wordt. Het is wel opmerkelijk dat geen van de Haagse politici en ambtenaren (evenmin als journalisten en commentatoren) zich bewust lijkt te zijn geweest van deze fundamentele discrepantie in het beleid: dat men voor de Papoea's hardnekkig bevocht wat men Arubanen en Surinamers niet gunde.

Soms is het beleid niet alleen tussen de landen, maar ook voor één en hetzelfde land tegenstrijdig geweest. De landen in de West worden in 1954 op basis van vrijwilligheid als rijkdelen opgenomen in een nieuw koninkrijk, maar worden twintig jaar later geacht het te verlaten – zonder dat deze beleidswijziging door Den Haag wordt verantwoord. Nadat Suriname aan deze aandrang gevolg heeft gegeven, wordt die tegenover de Nederlandse Antillen allengs minder urgent, waarna omstreeks 1990 besloten wordt (opnieuw zonder nadere verklaring) dat ze beter deel uit kunnen blijven maken van een 'versterkt' koninkrijk. Het belang van Nederland dicteerde hier

dus driemaal een andere invulling: eerst een 'voorlijk' nieuw verband met de vroegere koloniën, daarna (ter wille van zijn antikoloniale reputatie) een staatkundige breuk met dit verleden en ten slotte (ter wille van goede relaties met de Verenigde Staten) een versterking van de koninkrijksbanden met de overzeese gebieden. Afscheiding van Aruba uit de Nederlandse Antillen is door Nederland lang afgewezen, totdat ze in het begin van de jaren tachtig een laatste middel wordt om nog iets te realiseren van het streven naar onafhankelijkheid van de eilanden. Aan Aruba wordt dan ook voor zijn status aparte als voorwaarde gesteld dat het uit het koninkrijk zal treden. Maar al een vijftal jaren later, als het Caraïbisch gebied een slagveld is geworden in de strijd tegen drugs- en andere criminaliteit waaraan ook Nederland zijn bijdrage wil leveren, wordt die voorwaarde weer ingetrokken. Waarbij opnieuw opvalt dat zulke koerswijzigingen door Den Haag nooit publiekelijk zijn verklaard en verantwoord.

* * *

Kloppen nu de gangbare oordelen over de Nederlandse dekoloniserings, die in het eerste hoofdstuk zijn weergegeven?

De eerste – dat Nederland zich in 1945-'49 tot het uiterste vastgeklampt heeft aan het bezit van Indonesië en zich hardnekkig verzet heeft tegen dekolonisatie van dit land – is een mythe gebleken. Vanaf de rede van koningin Wilhelmina in december 1942 is een beleid gevoerd dat op geleidelijke dekolonisatie is gericht. Het beloofde nieuwe vrijwillige verband tussen Nederland en zijn overzeese gebieden houdt de belofte in van het einde van het kolonialisme, waarmee vrijwilligheid immers in strijd is. Nederland houdt zich daar ten opzichte van Indonesië aan. Na de oorlog bereidt het er een federatieve staat voor, die in een unie met het vroegere moederland verbonden zal blijven. Bij de conferenties in Linggadjati en op de Renville stemmen ook de Indonesische nationalistes daarmee in. De beide politieke acties zijn dan ook niet zozeer campagnes om het koloniale gezag te herstellen, maar om de Republiek Indonesia te dwingen tot naleving van deze overeenkomsten – al moet betwijfeld worden of ze daarvoor een geëigend middel waren. Ook het voorstel van een overgangperiode waarin een gezamenlijk bewind gevoerd zal worden, komt niet voort uit een verlangen het land zo lang mogelijk voor Nederland te behouden, maar om een vreedzame en deugdelijke overgang naar volledige onafhankelijkheid te bevorderen. Ook leidende Indonesische nationalistes als Hatta zijn daarvoor dan geporteerd en later is deze procedure met wisselend succes bij diverse dekoloniserings in Afrika toegepast: in Rhodesië/Zimbabwe, Angola, Mozambique en Zuid-Afrika.

Het grimmige aanzien dat de dekolonisatie van Indonesië kreeg, komt dan ook niet voort uit een hardnekkig streven om de kolonie in Nederlandse handen te houden, maar ontstaat doordat de voornaamste Nederlandse doeleinden (een federale staat in een unie met Nederland) volkomen strijdig zijn met het nationalistische ideaal van *100% Merdeka*, zoals dat door de meeste aanhangers van de republiek wordt opgevat: een eenheidsstaat, geheel los van Nederland. De problemen van dit dekolonisatieproces zijn meer veroorzaakt door het paternalisme dat het Nederlandse koloniale bewind van oudsher kenmerkt en waarbij men van bovenaf in detail de zaken voor de inlanders wil regelen (het eeuwige *oeroesen*, zoals die het noemen), dan door een verstokt kolonialisme.

Het tweede gangbare oordeel – dat Nederland zichzelf en de Papoea's een slechte dienst bewees door Nieuw-Guinea in 1949 uit te zonderen van de

soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië – klopt wel. Het bedierf daarmee de betrekkingen met Indonesië en bracht de Papoea's in een uitzichtloze positie. Er is tussen 1949 en '62 onder hen een anti-Indonesisch nationalisme aangewakkerd dat door Indonesië met terreur bestreden wordt zo gauw het dit gebied heeft overgenomen. Nog nadat met het aantreden van president John F. Kennedy in januari 1961 de Amerikaanse steun aan Nederland duidelijk begint weg te vallen, stimuleert Nederland het Papoea-nationalisme door het introduceren van een vlag, volkslied en volksvertegenwoordiging – evenzovele symbolen voor een onafhankelijk volksbestaan dat dan redelijkerwijs al niet meer te verwezenlijken lijkt.

Het behoud van Nieuw-Guinea heeft Soekarno inmiddels een aangrijpingspunt verschaft voor een campagne om het gebied in handen te krijgen en daarmee de groeiende onvrede en radicalisering in zijn land in anti-Nederlandse acties te kanaliseren. In 1957 komt daardoor een abrupt en definitief einde aan het *informal empire* dat Nederland na de soevereiniteitsoverdracht in de archipel aanvankelijk heeft weten te handhaven. Het is echter sterk de vraag of de Nederlands-Indonesische relaties goed waren gebleven als Nieuw-Guinea in '49 wel was overgedragen. De radicalisering, waarvoor Soekarno een uitlaatklep vindt in propaganda voor de verwerving van het gebied, is het resultaat van een onvoltooide revolutie. Zijn achterban, teleurgesteld en gefrustreerd over de staat van het onafhankelijke land en de blijvende invloed daarin van Nederland en Nederlanders, wil die voortzetten en voltooiën. Die agitatie zou met andere aangrijpingspunten ook ontketend zijn zonder Nieuw-Guinea als aanleiding.

Had al in '49 voorzien kunnen en moeten zijn dat de Nederlandse positie onhoudbaar zou worden en het gebied ten slotte toch aan Indonesië zou moeten worden overgedragen? De radicalisering in Indonesië en de uitbreiding van de Koude Oorlog naar de Derde Wereld zijn toen door weinigen voorspeld. Nederland kon nog lang blijven vertrouwen op de steun van Amerika en op brede binnenlandse instemming bij dit avontuur, maar realiseerde zich onvoldoende wanneer daarin het omslagpunt gepasseerd werd. De kwestie-Nieuw-Guinea had in de jaren vijftig zonder schade voor zijn prestige nog geïnternationaliseerd kunnen worden, daarna niet meer.

De derde populaire mening – dat Nederland de regeling die het ontwierp voor de toekomstige relatie met Indonesië zonder omhaal toepaste op de verhouding met de landen in de West, waardoor deze in het koninkrijk onevenredig veel macht hebben gekregen – is eveneens onjuist. Anders dan wordt verondersteld zijn deze landen in 1954 niet op voet van gelijkwaardigheid met Nederland in het koninkrijk opgenomen. Het heeft nooit in de bedoeling van Den Haag gelegen de landen in de West als gelijken van Nederland en Indonesië te behandelen. Door het Statuut behield Nederland in het koninkrijk met de West zijn overwicht en het is vooral door de terughoudendheid van Nederland om van zijn dominante positie gebruik te maken dat de rijksdelen overzee een machtspositie kregen die onevenredig is aan hun grootte en betekenis. Het koninkrijk vermeed lang overzee in te grijpen bij schendingen van grondrechten en goed bestuur, en pas in de 21ste eeuw gebruikt Nederland de financiële hulpverlening als drukmiddel om de beginselen van het koninkrijk overzee dwingend op te leggen. De praktijk zal nog moeten uitwijzen of daarmee een eind gekomen is aan de overmatige, door Den Haag gedoogde hindermacht van de West.

Ook de vierde mythe – Nederland maakte Suriname op een onverantwoordelijke manier onafhankelijk en liet het in 1975 feitelijk in de steek – houdt bij onderzoek van de feiten geen stand. Nederland wilde inderdaad dat Suriname en de Nederlandse Antillen spoedig onafhankelijk werden, maar had nooit zijn zin kunnen krijgen als niet

de Surinaamse regering zelf de onafhankelijkheid had opgeëist. Deze was weliswaar in '73 geproclameerd als doelstelling van het kabinet-Den Uyl, maar kon op grond van het Statuut alleen bereikt worden als de overzeese rijksdelen eraan meewerkten. De Nederlandse Antillen vormen het bewijs uit het ongerijmde: als Nederland had gekund, zou het dat rijksgedeelte maar al te graag onafhankelijk gemaakt hebben. Het verleende Aruba de status aparte dan ook alleen op voorwaarde van onafhankelijkheid in een later stadium. Maar omdat de Antilliaanse en Arubaanse regeringen geen gehoor gaven aan deze aandrang, moest Nederland zich erbij neerleggen dat de eilanden in het koninkrijk zouden blijven. Van 'in de steek laten' is dus geen sprake geweest, wel van een Surinaams initiatief om op korte termijn onafhankelijk te worden.

De vijfde stelling – Nederland kan zich ontdoen van de Antilliaanse eilanden door zichzelf onafhankelijk te verklaren of ze te verkopen. – is feitelijk simpelweg onjuist. Nederland is daartoe niet gerechtigd. Het Statuut, een volkenrechtelijke overeenkomst, vereist voor veranderingen in de structuur van het koninkrijk de instemming van alle rijksdelen. Aangezien de bevolking van de eilanden in grote meerderheid de koninkrijksband wil behouden, zou eenzijdige opzegging door Nederland van deze band neerkomen op afstoten, en in flagrante strijd zijn met het zelfbeschikkingsrecht van volkeren zoals de Verenigde Naties dit opvatten. Curaçao kan zich wel onafhankelijk verklaren van Nederland, andersom kan het niet.

Is – de zesde in zwang zijnde mening – het Nederlandse dekolonisatiebeleid nu een aaneenschakeling van fiasco's en debacles? Zijn de doelstellingen werkelijk nergens bereikt? Het antwoord hangt mede af van het moment van beoordeling. Bij de soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië in 1949 worden van de vier doelen die Nederland zich stelde, er drie in hoofdzaak gerealiseerd: een federatieve staat, een unie met Indonesië en behoud van zijn financieel-economische positie. Het is een succes dat (meer dan aan politici) vooral te danken lijkt aan de bekwaamheid en behendigheid van een drietal topambtenaren: aanvankelijk Van Mook, later Van Roijen en Hirschfeld. Alleen een overgangperiode heeft Nederland moeten laten vallen.

Maar binnen tien jaar worden de resultaten geheel tenietgedaan, waardoor deze dekolonisatie alsnog als mislukt beschouwd zou kunnen worden. Dat is slechts ten dele toe te schrijven aan Nederlands optreden, maar vooral aan de revolutie van teleurgestelde verwachtingen en de radicalisering van het Indonesische nationalisme die daardoor optreedt. Nederland levert daarvoor ondertussen wel veel munitie aan door Nieuw-Guinea aan Indonesië te onthouden.

Ook in het geval van de West bereikt Nederland in 1954 in hoofdzaak wat het wil bereiken: behoud van het overzeese rijk op basis van vrijwilligheid, zoals in 1942 toegezegd door koningin Wilhelmina. Het recht van secessie wordt niet expliciet erkend en al heet het Statuut voor het Koninkrijk geen 'eeuwig edict', in een beëindiging ervan wordt niet voorzien. Maar Nederland verzuimt van meet af aan de volledige naleving te eisen van de uit het Statuut voortvloeiende verplichtingen, en als het in '69 daartoe overzee militair moet optreden, schrikt het zo van deze consequentie dat het de koninkrijksbanden snel wil slaken.

Bij het afscheid van Suriname in 1975 verwezenlijkt Nederland wederom de meeste van zijn hoofddoelstellingen: een snelle, conflictloze overgang naar onafhankelijkheid en betrokkenheid bij de verdere ontwikkeling van het land. Alleen een beperking van de migratie wordt niet bereikt en in het volgende decennium doen de gevreesde problemen met Surinaamse immigranten zich inderdaad voor. Ondertussen voldoet de ontwikkelingssamenwerking tussen de twee landen allerminst aan de

verwachtingen. Wanneer democratie en rechtsstaat na een staatsgreep in 1980 vervangen worden door militaire dictatuur, rijst ook de vraag of die snelle onafhankelijkheid verkieslijk was.

In 1985 lijkt Nederland ook met de status aparte voor Aruba als voorstadium van volledige onafhankelijkheid een belangrijke doelstelling te realiseren. Maar het ziet zich spoedig genoopt daarop terug te komen: bij gebrek aan medewerking van Arubaanse zijde en door ontwikkelingen in het Caraïbisch gebied die, ook volgens Washington, blijvende Nederlandse aanwezigheid vereisen. Aruba behoudt zijn status aparte en blijft toch binnen het koninkrijk.

Het is een patroon in de Nederlandse dekolonisaties: op de dag van de soevereiniteitsoverdracht heeft Nederland relatief veel resultaten geboekt, die na verloop van jaren teniet worden gedaan of in hun tegendeel verkeren

In twee gevallen kan Nederland al meteen weinig bereiken. De overdracht van Nieuw-Guinea aan de Verenigde Naties, die het daarna spoedig overdragen aan Indonesië, bezegelt in 1962 het echec van een beleid dat is ingegeven door een zucht naar revanche en dat te weinig rekening heeft gehouden met de reële mogelijkheden. Van het zelfbeschikkingsrecht van de Papoea's komt niets terecht en Nederland wendt zelfs de geringe invloed die het nog heeft niet meer aan om ervan te redden wat nog te redden valt.

Ten aanzien van de West wil Nederland na 1990 het koninkrijk versterken door er behalve defensie en buitenlandse betrekkingen ook de rechtshandhaving en de zorg voor goed bestuur aan op te dragen. Na twintig jaar, bij de voltooiing van dat proces op 10 oktober 2010, lijkt het daarin niet geslaagd te zijn. Goed bestuur is bevorderd door een financieel toezicht dat tijdelijk van aard is. En op de rechtshandhaving in de West krijgt het koninkrijk alleen zijdelings invloed, doordat de drie kleinste eilanden deel gaan uitmaken van de Nederlandse staat.

Gemeten aan doelstellingen en resultaten zijn de soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië in 1949, het tot stand brengen van het Statuut in 1954, de onafhankelijkheid van Suriname in 1975 en de status aparte voor Aruba in 1985 dus aanvankelijk voor Nederland betrekkelijk succesvolle dekolonisaties. De overdracht van Nieuw-Guinea in 1962 en de staatkundige hervormingen in de West van 2010 zijn daarentegen de resultaten van overwegend mislukt beleid.

* * *

Is het oordeel van de revisionisten, dat Nederland het bij de ontvoogding van Indonesië 'zo gek nog niet gedaan heeft', van toepassing voor zijn gehele dekolonisatiebeleid? De traditionalisten zijn geneigd in hun geschiedschrijving steeds de kortzichtigheid, de hardnekkige koppigheid, het gebrek aan inzicht in internationale verhoudingen, het krampachtig vasthouden aan een formeel gelijk, de koloniale behoudzucht en de gemiste kansen ten opzichte van het nationalisme aan Nederlandse kant te benadrukken, waardoor deze historie een beschamend tafereel van voortdurend falen oplevert. Maar op de keper beschouwd is bij het afscheid van de koloniën in het algemeen het nationale belang gediend zoals dat in de betreffende tijd gezien werd, en zijn daarmee (althans op de korte termijn) aanzienlijke resultaten geboekt, zeker als men rekening houdt met de tegenkrachten in en buiten de kolonie. Het enige geval waarin dit niet geldt, is Nieuw-Guinea. Het valt niet in te zien welk belang, behalve dat van psychische genoegdoening, gediend was met het behoud van dit gebied. Die psychische factor woog weliswaar zwaar in de binnenlandse politiek, maar het financieel-economisch belang van Nederland had Den Haag

moeten nopen tot onmiddellijke overdracht van Nieuw-Guinea aan Indonesië. Nederland zou uiteindelijk door de gezamenlijke Indonesische en Amerikaanse overmacht gedwongen worden het toch af te staan.

Ten aanzien van de Antillen, waar in 2010 eveneens weinig bereikt werd, was de inzet wel in het Nederlandse belang: goed bestuur en rechtszekerheid in het gehele koninkrijk. Dat dit maar zeer gedeeltelijk werd verwezenlijkt, is vooral te wijten aan het 'wurgcontract' dat Nederland zich in 1954 met het Statuut oplegde: het kan alleen veranderd worden met medewerking van de andere rijksoverheden. Dat Nederland werd uitgeschakeld in het onafhankelijke Indonesië en in Suriname de jonge democratische rechtsstaat te gronde zag gaan, is in beide gevallen hoofdzakelijk toe te schrijven aan binnenlandse dynamiek – al heeft Nederland daaraan bijgedragen door respectievelijk Nieuw-Guinea achter te houden en remigratie van Surinaams militair kader uit Nederland te bevorderen

Over het aanbod van koningin Wilhelmina aan de koloniën in 1942 wordt vaak opgemerkt dat het meer bedoeld was voor de geallieerde regeringen dan voor haar onderdanen overzee. Dat is inderdaad het geval: een geste van dekolonisatie was voor Nederland van belang om de geallieerden gunstig voor zich te stemmen. Alle politiek is belangenpolitiek. Maar het heeft zich vervolgens globaal aan die belofte gehouden. Politici en ambtenaren probeerden daarbij het nationale belang te behartigen naar de geest van de tijd, de omstandigheden en hun beperkte middelen. Vaak moesten ze capituleren voor overmacht of werden hun resultaten achteraf tenietgedaan. Het is al met al een weinig heroïsche geschiedenis, zonder eclatante successen, maar niet zo beschamend als traditionalisten en boetepredikers van het koloniaal verleden ons willen doen geloven. Nederland deed het doorgaans 'zo gek nog niet'.

Verantwoording en literatuurlijst

Verantwoording

Dit onderzoek naar het Nederlandse beleid inzake dekolonisatie is hoofdzakelijk uitgevoerd op basis van bestaande literatuur en bronnenpublicaties. De eerste wordt hieronder in het literatuuroverzicht weergegeven.

De Nederlandse overheid heeft regelmatig het prijzenswaardige initiatief genomen om uitgebreide overzichten te publiceren of publicatie mogelijk te maken van officiële documenten betreffende de Nederlandse dekolonisaties. Zo zijn over de opkomst van de nationalistische beweging in Indonesië een bronnenpublicatie in vijf delen verschenen (het eerste onder redactie van S.J. van der Wal, de overige onder redactie van R. Kwantes), vier delen politiek-politionele documenten onder redactie van H.A. Poeze en twintig delen officiële bescheiden inzake de Nederlands-Indonesische betrekkingen tussen 1945 en '50, eveneens onder redactie van Van der Wal met een reeks van medewerkers. Aangaande Nieuw-Guinea-kwestie is onder redactie van P.J. Drooglever en M.J.B. Schouten een uitvoerige selectie van officiële stukken op de website van het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis geplaatst. Uit een verzoek van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties resulteerde ook het driedelige *Knellende Koninkrijksbanden*, waarin G.J. Oostindie en I. Klinkers de ontwikkelingen in de verhouding tussen Nederland en de rijkdelen in de West tot aan het jaar 2000 aan de hand van de officiële archieven, alsmede gesprekken met betrokkenen, gedetailleerd beschrijven. Zij zullen dit werk nog aanvullen voor de periode tot en met 2010. Inmiddels kreeg ik toestemming over die periode het archief van het departement te raadplegen, en diende ik voor een onderdeel daarvan een WOB-verzoek in, dat resulteerde in toezending van de betreffende stukken.

Voorts ontleen ik voor dit boek veel aan de boeken die ik in de afgelopen decennia schreef over Suriname, Nieuw-Guinea en de Nederlandse Antillen. Behalve voor het hoofdstuk over Suriname ('Een proefpolder voor Nederlands ontwikkelingsbeleid') in de bundel over vijftig jaar Nederlandse ontwikkelingssamenwerking zijn deze publicaties echter, zoals in journalistieke boeken gebruikelijk, niet geannoteerd. Het verwijzen naar die boeken moet dus in wetenschappelijk opzicht noodzakelijk tekortschieten; ik geef hier zo goed mogelijk weer welke research ervoor is gedaan. Voor *Ons laatste oorlogje* (1984) raadpleegde ik de notulen van de ministerraad over de jaren 1960-'62 en sprak met voormalige bewindslieden uit het kabinet-De Quay dat aan het bewind was in de laatste fase van de Nieuw-Guinea-kwestie, onder wie J.M.A.H. Luns, E.H. Toxopeus, Th.H. Bot, P.J.S. de Jong, S.H. Visser, H.A. Korthals, J.W. de Pous, M.A.M. Klompé, met oud-ambassadeur van Nederland in Washington J.H. van Roijen, met politieke voorlieden van de Papoea's (onder meer N. Jouwe, M. Kaisiepo, F. Kiriho), met een reeks bestuursambtenaren (onder meer oud-gouverneur J. van Baal, de latere minister C. van Dijk, de latere procureur-generaal R. Gonsalves, C. Schneider alias schrijver F. Springer, C. Power, J. Veldkamp, F. Peters, J. Mazairac, C.S.I.J. Lagerberg), met een aantal Nederlandse militairen (onder wie de voormalige bevelhebber van de strijdkrachten aldaar, admiraal L.E.H. Reeser), met Nederlandse missionarissen en zendelingen.

Voor *Kapotte plantage, Een Hollander in Suriname* (1995, 2001) werd in Haagse departementale en parlementaire archieven research verricht door I. Klinkers. Voorts verwerkte ik er reportages in die ik in de jaren zeventig en tachtig in Suriname maakte voor *Haagse Post* en VPRO-radio en waarvoor ik gesprekken voerde met

onder meer de Nederlandse politici J.M. den Uyl, J. Pronk, W.F. de Gaay Fortman, F. Bolkestein, de Surinaamse politici J. Sedney, H. Arron, O. van Genderen, J. Lachmon, E. Bruma, F. Essed, H. Hirasings, F. Derby, P. Somohardjo, G. Hindori, M. Cambridge, R. Venetiaan, A. Haakmat, W. Soemita en W. Bos Verschuur, de Surinaamse vakbondsbestuurders C. Daal, R.F. Kross, E. Ment, H. Rusland, de Surinaamse activisten H. Keerveld, R. Lie Paw Sam, P. Gonsalves Jardim da Ponte, F. Koorndijk, de Surinaamse oud-militairen M. van Rey en H. Fernandes Mendes, de Surinaamse deskundigen D. Ferrier, H. Rijdsdijk, H. Kensmil, de Surinaamse schrijvers L. Ferrier, R. Parabirsing, Shrinivasi, M. Slory, B. Vianen, de Nederlandse ambtenaren F. van Dam en W. Erath (Buitenlandse Zaken) en de Nederlandse kunstenaar Nola Hatterman, promotor van schilderkunst en zwart bewustzijn in Suriname.

Voor *Hetenachtsdroom, Suriname: erfenis van de slavernij* (2000), handelend over het Surinaamse nationalisme, deed ik onderzoek in de bibliotheek van het Cultureel Centrum Suriname en het Surinaams Museum. Ik sprak daarvoor opnieuw met veel van de in de vorige alinea genoemden en met (vroegere) Surinaamse nationalistes als Th. Uiterloo, A. Mungra, H. Braam, E. Drenthe, H. Axwijk, H. Eersel, R. Beeldsnijder, E.A. Gessel, Y. Raveles-Resida, F. Moll, H. Overman, E. Waaldijk, Surinaamse kunstenaars als M. Slory, Shrinivasi, L. Ferrier, E. de Vries, R. Karsters en A. Baag.

Voor *Het Suriname-syndroom, De PvdA tussen Den Haag en Paramaribo* (2001), geschreven op verzoek van de Wiardi Beckman Stichting, het wetenschappelijk instituut van de Partij van de Arbeid, kreeg ik de archieven van de betreffende PvdA-commissies ter inzage en hield ik interviews met bij Suriname betrokken partijleden, onder wie J. Pronk, A. Peper, E. van Thijn, A. Melkert, O. Venloo, H. Fernandes Mendes, W. Gortzak, M. van Schaaijk en opnieuw met de (toen voormalige) ambtenaar F. van Dam.

Voor *De toekomst van het Koninkrijk, Over de dekolonisatie van de Nederlandse Antillen* (2004), eveneens op verzoek van de WBS geschreven, las ik jaargangen van Antilliaanse tijdschriften in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam en beluisterde de in de bibliotheek van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land en Volkenkunde (KITLV) te Leiden aanwezige bandopnamen van gesprekken door Oostindie en Klinkers met de Antillianen B. Rozendal, J. Evertsz en C. Kroon (allen oud-minister) en E. Kleinmoedig (voormalig hoofd Bureau Buitenlandse Betrekkingen van de Nederlandse Antillen). Voorts maakte ik gebruik van mijn vraaggesprekken met de Antilliaanse politici J. Evertsz, B. Croes, T. Pietersz, W. Johnson, E. Vos, H. Eman en voerde gesprekken met onder meer de Nederlandse oud-premier W. Kok, de Nederlandse politicus J. Leerdam, de Nederlandse deskundigen H. Hoetink, H. de Waal, H. Molleman, F. van Beetz, A. Reinders, R. Burgler, E. Haan, R. Bandell, J.G. Dekker, H. Jessurun d'Oliveira en opnieuw H. Fernandes Mendes, de toenmalige Antilliaanse gevolmachtigd minister C. de Hase, de Antilliaanse bewindslieden en politici N. Oduber, R. Isa, M. Croes, X. Blackman, N. George, H. Brookson, S. Brown, M. Adriaens, Don Martina, N. Navarro, R. Martha, M. Kleinmoedig, H. Rojer, de Antilliaanse deskundigen G. Narain, P. Verdon, H. de Windt, E. Zielinski en de Antilliaanse schrijvers Boelie van Leeuwen, F. Oduber en F. Martinus Arion. Met de voormalige Nederlandse staatssecretaris van Koninkrijkszaken Gijs de Vries werd gecorrespondeerd. Ook het archief van de PvdA-commissie voor de Antillen en Aruba kreeg ik ter inzage.

Laatste gouverneur, eerste president, De eeuw van Johan Ferrier, Surinamer (2005) is een beknopte biografie, hoofdzakelijk gebaseerd op *oral history*, namelijk 35

gesprekken met de hoofdpersoon, gevoerd te Oegstgeest en Leusden. De bandopnamen van die gesprekken bevinden zich in het KITLV.

Voor deze dissertatie hield ik aanvullende gesprekken met de oud-premiers P.J.S. de Jong (21/12/2004, Wassenaar), J. Sedney (25/11/2005, Amsterdam) en H. Eman (28/11/2005, Leiden), oud-minister H. van den Broek (19/1/2005, Amsterdam), staatssecretaris A. Bijleveld (19/1/2010, Den Haag), H. Kamp (15/12/2009, Den Haag), J. Newton (3/11/2009, Den Haag), D. Rosheuvel (16/12/2009, Den Haag) en H. Gerritsen (10/01/2011), de drie laatstgenoemden als ambtenaar van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkszaken. Oud-staatssecretaris G. de Vries lichtte zijn beleid per e-mail toe.

Bij Indonesische namen houd ik de spelling aan waarin ik ze de eerste keer schrijf: Soekarno, Djakarta.

Literatuurlijst

Aerts, Remieg en Theodor Duquesnoy (red.), *Een ereschuld*, essays uit *De Gids* over ons koloniaal verleden (met een voorwoord van Jan Breman), Amsterdam 1993

Alberts, A., *Een kolonie is ook maar een mens*, Amsterdam 1989

Albertini, Rudolf von, *Dekolonisation*, die Diskussion über Verwaltung und Zukunft der Kolonien 1919-1960, Köln 1966

Alers, Henri J.H., *Om een groene of rode Merdeka*, 10 jaren binnenlandse politiek, Indonesië 1943-1953, Eindhoven 1956

Allen, R.M., C. Heijes en V. Marcha (red.), *Emancipatie & acceptatie*, Curaçao en Curaçaoenaars, beeldvorming en identiteit honderdveertig jaar na de slavernij, Amsterdam 2003

Aller, H.B. van, *Van kolonie tot koninkrijksdeel*, de staatkundige geschiedenis van de Nederlandse Antillen en Aruba van 1634 tot 1994, Groningen 1994

Alofs, L., *Van Separashon tot Status Aparte*, verslag van een staatkundige strijd, 1933-1987, Nijmegen 1987

Alofs, L. (red., m.m.v. Alice van Romondt), *Aruba en de status aparte, mijlpaal en uitdaging*, 1986-2001, Oranjestad Aruba 2001

Anak Agung gde Agung, Ide, *Twenty Years Indonesian Foreign Policy, 1945-1965*, Den Haag 1973

Anak Agung gde Agung, Ide, *'Renville' als keerpunt in de Nederlands-Indonesische onderhandelingen*, Alphen aan den Rijn 1980

Anak Agung gde Agung, Ide, *Federalisme en regionalisme*, in: *The Indonesian revolution* (congresverslag Rijksuniversiteit Utrecht), Utrecht 1986

Anderson, Benedict, *Java in a Time of Revolution, Occupation and Resistance 1944-1946*, Ithaca New York USA 1972

Anderson, Benedict, *Verbeelde gemeenschappen*, bespiegelingen over de oorsprong en de verspreiding van het nationalisme, Amsterdam 1995

Ansprenger, Franz, *The Dissolution of Colonial Empires*, London – New York 1989

Azimullah, Evert, *Jaggernath Lachmon*, Een politieke biografie, Paramaribo 1986

Baal, Jan van, *Ontglipt verleden*, verhaal van mijn jaren in een wereld die voorbijging, 2 delen, Franeker 1986, 1989

Baalen, Carla van, *Het kabinet Drees III, 1952-1956*, Barsten in de brede basis, Den Haag 2001

Badejo, Fabian, *Claude*, A portrait of power, Sint Maarten, Nederlandse Antillen 1989

Baleine, Philippe de, *Les danseuses de la France*, Paris France 1979

Bank, Jan, *Katholieken en de Indonesische revolutie*, Baarn 1983

Bank, J. en C. Vos, *Hendrikus Colijn, antirevolutionair*, Houten 1987

Baudet, Henri, *Het paradijs op aarde*, gedachten over de verhouding van de Europese tot de buiten-Europese mens, Assen 1959

Baudet, H. en C. Fasseur, *Koloniale bedrijvigheid*, in: J.H. van Stuijvenberg (red.), *De economische geschiedenis van Nederland*, Groningen 1979

Baudet, H. en I.J. Brugmans, *Balans van beleid*, terugblik op de laatste halve eeuw van Nederlands-Indië, Assen 1961, heruitgave 1984

Baudet, H. en M. Fennema, *Het Nederlands belang bij Indië*, Utrecht 1983

Beekman, E.M., *Paradijzen van weleer*, koloniale literatuur uit Nederlands-Indië 1600-1950, Amsterdam 1998

Beeldsnijder, Rudi Otto, *'Om werk van jullie te hebben'*, plantageslaven in Suriname 1730-1750, Utrecht 1994

Beetz, Freek van & Jefka Martha-Albertro, *Het laatste Kabinet*, en Kroniek van de Ontmanteling van de Nederlandse Antillen 10-10-'10, Willemstad Curaçao 2010

Belmonte, B.E.C., *Neerlands West Indie in zijne belangen en dr W.R. van Hoëvell in zijn 'Slaven en vrijen'*, slavernij – emancipatie – kolonisatie, Leiden 1865

Bentham van den Bergh, G.O. Braun, J.G.M. Hilhorst en A.J.M. van de Laar, *Aruba en onafhankelijkheid*, achtergronden, modaliteiten en mogelijkheden, een rapport in eerste aanleg, Den Haag 1978

Bergh, Hans van den, *Een revolutionair boek?*, in Theo d'Haen en Gerard Termorshuizen (red.): *De geest van Multatuli*, proteststemmen in vroegere Europese koloniën, Leiden 1998

Beus, J.G. de, *Morgen bij het aanbreken van de dag*, Nederland driemaal aan de vooravond van oorlog, Rotterdam 1977

Beus, J.G. de, *Het laatste jaar van Nederlands-Indië*, van de zwaardhouw van de Tweede Politionele Actie tot de handtekening onder de soevereiniteitsoverdracht, Rotterdam 1987

Bijkerk, J.C., *De laatste landvoogd*, Van Mook en het einde van de Nederlandse invloed in Indië, Alphen aan den Rijn 1982

Biswamitre, C.R., *Suriname en Linggadjati*, in: *West-Indische Gids*, 28ste jaargang, 's-Gravenhage 1947

Blankenstein, M. van, *Suriname*, Rotterdam 1923

Bloembergen, M., *De koloniale vertoning*, Nederland en Indië op de wereldtentoonstellingen (1880-1931), Amsterdam 2002

Bloembergen, M. en Remco Raben (red.), *Het koloniale beschavingsoffensief*, wegen naar het nieuwe Indië, 1890-1950, Leiden 2009

Blumberger, J.Th. Petrus, *De nationalistische beweging in Nederlands-Indië*, Dordrecht 1987

Boeldak, Ronaldo D., *Mr. Dr. Moises F. da Costa Gomez: voorvechter voor de politieke emancipatie der Nederlandse Antillen*, Groningen 1984

Boers, A.E., *Over de beweging in deze dagen*, geschreven en gesproken voor de Volksbond, 6 juli 1911, Paramaribo Suriname 1911

Böhm, A.H., *Het recht van kolonisatie*, Francisco de Vittoria's lessen over het recht tot koloniseeren in verband met de Spaansche kolonisatie, het optreden der pausen en het internationale recht, Utrecht 1936

Boogaart, E. van den, *Het verheven en verdorven Azië*, woord en beeld in het *Itinerario* en de *Icones* van Jan Huygen van Linschoten, Amsterdam 2000

Boots, Alice en Rob Woortman, *Anton de Kom*, biografie 1898-1945 1945-2009, Amsterdam 2009

Borman, C., *Het Statuut voor het Koninkrijk*, Deventer 1998

Bosma, Ulbe, Remco Raben en Wim Willems, *De geschiedenis van de Indische*

Nederlanders, Amsterdam 2006

Bosma, Ulbe, *Nederlands Nieuw-Guinea en de late empire builders*, in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, jaargang 6, nummer 3, Amsterdam 2009

Bosma, Ulbe, *Terug uit de koloniën*, Amsterdam 2009

Bosma, Ulbe, *Indiëgangsters*, verhalen van Nederlanders die naar Indië trokken, Amsterdam 2010

Bosscher, Doeko, *Om de erfenis van Colijn*, de ARP op de grens van twee werelden (1939-1952), Alphen aan den Rijn 1980

Bosscher, Flip, *Hendrik Colijn (1869-1944) op Lombok*, een vermeende oorlogsmisdaad en de omgang met het nationaal verleden, in V. Enthoven, G. Acda en A. Bon (red.): *Een saluut van 26 schoten*, liber amicorum aangeboden aan Ger Teitler bij zijn afscheid als hoogleraar aan het Koninklijk Instituut voor de Marine, Amsterdam 2005

Boxer, C.R., *Jan Compagnie in oorlog en vrede*, Bussum 1977

Brandhof, Hans van den, *De strijd om de onafhankelijkheid van Indonesië vóór 1946*, in *Pro Memoria*, jaargang 9 aflevering 2, Hilversum 2007

Bredero, Bart, *Beneden de wind en onder de gordel*, een ware geschiedenis van de Antillen, Willemstad Curaçao 1980

Breedveld, Hans, *Baas in eigen huis*, Wim Bos Verschuur, heraut van Surinames onafhankelijkheid 1904-1985, Paramaribo Suriname 2004

Breedveld, Willem en John Jansen van Galen, *Gaius*, De onverstoorbare gang van W.F. de Gaay Fortman, Utrecht 1996

Brink, H.M. van den, *Reis naar de West*, Amsterdam 1986

Broek, Aart G., *De kleur van mijn eiland*, ideologie en schrijven in het Papiamentu sinds 1863, deel 1: geschiedschrijving, Leiden 2006

Broek, Aart G. en Jan J. Weitenberg, *Het roer moet om*, naar ongedeeld Nederlanderschap voor Antillianen en Arubanen, in: *Civis Mundi*, tijdschrift voor politieke filosofie en cultuur, jaargang 44, nr 4, Rotterdam 2005

Brouwer, B.J., *De houding van Idenburg en Colijn tegenover de Indonesische beweging*, Kampen 1958

Brugmans, I.J. met H.J. de Graaf, A. Joustra en A.G. Vromans, *Nederlandsch-Indië onder Japanse bezetting*, gegevens en documenten over de jaren 1942-1945, Franeker 1983

Bruijn, J. de en Herman Langeveld (red.), *Colijn, bouwstenen voor een biografie*, Kampen 1994

Bruijn, J.V. de, *Het verdwenen volk*, Bussum 1978

Buddingh', Hans, *Geschiedenis van Suriname*, Utrecht 1995

Buiskool, J.A.E., *Suriname nu en straks*, een sociaal-economische en staatkundige beschouwing, Amsterdam 1916

Buiting, Henny, *Richtingen- en partijstrijd in de SDAP*, het ontstaan van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij in Nederland, Amsterdam 1989

Buiting, Henny, *De Nieuwe Tijd*, sociaaldemocratisch maandschrift 1896-1921, spiegel van socialisme en vroeg communisme in Nederland, Amsterdam 2003

Bussemaker, H.Th., *Opstand in het paradijs*, de Bersiap-periode op Java en Sumatra 1945-1946, Zutphen 2005

Cain, Artwell (red.), *Tula*, de slavenopstand van 1795 op Curaçao, Amsterdam/Den Haag 2009

Carter, Barry E., *Curaçao's Right of Self-determination*, Willemstad Curaçao 1992

Césaire, Aimé, *Toussaint Louverture*, la revolution française et le problème colonial, Paris France 1960

Cheong, Yong Mun, *H.J. van Mook and Indonesian Independence, A Study of His Role in Dutch-Indonesian Relations 1945-'48*, Den Haag 1982

Choenni, Chan en Khanta Adhin, *Hindostanen, van Brits-Indische emigranten via Suriname tot burgers van Nederland*, Den Haag 2003

Chumaceiro, A.M., *Zal het kiesrecht Curaçao tot het kannibalisme voeren?*, Willemstad Curaçao 1895

Colenbrander, H.T., *Koloniale geschiedenis*, 3 delen, 's-Gravenhage 1925/6

Colijn, H., *Staatkundige hervormingen in Nederlandsch-Indië*, Kampen 1918

Colijn H., *Koloniale vraagstukken van heden en morgen*, Amsterdam 1928

Commissie benoemd bij besluit van de minister van Koloniën op 11 maart 1911, *De economische en financieele toestand der kolonie Suriname*, rapport, Den Haag 1911

Commissie tot bestudeering van staatsrechtelijke hervormingen, *Verslag*, Batavia Nederlands-Indië 1942

Commissie tot onderzoek en bestudeering van de in het staatsdeel Curaçao levende politieke opvattingen en wenschen, ingesteld 10 oktober 1945, *Rapport*, 's-Gravenhage/Willemstad Curaçao 1946

Commissie van onderzoek naar de opvattingen in Nederland omtrent de plaats van de overzeesche gebiedsdeelen in het koninkrijk, *Verslag*, 's-Gravenhage 1946

Commissie tot bestudeering van staatkundige hervormingen in Suriname, *Verslag*, 's-Gravenhage/Paramaribo Suriname 1947

Commissie van overleg Zuid-Molukkers-Nederlanders, *De Ronde Tafelconferentie*, een overzicht van de onderhandelingen met betrekking tot het zelfbeschikkingsrecht der volkeren, het standpunt der Nederlandse regering en de reactie in de Tweede Kamer, Den Haag 1978

Commissie van onderzoek in het kader van de samenwerking tussen Aruba en Nederland op het gebied van criminaliteitsbestrijding, *Met alle respect*, Den Haag 1996

Commissie schuldenproblematiek Nederlandse Antillen en Aruba, *Schuld of toekomst*, rapport 1996

Commissie nationaal herstelplan, rapport, Willemstad Curaçao 1999

Coolhaas, W.P., *Controleur BB*, herinneringen van een jong bestuursambtenaar in Nederlands-Indië, Utrecht 1985

Coomans, H.E. en Maritza Coomans-Eustatia (red.), *A.M. Chumaceiro Azn: praktizijn – journalist – publicist: onpartijdig pionier op Curaçao*, Bloemendaal 1998

Costa Gomez, M.F. da, *Het wetgevend orgaan van Curaçao*, samenstelling en bevoegdheid bezien in het kader van de Nederlandsche koloniale politiek, Amsterdam 1936

Costa Gomez, M.F. da, *De politiek van Nederland*, t.a.v. de overzeesche staatsdelen, Willemstad Curaçao 1945

Croes, Mito (A.G.), *Gereed voor de toekomst*, vijftien jaar status aparte, in: L. Alofs (red., m.m.v. Alice van Romondt), *Aruba en de status aparte, mijlpaal en uitdaging*, 1986-2001, Oranjestad Aruba 2001

Croes, A.G., *De herdefiniëring van het Koninkrijk*, Nijmegen 2005

Croes, A.G., *Koninkrijksrelaties in het tweede millennium*, omzien in verwondering, in: Maritza Coomans-Eustatia, H.E. Coomans en To van der Lee, *Breekbare banden*, feiten en visies over Aruba, Bonaire en Curaçao na de Vrede van Munster 1648-1998, Bloemendaal 1998

Croes, A.G., *Het Koninkrijk in domino-perspectief*, speech Amersfoort 2004

Daalder, H., *Vier jaar nachtmerrie*, Willem Drees 1886-1988: de Indonesische kwestie 1945-1949, Amsterdam 2004

Darwin, John, *The End of the British Empire*, the historical debate, Cambridge USA 1991

Darwin, John, *Diplomacy and Decolonization*, *The Journal of Imperial and Commonwealth History* vol. 28 no 3, London UK 2000

Derix, J., *Bapa Papoea*, Jan P.K. van Eechoud, een biografie, Venlo 1987

Dew, Edward, *The Difficult Flowering of Surinam*, Ethnicity and Politics in a Plural Society, Den Haag/Boston USA/London UK 1978

Dew, Edward, *The Trouble in Suriname*, 1975-1993, Westport USA

Directie Koninkrijksrelaties, Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, *Toekomst in samenwerking*, Nederland, Nederlandse Antillen en Aruba, Den Haag 1999

Doel, H.W. van den, *De stille macht*, Het Europese binnenlandse bestuur op Java en Madoera 1808-1942, Amsterdam 1994

Doel, H.W. van den, *Het rijk van Insulinde*, opkomst en ondergang van een Nederlandse kolonie, Amsterdam 1996

Doel, H.W. van den, *Afscheid van Indië*, de val van het Nederlandse imperium in Azië, Amsterdam 2000

Dolk, Liesbeth, *Twee zielen, twee gedachten*, tijdschriften en intellectuelen op Java (1900-1957), Leiden 1993

Domela Nieuwenhuis, F., *Van christen tot anarchist en ander werk*, geselecteerd door Albert de Jong, Baarn 1982

Doorn, J.A.A. van en W.J. Hendrix, *Ontsporing van geweld*, over het Nederlands Indisch/Indonesisch conflict, Rotterdam 1970, heruitgave Dieren 1983

Doorn, J.A.A. van, *De laatste eeuw van Indië*, ontwikkeling en ondergang van een koloniaal project, Amsterdam 1994

Douwes Dekker, E.F.E., T. Mangoenkoesomo en R.M. Soewardi Soerjaningrat, *Onze verbanning*, publicatie der officiële bescheiden, toegelicht met verslagen en commentaren, betrekking hebbende op de gouvernementsbesluiten van den 18en augustus 1913, nos. 1a en 2a, regelende de toepassing van artikel 47 RR (verbanning) op de auteurs, Schiedam 1913

Dragtenstein, Rudolf Franklin, *'De ondraaglijke stoutheid der wegloopers'*, marronage en koloniaal beleid in Suriname 1667-1768, Utrecht 2002

Drooglever, P.J., *De Vaderlandse Club*, 1929-1942, totoks en de Indische politiek, Franeker 1980

Drooglever, P.J., *Een daad van vrije keuze*, de Papoea's van westelijk Nieuw-Guinea en de grenzen van het zelfbeschikkingsrecht, Den Haag 2005

Drooglever, P.J., *Van Mook*, Een terugblik vanaf de berg Nobo, in: Bloembergen, M. en Remco Raben, *Het koloniale beschavingsoffensief*, Wegen naar het nieuwe Indië 1890-1950, Leiden 2009

Dros, Nico, *Het angstzweet der kolonialen*, Amsterdam 2003

Duynstee, F.J.F.M. en J. Bosmans, *Het kabinet Schermerhorn-Drees*, 24 juni 1945-3 juli 1946, Assen 1977

Efthymiou, Nick, *Vooroorlogse lijnen naar het akkoord van Linggadjati*, in *Pro Memorie*, jaargang 9, aflevering 2, Hilversum 2007

Emerson, Rupert, *Reflections on the Indonesian Case*, in: *World Politics*, A Quarterly Journal of International Relations, vol. I, New York/London, 1948/9

Emerson, Rupert, *Self-determination Revisited in the Era of Decolonization*, Occasional Papers in International Affairs no. 9, Harvard USA 1964

Emmer, P.C., *De Nederlandse slavenhandel*, 1500-1850, Amsterdam 2000

Emmer, P.C., *Nederlandse handelaren, kolonisten en planters in de Nieuwe Wereld*,

in: H.W. van den Doel, P.C. Emmer en H.Ph. Vogel, *Nederland en de Nieuwe Wereld*, een intrigerende studie van de betrekkingen tussen Nederland en de Amerika's vanaf de ontdekking van de Nieuwe Wereld tot heden, Utrecht 1992

Enthoven, Victor, *Van steunpilaar tot blok aan het been*, de Verenigde Oost-Indische Compagnie en de Unie, in: Gerrit Knaap en Ger Teitler (red.), *De Verenigde Oost-Indische Compagnie tussen oorlog en diplomatie*, Leiden 2002

Erens, Frederik en Adrienne Zuiderweg, *Linggadjati, brug naar de toekomst*, Amsterdam 2009

Eskes, J.A.O., *Repressie van politieke bewegingen in Nederland*, Een juridisch-historische studie over het Nederlandse publiekrechtelijke verenigingsrecht gedurende het tijdvak 1788-1988, Zwolle 1988

Esterik, Chris van, *Nederlands laatste bastion in de Oost*, economie en politiek in de Nieuw-Guinea-kwestie, Baarn 1982

Excessennota, De, nota betreffende het archiefonderzoek naar de gegevens omtrent excessen in Indonesië begaan door Nederlandse militairen in de periode 1945-1950, ingeleid door Jan Bank, Den Haag 1995

Fasseur, C., *Suriname en de Nederlandse Antillen 1795-1914*, in: E. van den Boogaart e.a. (red.), *Overzee*, Nederlandse koloniale geschiedenis 1590-1975, Haarlem 1982

Fasseur, C., *Kultuurstelsel en koloniale baten*, de Nederlandse exploitatie van Java 1840-1880, Amsterdam 1978

Fasseur, C., *Een wissel op de toekomst*, de rede van koningin Wilhelmina van 6/7/12/1942, in: F. van Anrooy, *Between people and statistics*, Den Haag 1979

Fasseur, C., *Een koloniale paradox*, de Nederlandse expansie in de Indonesische archipel in het midden van de negentiende eeuw (1830-1870), in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 92, nr. 2.

Fasseur, C., *De Indologen*, ambtenaren voor de Oost 1825-1950, Amsterdam 1994

Fasseur, C., *De weg naar het paradijs en andere Indische geschiedenissen*, Amsterdam 1995

Fasseur, C., *Indischgasten*, Amsterdam 1997

Fasseur, C., *De leeuw en de Cheshire cat*, Engeland, Nederland en de dekolonisatie van Indonesië 1945-1949, Mededelingen afd. Letterkunde KNAW deel 62 nr. 9, Amsterdam 1999

Fasseur, C. (red.), *Geld en geweten*, een bundel opstellen over anderhalve eeuw Nederlands bestuur in de Indische archipel, Den Haag 1980

Fennema, M. en Rudy Henriquez, *De sociaal-democratie en de Nederlandse Antillen*, in: Marnix Krop e.a. (red.), *Socialisme en koloniën*, Het zevende jaarboek voor het democratisch socialisme, Amsterdam 1986

Fennema, M., *Condorcet: reformist met een radicaal temperament*, inleiding bij Condorcet, *Beschouwingen over de negerlavernij*, vert. M. Fennema en Geertje Karsten-van der Giesen, Weesp 1989

Fennema, M. en John Rhijnsburger, *Dr. Hans Max Hirschfeld, man van het grote geld*, Amsterdam 2007

Ferguson, Niall, *Empire*, How Britain Made the Modern World, London 2004

Fernandes Mendes, H.K., *Onafhankelijkheid en parlementair stelsel in Suriname*: hoofdlijnen van een nieuw en democratisch staatsbestel, Zwolle 1989.

Fernandes Mendes, H.K., *De Status Aparte van Aruba: een bekeken zaak?*, *Nederlands Juristenblad* 1984/3

Fernandes Mendes, H.K., *Het Nederlandse Gemenebest: een theoretische constructie*, *Nederlands Juristenblad* 1990/30

Ferrier, Johan H.E., *De Surinaamse samenleving als sociaal-pedagogische opgave*, Groningen 1950

Fey, Toon, *Marrons van Suriname*, Amsterdam 2009

Findlay, D.G.A., *Het politiek complot van Killinger c.s. in Suriname*, Paramaribo Suriname 1975

Friedericy, H.J., *Verzameld werk*, met een inleiding van Rob Nieuwenhuys, Amsterdam 1984

Furnivall, J.S., *Netherlands India, a study of a plural economy*, Cambridge 1939

Gaastra, F.S., *De geschiedenis van de VOC*, Bussum 1982

Gaay Fortman, B. de, *Schets van de politieke geschiedenis der Nederlandse Antillen in de 20ste eeuw*, Den Haag 1947

Gase, Ronald, *Misleiding of zelfbedrog*, Het Nederlandse beleid ten aanzien van Nieuw-Guinea, Baarn 1984

Gase, Ronald, *Beel in Batavia*, van contact tot conflict: verwickelingen rond de Indonesische kwestie in 1948, Baarn 1986

Geens, J. van (red.), *Een land bouwt aan zijn toekomst*, uitgave van De Locomotief t.g.v. de jaarwisseling 1940/41, Semarang, Nederlands-Indië 1940

Gemengde Commissie van Deskundigen, *Aanzet tot een integraal beleidskader voor de Nederlandse Antillen in de jaren tachtig*, 's-Gravenhage 1979

George, Herman, Wim Hoogbergen, Susan Huybregts, Dirk Kruijt, William de Luca en Ruud Wijngaarde, *Atakando Pobresa*, Armoedebestrijding door integrale wijkaanpak, Willemstad/Amsterdam 2003

Geus, P.B.R. de, *De Nieuw-Guinea kwestie*, aspecten van buitenlands beleid en militaire macht, Leiden 1984

Giebels, Lambert, *Soekarno*, deel 1; Nederlandsch onderdaan, een biografie 1901-1950, 2: President, een biografie 1950-1970, Amsterdam 1999.

Giebels, Lambert, *Drees en het akkoord van Linggadjadi*, in *Pro Memorie*, jaargang 9, aflevering 2, Hilversum 2007

Glissenaar, Frans, *D.D.*, het leven van E.F.E. Douwes Dekker, Hilversum 1999

Gobardhan-Rambocus, (Lila) S.L., *Onderwijs als sleutel tot maatschappelijke vooruitgang*, een taal- en onderwijsgeschiedenis van Suriname 1651-1975, Zutphen 2001

Gobardhan-Rambocus, Lila, Maurits S. Hassankhan en Jerry L. Egger (red.), *De erfenis van de slavernij*, Paramaribo Suriname 1995

Goor, J. van, *Kooplieden, predikanten en bestuurders overzee*, beeldvorming en plaatsbepaling in een andere wereld, Utrecht 1982

Goor, J. van, *De Nederlandse koloniën*, geschiedenis van de Nederlandse expansie, 's-Gravenhage 1997

Goor, J. van, *Indische avonturen*, opmerkelijke ontmoetingen met een andere wereld, Den Haag 2000

Gortzak, W., *Antilliaanse nieuwkomers in Nederland*, verslag van een enquête onder PvdA-vertegenwoordigers uit de zg Antillensteden, Den Haag 2000

Goslinga, G.C., *The Dutch in the Caribbean and in the Guianas, 1680-1791*, Assen 1985

Goslinga, G.C., *The Dutch in the Caribbean and in Surinam, 1791/5-1942*, Assen 1990

Gouda, Frances with Thijs Brocades Zaalberg, *American Visions of the Netherlands East Indies/Indonesia*, US Foreign Policy and Indonesian Nationalism 1920-1949, Amsterdam 2002

Goudswaard, K.P., *Naar een beheersing van de Antilliaanse overheidsschuld*,

Berlicum 1994

Gouka, N.G.B., *De petitie-Soetardjo*, een Hollandse misser in Indië? 1936-1938, Amsterdam 2001

Graaff, Ant. P. de, *De heren worden bedankt*, Met het vergeten leger in Indië, 1949-1950, Franeker 1990

Graaff, Bob de, *'Kalm te midden van woedende golven'*, het ministerie van Koloniën en zijn taakomgeving 1912-1940, Den Haag 1997

Graaff, Bob de en Elsbeth Locher-Scholten, *J.P. graaf Van Limburg Stirum, 1873-1948*, tegendraads landvoogd en diplomaat, Amsterdam 2008

Grimal, Henri, *Decolonization*, the British, French, Dutch and Belgian Empires, 1919-1963, Boulder Col. USA 1978

Groot, René de, *Drie miljard verwijten*, Nederland en Suriname 1974-1982, Amsterdam 2004

Grüning, C.M., J.L. Martina en R. Winkel (red.), *50 jaar Staten van de Nederlandse Antillen*, 1938 – 5 april – 1988, Willemstad Curaçao 1988

Haafner, J.G. (red. J.A. de Moor en P.G.E.I.J. van der Velde), *Verhandeling over het nut der zendelingen en zendelingsgenootschappen*, een kritiek op zending en kolonialisme, Hilversum 1993

Haan, T.J., *Antilliaanse instituties*, de economische ontwikkeling van de Nederlandse Antillen en Aruba 1969-1995, Capelle a/d IJssel 1998

Haan, T.J., J.J.J. Smeehuijzen en H.R. Ziekenoppasser, *Koninkrijksrelaties*, in: *Jaarboek Overheidsfinanciën*, Den Haag 2007

Haan, F. de, *Jacobijnen in Batavia*, in: *Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde* nr. 41, Batavia Nederlands-Indië 1899

Haan, Tristan, *Multatuli en het legioen van Insulinde*, Marie Anderson, Dek en de anderen, Amsterdam 1995

Hartog, J. *Curaçao, van kolonie tot autonomie*, deel I: tot 1816, II: na 1816, Oranjestad Aruba 1961

Hartog, J., *Tula*, Willemstad Curaçao 1973

Hartsinck, Jan Jacob, *Beschrijving van Guiana, of de Wilde Kust in Zuid-America*, Amsterdam 1770

Heijboer, Pierre, *Klamboes, klewangs, klapperbomen*, Indië gewonnen en verloren, Haarlem 1977

Heijboer, Pierre, *De politionele acties*, Haarlem 1979

Heijer, H. den, *De geschiedenis der WIC*, Zutphen 1994

Heilbron, Waldo en Glenn Willemsen, *Klasse en economische werkelijkheid*, Suriname vanaf de Eerste Wereldoorlog tot aan de crisis van de dertiger jaren, Paramaribo Suriname 1976

Helman, A., *De foltering van Eldorado*, een ecologische geschiedenis van de Guyana's, 's-Gravenhage 1983

Helsdingen, W.H. van, *Op weg naar een Nederlands-Indonesische Unie*, stemmen van hier en ginds, Den Haag 1947 (deel 1), 1953 (2)

Helsdingen, W.H. van, *De Volksraad en de Indische staatsregeling*, Weltevreden Nederlands-Indië 1926

Helsdingen, W.H. van en H. Hoogenbirk (red.), *Daar werd wat groots verricht...* Nederlandsch-Indië in de XXste eeuw, Amsterdam 1941

Helsdingen, W.H. van, *Het Statuut voor het Koninkrijk der Nederlanden*, wordingsgeschiedenis, commentaar en *praktijk*, 's-Gravenhage 1957

Hendrikse, Marie-Céline (red.), *Opdat wij niet vergeten*: gedenkboek Moises F. da Costa Gomez, Den Haag 1993

Hering, Bob, *Soekarno*, architect van een natie, 1901-1970, Leiden 2001

Hermans, W.F., *De laatste resten tropisch Nederland*, Amsterdam 1969

Hermans, W.F., *De raadselachtige Multatuli*, Amsterdam 1987

Heuvel, John van den, *Sneeuw over Curaçao*, 's-Gravenhage 2002

Hillebrink, Steven, *The Right to Selfdetermination and Postcolonial Governance*, the Case of the Netherlands Antilles and Aruba, Den Haag 2008

Hillebrink, Steven en Marion Bense, *Zijn de Antillen te koop?* In: Paul B.C.D.F. van Sasse van Ysselt (red.), *Handhaving van de openbare orde, is voorkomen beter dan genezen?* bundel ter gelegenheid van het afscheid van prof. mr. A.E. Schilder, Den Haag 2008

Hira, Sandew, *Van Priary tot en met De Kom*, geschiedenis van het verzet in Suriname 1630-1940, Rotterdam 1980

Hirsch Ballin, E.M.H., *Koninkrijk mist gemeenschappelijke oriëntatie*, inleiding tijdens een symposium n.a.v. het vijftigjarig bestaan van de Universiteit van de Nederlandse Antillen, Willemstad Curaçao 2004

Hochschild, Adam, *Bevrijd de slaven!* Het verhaal van de eerste mensenrechtencampagne, Amsterdam 2005

Hoetink, H., *Het patroon van de oude Curaçaose samenleving*, Oranjestad Aruba 1975

Hoëvell, W.R. van, *Uit het Indische leven*, Zaltbommel 1860

Hoëvell, W.R. van, *Parlementaire redevoeringen over koloniale belangen*, 4 delen, Zaltbommel 1862/5

Hoëvell, W.R. van, *Slaven en vrijen onder de Nederlandse wet*, Zaltbommel 1855

Hogendorp, Dirk van, *Bericht van den tegenwoordigen toestand der Bataafsche bezittingen in Oost Indiën en den handel op dezelve*, Delft 1800

Hoogbergen, Wim, *'De Bosnegers zijn gekomen'*, slavernij en rebellie in Suriname, Amsterdam 1992

Hoogers, H.C., *Het Statuut voor het Koninkrijk der Nederlanden en Aruba's zelfbeschikkingsrecht*, in *Aruba luridica*, Oranjestad Aruba 1998

Hoogers, H.C., *Opheffing van de Nederlandse Antillen ondoordacht*, in: Aart G. Broek (red.), *Antillen/Aruba uit de gunst, Christen Democratische Verkenningen* winter 2005, Amsterdam 2005

Hoogstraten, M.G., *Nederlanders in Nederlands-Indië*, een schets van de Nederlandse koloniale aanwezigheid in Azië tussen 1596 en 1950, Zutphen 1986

Horst, Liesbeth van der, *Wereldoorlog in de West*, Suriname, de Nederlandse Antillen en Aruba 1940-1945, Hilversum 2004

Hulst, H. van, *Morgen bloeit het diabaas*, de Antilliaanse volksklasse in de samenleving, Amsterdam 1997

Hulst, H. van, *Migratie en de toekomstige sociaal-ekonomische ontwikkeling*, in: Bongenaar, Karel E.M. (red.), *Nos futuro*, wegen naar een toekomst voor de Nederlandse Antillen, Willemstad Curaçao/Zutphen 1986

Hyma, Albert, *A History of the Dutch in the Far East*, Ann Arbor Michigan USA 1953

Jansen van Galen, John, *Ons laatste oorlogje*, Nieuw-Guinea; de pax Neerlandica, de diplomatieke kruistocht en de vervlogen droom van een Papoea-natie, Weesp 1984

Jansen van Galen, John, *Hetenachtsdroom*, Suriname, erfenis van de slavernij, Amsterdam 2000

Jansen van Galen, John, *De toekomst van het koninkrijk*, Over de dekolonisatie van de Nederlandse Antillen, Amsterdam 2004

Jansen van Galen, John, *Laatste gouverneur, eerste president*, de eeuw van Johan

Ferrier, Surinamer, Leiden 2005

Jansen van Galen, John, *Het Suriname-syndroom*, de PvdA tussen Den Haag en Paramaribo, Amsterdam 2001 (1)

Jansen van Galen, John, *Kapotte plantage*, een Hollander in Suriname, Amsterdam 1995, heruitgave 2001 (2)

Jansen van Galen, John en Herman Vuijsje, *100 jaar Willem Drees*, wethouder van Nederland, Houten 1986

Jansen van Galen, John en Bert Vuijsje, *Joop den Uyl, politiek als hartstocht*, Weesp 1985

Jansen van Galen, John, *Een proefpolder voor Nederlands ontwikkelingsbeleid*, Suriname 1975-1982, in: J.A. Nekkers en P.A.M. Malcontent (red.), *De geschiedenis van vijftig jaar Nederlandse ontwikkelingssamenwerking 1949-1999*, Den Haag 1999

Jaquet, L.G.M., *Minister Stikker en de soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië*, Nederland op de tweeklomp tussen Azië en het Westen, Den Haag 1982

Jessurun d'Oliveira, H.U., *Nederlands secessie uit het Koninkrijk*, in: J.L. de Reede en J.H. Reestman (red.), *Op het snijvlak van recht en politiek*, opstellen aangeboden aan prof. mr. L. Prakke, Deventer 2003

Jong, J.J.P. de, *Diplomatie of strijd*, een analyse van het Nederlands beleid tegenover de Indonesische revolutie 1945-1947, Meppel 1988

Jong, J.J.P. de, *De waaier van het fortuin*, van handelscompagnie tot koloniaal imperium, Den Haag 1998

Jong, J.J.P. de, *To Forget the Past in Favour of a Promise for the Future*, Nederland, Indonesië en de financiële overeenkomst van 1966, onderhandelingen, regeling, uitvoering, voordracht, Den Haag 2004

Jong, L. de, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, 14 delen, 29 banden, 's-Gravenhage/Amsterdam 1969/91

Jong, Lammert de, *De werkvloer van het Koninkrijk*, over de samenwerking van Nederland met de Nederlandse Antillen, Amsterdam 2002

Jong, Lammert de, en Dirk Kruijt (red.), *Extended Statehood in the Caribbean*, Paradoxes of Quasi Colonialism, Local Autonomy and Extended Statehood in the USA, French, British and Dutch Caribbean, Amsterdam 2005

Jong, Theo P.M. de, *De krimpende horizon van de Hollandse kooplieden*, Hollands welvaren in het Caribisch zeegebied (1780-1830), Assen 1966

Jonkman, *Nederland en Indonesië beide vrij*, memoires van mr. J.A. Jonkman, Assen 1977

Juridische Faculteit Groningen, *Schurende rechtsordes*, Over juridische implicaties van de UPG-status voor de eilandgebieden van de Nederlandse Antillen en Aruba, Rijksuniversiteit Groningen 2008

Kadt, Jacques de, *De Indonesische tragedie*, het treurspel der gemiste kansen, Amsterdam 1949

Kalff, S., *De slavernij in Oost Indië*, Baarn 1920

Kampen, Anthony van, *Jungle*, Jungle Pimpernel / Het laatste bivak / De vergeten vallei, Bussum 1978

Kasteel, Annemarie C.T., *De staatkundige ontwikkeling der Nederlandse Antillen*, Den Haag 1956

Kapteyn, P.J.G., *De Nederlandse Antillen en de uitoefening van het zelfbeschikkingsrecht*, Mededelingen van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen afd. Letterkunde, deel 45, no.6, Amsterdam 1982

Kat Angelino, A.D.A. de, *Staatkundig beleid en bestuurszorg in Nederlandsch-Indië*, 2 delen, 's-Gravenhage 1929/30

Kempen, M. van, *Een geschiedenis van de Surinaamse literatuur*, band 1: 1596-1957 & de orale literatuur, 2: 1957-2000, Breda 2003

Kempen, M. van en Wim Rutgers, *Noordoostpassanten*, 400 jaar Nederlandse verhaalkunst over Suriname, de Nederlandse Antillen en Aruba, Amsterdam 2005

Kerkhof, E., *Drugskoerier, een 'beroep' met toekomst*, rapport, Den Haag 2003

Kersten, Albert, *Luns*, een politieke biografie, Amsterdam 2010

Kersten, Albert, *Het vodje van Dulles 1958-1962*, Amerikaanse steun of een dagdroom van Luns? afscheidscollege, Leiden 2005

Khemradj, R., *Jagernath Lachmon*, Een politiek testament, Amsterdam/Hilversum 2001

Klinkers, Ellen, *Op hoop van vrijheid*, Van slavensamenleving naar Creoolse gemeenschap 1830-1880, Utrecht 1997

Klinkers, Ellen, *De strijd gaat door*, Creools verzet na de afschaffing van de slavernij, in: Peter Meel en Hans Ramsoedh, *Ik ben een haan met een kroon op mijn hoofd*, pacificatie en verzet in koloniaal en postkoloniaal Suriname, Amsterdam 2007

Knoop, W.J., *Het probleem Nederland-Indonesië*, Hoe kan de band behouden blijven? Den Haag 1925

Koch, D.M.G., *Om de vrijheid*, de nationalistische beweging in Indonesië, Djakarta Indonesia 1950

Koch, D.M.G., *Verantwoording*, een halve eeuw in Indonesië, 's-Gravenhage/Bandung Indonesia 1956

Koch, D.M.G., *Batig slot*, figuren uit het oude Indië, Amsterdam 1960

Kol, H.H. van, *Naar de Antillen en Venezuela*, Leiden 1904

Kol, H.H. van, *Welk nut trekt Nederland van zijn koloniën*, Amsterdam 1907

Kol, H.H. van, *De strijd der SDAP op koloniaal gebied*, Amsterdam 1920

Kol, H.H. van, *De vrijmaking van Nederlandsch-Indië*, Amsterdam plm. 1922

Kol, H.H. van en S. Surianingrat, *Het Indisch-Nationaal streven*, 1. Interview met den heer H. van Kol, 's-Gravenhage 1919

Kom, Anton de, *Wij slaven van Suriname*, voorwoord: John Jansen van Galen, Amsterdam 1999

Kommers, J.H.M., *Besturen in een onbekende wereld*, het Europees bestuur in Nederlands-Indië 1800-1830, een antropologische studie (2 delen), Nijmegen 1979

Koot, Willem, Valdemar Marcha en Corrie Tempel, *Welke staatkundige structuur wordt gewenst door de bevolking van de Nederlandse Antillen?* Eerste globale weergave van de resultaten van een opinie-onderzoek (ronde I), Willemstad Curaçao 1988

Kraak, J.H. en P. Ploeger, *De repatriëring uit Indonesië*, een onderzoek naar de integratie van de gerepatrieerden uit Indonesië in de Nederlandse samenleving, Den Haag 1958

Krimpen, Chr. van, Het Antillendilemma, herwaardering van een dekolonisatieproces, in: *Socialisme & Democratie* jaargang 44, nr. 7/8, Amsterdam 1987

Kruijt, Dirk en Marion Maks, *Een belaste relatie*, 25 jaar ontwikkelingssamenwerking Nederland-Suriname 1975-2000, 2 delen, Den Haag 2001/3

Kuitenbrouwer, M., *Nederland en de opkomst van het moderne imperialisme*, koloniale en buitenlandse politiek 1870-1902, Dieren 1985

Kuitenbrouwer, M., *Afwijking en tolerantie bij slavenhandel en negerslavernij*, in: Marijke Gijswijt-Hofstra (red.), *Een schijn van verdraagzaamheid*, afwijking en tolerantie in Nederland van de zestiende eeuw tot heden, Hilversum 1989

Kuitenbrouwer, M., *De ontdekking van de Derde Wereld*, beeldvorming en beleid in Nederland 1950-'90, Den Haag 1994

Kuitenbrouwer, M., *Tussen oriëntalisme en wetenschap*, het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde in historisch verband 1851-2001, Leiden 2001

Kuyp, J.H. van der en H.R. Fingal, *Witboek over de Status Aparte*, Oranjestad Aruba 1974

Kwantes, R. (red.), *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië 1947-1942*, bronnenpublicatie, 4 delen, Groningen 1975/'82

Lagerberg, C.S.I.J., *Jaren van reconstructie*, Nieuw-Guinea van 1949 tot 1962, 's-Hertogenbosch 1962

Lagerberg, C.S.I.J., *Onvoltooid verleden*, de dekolonisatie van Suriname en de Nederlandse Antillen, Tilburg 1989

Lagerberg, C.S.I.J., *Schuldig zwijgen*, de Papoea in zijn bestaan bedreigd, Utrecht 2005

Lampe, Armando, *The Recolonisation of Aruba*, in: Aaron Gamaliel Ramos en Angel Israel Rivera, *Islands at the Crossroads*, Politics in the Non-independent Caribbean, Kingston Jamaica 2001

Langeveld, Herman, *Dit leven van krachtig handelen*, Hendrikus Colijn 1869-1944, deel 1 1869-1933, Amsterdam 1998

Lanzing, Fred, *Gerucht op de wind*, Van Heutsz, Colijn, Snouck Hurgronje en de kleine vrouw Siti, Schoorl 2002

Leeuwen, Lizzy van, *Ons Indisch erfgoed*, zestig jaar strijd om cultuur en identiteit, Amsterdam 2008

Leeuwen, W.C.J. van, *Verslag aan de parlementaire Statuutcommissie uit de Staten van de Nederlandse Antillen met betrekking tot onze toekomstige staatkundige structuur*, Willemstad Curaçao ca. 1970

Les, L., *Van Indië onder de Compagnie tot Indië onder de staat*, de koloniale titel in de staatsregeling van 1798, Utrecht 1948

Liempt, Ad van, *Een mooi woord voor oorlog*, ruzie, roddel en achterdocht op weg naar de Indonesië-oorlog, Den Haag 1994

Lier, Rudolf van, *Samenleving in een grensgebied*, een sociaal-historische studie van Suriname, Deventer 1971

Lijphart, Arend, *The Trauma of Decolonization*, the Dutch and West New Guinea, New Haven USA 1966

Locher-Scholten, *Ethiek in fragmenten*, vijf studies over koloniaal denken en doen van Nederlanders in de Indonesische archipel 1877-1942, Utrecht 1981

Maas, Nop, *Multatuli voor iedereen...*, Nijmegen 2000

Manders-van der Burg, A., *Nederlands-Indië 1946-1949*, brieven van een Nederlandse soldaat, Soest 2007

McMahon, Robert James, *The United States and decolonization in Southeast Asia: the case of Indonesia, 1945-1949*, University of Connecticut 1977

Meel, Peter, *Tussen autonomie en onafhankelijkheid*, Nederlands-Surinaamse betrekkingen 1954-1961, Leiden 1999

Meel, Peter, *Anton de Kom and the Formative Phase of Surinamese Decolonization*, in *NWIG*, 83, nr. 3 & 4, Leiden 2009

Meij, Jan de, *Linggadjati en het Nederlandse staatsrecht*, in *Pro Memorie*, jaargang 9, aflevering 2, Hilversum 2007

Meijer, Hans, *Den Haag-Djakarta*, de Nederlands-Indonesische betrekkingen 1950-1962, Utrecht 1994

Meijer, Hans, *In Indië geworteld*, de twintigste eeuw, Amsterdam 2004

Meijer, Hans, *Indische rekening*, Indië, Nederland en de backpay-kwestie 1945-2005, Amsterdam 2005

Meijer, Remco, *Oostindisch doof*, Het Nederlandse debat over de dekolonisatie van Indonesië, Amsterdam 1995

Menkman, W.R., *De Nederlanders in het Caraïbische zeegebied*, waarin vervat de geschiedenis der Nederlandse Antillen, Amsterdam 1942

Meulen, Daniël van der, *Hoort gij de donder niet?* Begin van het einde der Nederlandse gezagvoering in Indië, een persoonlijke terugblik, Franeker 1977

Mitrasing, F.E., *Tien jaren Suriname*, van afhankelijkheid tot gelijkgerechtigdheid, Leiden 1959

Mhango, B., *Aid and Dependence*, the Case of Suriname, Paramaribo 1984

Moer, A. van der (uitg.), *Een zestiende eeuwse Hollander in het verre Oosten en het hoge Noorden*, leven, werken, reizen en avonturen van Jan Huyghen van Linschoten (1563-1611), 's-Gravenhage 1979

Molenaar, Arnout, *Bakens verzetten*, Topdiplomaat Van Roijen van schadebeperker tot conflictoplosser in de kwestie-Indonesië (1945-1949), Amsterdam 2002

Mook, H.J. van, *Het werk der afgevaardigden*, in *Hindia Poetra*, orgaan van het Indonesisch Verbond van Studeerenden, congresnummer 1918

Mook, H.J. van, *Indonesië, Nederland en de wereld*, Amsterdam 1949

Mook, H.J. van, *The Stakes of Democracy in South East Asia*, London 1950

Moor, J.A. de, *Westerling's Oorlog*, Indonesië 1945-1950, Amsterdam 1999

Multatuli, *Max Havelaar of de koffieveilingen der Nederlandse Handelmaatschappij*, Amsterdam 2000

Munneke, Harold, *Nederlandse Antillen en Aruba, van lokaal speelterrein naar aanpassing aan de internationale orde*, in: *Justitiële verkenningen*, jaargang 28, no. 1, Amsterdam 2002

Nederlands Instituut voor Publieke Opinie en marktonderzoek, *Zo zijn wij*, de eerste vijftienvintig jaar NIPO-onderzoek, Amsterdam/Brussel 1970

Nieuwenhuys, Rob, *Oost-Indische spiegel*: wat Nederlandse schrijvers en dichters over Indonesië hebben geschreven, vanaf de eerste jaren der Compagnie tot op heden, Amsterdam 1978

Nieuwenhuys, Rob, *Een beetje oorlog*: Java 8 december 1941-15 november 1945, Amsterdam 1979

Nieuwenhuys, Rob (red.), *De bevrijding in de Oost*, de bevrijdingsdagen van Bep Vuyk, H.L. Leffelaar, Margaretha Ferguson e.a., Amsterdam 1995

Ooft, Benny Ch., *Het laatste hoofdstuk*, een analytisch verslag van het overleg en de ontwikkelingen rond de onafhankelijkheid van Suriname in 1974 en 1975, Utrecht 1976

Ooft, C.D., *Ontwikkeling van het constitutionele recht in Suriname*, Assen 1972

Oostindie, Gert (G. J.) en Inge Klinkers, *Knellende koninkrijksbanden*, het Nederlandse dekolonisatiebeleid in de Caraïben 1940-2000, deel 1: 1940-1954, 2: 1954-1975, 3: 1975-2000, Amsterdam 2001

Oostindie, G.J. en Emy Maduro, *In het land van de overheerser*, II, Antillianen en Surinamers in Nederland 1634/1667-1954, Dordrecht/Cinnaminson USA 1986

Oostindie, G.J., *Het paradijs overzee*, de 'Nederlandse' Caraïben en Nederland, Amsterdam 1997

Oostindie, G.J., *De parels en de kroon*, Het koningshuis en de koloniën, Amsterdam 2006

Oostindie, G.J., *Postkoloniaal Nederland*, Vijfenzestig jaar vergeten, herdenken, verdringen, Amsterdam 2010

Oostindie, G.J. (red.), *Fifty Years Later*, Antislavery, Capitalism and Modernity in the Dutch Orbit, Leiden 1995

Oostindie, G.J. en P.C. Verton, *Ki sorto di Reino – what kind of Kingdom?* visies en verwachtingen van Antillianen en Arubanen omtrent het Koninkrijk, Den Haag 1998

Oostindie, G.J. (red.), *Dromen en littekens*, dertig jaar na de Curaçaose revolte, 30 mei 1969, Amsterdam 1999

Overweel, Jeroen, *Keep Them Out!* Early Nineteenth Century English/Dutch Rivalry in Eastern Indonesia and Australia and the Founding of Merkusoord, gepubliceerd op internet, 1994

Paërl-van Driel, Hetty, *Geschiedenis van de 'Nederlandse' Antillen*, Amsterdam 1980

Pieterse, A.G.M., *De controversie Leiden-Utrecht*, doctoraalscriptie geschiedenis RUG, Groningen 1977

Plante Fébure, J.M., *West-Indië in het parlement 1897/1917*, bijdrage tot Nederlands koloniaal/politieke geschiedenis, Den Haag 1918

Pluvier, Jan, *Indonesië, kolonialisme, onafhankelijkheid, neo-kolonialisme*, Nijmegen 1978

Pluvier, Jan, *Overzicht van de nationalistische beweging in Indonesië in de jaren 1930 tot 1942*, Den Haag 1953

Poeze, H.A., *Politiek-politioneële overzichten van Nederlandsch-Indië*, deel 1: 1927-1928, 2: 1929-1930, Leiden 1982/'83

Poeze, H.A., *In het land van de overheerser*, deel I: Indonesiërs in Nederland 1600-1950, Dordrecht/Cinnaminson USA 1986

Poeze, H.A., *Early Indonesian Emancipation*, Abdul Rivai, Van Heutsz and The Bintang Hindia, in: Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde uitgegeven door KITLV, nr. 145, Leiden 1989

Poeze, H.A., *Verguisd en vergeten*, Tan Malaka, de linkse beweging en de Indonesische revolutie 1945-1949, 3 delen, Leiden 2007

Price, Richard en Sally Price (ed.), *Narrative of a Five Years Expedition against the Revolted Negroes of Surinam*, by John Gabriel Stedman, Baltimore USA 1988

Priester, L. R., *De Nederlandse houding ten aanzien van de slavenhandel en slavernij 1596-1863*, Middelburg 1987

Pultrum, Diny, *Een nieuwe 'eereschuld'? Aspecten van de Nederlandse koloniale politiek in Suriname 1901-1911*, Wageningen 1986

Raben, Remco, *Hoe wordt men vrij?* De lange dekolonisatie van Indonesië, in: Els Bogaerts en Remco Raben (red.), *Van Indië tot Indonesië*, Amsterdam 2007

Ramsoedh, Hans, *Suriname 1933-1944*, koloniale politiek en beleid onder gouverneur Kielstra, Delft 1990

Ramsoedh, Hans, *De revolutie die niet doorging*, in: OSO, tijdschrift voor Surinamistiek, jaargang 22, nr. 23, Utrecht 2003

Reael, Laurens, *Verslag van Laurens Reael*, uitgebracht in de Staten-Generaal op 30 maart 1620, Nederlandse Historische Bronnen 1, Den Haag 1979

Reid, Anthony, *The Indonesian National Revolution 1945-1950*, Hawthorn 1974

Reid, Anthony, *The Revolution in Regional Perspective*, in congresverslag The Indonesian Revolution, Utrecht 1986

Reinders, Alex, *Politieke geschiedenis van de Nederlandse Antillen en Aruba, 1950-1983*, Zutphen 1993

Resink, G.J., *Indonesia's History between the Myths*, Essays in Legal History and Historical Theory, Den Haag 1968

Rier, C.P., *Na veertig jaren*, voorlezing gehouden op den 41sten Emancipatiejaardag van de kolonie Suriname, Paramaribo Suriname 1904

Roger Louis, Wm en Ronald Robinson, *The Imperialism of Decolonization*, The Journal of Imperial and Commonwealth History, vol. 22 nr 1, London 1994

Römer, René A., *Een volk op weg, un pueblo na kaminda*, Zutphen 1979

Römer, René A., *Beeldvorming en politiek: een diachronische analyse*, in R.M. Allen, C. Heijes en V. Marcha (red.), *Emancipatie & acceptatie*, Curaçao en Curaçaoenaars, beeldvorming en identiteit, Amsterdam 2003

Roorda van Eysinga, S.E.W., *Mijne verbanning en mijne vloekzang*, eene andere waarheid dan de officiële, Amsterdam 1866

Rosheuvel, Dennis A., *De toekomst van de Nederlandse Antillen in staatsrechtelijke verhouding*, een verkenning voor de constitutionele agenda van de 21ste eeuw, Den Haag 2005

Schalkwijk, J.M.W., *Suriname, het steentje in de Nederlandse schoen*, van onafhankelijkheid tot Raamverdrag, Paramaribo 1994

Schalkwijk, J.M.W., *Colonial State Formation in Caribbean Plantation Societies, Structural Analysis and Changing Elite Networks in Surinam 1650-1920*, Paramaribo 1998

Scholtens, B., *Suriname in de Tweede Wereldoorlog*, Paramaribo Suriname 1985

Scholtens, B., *Opkomende arbeidersbeweging in Suriname*, Doedel, Liesdek, De Sanders, De Kom en de werklozenonrust 1931-1933, Nijmegen 1986

Scholtens, B., *Louis Doedel, Surinaams vakbondsleider van het eerste uur*, Een bronnenpublikatie, Paramaribo Suriname 1987

Scholtens, B., *Bosnegers en overheid in Suriname*, de ontwikkeling van de politieke verhouding 1651-1992, Paramaribo Suriname 1994

Schrauwers, A., *The 'Benevolent' Colonies of Johannes van den Bosch*, Continuities in the Administration of Poverty in the Netherlands and Indonesia, in: *Comparative studies in society and history*, jaargang 43, nr. 2, Cambridge USA 2001

Schrils, J.M.R., *Een democratie in gevaar*, Een verslag van de situatie op Curaçao tot 1987, Assen/Maastricht 1990

Schumacher, Peter, *Voor het vaderland weg*, Nederlandse dienstweigeraars in de Tweede Wereldoorlog, Amsterdam 2007

Schutte, G.J., *De Nederlandse patriotten en de koloniën*, een onderzoek naar hun denkbeelden en optreden 1770-1800, Utrecht 1974

Sens, Angelique, *'Mensaap, heiden, slaaf'*, Nederlandse visies op de wereld rond 1800, Den Haag 2001

Siwipersad, J.P., *De Nederlandse regering en de afschaffing van de slavernij*, Groningen 1979

Sjahrir, Soetan, *Indonesische overpeinzingen*, Amsterdam 1987

Sluis, Miriam, *De Antillen bestaan niet*, de nadagen van een fictief land, Amsterdam 2004

Sluis, Miriam, *Een koloniale speeltuin*, De Antillen achter de schermen, Amsterdam 2010

Smit, C., *De dekolonisatie van Indonesië*, feiten en beschouwingen, Groningen 1976

Smit, C. (uitg.), *Het dagboek van Schermerhorn*, geheim verslag van prof. dr. ir. W. Schermerhorn als voorzitter der commissie-generaal voor Nederlands-Indië 20 september 1946-7 oktober 1947, 2 delen, Groningen 1970

Smit, Herman, *Gezag is gezag*, Kanttekeningen bij de houding van de gereformeerden in de Indonesische kwestie, Hilversum 2006

Sociaal Economisch Onderzoek Rotterdam (SEOR), *Economische gevolgen van de status van ultraperifeer gebied voor de Nederlandse Antillen en Aruba*, Erasmus Universiteit Rotterdam 2008

Soekarno, *Indonesië klaagt aan: pleitrede voor den Landraad te Bandoeng op 2 december 1930*, Amsterdam 1931

Soest, J. van, *Olie als water*, de Curaçaose economie in de eerste helft van de twintigste eeuw, Willemstad Curaçao 1976

Soest, J. van, *De stem van Curaçao*, een inleiding tot de geschiedenis van de Curaçaose eilandsraad, Willemstad Curaçao 1981

Somers, Jan A., *Nederlandsch-Indië*, Staatkundige ontwikkelingen binnen een koloniale relatie, Zutphen 2005

Stedman, John Gabriël (red. R.A.J. van Lier), *Reize naar Surinamen en door de binnenste gedeelten van Guiana*, Amsterdam 1974

Stipriaan, A. van, *July! Emancipation Day in Suriname*, A Contested Lieu de Memoire 1863-2003, in: *Nieuwe Westindische Gids*, jaargang 78, nr. 3 & 4, Leiden 2004

Sutton, Paul (ed.), *Europe and the Caribbean*, London UK 1991

Teenstra, M.D., *De neger-slaven in de kolonie Suriname*, Utrecht 1842

Veer, Paul van 't, *Vriend en vijand in de kolonie*, enkele variaties op het thema der menselijke verhoudingen onder koloniale omstandigheden in Nieuw-Guinea, Suriname, de Nederlandse Antillen, Indonesië en Nederland, Amsterdam 1956

Veer, Paul van 't, *Geen blad voor de mond*, vijf radicalen uit de negentiende eeuw, Amsterdam 1958

Veer, Paul van 't, *De Atjeh-oorlog*, Amsterdam 1969

Veer, Paul van 't, *Het leven van Multatuli*, Amsterdam 1979

Velde, P. van der, *Een Indische liefde*, P.J. Veth (1814-1895) en de inburgering van Nederlands-Indië, Amsterdam 2000

Velde, P. van der, *Wie onder palmen leeft*, de sublieme wereld van Jacob Haafner (1754-1809), Amsterdam 2008

Venner, Dominique m.m.v. een anonieme bewerker, *Westerling, de eenling*, Amsterdam 1982

Verkuyl, J., *De spanning tussen westers imperialisme en kolonialisme en zending in het tijdperk van de 'ethische koloniale politiek'*, in: J. de Bruijn (red.), *Een land nog niet in kaart gebracht*, aspecten van het protestants-christelijk leven in Nederland 1880-1940, Amsterdam 1987

Verrips, G., *Dwars, duivels en dromend*, De geschiedenis van de CPN 1938-1991, Amsterdam 1991

Verton, P.C., *Wat vindt u van de toekomstige band met Nederland?* In: Bongenaar, Karel E.M. (red.), *Nos futuro*, wegen naar een toekomst voor de Nederlandse Antillen, Willemstad Curaçao/Zutphen 1986

Verton, P.C., *One man one vote*, vijftig jaar politiek en bestuur te Curaçao, in: Tijdschrift voor Antilliaans recht *Justicia*, afl 1, Willemstad Curaçao 2002

Vervoort, Hans m.m.v. Maja Indorf, *Sicco Roorda van Eysinga: zijn eigen vijand*, Amsterdam 1979

Veur, Paul W. van der, *The Lion and the Gadfly*, Dutch Colonialism and the Spirit of E.F.E. Douwes Dekker, Leiden 2006

Vlekke, B.H.M., *Geschiedenis van den Indonesischen archipel*, Roermond/Maaseik 1947

Vredenburg, H.F.L.K. van, *Den Haag antwoordt niet*, herinneringen van jhr. mr. H.F.L.K. van Vredenburg, Leiden 1985

Vrolijk, Cassandra, *Scenario's voor de West*, en de betekenis daarvan voor de Nederlandse Defensie, Leiden 2009

Waalwijk, E.Th., *Die rolle der Niederländischen Publizistik bei der Meinungsbildung hinsichtlich der Aufhebung der Sklaverei in den Westindische Kolonien*, Münster BRD 1959

Waites, Bernard, *Europe and the Third World*, From Colonisation to Decolonisation,

1500-1998, New York 1998

Wal, Hans van de, *Een aanvechtbare en onzekere situatie*, de Hervormde Kerk en Nieuw-Guinea 1949-1962, Hilversum 2006

Wal, S.L. van der Wal (red.), *De opkomst van de nationalistische beweging in Nederlands-Indië*, een bronnenpublicatie, Groningen 1967

Wal, S.L. van der, P.J. Drooglever en M.J.B. Schouten (red.), *Officiële bescheiden betreffende de Nederlands-Indonesische betrekkingen 1945-1950*, 20 delen, Den Haag 1971/'96

Wal, S.L. van der (red.), *Besturen overzee*, herinneringen van oud-ambtenaren bij het binnenlands bestuur in Nederlands-Indië, Franeker 1977

Walle, J. van de, *Beneden de wind*, herinneringen aan Curaçao, Amsterdam 1974

Walle, J. van de, *Een oog boven Paramaribo*, herinneringen, Amsterdam 1975

Waltmans, Henk, *Een Koninkrijk met de West*, Oosterhout 2003

Wehry, G.A.M., *Nederland en het Caraïbische bekken*, Den Haag 1988

Welcker, Johanna M., *Hendrikus Hubertus van Kol*, in: P.J. Meertens, Mies Campfens e.a. (red.), *Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland*, Amsterdam 1998

Welie, Rik van, *Slave trading and slavery in the Dutch colonial empire: a global comparison*, in: *Nieuwe West-Indische Gids*, jg. 82 nr. 1/2

Wertheim, W.F. en A.H. Wertheim-Gijse Weenink, *Ketters en kwezels, regenten en rebellen*, Drachten 1968

Wesseling, H.L., *Indië verloren rampspoed geboren*, en andere opstellen over de geschiedenis van de Europese expansie, Amsterdam 1988

Wesseling, H.L., *Europa's koloniale eeuw*, de koloniale rijken in de negentiende eeuw 1815-1919, Amsterdam 2003

Westendorp Boerma, J.J., *Johannes van den Bosch*, een geestdriftig Nederlander, Amsterdam 1950

Wiebes, Cees en Bert Zeeman, *Indonesische dagboeknotities van dr. H.N. Boon 1946-1949*, Houten 1986

Willemsen, Glenn, *Sociaal-democratie, kolonialisme en dekolonisatie*, Suriname 1900-1975, in: *OSO*, tijdschrift voor Surinaamse taalkunde, letterkunde en geschiedenis, jaargang 8 nr. 1, Utrecht 1978

Willemsen, Glenn (red.), *De schele onafhankelijkheid*, Amsterdam 1983

Willemsen, Glenn, *Dagen van gejuich en gejubel*, viering en herdenking van de afschaffing van de slavernij in Nederland, Suriname en de Nederlandse Antillen, Den Haag/Amsterdam 2006

Willemsen, Glenn, *Koloniale politiek en transformatieprocessen in een plantage-economie*, Suriname 1873-1940, Amsterdam 1980

Witte, J.C., *J.B. van Heutsz*, leven en legende, Bussum 1978

Worst, Rudolph L., *The Remarkable Trial in Surinam*, Dutch-Guiana on the 13th March and Succeeding Days 1911 for an Alleged Conspiracy to Change the Government... versus Franciscus Killinger, Paramaribo Suriname 1911

IJzereef, Willem, *De Zuid-Celebes affaire*, Kapitein Westerling en de standrechtelijke executies, Dieren 1984

Zielinski, E., *Justitie op de Koninkrijksbegroting: utopie?* Open brief, Willemstad 1998

Zonneveld, P. van, *De Van Heutsz-mythe*, in: Liesbeth Dolk (red.), *Atjeh*, de verbeelding van een koloniale oorlog, Amsterdam 2001

Zwaan, Jacob, *Nederlands-Indië 1940-1946*, 3 delen, deel 1: gouvernementeel intermezzo 1940-1942, 2: Japans intermezzo: 1942-1945, 3: geallieerd intermezzo 1945-1946, Den Haag/Amsterdam 1980/'85

Zwitzer, H.L. (red.), *Documenten betreffende de eerste politionele actie (20/21 juli-4 augustus 1947)*, in: *Bijdragen van de sectie militaire geschiedenis van de landmachtstaf, 's-Gravenhage 1983*

Noten hoofdstuk I

1. Emerson, Colonialism p. 1
2. Kuitenbrouwer, Nederland p. 8/9
3. Zie Pluvier, Overzicht p. 8/10
4. Rothermund in: *Routledge Companion* p. 1
5. Darwin, Britain p. 16
6. Darwin, State p. 6
7. Darwin, Britain p. 7
8. Albertini, Decolonization p. 523
9. Van Doorn en Hendrix, Process p. 29
10. Naar de titel van een boek van de Keniaan Ngugi wa Thiongó. In Nederland is de bekendste vertegenwoordiger van deze stroming de uit Suriname afkomstige Dew Baboeram, alias Sandew Hira.
11. Darwin, Britain p. 6
12. Albertini, Decolonization p. XXI/II
13. Met name: H.Th. Colenbrander, Koloniale geschiedenis, en J. van Goor, De Nederlandse koloniën, *Geschiedenis van de Nederlandse expansie 1600-1975*
14. Dit geldt ook voor *Decolonising the Caribbean, Dutch Policies in a Comparative Perspective*, dat zij met G. Oostindie schreef.
15. Bijvoorbeeld door Grimal in *Decolonization* en door Albertini in diens gelijknamige werk
16. Van Doorn en Hendrix, Process
17. De Jong, Waaier p. 214
18. De Beus, God passim
19. Wesseling, Indië p. 252/3
20. Volkskrant, 21/01/1995
21. De Beus, God p. 313/4
22. Van den Doel, Afscheid p. 375
23. Zie Locher-Scholten, NRC Handelsblad 1/9/2000
24. De Jong, Avondschoot p. 684
25. Zie Rothermund, Companion p. 1
26. McTurnan Kahin, Nationalism passim
27. Emerson, Reflections passim
28. Ansprenger, Dissolution p. 253/7
29. Gouda, Visions passim
30. De Jong, Diplomatie p. 424
31. Zie Albertini, Decolonization p. XVI/II
32. Zie Rothermund, Companion p. 23
33. Met name door C. Fasseur, J.J.P. de Jong, L. de Jong, J.A.A. van Doorn en H.W. van den Doel voor Indonesië, D. Vlasblom en P.J. Drooglever voor Nieuw-Guinea, R. van Lier, Albert Helman en H. Buddingh' voor Suriname, C.Ch. Goslinga, W.R. Menkman en J. Hartog voor de Antillen.

Noten hoofdstuk II

1. Fasseur, Wilhelmina p. 336
2. Ib., ib.
3. Oostindie & Klinkers, Koninkrijksbanden I p. 46
4. Vlekke, Geschiedenis p. 148
5. Boxer, Compagnie p. 7
6. De Jong, Waaier p. 52
7. Van Goor, Koloniën p. 37
8. Ib., p. 232
9. Menkman, Nederlanders p. 109, 161
10. De Jong, Waaier p. 240
11. Fasseur, Indischgasten p. 129
12. De Jong, Waaier p. 232
13. Van 't Veer, Atjeh-oorlog p. 34
14. Goslinga, Dutch p. 383/4
15. Van 't Veer, Atjeh-oorlog p. 217
16. Ib., p. 26/7
17. Ib., p. 18
18. Ib., p. 211
19. Ib., p. 114
20. Van Hogendorp, Bericht p. 8/9
21. Haafner, Verhandeling p. 95
22. Multatuli, Havelaar (1875) p. 262
23. Van den Bergh in d'Haen, Geest p. 103
24. Maas, Multatuli p. 74
25. Wertheim, Ketters p. 187 \
26. Parlement & Politiek (PDC), Brooshooff
27. Locher-Scholten, Ethiek p. 22/5
28. Ib., p. 45
29. De Bruijn en Langeveld, Colijn p. 35/6
30. Locher-Scholten, Ethiek p. 41
31. Buiting, Partijstrijd p. 681
32. Ib., p. 689/90
33. Ib., p. 680/3
34. Jansen van Galen, Toekomst p. 21
35. Van 't Veer, Blad p. 187
36. Buiting, Nieuwe Tijd p. 246
37. Ib., p. 244
38. Buiting, Partijstrijd p. 686
39. Ib., p. 692
40. Brouwer, Houding p. 75/8
41. Van 't Veer, Atjeh-oorlog p. 193
42. Witte, Heutsz p. 9 e.v.; De Jong, Waaier p. 334/5
43. Witte, Heutsz p. 50
44. Ib., p. 66, Van 't Veer, Atjeh-oorlog p. 218
45. Witte, Heutsz p. 50 e.v.
46. Van 't Veer, Atjeh-oorlog p. 238; Witte, Heutsz p. 59
47. De Jong, Waaier p. 340
48. Van 't Veer, Atjeh-oorlog p. 218; Witte, Heutsz p. 66

49. Van 't Veer, Atjeh-oorlog p. 221
50. Witte, Heutsz p. 84
51. Ib., p. 75
52. Ib., p. 85
53. Van 't Veer, Atjeh-oorlog p. 275/6
54. Van 't Veer, Atjeh-oorlog p. 293
55. Witte, Heutsz p. 86/102
56. Willemsen, Politiek p. 195
57. Gobardhan-Rambocus, Onderwijs p. 118/22
58. Van Lier, Samenleving p. 232
59. Pultrum, Eereschuld p. 3,4
60. Goslinga, Dutch I p. 526
61. Willemsen, Politiek p. 195
62. Gobardhan-Rambocus, Onderwijs p. 118/22
63. De Jong, Waaier p. 401/4
64. De Jong, Waaier p. 412/3
65. Goslinga, Dutch II p. 480
66. Baudet & Fennema, Belang p. 10
67. De Jong, Koninkrijk 11 a I p. 401; De Jong, Waaier p. 505
68. Drooglever, Club p. 11
69. Van Kol en Surianingrat, Streven p. 20/1
70. Blumberger, Beweging p. 241
71. Langeveld, Leven p. 372/3; Brouwer, Houding p. 54/5; Efthymiou, Linggadjadi p. 157/8
72. Drooglever, Van Mook p. 127/9
73. Ramsoedh, Suriname hoofdstuk 3, 4, 5
74. De Jong, Waaier p. 464
75. Brouwer, Houding p. 75/8
76. Ib., p. 62/3
77. Colijn, Hervormingen p. 11
78. Brouwer, Houding p. 155
79. Colijn, Vraagstukken p. 39
80. Brouwer, Houding p. 179/80
81. Bank, Katholieken p. 62/4
82. Van der Wal, Besturen p. 55; Friedericy, Werk p. 233
83. Friedericy, Werk p. 230/4
84. Coolhaas, Controleur p. 78
85. Hoetink, Patroon p. 193
86. Van der Wal, Opkomst p. 101/5
87. Ib., p. 218
88. De Jong, Waaier, p. 491
89. Kwantes, Ontwikkeling 4 p. 47
90. Hering, Soekarno p. 25
91. Kwantes, Ontwikkeling 4, p. 302/4
92. Ib., p. 672/5
93. Van Geens, Land passim
94. Schumacher, Vaderland p. 18/22
95. Oostindie & Klinkers, Koninkrijksbanden I p. 43/4
96. De Jong, Diplomatie p. 36
97. Jansen van Galen, Toekomst p. 32/3

98. Wehry, Nederland p. 139
99. Klinkers, Weg p. 45; De Jong, Diplomatie p. 36
100. Van Mook, Werk p. 10
101. De Jong, Diplomatie p. 36
102. Klinkers, Weg p. 42/4
103. Oostindie & Klinkers, Koninkrijksbanden I p. 46
104. Klinkers, Weg p. 42/9

Noten hoofdstuk III

1. Jansen van Galen & Vuijsje, Drees p. 109
2. De Jong, Koninkrijk 11b I p. 264/70
3. Gouka, Petitie p. 90
4. O.m. De Kadt, Tragedie p. 5, 30
5. Brouwer, Houding p. 167
6. Baudet & Brugmans, Balans p. 49
7. Gouka, Petitie hoofdstuk IX
8. Sjahrir, Overpeinzingen p. 63
9. Kwantes, Ontwikkeling 4 p. 617/25
10. Wehry, Nederland p. 139
11. De Jong, Koninkrijk 11a II p. 556/9
12. Ib., ib.
13. Ib., p 562/71
14. Commissie tot Bestudeering (Nederlands-Indië), passim
15. Zwaan, Nederlands-Indië p. 47
16. De Jong, Koninkrijk 9 II p. 1066; De Jong, Diplomatie p. 56
17. De Jong, Koninkrijk 9 II p. 1067
18. Bosscher, Erfenis p. 209/11
19. Nieuwenhuys, Bevrijding p. 42/3
20. Van der Wal, Bescheiden 1 p. 697
21. Resp. Giebels, Soekarno 1 p. 356/61, en H. Poeze, toespraak bij verschijning van *Verguisd en vergeten*, over de Indonesische communist Tan Malaka, Leiden 8/6/2007
22. Van der Wal, Bescheiden 1 p. 55/6
23. Van der Wal, Bescheiden 1 p. 80/6
24. Giebels, Soekarno I p. 34/7
25. Van der Wal, Bescheiden 1 p. 130
26. Ib., p. 169/171
27. Ib., p. 130
28. Ib., p. 199
29. Ib., ib.
30. De Jong, Koninkrijk 12 II p. 744
31. De Jong, Diplomatie p. 75/9
32. Over nationalisme in de buitengewesten: Friedericy, Werk p. 230/4
33. De Jong, Diplomatie p. 223
34. Van der Wal, Bescheiden 1 p. 370/4
35. Ib., no. 277, p. 506/7
36. Duynstee & Bosmans, p. Kabinet 598/601
37. Bank, Katholieken p. 145
38. Efthymiou, Linggadjati p. 152

39. Reid, Revolution p. 186
40. Duynstee & Bosmans, Kabinet p. 636/41
41. Giebels, Drees p. 249
42. Duynstee & Bosmans, Kabinet p. 644
43. Van der Wal, Bescheiden 4 p. 685/6
44. Giebels, Drees p. 253/4
45. Van der Wal, Bescheiden 4 p. 126
46. Ib., p. 120/30
47. De Jong, Diplomatie p. 207, 232
48. Van der Wal, Bescheiden 4 p. 1277
49. De Jong, Diplomatie p. 223
50. Ib., p. 242/4
51. De Meij, Linggadjati p. 292; Bank, Katholieken p. 199
52. De Jong, Koninkrijk 12 II p. 801
53. Van der Wal, Bescheiden 6 p. 293/4
54. Oostindie & Klinkers, Koninkrijksbanden I p. 227
55. Van der Wal, Bescheiden 6 p. 293/4
56. Ib., 8 p. 491/2
57. Van der Wal, Bescheiden 8 p. 741/2
58. Ib., p. 150
59. Ib., p. 556/7
60. Ib., 9 p. 75 e.v.
61. Van Liempt, Woord p. 9; Van der Wal, Bescheiden 10 p. 237
62. Fennema & Rhijnsburger, Hirschfeld p. 162/3; Bank, Katholieken p. 287
63. Smit, Dagboek p. 778
64. Van Liempt, Woord p. 64
65. Ferguson, Empire p. 351/2
66. Ib., p. 358/9; Gouda, Visions passim
67. De Jong, Koninkrijk 12 II p. 937/8
68. Ib., p. 920
69. Drees, Dagboek p. 431
70. De Jong, Koninkrijk 12 II p. 943/7
71. Gase, Misleiding p. 193
72. De Jong, Koninkrijk 12 II p. 959
73. Bank, Katholieken p. 406
74. O.m. Daalder, Nachtmerrie hoofdstuk 10 t/m 12; Bank, Katholieken hoofdstuk XVI, XVII; De Jong, Koninkrijk 12 II p. 943/64; Jansen van Galen & Vuijsje, Drees p. 119/24
75. Bank, Katholieken p. 351
76. Mededelingen van Van Roijens zoon Herman van Roijen bij de presentatie van J.J.P. de Jong, Avondschoot, 29/9/2011, ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag
77. Ant. P. de Graaff
78. De Jong, Koninkrijk 12 II p. 1006; Jansen van Galen & Vuijsje, Drees p. 114
79. Meijer, Den Haag p. 40/1
80. Ib., p. 41
81. Baudet & Fennema, Belang p. 207/18
82. Meijer, Den Haag p. 46/8
83. Fennema & Rhijnsburger, Hirschfeld p. 238/42

Noten hoofdstuk IV

1. Ooft, Ontwikkeling p. 40
2. Mitrasing, Jaren p.3
3. Jansen van Galen, Gouverneur p. 43/4
4. Van der Horst, Wereldoorlog p. 87/9
5. Hoetink, Patroon p. 93
6. Scholtens, Arbeidersbeweging p. 63
7. Broek, Kleur 77/8
8. Over De Kom in Paramaribo '33: Boots & Woortman, De Kom hfdst. 5; Buddingh', Geschiedenis p. 247/9; Van Lier, Samenleving p. 278/82; Ramsoedh, Suriname, p. 35/9; Hira, Priary p. 297/302, Scholtens, Arbeidersbeweging p. 74/89; Helman, Foltering, p. 307/8; Jansen van Galen, Hetenachtsdroom Plantage p. 51/3; De Kom, Slaven p. 7/16
9. Da Costa Gomez, Orgaan p. 132/40
10. Ib., p. 176
11. Ib., p. 132/40
12. Jansen van Galen, Gouverneur p. 44
13. Van der Horst, Wereldoorlog p. 29
14. Ib., p. 91/4; Oostindie & Klinkers, Koninkrijksbanden I p. 59/60
15. Ramsoedh, Suriname p. 186/203; Van der Horst, Wereldoorlog p. 89/91; Scholtens, Suriname p. 20/1, 47/55; Oostindie & Klinkers, Koninkrijksbanden I p. 70/4
16. Oostindie & Klinkers, Koninkrijksbanden p. 56/9
17. Ib., p. 58/9
18. Ib., p. 69
19. Ib., p. 72
20. Ib., p. 61, 69
21. Jansen van Galen, Gouverneur p. 50/1
22. Commissie tot bestudeering, Verslag p. 3
23. Ib., p. 7
24. Commissie tot onderzoek, p. 78/9
25. Commissie van onderzoek (1946) , p. 65
26. Jansen van Galen, Gouverneur p. 50
27. Commissie tot bestudeering, p. 128
28. Ib., p. 38
29. Commissie van onderzoek (1946), p. 65
30. Commissie tot bestudeering, p. 8, 39
31. Ib., p. 132
32. Kasteel, Ontwikkeling p. 115
33. Handelingen Staten van Suriname 1946/'47, p. 18
34. Oostindie & Klinkers, Koninkrijksbanden I p. 87/8
35. Klinkers, Weg p. 98
36. Mitrasing, Jaren p. 50/1
37. Klinkers, Weg p. 98
38. Ib., ib.
39. Kasteel, Ontwikkeling p. 126/9
40. Ib., p. 134/5
41. Jansen van Galen, Gouverneur p. 51
42. Oostindie & Klinkers, Koninkrijksbanden I p. 77/8
43. Biswamitre, Suriname p. 321/2

44. Hoogers, Statuut p. 19
45. Oostindie & Klinkers, Koninkrijksbanden I p. 231
46. Ib., p. 103/4, 234
47. Jansen van Galen, Gouverneur p. 51
48. Oostindie & Klinkers, Koninkrijksbanden I p. 94, 226
49. Van der Wal, Bescheiden 11 p. 68
50. Ib., 9 p. 239/40
51. De Jong, Koninkrijk 12 II p. 785; Oostindie & Klinkers, Koninkrijksbanden I p. 93/4, 225
52. Oostindie & Klinkers, Koninkrijksbanden I p. 93
53. Ib., ib., p. 103
54. Ib., ib., p. 237/8
55. Jansen van Galen, Toekomst p. 38
56. Ooft, Ontwikkeling p. 155/60; Jansen van Galen, Suriname-syndroom p. 25/6
57. Jansen van Galen, Toekomst p. 35/6: interview C. Kroon, KTLV
58. Jansen van Galen, Toekomst p. 36/7
59. Ib., ib., p. 37
60. Ib., ib., p. 36/7
61. Fernandes Mendes, Onafhankelijkheid p. 25/6
62. Sedney, Toekomst p. 88/9
63. Breeveld, Hans, Baas passim; de ondertitel 'heraut van Surinames onafhankelijkheid' is onjuist: Bos Verschuur was niet voor onafhankelijkheid, maar voor autonomie binnen het koninkrijk.
64. Giebels, Soekarno I p. 67
65. Jansen van Galen, Hetenachtsdroom p. 50/85
66. Meel, Autonomie p. 40
67. Helsdingen, Statuut p. 215
68. Fernandes Mendes, Onafhankelijkheid p. 84/5
69. Jansen van Galen, Gouverneur p. 65
70. Jansen van Galen, Toekomst p. 41
71. Jansen van Galen, Suriname-syndroom p. 32/3
72. Oostindie & Klinkers, Koninkrijksbanden I p. 132/3
73. Hillebrink, Right p. 159
74. Jansen van Galen, Toekomst p. 47
75. Ib., p. 46
76. Ib., ib.
77. Baleine, Philippe de, Danseuses
78. Inleiding voor ministerie BKZ, Koninklijke Schouwburg Den Haag 2/2/2010
79. Klinkers, Weg p. 141; Oostindie & Klinkers, Koninkrijksbanden I p. 153
80. Jansen van Galen, Gouverneur p. 65
81. Hillebrink, Right p. 230/1
82. Jansen van Galen, Gouverneur p. 66
83. Hillebrink, Right p. 235/52
84. Ib., p. 258/60
85. Ib., ib.
86. Ib., p. 251/2

Noten hoofdstuk V

1. De Geus, Kwestie p. 47
2. Ib., p. 19
3. Drooglever, Daad p. 119/20
4. Lijphart, Trauma p. 87
5. Ib., p. 91
6. De Geus, Kwestie p. 27/8
7. Ib., p 47/54
8. Van der Wal, Bescheiden 6 p. 522, 768
9. Ib., 10 p. 46
10. De Geus, Kwestie p. 26
11. Vlasblom, Papua p. 155/8; Derix, Bapa p. 133
12. Jansen van Galen, Oorlogje p. 30
13. Drooglever, Daad p. 82 /8; Van Kampen, Jungle Pimpernel, passim
14. Jonkman, Nederland p. 68/9
15. Van Leeuwen, Erfgoed p. 37
16. Burgers, Garoeda p. 662/3
17. Verrips, Dwars p. 261
18. Drooglever, Daad p. 146
19. Lijphart, Trauma p. 40 e.v.
20. Ib., p. 56
21. Meijer Den Haag/Djakarta, p. 263, 349/50
22. Ib., p. 640
23. Ib., p. 20
24. Fennema en Rhijnsburger, Hirschfeld p. 249/50
25. Meijer, Den Haag-Djakarta p. 71/2
26. Ib., p. 215
27. Ib., p. 60
28. Fennema & Rhijnsburger, Hirschfeld p. 252
29. Meijer, Den Haag-Djakarta p. 170
30. Ib., p. 386/9
31. Ib., p. 100/19; Fennema & Rhijnsburger, Hirschfeld p. 253/62
32. Meijer, Den Haag-Djakarta p. 155/7
33. Fennema & Rhijnsburger, Hirschfeld p. 264
34. Meijer, Den Haag-Djakarta p. 236/8
35. Ib., p. 235
36. Ib., p. 255
37. Ib., p. 249, 256
38. Drooglever, Daad p. 199/200; Meijer, Den Haag-Djakarta p. 275/6, 278/9, 470
39. Meijer, Den Haag-Djakarta p. 279/83
40. Ib., p. 390/7
41. Ib., p. 390/7
42. Ib., p. 284, 301, 349
43. Ib., p. 464/76
44. Vlasblom, Papua p. 253
45. De Geus, Nieuw-Guinea kwestie p. 79
46. Drooglever, Daad p. 280/2, Vlasblom, Papua p. 260
47. Vlasblom, Papua p. 275
48. Meijer, Den Haag-Djakarta p. 507/10
49. Ib., p. 575/80
50. Ib., p. 581/7

51. Ib., p. 590/4
52. Kersten, Luns p. 221/2
53. Jansen van Galen, Oorlogje p. 111 (de betreffende bestuursambtenaar is C. van Dijk), 115
54. Vlasblom, Papoea p. 324
55. Voor de afloop van het conflict in '62 zie o.m. Drooglever, Daad; De Geus, Nieuw-Guinea kwestie; Vlasblom, Papoea; Jansen van Galen, Oorlogje
56. Ib., p. 388/444; Drooglever, Daad p. 571/716; Lagerberg, Zwijgen p. 130/88

Noten hoofdstuk VI

1. Jansen van Galen, Toekomst p. 40
2. De Jong, gesprek Wassenaar 21/12/2004
3. Jansen van Galen, Suriname-syndroom p. 33
4. Ib., p. 44
5. Oostindie & Klinkers, Koninkrijksbanden II p. 50
6. De Jong, gesprek Wassenaar 21/12/2004
7. Meel, Autonomie p. 332
8. Ib., p. 331, 350
9. Oostindie & Klinkers, Koninkrijksbanden II p. 334/5, 338/9
10. Meel, Autonomie hoofdstuk VI
11. Oostindie & Klinkers, Koninkrijksbanden II p 349/50; Jansen van Galen, Suriname-syndroom p. 43
12. Buddingh', Geschiedenis p. 286/7
13. Jansen van Galen, Suriname-syndroom p. 53
14. Oostindie & Klinkers, Koninkrijksbanden II p 75/98
15. Ib., p. 68/9
16. Jansen van Galen, Suriname-syndroom p. 44/5
17. Oostindie & Klinkers, Koninkrijksbanden II p. 302
18. Ib., p. 66/9
19. Hoefte, Roosmarijn in Oostindie, Dromen p. 147/62
20. Jansen van Galen, Suriname-syndroom p. 53/6
21. Oostindie & Klinkers, Koninkrijksbanden II p. 170
22. Ib., p. 105
23. Ib., p. 419
24. Fernandes Mendes, Onafhankelijkheid p. 42
25. Oostindie & Klinkers, Koninkrijksbanden II p. 111
26. Ib., p. 113
27. Ib., p. 116
28. Breedveld & Jansen van Galen, Gaius p. 228
29. Kruijt & Maks, Relatie I p. 109: Jansen van Galen, Proefpolder, in Nekkers, J.A. en P.A.M. Malcontent, Geschiedenis p. 241
30. Jansen van Galen, Plantage p. 254/5
31. Haagse Post jaargang 1978 no. 38
32. Meel, Arron, in Hoefte, R., P. Meel & H. Renders (red.), Tropenlevens p. 171/194
33. Oostindie & Klinkers, Koninkrijksbanden II p. 107
34. Sedney, Toekomst p. 105/7
35. De Groot, Verwijten p. 20/1
36. Jansen van Galen, Gouverneur p. 83/4

37. Jansen van Galen, Suriname-syndroom p. 70
38. Hillebrink, Right p. 261/7
39. Sedney, gesprek Amsterdam 25/11/2005
40. Hillebrink, Right 70/7, 137/40
41. Breedveld & Jansen van Galen, Gaius p. 228
42. Van Leeuwen, Erfgoed p. 37
43. Bosma, Raben & Willems, Geschiedenis p. 135
44. Van Leeuwen, Erfgoed p. 39
45. Jansen van Galen, Plantage p. 194
46. Ooft, Hoofdstuk p. 24
47. Jansen van Galen, Suriname-syndroom p. 75
48. Jansen van Galen, Plantage p. 202
49. Jansen van Galen, Suriname-syndroom p. 74
50. Buddingh', Geschiedenis p. 301
51. Jansen van Galen, Proefpolder, in Nekkers, J.A. en P.A.M. Malcontent, Geschiedenis p. 259
52. Jansen van Galen, Plantage p. 218
53. Oostindie & Klinkers Koninkrijksbanden II p. 200/1 (Den Haag spreekt van 'hulpgelden', Paramaribo van 'verdragsmiddelen')
54. De Groot, Verwijten p. 63
55. Ib., p. 41
56. Kruijt & Maks, Relatie I p. 46
57. Jansen van Galen, Suriname-syndroom p. 87/8
58. De Groot, Verwijten p. 41
59. Ib., p. 60
60. Kruijt & Maks, Relatie I p. 11
61. Jansen van Galen, Suriname-syndroom p. 96
62. Jansen van Galen, Plantage p. 227/8
63. Fernandes Mendes, Onafhankelijkheid p. 99
64. Jansen van Galen, Plantage p. 204/5
65. De Groot, Verwijten p. 39
66. Jansen van Galen, Plantage p. 370
67. Ib., p. 271
68. Jansen van Galen, Proefpolder, in Nekkers, J.A. en P.A.M. Malcontent, Geschiedenis p. 248
69. Jansen van Galen, Suriname-syndroom p. 110
70. Kruijt & Maks, Relatie I p. 109, Jansen van Galen, Proefpolder, in Nekkers, J.A. en P.A.M. Malcontent, Geschiedenis p. 253, 260
71. Andere Tijden, NPS-tv 19/3/2009

Noten hoofdstuk VII

1. Hartog, J. in Alofs, Akkoord p. 227
2. Jansen van Galen, Toekomst p. 84
3. Van der Kuyp & Fingal, Witboek p. 7
4. De Jong, Koninkrijk 9 II p. 477
5. Oostindie & Klinkers, Koninkrijksbanden I p. 62
6. Van Helsdingen, Statuut p. 122/3
7. Ib., p. 190

8. Aller, Kolonie p. 209
9. Van der Kuyp & Fingal, p. 4
10. Oostindie & Klinkers, Koninkrijksbanden I p. 309
11. Ib., p. 46, 197/8; Jansen van Galen, Toekomst p. 34
12. Benthem van den Bergh, Aruba p. 4/5
13. Notulen Eilandsraad Aruba 1953/'54 no. 13, 28/1/'54, p. 604
14. Klinkers, Weg p. 98
15. Gesprek met Eman, 28-11- 2005 Leiden
16. Alofs, L., in Grüning, C.M., J.L. Martina & R. Winkel, Staten p. 50
17. Oostindie & Klinkers, Koninkrijksbanden I p. 93/5, 227/8
18. Gesprek met H. Eman, Leiden 28/11/2005
19. Alofs, L. in Van Romondt, Aruba p. 17/8
20. Hoogers, Statuut p. 23/4
21. Wehry, Nederland p. 151/2
22. Van Benthem van den Berg e.a., Aruba p. 51/2
23. Fernandes Mendes, Onafhankelijkheid p. 42
24. Jansen van Galen, Toekomst p. 92
25. Reinders, Geschiedenis p. 133
26. Jansen van Galen, Toekomst p. 94. Premier Eric Williams van Trinidad & Tobago heeft eerder met deze zegswijze de wankel constructie van de uit zes (ei)landen bestaande West-Indische Federatie aangegeven.
27. Interview Rozendal, Collectie Oostindie & Klinkers, Archief KITLV; Jansen van Galen, Toekomst p. 91/2
28. Oostindie & Klinkers, Koninkrijksbanden III p. 83
29. Alofs, Aruba p. 17/8
30. Jansen van Galen, Toekomst p. 92
31. Wehry, Nederland p. 151/2
32. Oostindie & Klinkers, Koninkrijksbanden II p. 90/4; Jansen van Galen, Toekomst p. 94
33. Jansen van Galen, Toekomst p. 93/4
34. Hillebrink, Right p. 286/92
35. Kapteyn, Antillen p. 29
36. Jansen van Galen, Toekomst p. 79
37. Zie o.m. Reinders, Geschiedenis p. 344
38. Gesprek Van den Broek, Amsterdam 19/1/2005
39. Oostindie & Klinkers, Koninkrijksbanden III p. 122/6

Noten hoofdstuk VIII

1. Reinders, Geschiedenis p. 28/9; Oostindie & Klinkers, Koninkrijksbanden 2001, II p. 40/2
2. Reinders, Geschiedenis p. 29/31; Oostindie & Klinkers, Koninkrijksbanden 2001, II p. 42/8
3. Jansen van Galen, Toekomst p. 49/50
4. Ib. p. 52
5. Ib. p. 62
6. Oostindie & Klinkers, Koninkrijksbanden II p. 93/7
7. Zie hierover Van Hulst, Burdugu passim; ook mededeling M. Fennema
8. Jansen van Galen, Toekomst p. 67/8

9. Nita, Dromen passim
10. Van Leeuwen, Verslag passim
11. Oostindie & Klinkers, Koninkrijksbanden II p. 171
12. Ib., p. 177
13. Reinders, Geschiedenis p. 113/4
14. Kruijt & Maks, Relatie I p. 109; Jansen van Galen, Geschiedenis p. 253,260
15. Andere Tijden, NPS-tv 19/3/2009
16. Sluis, Speeltuin p. 58
17. Wehry, Nederland p. 151/2
18. Sluis, Speeltuin p. 59
19. Gesprek Van den Broek, Amsterdam 19/1/2005
20. Croes, Koninkrijksrelaties p. 266; Bredero, Wind p. 46/9
21. Reinders, Geschiedenis p. 258/60
22. Ilegems & Sauviller, Bloedsporen p. 254/5, 260
23. Reinders, Geschiedenis p. 246, 254/5, 270/6
24. Ib., p. 262
25. Jansen van Galen, Toekomst p. 109/11; Waltmans, Koninkrijk p. 219/21
26. Oostindie & Klinkers, Koninkrijksbanden III p. 65
27. Reinders, Geschiedenis p. 275/6; Oostindie & Klinkers, Koninkrijksbanden III p. 173/4
28. Reinders, Geschiedenis p. 303
29. Jansen van Galen, Toekomst p. 135
30. Jansen van Galen, Suriname-syndroom p. 157
31. Ib., p. 159
32. Ib., p.169
33. Ib., p. 160
34. Gesprek met Sedney, Amsterdam 25/11/2005
35. Gesprek met Van den Broek, Amsterdam 19/1/2005
36. Jansen van Galen, Suriname-syndroom p. 157/9
37. Schalkwijk, Suriname p. 241/5
38. Reinders, Geschiedenis p. 321/2
39. Oostindie & Klinkers, Koninkrijksbanden III p. 187/8
40. Jansen van Galen, Toekomst p. 150
41. Oostindie & Klinkers, Koninkrijksbanden III, p. 267/70
42. Jansen van Galen, Toekomst p. 143/7
43. Ib., p. 117
44. Oostindie & Klinkers, Koninkrijksbanden III p. 182/3
45. Ib., p. 198/211
46. Ib., p. 231/2
47. Ib., p. 232/4; Jansen van Galen Toekomst p. 134/8
48. Jansen van Galen, Toekomst p. 160
49. Goudswaard, Beheersing p. 29
50. Jansen van Galen, Toekomst p. 128
51. Ib., p. 161
52. Brief De Vries aan auteur 26/3/2004
53. Gesprek Gerritsen, Den Haag 20/1/2011
54. O.m. Hans de Waal, toenmalig vertegenwoordiger van Nederland te Willemstad, zie Jansen van Galen, Toekomst p. 163
55. Ib., ib.
56. Ib., p. 157/8

57. NRC 2/7/2003
58. Nota BZK 10/9/2007, archief 2007/535737
59. Oostindie & Klinkers, Ontmanteling, hoofdstuk 4 p. 8 (nummering drukproef)
60. Nu.nl 17/07/2000
61. Jansen van Galen, Toekomst p. 183
62. Handelingen TK 2007/8 p. 2486 e.v.
63. Volkskrant 21/1/2008
64. Oostindie & Klinkers, Ontmanteling, hoofdstuk 4, p. 14/5 (als boven)
65. Notitie BZK 3/4/2008, archief 2008/155547
66. Rapporten SEOR (EUR) en Juridische Faculteit (RUG), passim
67. Memo BZK 9/11/2007, archief 2007/479840
68. Mailbericht BZK 27/02/08, archief 2008/989461, nota BZK 15/5/08, archief 2008/218660
69. Notitie BZK 3/4/2008, archief 2008/155547
70. Brief 3/2/2009, archief 2009/569
71. Brief 9/3/2009, archief 2009/132092
72. Brief 2/3/2009, archief 2005/569
73. Nota BZK 5/9/2005, archief 2005/0800208303
74. Nota BZK 7/10/2005, archief 2005/248187
75. Geannoteerde agenda voor minister 17/9/2005, archief BZK
76. Oostindie & Klinkers, Ontmanteling hoofdstuk 4 p. 39 (als boven)
77. Gesprek Gerritsen, Den Haag 20/1/2011
78. Ib.
79. Sluis, Speeltuin p. 143
80. Ib., p. 54/9
81. Reinders, Geschiedenis p. 133
82. NRC 19/1/2011 (op basis van via WikiLeaks geopenbaarde documenten)
83. Ib.
84. Sluis, Speeltuin p. 25/6
85. NRC/WikiLeaks 19/1/2011
86. Sluis, Speeltuin p. 56/7
87. Mailbericht Sluis aan auteur 26/1/2011
88. Slotverklaring Bestuurlijk Overleg etc. 2/11/06
89. Gesprek Gerritsen, Den Haag 20/1/2011
90. VNG Magazine, 30/04/2010
91. Radio Nederland Wereldomroep 8/9/2009
92. Mailbericht Freek van Beetz, voormalig adviseur MP Nederlandse Antillen, 18/1/2011
93. Volkskrant 13/10/2009
94. Notities 31/1 en 1/2/2006, archief BZK
95. ANP 16/12/2008, Trouw dito
96. Antilliaans Dagblad, 12/09/2011
97. ANP 16/12/2008, Trouw dito
98. NOS-nieuws 22/1/2010
99. Nu.nl 27/08/2010
100. Besluitenlijst RTC 9/9/2010, nrs. 52/4
101. Gesprek met John Newton, Den Haag 3/11/2009
102. www.kivacuracao.com, 13/04/2011
103. Afstudeerscriptie Gregory Damoen, Inter-Continental University of the Caribbean, juni 2011

Noten hoofdstuk IX

1. Amigoe, Curaçao 1/9/2009
  2. ANP 20/12/2006
  3. Oostindie & Klinkers, Ontmanteling, hfdst 4 p. 68/9 (nummering drukproef)
  4. Gesprek Gerritsen, 20/1/2011
  5. Advies MR 13/3/2008, archief BZK
  6. Ib.
  7. Discussienotitie 24/1/2008, archief BZK
  8. Nota 16/10/2007, archief BZK
  9. Nota aan minister van Justitie 6/12/2007, archief BZK
  10. Gesprekken Kamp en J. Newton, beleidsambtenaar BZK, Den Haag resp. 15/12 en 3/11/2009
  11. Notitie 12/8/2009, archief BZK
  12. Brief 3/12/2007, archief BZK
  13. Binnenlands Bestuur, 21/12/2007
  14. Notitie 21/12/2007, archief BZK
  15. Gesprek Kamp, 15/12/2009
  16. NRC 26/1/20011
  17. Oostindie & Klinkers, Ontmanteling hfdst. 4 p. 26/27 (nummering drukproef)
  18. Gesprek Kamp, 15/12/2009
  19. Brief aan TK 29/3/2010, archief BZK 2009/222720
  20. NJB jg. 2003 afl. 34 p. 189
  21. Oostindie & Klinkers, Koninkrijksbanden III p. 201
  22. O.a. mw.nl 9/3/2010
  23. Oostindie & Klinkers, Ontmanteling hfdst. 4 p. 54/9
  24. VNG Magazine 6/8/2010
-

25. Opinion Korsou 4/11/2009: mr. Bob Wit en mr. Douwe Boersema; Bob Wit, de eerste voormalig rechter op Curaçao, werkzaam bij het Caraïbisch Hof van Justitie op Trinidad, de tweede advocaat op Curaçao, voorzitter van het comité dat daar het referendum organiseerde.
  26. Antilliaans Dagblad 19/12/2009
  27. Volkskrant 12/2/2010
  28. Antilliaans Dagblad 19/12/2009
  29. Ib., 6/3/2010, 13/10/2010
  30. De toespraak van Zaandam staat op vimeo.com / 10837723
  31. Notitie 'Een in Nederland aanvaardbaar voorzieningenniveau': www.cynthiaortega.nl september 2011
  32. Zie o.m. Trouw, AD, Spits 15/10/2011
  33. Inleiding voor ministerie BZK, Koninklijke Schouwburg Den Haag, 2/2/2010
  34. Ook in notitie *De toekomst van het Koninkrijk*, 19/07/2011
  35. O.m. in zijn toespraak *De reinvention van het Koninkrijk*, 2004
  36. Inleiding als in 33.
  37. Caribbean politics and The Culture of Criminality, Stabroek News (Guyana) 6/9/2011
-